

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI

TRABZON MERKEZ İLÇEDEKİ TARİHİ SU
YAPILARI

Selman ŞAHİN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR

Konya – 2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selman ŞAHİN
	Nomarası	168118011009
	Ana Bilim / Bölüm Dalı	Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı/Sanat Tarihi Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR
	Tezin Adı	<i>Trabzon Merkez İkseddüli Tarihi Su Yapıları</i>

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *Trabzon Merkez İkseddüli Tarihi Su Yapıları* başlıklı bu çalışma 13/01/2020 tarihinde yapılan sınavın sonucu itibarıyla yeterliliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Zekeriya ŞİMŞİR	<i>[Signature]</i>
2	Prof. Dr.	Hüsnü KARPUZ	<i>[Signature]</i>
3	Dr. Öğr. Üyesi	İlker Mete MİMROĞLU	<i>[Signature]</i>

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selman ŞAHİN		
	Numarası	168118011009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı/Sanat Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Trabzon Merkez İlçedeki Tarihi Su Yapıları			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik curallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğuna, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Selman ŞAHİN

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selman ŞAHİN		
	Numarası	168118011009		
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Sanat Tarihi/Sanat Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek	X	
		Lisans		
	Doktora			
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR			
Tezin Adı	Trabzon Merkez İlçedeki Tarihi Su Yapıları			

ÖZET

Tarihin eski dönemlerinden itibaren önemli bir şehir kimliği taşıyan Trabzon, ayrıca liman kenti özelliği olması açısından önemlidir. 1461 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilen şehir farklı bir kültürel kimliğe bürünmüştür. Fetihten sonra şehirde her alanda kültürel değişim ve gelişmeler olurken özellikle mimari alandaki gelişmeler dikkat çekicidir. Bu mimari yapıların içerisindeki su yapıları da önemli bir yere sahiptir. Bu yapılar içerisinde hamamlar, çeşmeler, köprüler, su kemerleri şehrin tarihi ve kentsel dokusunun gelişimi hakkında bilgiler sunmaktadır.

Bu tez çalışmasında Trabzon il merkezinde bulunan su yapıları incelenmiştir. Çalışma kapsamında günümüze kadar ulaşmış 10 hamam 21 çeşme 3 köprü 3 su kemeri örneği ayrıntılı şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte günümüze ulaşamamış 3 hamam ve 17 çeşme de kataloğa dâhil edilmiştir.

Çalışmamız dâhilindeki yapılar farklı dönemlerde inşa edilmiş olsa da bunların çoğunluğu Osmanlı dönemine ait olup, yine bir kısmı da bu dönemde onararak kullanılmıştır. Bu yapıların katalog bölümünde yeri, tarihi, yaptıranı, kitabesi, ayrıntılı tanımı ve günümüzdeki durumu tanımlanmıştır. Detaylı şekilde tanımlamaları yapılan yapılar, belli bir düzen çerçevesinde değerlendirmeleri yapılmış, Anadolu ve İstanbul'daki benzer örneklerle desteklenmiştir.

Son olarak sonuç bölümünde konu tümüyle ele alınarak senteze ulaşılmıştır.

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Author's	Name and Surname	Selman ŞAHİN		
	Student Number	168118011009		
	Department	Sanat Tarihi		
	Study Programe	Master's Degree (M.A)	X	
		Doctoral Degree (Ph. D)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Zekeriya ŞİMŞİR		
Name of Thesis	Water Building in Trabzon City and it's Central District			

ABSTRACT

Trabzon, which has conveyed significant city identity since its historical old period, besides it is important from the point of as a port city. The city was conquered by the Ottoman Empire in 1461 years, it has played a role of different cultural identity. After the conquest, there are cultural shifts and developments in all spheres of the city, particularly, the developments in the architectural field is attention grabbing. Water structures inside of these architectural structures played a significant role. Inside of these civil structures, there are Turkish Baths, Water Fountains, Bridges, Aqueducts which presents information about development of this city's historical and urban fabric.

In this dissertation study, the water structures has been investigated in the city center of Trabzon. It has been explicated with exemplifications that reached over until today with 10 Turkish Baths, 21 Water Fountains, 3 Bridges and 3 Aqueducts. In addition to this, 3 Turkish Baths and 17 Water Fountains has been incorporated into catalogue that hasn't reached over until today.

According to our research, although the buildings were built in a different periods, most of these appertains to Ottoman Empire, nonetheless some of them were repaired and has been used in this period. In the catalog chapter of this structures, present day circumstance has been defined where the place, history, causer, epigraph and elaborated description. The structures, which has been described elaborative, and it were carried out the evaluation within the noticeable orderliness and it is supported by similar exemplifications from Anatolia and İstanbul.

As a result, in the conclusion section, the topic has been wholly summarized and the syntheses was reached over.

ÖNSÖZ

Su insanoğlunun her zaman vazgeçilmez bir ihtiyacı durumundadır. Suyun insan hayatındaki bu öneminden dolayı, tarih boyunca bütün medeniyetler su kaynaklarının yanında yaşama ihtiyacı duymuş ve bu medeniyetleri kuran toplumlar, suyu temin etmek, ona kolay ve kesintisiz olarak ulaşabilmek için çeşitli mimari yapılar ortaya koymuşlardır. Bu mimari yapıların başında su kemerleri gelmektedir çünkü suyun yaşam alanlarına ulaştırılmasında büyük öneme sahiptir. Yaşam alanlarına getirilen bu suyun depolarda biriktirilip, sonra taksimadlandırılarak halkın kullanımına sunulmasında çeşmeler büyük önem taşımaktadır. İnsanların temizlenme ihtiyacını gidermek amacıyla yapılan hamamlar da su mimarisi açısından dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra ağırlıklı olarak akarsular üzerine kurulan köprüler her ne kadar su mimarisine ilişkilendirilse de herhangi bir akarsuyun geçmediği vadilerde de ulaşım kolaylığı sağlaması açısından önemlidir.

Trabzon ili merkezinde yapmış olduğumuz bu tez çalışması, şehir merkezinde bulunan su yapılarını kapsamaktadır. Bu su yapılarından çoğunluğu Osmanlı dönemine ait olup, bazıları ise farklı dönem özellikleri göstermekle beraber son şeklini Osmanlı döneminde almıştır. Bu çalışma kapsamında yer alan yapılar detaylı şekilde incelenerek tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışması boyunca konu seçimi ve yapılan çalışmanın her sürecinde benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR'e, bilgi, birikim ve fotoğraf arşivini bizimle paylaşan Prof. Dr. Haşim KARPUZ hocama, çalışma aşamasında besleyici fikirlerini bizden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi. İlker Mete MİMİROĞLU ve Öğr. Gör. Ahmet YAVUZYLMAZ hocalarıma, her zaman yanımda olan ve yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım, Mevlüt Anıl FİDAN ve saygıdeğer ailesine; çizim konusunda her türlü yardımda bulunan meslektaşım Yunus ASLAN'a ve değerli arkadaşlarım Hatice Gül COŞAR, Ezgi TEMEKOĞLU, Ali ŞAHİN, Fatih Furkan ERGUN'a hayatımın her safhasında yanımda olan eğitim sürecim boyunca maddi, manevi her konuda yardımlarını esirgemeyen aileme özellikle saha çalışması esnasında da yanımda olan ablam Münevver AYDIN'a ve kardeşim Elif ŞAHİN'e sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Selman ŞAHİN

2020

ÖZET

Tarihin eski dönemlerinden itibaren önemli bir şehir kimliği taşıyan Trabzon, ayrıca liman kenti özelliği olması açısından önemlidir. 1461 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilen şehir farklı bir kültürel kimliğe bürünmüştür. Fetihden sonra şehirde her alanda kültürel değişim ve gelişmeler olurken özellikle mimari alandaki gelişmeler dikkat çekicidir. Bu mimari yapıların içerisindeki su yapıları da önemli bir yere sahiptir. Bu yapılar içerisinde hamamlar, çeşmeler, köprüler, su kemerleri şehrin tarihi ve kentsel dokusunun gelişimi hakkında bilgiler sunmaktadır.

Bu tez çalışmasında Trabzon il merkezinde bulunan bazı su yapıları incelenmiştir. Çalışma kapsamında günümüze kadar ulaşmış 10 hamam 21 çeşme 3 köprü 3 su kemeri örneği ayrıntılı şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte günümüze ulaşamamış 3 hamam ve 17 çeşme de kataloğa dâhil edilmiştir.

Çalışmamız dâhilindeki yapılar farklı dönemlerde inşa edilmiş olsa da bunların çoğunluğu Osmanlı dönemine ait olup, yine bir kısmı da bu dönemde onarılarak kullanılmıştır. Bu yapıların katalog bölümünde yeri, tarihi, yaptıranı, kitabesi, ayrıntılı tanımı ve günümüzdeki durumu tanımlanmıştır. Detaylı şekilde tanımlamaları yapılan yapılar, belli bir düzen çerçevesinde değerlendirmeleri yapılmış, Anadolu ve İstanbul'daki benzer örneklerle desteklenmiştir.

Son olarak sonuç bölümünde konu tümüyle ele alınarak senteze ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Trabzon, which has conveyed significant city identity since its historical old period, besides it is important from the point of as a port city. The city was conquered by the Ottoman Empire in 1461 years, it has played a role of different cultural identity. After the conquest, there are cultural shifts and developments in all spheres of the city, particularly, the developments in the architectural field is attention grabbing. Water structures inside of these architectural structures played a significant role. Inside of these civil structures, there are Turkish Baths, Water Fountains, Bridges, Aqueducts which presents information about development of this city's historical and urban fabric.

In this dissertation study, the water structures has been investigated in the city center of Trabzon. It has been explicated with exemplifications that reached over until today with 10 Turkish Baths, 21 Water Fountains, 3 Bridges and 3 Aqueducts. In addition to this, 3 Turkish Baths and 17 Water Fountains has been incorporated into catalogue that hasn't reached over until today.

According to our research, although the buildings were built in a different periods, most of these appertains to Ottoman Empire, nonetheless some of them were repaired and has been used in this period. In the catalog chapter of this structures, present day circumstance has been defined where the place, history, causer, epigraph and elaborated description. The structures, which has been described elaborative, and it were carried out the evaluation within the noticeable orderliness and it is supported by similar exemplifications from Anatolia and İstanbul.

As a result, in the conclusion section, the topic has been wholly summarized and the syntheses was reached over.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	viii
1. GİRİŞ	1
1.1.Konunun Tanımı, Önemi, Sınırları	1
1.2.Yöntem.....	2
1.3.Konuyla İlgili Yayınlar	4
1.4.Trabzon Tarihi	11
2.SU MİMARİSİNE GENEL BİR BAKIŞ	15
2.1.Hamamlar.....	15
2.2.Çeşmeler	20
2.3. Köprü	24
2.4. Su Kemerleri	26
3.TRABZON (MERKEZ) SU YAPILARI.....	29
3.1.Hamamlar.....	29
3.1.1. Günümüze Tamamı veya Bir Kısmı Ulaşan Hamamlar	29
3.1.1.1.Fatih Hamamı.....	29
3.1.1.3. Tophane Hamamı.....	37
3.1.1.6. İç Kale Saray Hamamı	52
3.1.1.7. Alaca Hamam.....	55
3.1.1.8. Hacı Arif Hamamı.....	56
3.1.1.9. Askeri Hamam (Hasan Paşa Hamamı)	59
3.1.1.10. Meydan Hamamı.....	62
3.1.2. Günümüzde Mevcut Olmayan, Fakat Kaynaklarda Geçen Hamamlar:	66
3.1.2.1. İmaret Hamamı	66
3.1.2.2. Çukur Hamam.....	67
3.1.2.3. Çömlekçi Hamamı	67

3.2. Çeşmeler	70
3.2.1. Günümüzde Mevcut Olan Çeşmeler	70
3.2.1.1. Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi	70
3.2.1.2. İskender Paşa Çeşmesi 1	74
3.2.1.3. İskender Paşa Çeşmesi 2	78
3.2.1.4. İskender Paşa Çeşmesi 3	81
3.2.1.5. Anonim Çeşme 1	84
3.2.1.6. Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1	86
3.2.1.7. Kethüda Zade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2	89
3.2.1.8. Manastır Çeşmesi	92
3.2.1.9. Abdullah Paşa Çeşmesi	95
3.2.1.10. Çarıkçı Zade Hacı İsmail Çeşmesi	102
3.2.1.11. Askeri Çeşme	104
3.2.1.12. Abdülhamit Liman Çeşmesi	106
3.2.1.13. Yalı Çeşmesi	108
3.2.1.14. Faroz Çeşmesi	110
3.2.1.15. Tuzlu Çeşme	113
3.2.1.16. Anonim Çeşme 2	115
3.2.1.17. Anonim Çeşme 3	117
3.2.1.18. Baruthane Çeşmesi	119
3.2.1.19. Anonim Çeşme 4	121
3.2.1.20. Anonim Çeşme 5	123
3.2.1.21. Anonim Çeşme 6	126
3.2.2. Günümüzde Mevcut Olmayan, Fakat Kaynaklarda	
Geçen Çeşmeler:	128
3.2.2.1. Hayreddin Paşa Çeşmesi	128
3.2.2.2. Kulaklı Çeşme	130
3.2.2.3. Hacı Kasım Çeşmesi	132
3.2.2.4. Üçüncü Oğlu Ömer Ağa Çeşmesi	134
3.2.2.5. Anonim Çeşme 7	136
3.2.2.6. Muhammed Ağa Çeşmesi	138

3.2.2.7. Kürekci Bacı Çeşmesi.....	139
3.2.2.8.Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi	141
3.2.2.9.Osman Paşa Çeşmesi	143
3.2.2.10. İskender Paşa Çeşmesi 4.....	146
3.2.2.11.Ruşen Ağa Çeşmesi	148
3.2.2.12.Hafız Mehmed Çeşmesi.....	150
3.2.2.13.Askerî Çeşme 2	152
3.2.2.14.Kırzade Çeşmesi	154
3.2.2.15. Hacı Ahmed ve Fatma Hatun Çeşmesi	156
2.2.2.16. Ömer Efendi Çeşmesi	157
3.2.2.17. Yelkenci Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi	157
3.3.Köprüler	159
3.3.1. Tabakhane Köprüsü	159
3.3.2. Zağnos Köprüsü.....	162
3.3.3. Değirmendere Köprüsü.....	165
3.4. Su Kemerleri	168
3.4.1. Kuzgundere Su Kemerî.....	168
3.4.2. İmaret Su Kemerî.....	170
3.4.3. Kavaklı Su Kemerî.....	172
3.5.Trabzon Merkez İlçede Bulunan Diğer Su Yapıları ve Su Kaynakları	174
4.DEĞERLENDİRME.....	178
4.1. Hamamlar.....	178
4.1.1. Plan Tipleri.....	179
4.1.2. Mekân Dağılımı	182
4.1.3. Malzeme.....	185
4.1.4.Strüktür Elemanlar	186
4.1.5. Örtü Elemanları.....	188
4.1.6. Giriş Açıklıkları	189
4.1.7. Kubbe Geçişleri	189
4.1.7. Aydınlatma.....	189
4.1.8. Süsleme	191

4.1.9. Kitabe	191
4.2.Çeşmeler	192
4.2.1. Konumlarına Göre Çeşmeler	192
4.2.2. Cephe Kompozisyonlarına Göre Çeşmeler.....	195
4.2.3. Malzeme.....	199
4.2.4.Yapı Elemanları	199
4.2.5. Kitabeler.....	202
4.2.6. Süsleme	203
4.3.Köprüler	206
4.3.1.Mimari Özellikler.....	206
4.3.2. Yapı Elemanları	208
4.3.3. Kitabeler.....	208
4.4.Su Kemerleri	209
4.4.1.Mimari Özellikler.....	209
4.4.2. Yapı Elemanları	209
5.SONUÇ	211
BİBLİYOGRAFYA	216
TABLolar	227
ÇİZİM LİSTESİ.....	230
ÇİZİMLER.....	232
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	268
FOTOĞRAFLAR	279

KISALTMALAR

Age. : Adı Geçen Eser

Agm. : Adı Geçen Makale

Agmd. :Adı Geçen Madde

Agt. : Adı Geçen Tez

Haz. ; Hazırlayan

T.K.V.K. B. K. : Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

V.G.M. : Vakıflar Genel Müdürlüğü

1. GİRİŞ

1.1.Konunun Tanımı, Önemi, Sınırları

Kültür varlıkları açısından zengin olan Trabzon'daki su yapıları önemli bir grubu oluşturmaktadır. Özellikle 1461 yılında Osmanlıların kenti fethetmesiyle birlikte şehirde yapılaşma faaliyetleri artırmıştır. Bunlar arasında su yapıları da inşa edilmiştir. Bununla birlikte şehirde bulunan daha önceki dönemlere ait mimari eserlerde onarılarak kullanılmıştır. Bu yapılar içerisinde hamamlar, çeşmeler, köprüler, su kemerleri şehrin tarihi ve kentsel dokusunun gelişimi hakkında bilgiler sunmaktadır.

Trabzon tarihi ve anıtsal mimarisi hakkında birçok çalışma mevcut olup bunlar içerisinde su yapıları hakkında detaylı değerlendirmeler bulunmamaktadır. Bu çalışmada kapsamında Trabzon merkezinde bulunan bazı su yapıları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bir genel su sağlama sisteminden gelen suyun halkın kullanımına sunulduğu yapılara çeşme, kamusal nitelikteki yıkanma yerlerine hamam, araç ve yayaların bir akarsuyu veya bir engeli aşmaları amacıyla inşa edilmiş taşıyıcı yapılara köprü, köprüye benzer bir şekilde olan ve vadilerin aşılması gerektiği yerlerde kemer dizilerince taşınan suyollarına su kemeri denilmektedir. “Trabzon Merkez İlçedeki Tarihi Su Yapıları ” isimli bu tez çalışmasında Trabzon ili, Merkez İlçesi sınırları içinde kalan su yapılardan olan Hamamlar, Çeşmeler, Köprüler, Su Kemerleri ele alınmıştır. Ancak bu su yapılarının yanı sıra kent merkezinde şadırvan, sebil, sarnıç ve ayazma gibi su yapıları da bulunmaktadır. Kataloğa dahil etmediğimiz bu su yapılarına ise kısaca katalog bölümünün en sonunda “Trabzon Merkez İlçede Bulunan Diğer Su Yapıları ve Su Kaynakları” başlığı altında değinilmiştir. Kent için önemli bir yere sahip olan bu mimari yapılarla şehrin su mimarisi hakkındaki sürecin nasıl geliştiği çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma da kaynaklar ışığında belirlenen; şehir merkezinde yer alan 13 Hamam (3tanesi günümüzde mevcut değildir), 38 Çeşme (17 tanesi günümüzde mevcut değildir), 3 Köprü ve 3 tane Su Kemeri yer almaktadır. Ancak çeşme

yapılarından kaynaklarda belirtilen ve günümüze ulaşmış olan bazı eserler çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Bunun sebebi olarak bu yapıların günümüz malzeme ve teknikleriyle tamamen yeniden inşa edilmeleri ve oldukça niteliksiz durumda olmalarından çalışma içerisinde yer verilmemiştir.

1.2.Yöntem

Bu çalışmada Trabzon Merkez İlçesinde bulunan su yapılarından olan hamamlar, çeşmeler, köprüler, su kemerlerinin mimari özellikleri incelenmiştir. Araştırmamıza, ilk olarak kitaplar, makaleler, doktora tezleri, yüksek lisans, vb. yayınlar taranarak başlamıştır. Bununla birlikte Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ve Trabzon Müzesi Arşiv bilgilerinden yararlanılmıştır

Araştırmamızın ikinci safhasında arazi çalışması yapılmıştır. Yerleri belirlenen su yapılarının ölçüleri alınmış, fotoğrafları çekilerek çizimleri yapılmıştır. Ancak bazı yapıların çizimleri yapılamamış, fotoğrafları tam olarak çekilememiştir. Bunun nedeni olarak yapıların bazılarının şahıslara ait olması, bazılarının ise harabe şeklinde olmalarından dolayı hamamların iç kısımlarına girilememesidir. Bu yapılar hakkında; Alaca Hamam'ın yıkılma riskinden dolayı iç kısımlarına girilememiştir. Meydan Hamamı Kadınlar Bölümüne hamam işletmecileri tarafından izin verilmemiştir. Bununla birlikte sadece kitabesi günümüze ulaşan çeşmelerden bazılarının kitabeleri Trabzon Müzesi'nde sergilenmektedir. Ancak müzenin restorasyonda olmasından dolayı kitabeler yerinde görüntülenememiş, kitabe fotoğrafları ve ölçüleri arşiv belgelerinden (eski eser fişi) alınarak kullanılmıştır. İç kısımlarına girilemeyen ve çizimleri yapılamayan eserlerin görüntü ve çizimlerine ise konuyla ilgili yapılan çalışmalardan, Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Trabzon Müzesi ve Trabzon Kültür

Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* arşiv belgelerinden (eski eser fişlerinden) yararlanılarak bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Bu çizimlerde ve eser fişlerinde belirtilen ölçüler de çalışmamızda kullanılmıştır. Bununla birlikte saha çalışmamız sırasında yerinde notlar tutulmuştur. Bütün kaynaklar ve belgeleme işlemi tamamlandıktan sonra yazım aşamasına geçilmiştir. İncelen eserler belli bir düzen oluşturularak tanımlanmış ve bu tanımlar fotoğraflarla desteklenmiştir.

Çalışmamızda yer alan yapılar belli bir kronolojiye göre ele alınmış olup, yapıların tanımlamaları yapılırken “Yeri”, “Yapım Tarihi”, “Yaptıran”, “Kitabesi”, “Ayrıntılı Tanım”, “Bugünkü Durumu” ve “Tarihlendirme” başlıkları altında incelenmiştir.

Tezimiz ise beş bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümü “Giriş” bölümü olup bu başlık altında “Konunun Tanımı, Önemi, Sınırları”, “Yöntem”, “Konuyla ilgili Yayın ve Araştırmalar”, ve “Trabzon Tarihi” ele alınmıştır. Bu alt başlıklardan Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırları içerisinde konunun Trabzon açısından önemine vurgu yapılarak, ele alınan yapıların kısaca tanımlanmıştır. Devamında ise konunun sınırları sayısal verilerle belirtilmiştir.

Yöntem başlığı altında yapılan çalışma da nasıl bir yol izlendiği izah edilmiştir.

Konuyla İlgili Yayınlar başlığı altında ise ele alınan mimari yapılar hakkında yapılan araştırmalarda öne çıkan başlıca kaynakların kısaca tanıtımı yapılmıştır. Bununla birlikte konumuzla doğrudan ilişkili olan bazı kaynaklarda bu kısımda kısaca izah edilmiştir.

---

* Koruma kurullarının isminin değiştirilmesi sebebiyle; Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun (T.K.V.K.B.K.) isminin değiştirilmeden önceki isminin Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (T.K.T.V.K.K.) olması ve bu kurumun mülga olamadan önceki çalışmalarda koruma kurullarından alınan bilgilerin dipnot olarak verilirken “(T.K.T.V.K.K.)” şeklinde verildiği görülmektedir. Bizde bu çalışma da doğrudan ulaşamayıp, kaynaklardan almış olduğumuz koruma kurulu eski eser fişleri bilgilerini çalışmamızda yer verirken yeni ismiyle değiştirerek “(T.K.V.K.B.K.)” şeklinde dipnot verdik.

Trabzon Tarihi başlığı altında ise Trabzon'un kısaca tarihsel gelişimi detaya inilmeden kısaca anlatılmıştır.

İkinci Bölüm "Su Mimarisine Genel Bir Bakış" bölümü olup, incelenmiş olduğumuz mimari yapıların tanımları yapılarak tarihsel süreç içerisindeki gelişimleri kısaca anlatılmıştır.

Üçüncü Bölüm "Katalog" bölümü olup seçtiğimiz örnekler ayrıntılı şekilde incelenmiş ve belli bir düzen çerçevesinde sunulmaya çalışılmıştır. Dört farklı mimari tipin ele alındığı bölümde ilk olarak hamamlar incelenmiştir. İki başlık altında ele alınmış, "Günümüze Tamamı veya Bir Kısmı Ulaşmış Hamamlar" başlığı altında on adet hamam tanıtılmıştır. "Günümüzde Mevcut Olmayan Fakat Kaynaklarda Geçen Hamamlar Başlığı" altında ise üç hamam kaynaklar ışığında tanıtılmaya çalışılmıştır. Hamamlarda sonra ele alınan mimari yapı çeşmelerdir. Yine çeşmelerde hamamlarda yapmış olduğumuz düzen çerçevesinde incelenmiş olup, mevcut olan çeşmeler ve günümüze ulaşamayan çeşmeler olarak sınıflandırılmıştır. Bununla birlikte mevcut olan yirmi bir çeşme ve günümüze ulaşamamış on yedi çeşme bu kısımda tanıtılmıştır. Çeşmelerden sonra üç adet köprü incelenmiş olup, köprülerden sonra üç adet su kemeri anlatılmaya çalışılmıştır. Son olarak da bu kısımda Trabzon'da yer alan diğer su yapıları ve su kaynaklarına kısaca değinilmiştir.

Dördüncü Bölümde ise ele aldığımız mimari yapılar kendi tipleri çerçevesinde ele alınmış olup, mimari özellikleri, malzeme süsleme ve tipolojileri bakımından değerlendirilmiştir.

Beşinci Bölüm "Sonuç" kısmı olup bu bölümde konu tümüyle ele alınarak araştırma boyunca ulaştığımız sonuçlar sunulmuştur.

1.3.Konuyla İlgili Yayınlar

Trabzon Merkez İlçedeki Tarihi Su Yapıları adlı bu çalışmamızı yaparken birçok kaynaktan yararlanmış olup, bu kaynakların tamamı kaynakça bölümünde belirtilmiştir. Bu bölümde ise hamamlar, çeşmeler, köprüler, su

kemerleri ile ilgili başlıca kaynaklar ve konumuzla alakalı doğrudan kaynakların bazıları şunlardır;

Hamamlar

Semavi Eyice'nin "İznik" de "Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme"¹, adlı çalışması hamam mimarisi açısından büyük önem taşımaktadır. Semavi Eyice bu çalışmasında İznik yer alan Büyük hamam hakkında o zamana kadar bilinen görüşlere yer vermiş, devamında hamamı "Mimarisi ve Tezyinatı", "Yapıldığı Devir" ve "Sanata Tarihindeki Yeri" başlıkları altında incelemiştir. Bu incelemeden sonra "Osmanlı Türk Mimarisi Başlıca Hamam Tipleri" başlığı altında bir tipoloji ortaya koymuş ve hamamları altı farklı plan tipinde incelemiştir.

Yılmaz Önge'nin hamamlarla alakalı birçok çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarını şu şekilde özetleyebiliriz. "Konya Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı"² adlı çalışmasında hamam yapılarının üzerinde durulmamasından ve yapılan çalışmaların azlığından yakınlıkla çalışmasına bir giriş yapmıştır. Devamında ise hamamın plan tipi üzerinde durmuş, hamamın inşaa ve dekoratif özelliklerini detaylı bir şekilde anlatmıştır. "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma"³, adlı çalışmasında hamamlarda karşımıza çıkan aydınlatma unsurlarından bahsederek bunları fotoğraflarla desteklemiştir. "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşaa Ettiği Hamamlar"⁴ adlı çalışmasında Anadolu Hamamları hakkında kısa bilgiler verilmekle birlikte Mimar Sinan'ın inşaa ettirmiş olduğu hamamlar liste

---

¹ Semavi Eyice, "İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 15, İstanbul, 1960, s.99-120.

² Yılmaz Önge, "Konya Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VII, Ankara, 1968, s.139-144.

³ Yılmaz Önge, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", **Vakıflar Dergisi XIII**, Ankara, 1978, s.121 – 135.

⁴ Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşaa Ettiği Hamamlar", **Mimar Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul, 1988, s. 403-428.

halinde verilmiş, devamında ise Türk Hamamlarının Planlanması ve Mimar Sinan'ın hamamlarında görülen mimari özelliklerden bahsedilmiştir. "Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar"⁵, adlı çalışmada Mimar Sinan'dan bahseden kaynaklarda geçen hamamların sayısı hakkında kısa bir bilgiden sonra genel bir giriş yapılmıştır. Devamında Mimar Sinan'ın inşa etmiş olduğu hamamlar ve bu hamamlara katmış mimari yenilikler hakkında bahsedilmiştir. Bu kısımdan sonra ise bir tartışma kısmı bulunmaktadır. Burada soru-cevap şeklinde bahsi geçen konuyla ilgili görüşler belirtilmiştir. Son kısımda ise fotoğraf ve çizimlere yer verilmiştir. " Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları"⁶, adlı kitabında bu yüzyıl içerisinde yer alan hamamlar hakkında genel bilgiler verdikten sonra yine bu dönemdeki hamamları mimari ve kompozisyon özellikleri, su tesisatı örtü şekilleri, aydınlatma, tezyinat, ısıtma sistemiyle alakalı bilgiler sunmaktadır. Devamında ise sonuç ve katalog yer almaktadır. Bu çalışmaların yanı sıra Merhum Yılmaz Önge' nin hamamlar hakkında yapmış olduğu "Koca Sinan'ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik: Merkezi Kubbeli Örtü Sistemleri"⁷ ve "Kayseri Hunad (Mahperi Hatun) Külliyesinin Hamamı ve Çini Tezyinatı"⁸ adlı çalışmaları da bulunmaktadır.

Yukarıda verilen kaynakların yanı sıra konumuzla alakalı olan Haşim Karpuz'un hazırlamış olduğu birçok çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarını şu şekilde özetleyebiliriz; "Trabzon"⁹ adlı el kitabı Trabzon'da yer alan farklı türdeki birçok mimari yapıyı kısa tanımlamalarla anlatmıştır. Bu mimari yapılar içerisinde su yapılarına yer verilmesi çalışmamız açısından önemlidir. Diğer

---

⁵ Yılmaz Önge, "Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", **VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Çerçevesinde Mimar Sinan Dönemi Sempozyumu**, Ankara, 1989, s.235-252.

⁶ Yılmaz Önge, **Anadolu'da XII-XIII.Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995.

⁷ Yılmaz Önge, "Koca Sinan'ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik: Merkezi Kubbeli Örtü Sistemleri", **II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarih Kongresi 1986 – Bildiriler**, Cilt: II, İstanbul, 1986, s.81-86.

⁸ Yılmaz Önge, "Kayseri Hunad (Mahperi Hatun) Külliyesinin Hamamı ve Çini Tezyinatı", **Önasya**, C: IV, Ankara, 1968, s.11-17.

⁹ Haşim Karpuz, **Trabzon**, Ankara,1990.

eserlerinden “Trabzon’da Türk Devri Hamamları¹⁰” adlı çalışmasında hamamları inşa edildikleri dönemleri içerisinde sınıflandırılmış, ele alınan yapılar kısa bilgiler şeklinde tanıtılmıştır. Bununla birlikte bu çalışma Trabzon hamamlarıyla alakalı toplu bir çalışma olması açısından da dikkat çekmektedir. Son olarak “Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar¹¹” adlı çalışmasında yine farklı türde karşımıza çıkan mimari yapılar ele alınmıştır. Bu çalışma daha önce yapmış olduğu “Trabzon” adlı eserine göre daha kapsamlı bir şekilde olup, ilçelerde yer alan eserlere de yer verilmiştir.

Çeşmeler

Çeşme mimarisi hakkında ilk çalışmalardan biri olan Sedat Çetintaş’ın 1942 Yılında yapmış olduğu “Türkler’de Su Çeşme ve Sebil”¹² adlı çalışmada Türklerin suya ve su yapılarına verdiği önemden bahsedilmiştir. Bununla birlikte yazar İstanbul’un tarihi su yollarına değinmekle beraber, çalışmasına İstanbul çeşmeleri, sebilleri ve şadırvanlarını da eklemiştir.

Celal Esad Arseven’in 1943 Yılında Sanat Ansiklopedisi’ndeki “Çeşme”¹³ maddesinde, çeşmelerle alakalı ayrıntılı tanım yer alır. Ayrıca yazar çeşmeleri Mahalle, Cami, Şadırvan, Oda ve Anıt Çeşmeler başlıkları altında sınıflandırma yaparak beş grupta değerlendirmiştir.

Ayhan Aytöre’nin 1962 yılında hazırlamış olduğu “Türklerde Su Mimarisi”¹⁴ adlı çalışmasında öncelikli olarak “Su medeniyeti tabirinin şumulü” başlığı altında kısa bir giriş yapmıştır. Devamında Türklerin ikamet ettikleri yerlerin su kültürüne etkisine değinilmiş, bu açıklamalardan sonra “Türklerde Su Mimarisinin Kısa Tetkiki” başlığı altında su mimarisinin farklı dönemlerdeki su

---

¹⁰ Haşim Karpuz, “Trabzon’da Türk Devri Hamamları”, **Trabzon’ 88-89 Kültür Sanat Yıllığı**, İstanbul, 1989, s.109-135.

¹¹ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar**, Ankara, 2018.

¹² Sedat Çetintaş, “Türkler de Su, Sebil, Çeşme”, **Güzel Sanatlar Dergisi**, Cilt:5, İstanbul, 1942, s.125-146.

¹³ C. Esad Arseven, “Çeşme”, **Sanat Ansiklopedisi**, Cilt:1, İstanbul, 1950, s:388-389.

¹⁴ Ayhan Aytöre, “Türkler’de Su Mimarisi”, **I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler**, Ankara, 1959, s:45-69.

mimarisinin değişim ve gelişimine değinilmiştir. Devamında Bendler ve Su Yolu Tesisleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerden sonra çeşmeler başlığı altında çeşme mimarisinin gelişimi sınıflandırılarak anlatılmıştır. Çeşme açıklamalarından sonra Sebiller, Selsebiller, Havuzlar, Fışkiyerler, Şadırvanlar hakkında bilgiler sunmuştur. Son olarak “Netice” başlığı adı altında konuyu sentezleyip nihayetlendirmiştir.

Semavi Eyice'nin 1977 yılında İslam Ansiklopedisi'ndeki “Çeşme¹⁵” maddesi içinde konuya çeşmenin tanımıyla genel bir girişten sonra çeşmelerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi kısa tanımlar yapılarak anlatılmıştır. Bu tanımlar fotoğraflarla desteklenmiştir.

Ayla Ödekan “Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümlemeler”¹⁶ adlı makalesinde çeşme tasarımını oluşturan öğeleri gruplandırmıştır. Bu öğeleri Asal Öğeler, İkincil Yapısal Öğeler, Biçimsel Amaçlarla Kullanılan Öğeler, Belgesel Öğeler başlıkları altında incelemiştir. Bununla birlikte çeşmeleri dönemlere ayırarak tipolojik çözümlemeler yapmıştır. Ayrıca Klasik, Batılılaşma ve 1. Ulusal Mimarlık dönemi çeşmelerinin cephe düzenlenmesi, süslemesi, malzemesi, değişim ve gelişimine değinmiştir.

Yılmaz Önge “Türk Mimarisinde, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları”¹⁷ adlı eserinde çeşme, sebil ve şadırvan hakkında ayrıntılı tanımlar yapmış olup, bu yapıların tarihsel süreç içindeki gelişimini anlatmıştır. Devamında çalışmanın katalog bölümü gelmektedir. Bu bölümde yukarıda belirtmiş olduğumuz su yapıları belli düzen çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde tanıtılmış ve karşılaştırmalar yaparak değerlendirilmiştir.

---

¹⁵ Semavi Eyice, “Çeşme”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1977, s.277-286.

¹⁶ Ayla Ödekan, “Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme”, **Semavi Eyice'ye Armağan, İstanbul Yazıları**, İstanbul, 1992, s.281-297.

¹⁷ Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde, Selçuklu Ve Osmanlı Dönemlerinde Su yapıları**, Ankara, 1997.

Haşim Karpuz ve Nuri Dülgerlerin hazırlamış olduğu “Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi¹⁸”, adlı çalışmada Türklerde Su Kültürü ve Konya Çeşmeleri adlı başlıkla konuya kısa bir giriş yapmışlardır. Devamında ise Konya Çeşmeleri üzerine yapılan çalışmalardan bahsederek, Konya’daki tarihi su yapılarına toplu bir bakış başlığı altında su yapıları kısaca anlatılmıştır. Daha sonra Konya Çeşmelerinin mimari özellikleri incelenmiştir. Bu incelemeden sonra Konya çeşmeleri “Kaynaktan Beslenme Durumuna Göre”, “Buldukları Yere Göre”, “Cephe Kompozisyonuna Göre” tipoloji yapılarak değerlendirilmiştir.

Merhum Naci Yüngül’ün hazırlamış olduğu “Trabzon’daki Haznedarzade Abdullah Paşa Çeşmesi” adlı konumuz açısından önemlidir. Hoca bu çalışmasında çeşmeyi kısa bir şekilde tanıtmış, özellikle de çeşmenin farsça kitabesinin transkripsiyonunun yapılmış olması önemlidir.

Konumuzla ilişkili olan Murat Yüksel’in hazırlamış olduğu beş ciltlik “Trabzon’da Türk İslam Eserleri ve Eserleri” adlı çalışması konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Trabzon’daki çeşme kitabelerinin yer aldığı kısım¹⁹ konumuzla ilgili başvurduğumuz en önemli kaynak durumundadır.

Köprüler

Cevdet Çulpan’ın “Türk Taş Köprüleri (Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)²⁰” adlı çalışmasının giriş kısmında köprü mimarisi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Devamında ise en eski taş köprüler, Artuklu, Selçuklu, Osmanlı Köprüleri ve Yapılış Tarihi Kesin Olarak Bilinemeyen Köprüler başlıkları altında köprüleri detaylı bir şekilde incelemiştir.

---

¹⁸ Haşim Karpuz- Nuri Dülgerler, “Konya Çeşmeleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, **Sanatta Anadolu Asya İlişkileri Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı’ya Armağan**, Ankara, 2006, s.317-331.

¹⁹ Murat Yüksel, **Trabzon’da Türk İslam Eserleri ve Kitabeleri**, Cilt:1, İstanbul, 1991.

²⁰ Cevdet Çulpan, **Türk Taş Köprüleri (Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)**, Ankara, 2002.

Fügen İlter'in Hazırlamış olduğu "Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri"²¹ adlı çalışmasının girişinde Türklerin İlk Dönemde Anadolu'daki Yayılma Alanları üzerinde kısa bir değerlendirme yapmış devamında Selçuklu Devrinde Anadolu Sınırlarından, Anadolu Selçuklu Devri İktisadi hayatında Ticaret ve Beyliklerde Devamı ve Selçuklular Devrinde Anadolu Yolları balıkları altında açıklamalar yapmıştır. Bu başlıklardan sonra Köprülerin Tiplere göre ayrımı başlığı adı altında köprüleri genel olarak iki tipe ayırmıştır. Devamındaki katalog bölümünde köprüler tanımlanmıştır.

Trabzon Köprüleri ili alakalı Şengül Yalçınkaya Erol'un "Trabzon Kent İçi Ulaşımında Tarihi Köprüler"²² adlı çalışması önemlidir. Bu çalışmada kent merkezinde yer alan Tabakhane ve Zağnos Köprüleri anlatılmıştır.

Şamil Horuluoğlu'nun "Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri"²³ adlı çalışmasında Trabzondaki farklı türdeki mimari yapılardan bahsedilmekle birlikte köprüler başlığı altında sadece Zağnos Köprüsü anlatılmıştır.

Su Kemerleri

Enis Karakaya'nın TDV İslam Ansiklopedisinde yer alan "Su Kemerleri"²⁴ maddesinde su kemerinin kısa bir tanımı yapılarak farklı dönemlerde karşımıza çıkan su kemerleri özet bir şekilde verilmiştir.

Trabzon kent içinde yer alan yapıların tamamı toplu olarak bir arada bulunduran "Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları"²⁵ adlı çalışma gerek Trabzon kent merkezinde bulunan su yapıları açısından gerek diğer mimari yapılar açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışma da ele alınan yapılar kendi mimari grupları içerisinde bölümlere ayrılmış olup, incelenen örneklerin kısa tanımlamaları yapılmıştır.

---

²¹ Fügen İlter, **Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Ankara, 1978.

²² Şengül Yalçınkaya Erol, "Trabzon Kent İçi Ulaşımında Tarihi Köprüler", **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara 10-15 Ekim 2007, s.3299-3305.

²³ Şamil Horuluoğlu, **Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri**, Ankara, 1983.

²⁴ Enis Karakaya, "Su Kemerleri", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, s.444-446.

²⁵ Hamiyet Özen-vd., **Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri**, Trabzon, 2010.

1.4.Trabzon Tarihi

Trabzon'un ilk kuruluş tarihini kronolojik olarak belirlemek oldukça zordur. Bu konu bilinen tarih sınırlarını aşarak çok eski dönemlere kadar inmektedir²⁶. Trabzon isminin kökeni üzerine çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda aynı bilgilere rastlanmakla birlikte farklı görüşlerin de bulunduğu kaynaklarda mevcuttur²⁷. Bununla birlikte şehrin kimler tarafından kurulduğu hususunda da kesin bir bilgi yoktur. İlk olarak M.Ö. 756'da bir Milet Kolonisi olarak ortaya çıktığı ifade edilmekle birlikte²⁸ doğrudan şehir ve şehrin ilk adından söz eden kaynak M.Ö. 400 yılına ait Anabasis'tir²⁹. Bu kitapta verilen bilgilere göre şehir Sinop'a bağlı bir kolonidir³⁰. Ancak şehir birçok farklı isimle de anılmıştır. İlk çağda şehre Trapezus veya Trapeza (Tpaheza) denilmiş, batı dillerinde bir süre Trapezunte, Trebizonde gibi değişik isimlerle anılmıştır³¹.

Arap Tarihçilerine göre Tibarite, Trabende, Trabende, isminin değişikliğe uğrayarak Trabzon ismini aldığı söylenmektedir³². Bazı batılı araştırmacılar da Trabzon kelimesini Trabezonde, Trexonde, Trebison, Trapezunt, Trabizon şeklinde okuyup, anlamının da "Kum renginde iki başlı gümüş kartal yuvası" ve "altın kartal ağzı" olduğunu belirtmişlerdir³³.

---

²⁶ Jakob Philip Fallmerayer, **Trabzon İmparatorluğunun Tarihi** (Çev; Ahmet Cevat Eren), Ankara, 2011, s.4.

²⁷ Melek Öksüz, "Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış", **Karadeniz Araştırmaları**, Ankara, 2005, Sayı; 5, s.11.

²⁸ Heath W. Lovry- Feridun Emecen, "Trabzon", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2012, s.296.

²⁹ Kseneophon, **Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)** Çev: Tancu Gökçöl), İstanbul, 1998, s. 135-145.

³⁰ Kseneophon, **age.**, s.143.

³¹ Melek Öksüz, **agm.**, s.6; M.C. Şehabettin Tekindağ, "**Trabzon**", **İA.**, İstanbul, 1979, Cilt: XIII. s.456.

³² Şamil Horuluoğlu, **age.**,s.17-18.

³³ Melek Öksüz, **agm.**, s.6-7: Mahmut Ak, İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 2000)**, Trabzon, 2000, s.27-29.

Trabzon şehrinin M.Ö. 7. Yüzyılda Miletoslu göçmenler tarafından kurulduğu görüşü genel olarak kabul edilmektedir³⁴. Daha sonra M.Ö. 756 tarihinde bölgeye gelen Kimmerler, Amazonlar ve İskitlerden kaçarak bölgeyi terk etmişlerdir³⁵.

Bir liman şehri olarak ilk çağlardan itibaren çeşitli siyasi çekişmelere sahne olan Trabzon bir süre Pers'lerin idaresi altında kalmıştır³⁶. Ancak Büyük İskender'in Anadolu'yu istila ettiği sırada M.Ö. 331 İskender'in idaresi altına girmiştir. İskender'in ölümünden sonra kumandanlarından burası Eumenes'in payına düştü. M.Ö. III. yüzyılın başında ise I. Mithridates'in kurduğu Pontus krallığı kısa zaman içerisinde bu bölgeye doğru yayılmış ve bölge Pontus Krallığı hakimiyeti altında kalmıştır³⁷.

Romalılar Pontus Devletini yıkıp M.Ö. 63 yılında Anadolu'yu istila edince, Trabzon şehrinin bulunduğu Doğu Karadeniz Bölgesi de Romalılar'ın hakimiyeti altına girmiştir³⁸. 395 Yılında Roma imparatorluğu ikiye bölününce Trabzon, Bizans toprakları içinde kalmıştır. Bizans öneminde Trabzon askeri ve ekonomik durumunu korumakla birlikte şehir tahkim edilerek yeni yapılar inşa edilmiştir. Özellikle Justinianus zamanında şehirdeki birçok yapı onarılmıştır. Ayrıca St. Eugenios'a atfedilen Orta Hisar'ın batısındaki su kemerleri inşa edilmiştir. Daha sonra Haldiyeliler Thema'sının merkezi olmuştur³⁹. Bununla birlikte Roma ve XI. Yüzyılın son çeyreğine kadar Bizans İmparatorluğunun bölgeye hakimiyeti sürmüştür. Ancak Selçukluların XI. Yüzyılda ortaya çıkmalarıyla beraber Bizansın haşmetli günleri geride kalmasına rağmen Karadeniz Kıyıları başlangıçta Türk fetihlerinin dışında kalmıştır⁴⁰.

---

³⁴ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.6.

³⁵ Şamil Horuloğlu, **age.**, s.17-18.

³⁶ Heath W. Lovry- Feridun Emecen. **agm.**, s.296.

³⁷ Heath W. Lovry- Feridun Emecen. **agm.**, s.296.

³⁸ Mahmud Goloğlu, **Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Ankara, 1975, s.3.

³⁹ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.7.

⁴⁰ Murat Keçiş, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı**, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s.67: Asilij

Selçuklular Trabzon'u fethetmek için birçok seferler düzenlemişlerdir. Osman Turan Malazgirt zaferinden sonra şehrin Selçuklular tarafından fethedildiğini ve Rumlar'ın şehri Türkler'den 1075 yılında geri aldıklarını belirtmiştir⁴¹. 1204 Yılında İstanbul'da taht kavgaları başlayınca bağımsız bir devlet kurmak isteyen Alexios Komnen Gürcitan'a gelmiş daha sonra şehir Komnen'e teslim edilmiştir. Ancak Bizans'tan yana olmayan A. Komnen Selçuklulara bağlı olmayı ve vergi vermeyi kabul etmiştir⁴².

Moğol kontrolü altındaki Selçuklu devlet adamı olan Muniddin Süleyman Pervane 1270'li yıllarda Trabzonun etrafındaki birçok bölgeyi kontrol altına aldığı bilinir⁴³. Bununla birlikte 1340'lı yıllarda ise Akkoyunlular tarafından Trabzon'a birkaç kez akın düzenlemiştir⁴⁴.

Trabzon Fatih Sultan Mehmet Han tarafından 1453 yılında vergiye bağlanmış, fakat vergisini vermediği için şehir kuşatılmıştır. Daha sonra vergisi yükseltilerek kuşatma sona ermiştir⁴⁵. Devamın Akkoyunlular'ın desteğini alan devlet, vergisini vermemeye başlamıştır⁴⁶. Bu olay neticesinde şehir 28 Ağustos 1461 Fatih Sultan Mehmet Han Tarafından alınmıştır⁴⁷.

Fatih Sultan Mehmet Han'ın Osmanlı topraklarına kattığı bu şehir Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar beş asra yakın bir süre çerçevesinde milletlerarası bir anlaşmazlığa konu olmadan müslim ve gayrimüslim halkın birlikte yaşadığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte şehir her zaman Osmanlı İmparatorluğu için iktisadi ve ticari yönden önemli bir merkez konumundaydı⁴⁸.

Vladimiroviç Barthold, **Karadeniz'de İslam", İslam'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan**, (Çev: İlyas Kamalov), İstanbul 2006, s. 124.

⁴¹ Haşim Karpuz, **Trabzon....**, s.7.

⁴² Şamil Horuluoğlu, **age.**, s.16-17.

⁴³ Anthony Bryer, **The Empire of Trebizond and the Pontos**, London, 1980, s. 341.

⁴⁴ Melek Öksüz, **Trabzon....**, s.24.

⁴⁵ Mahmut Goloğlu, **age.**, s.6.

⁴⁶ Mahmut Goloğlu, **age.**, s.6-7.

⁴⁷ Ömer Akbulut, **Trabzon (Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler)**, Trabzon, 1955, s.76.

⁴⁸ Sabahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara, 1991, s.1.

Trabzon 1916 yılında Ruslar tarafından işgal edilmiştir⁴⁹. İşgal sırasında şehir birçok ev ve tarihi bina tahrip edilmiştir. Türk Ordusu ise şehri 24 Şubat 1918’de kurtarmıştır⁵⁰.

Tarihsel açıdan kısaca değindiğimiz Trabzon bugün de gelişen Türkiye’nin önemli bir parçası olarak tarım, ticaret, sanat ve özellikle de bir liman şehri olması sebebiyle dikkat çekmektedir.

---

⁴⁹ Sabahattin Özel, **age.**, s. 9-23.

⁵⁰ Sabahattin Özel, **age.**, s. 9-23.

2.SU MİMARİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kozmogonilerde âlemin yaratılışının temel unsurlarından birisi sudur. Sadece kozmolojik olaylarda değil aynı zamanda ontolojik unsurların yaratılması evresinde de su, asli unsurdur. Bu nedenle hiyerofonilerde kutsalın tezahürü su ile gerçekleşmiş ve hemen hemen tüm hilkat aşamasındaki yerini almıştır⁵¹. Suyun bu kutsaliyetliğiyle beraber su insan hayatında da büyük bir öneme sahiptir. Tarih boyunca bütün medeniyetler su kaynaklarının yanında yaşama ihtiyacı duymuş ve bu medeniyetleri kuran toplumlar, suyu temin etmek, ona kolay ve kesintisiz olarak ulaşabilmek için çeşitli mimari yapılar ortaya koymuşlardır. Bu yapılardan bazıları; hamamlar, çeşmeler, köprüler ve su kemerleridir.

Suyla ilişkili olan ve çalışmada yer vermiş olduğumuz Hamam, Çeşme, Köprü ve Su Kemerli yapıları bu bölümde alt başlıklar halinde tanımları ve tarihsel süreç içindeki gelişimi kısaca anlatılmaya çalışılmıştır.

2.1.Hamamlar

“Arapça'da "ısıtmak; “sıcak olmak" anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam (hammâm) kelimesinin sözlük anlamı "ısıtan yer" demek olup, "yıkama yeri" manasında kullanılmaktadır. Farsça karşılığı germabedir⁵²”.

Hamam, su mimarisinin önemli yapıları arasında büyük önem teşkil etmektedir. İnsanlar temizlenme ihtiyacını karşılayabilmek için kimi zaman yer altından çıkan sulara kimi zamanda ısıtılmak suretiyle hamamlara ihtiyaç duymuşlardır. İnsanlığın yıkama ihtiyacı doğrultusunda farklı medeniyetler tarafından hamamlar inşa edildiği yapılan kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılmıştır. Özellikle Roma döneminde muazzam ölçüleri haiz hamamlar inşa edildiği

---

⁵¹ Ahmet Çaycı, **İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol**, Konya, 2017, s.171.

⁵² Semavi Eyice, “Hamam”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, s.402.

kalıntılardan takip edilmektedir⁵³. Bununla birlikte Roma döneminde hamamlar eğlence yeri karakteri de almıştır⁵⁴.

En eski hamamlar olarak bugünkü Pakistan'ın batısında yer alan Sind'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan M.Ö. 2500-1500 yıllarındaki İndus medeniyetinin en önemli şehri olan Mohenjo-Daro'da tespit edilen çok gelişmiş bir su ve kanalizasyon sistemidir. Bu su sisteminin varlığı burada hamamlar olduğunu düşündürmektedir⁵⁵.

Eski Yunanda hamam yapılarının düzenleri çok az bilinmektedir. Deniz ve derelerde spor banyoları vardı. Temizlik için de büyük halk hamamları bulunmaktaydı. Bu hamamlar ya devlet tarafından ya da hususi kişiler tarafından işletilirdi. Eski Yunan Gymnase'lerinde soğuk ve sıcak hamamlar bulunmaktaydı. Buralarda atletler egzersizlerden sonra yıkanmaktadırlar⁵⁶. Eski Yunan'ın hamam yapıları hakkında bize büyük fikirler veren Assos Hamamı harabeleridir. Burada 68 x 5 m ölçülerinde bir mekan bulunmaktadır. Bu mekand yıkanma yerleri, musluklar bulunmaktadır⁵⁷.

Roma Döneminde ise Romalılar Yunanlılardan esinlenerek evlerine banyo yaptıkları bilinmektedir⁵⁸. Bununla birlikte Roma Hamamları yalnız yıkanma yeri değil aynı zamanda birer toplumsal merkezdir. Bir Roma hamamı calarium, apodyterium, frigidarium, sudatorim, tepidarium, natatio gibi mekanları içermektedir⁵⁹. Geç Antik Çağ'da yaklaşık M.S. 5. Yüzyılda genel ekonomik çöküşle ortadan kalkmıştır⁶⁰.

Bizans Dönemi; Bizans, eski Roma medeniyetinin Hristiyanlaşmış devamı olduğundan hamam geleneğini de sürdürmüşlerdir. Bizans döneminde de umumi

---

⁵³ Ahmet Çaycı, **İslam Mimarisinde...**, s.110.

⁵⁴ Semavi Eyice, **Hamam...**, s.402.

⁵⁵ Semavi Eyice, **Hamam...**, s.402.

⁵⁶ Kemal Ahmet Aru, **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul, 1949, s.12.

⁵⁷ Kemal Ahmet Aru, **age.**, s.12.

⁵⁸ Haluk Abbasoğlu, "Hamam", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt:2, 1997, İstanbul, s.751.

⁵⁹ Metin Sözen- Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 2014, s.128.

⁶⁰ Metin Sözen- Uğur Tanyeli, **age.**, s.128.

hamamlar birçok şeyin tartışılıp görüşüldüğü mekanlar olmuştur. Bizans döneminin Zeuksippos Hamamı ve İmparator Arkadius'un kızı için inşa ettirmiş olduğu Arkadiane Hamamı önemli hamamlarıdır⁶¹.

Türk Hamamları; Türk Hamamlarının bugünkü mimari şekillerinin Roma ve Bizans hamamları ile büyük bir bağlılıkları olmadığı ve istihallelerini başka menbaların etkisiyle inşa ettikleri anlaşılıyor. Orta Asya'dan Küçük Asya'ya gelen Selçuk Türkleri, vücut bakımı ve dinin emretmiş olduğu temizlenme ihtiyacına göre basit ihtiyaç binaları inşa etmişlerdir⁶².

Anadolu'da inşa edilen hamamlar büyük oranda çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Bunlar bitişik nizamda kadınlar ve erkekler hamamı şeklinde düzenlenmişlerdir⁶³.

Hamamlar genel hatları ile şu şekilde sıralanır: Soyunmalık, Ilıklık/Soğukluk, Sıcaklık, Külhan ve Su Deposu şeklindedir.

Soyunmalık: Türk hamamlarında giysilerin çıkarılıp peştamellarin kullanıldığı bölümdür. "Camekan" da denilmektedir⁶⁴. Bu kısımlar ağırlıklı olarak ahşaptan yapıldığından sık sık onarım ve değişiklik geçirmektedir⁶⁵.

Ilıklık/Soğukluk: Soyunmalık ile sıcaklık arasındaki orta mekanı oluşturmaktadır⁶⁶. Hamamın az ısıtılan yeri, Roma hamamlarında tepidarium bölümünün karşılığıdır⁶⁷.

Sıcaklık: Hamamların en sıcak bölümü olup, yıkanma amacıyla kullanılmaktadır. Sıcaklık, genel yıkanma yeri olan ve yerden 20 cm yükseklikteki sekileri içeren içeren ve özel yıkanmaya yönelik, halvet hücrelerinden oluşmaktadır⁶⁸.

---

⁶¹ Semavi Eyice, **Hamam**..., s.404.

⁶² Kemal Ahmet Aru, **age.**, s.29.

⁶³ Ahmet Çaycı, **İslam Mimarisinde**..., s.110.

⁶⁴ Metin Sözen- Uğur Tanyeli, **age.**, s.281.

⁶⁵ Semavi Eyice, **Hamam**..., s.416.

⁶⁶ Ahmet Çaycı, **İslam Mimarisinde**..., s.111.

⁶⁷ Doğan Hasol, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul, 1979, 460.

⁶⁸ Canan Çakmak, **Tire Hamamları**, Ankara, 2002, s.16.

Külhan: Hamamlarda, hamamın içini ve sularını ısıtmak amacıyla yakılan ateşin bulunduğu yerdir. Külhan hamamın altında bulunur. Külhanı yakana külhancı denir⁶⁹.

Su Deposu: Genellikle sıcaklığın gerisinde ve sıcaklık boyunca uzanan, beşik tonoz ya da sivri tonozla örtülü bölümdür⁷⁰.

Türk hamamlarının plan tipleri incelendiğinde genellikle Semavi Eyice'nin sıcaklık düzenine göre yapmış olduğu tipoloji dikkate alınarak tanımlamalar yapılmıştır. Tipoloji ise şu şekildedir.

1.Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip: Az veya çok kubbeli olan soğukluktan ortası kubbeli bir sıcaklığa geçilir. Dört tarafa eyvanlarla açılan bu sıcaklık adeta bir haçvari görüntü sunmaktadır. Haçın kolları arasında dört halvet hücreyi yer alır. Örneklerine en çok rastlanan bu hamam tipinin yalnız iki halvet hücreli veya bir, iki veya üç eyvanlı varyasyonları da bulunmaktadır⁷¹. Ancak ağırlıklı olarak dört eyvan ve halvetten oluşan bu plan şeması ister istemez merkez sembolizmine sevk etmektedir⁷². Eyvanların kesişme noktasındaki fevkani göbek taşı merkezin arzi/yatay odak noktasını oluşturmaktadır. Göbek taşı ile aynı eksendeki kubbe de bu merkezin amudi/dikey boyutuna denk düşmektedir. Dolayısıyla bu ayrıntılar tamamen tasarımın bilinçli bir tasarımın su mimarisindeki uygulamasıdır⁷³. Divriği Bekir Çavuş Hamamı (H:626)⁷⁴, Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı (H:699)⁷⁵ Ani Menuçehr Hamamı (H:1064)⁷⁶,

---

⁶⁹ Adnan Turani, **Sanat Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1975, s.76.

⁷⁰ Canan Çakmak, **age.**, s.21.

⁷¹ Semavi Eyice, **İznikte Büyük Hamam...**, s.108.

⁷² Ahmet Çaycı, **İslam Mimarisinde....**, s.111; Samer Akkach, "In the image of the Cosmos Order and Symbolism in Traditional Islamic Architecture Part (1)", **The Islamic Quarterly**, Vol.XXXIX, No:1, London, 1995, s.9.

⁷³ Ahmet Çaycı, **İslam Mimarisinde....**, s.111.

⁷⁴ Yılmaz Önge, **Anadolu'da...**, s.179.

⁷⁵ Yılmaz Önge, Konya Beyşehir'de..., s.140.

⁷⁶ Yılmaz Önge, **Anadolu'da...**, s.111.

Edirne Tahtakale Hamamı (XV. Yüzyılın ilk yarısı)⁷⁷, Konya Mahkeme Hamamı (H:868'den önce yaptırılmıştır)⁷⁸, İznik Hacı Hamza Hamamı (15.yy)⁷⁹, Prizren Gazi Mehmed Paşa Hamamı (1564)⁸⁰, Konya Ahmet Efendi Hamamı (1672-1676)⁸¹ gibi hamamlar bu plan tipine örnektir.

2. *Yıldızvari Sıcaklıklı Tip*: Bu tipte ortadaki sıcaklığın birçok köşe (poligonal) tersim ettiği (8,7,6 köşeli) ve bunun etrafında tonozlu nişlerin sıralandığı hamam tipidir⁸². Konya Ereğli Eski Hamam (XV)⁸³, Bursa Nasuh Paşa Hamamı (XV)⁸⁴ Manisa Sultan Hamamı (XVI.yy)⁸⁵, Diyarbakır Çardaklı Hamam (1520-1540)⁸⁶, Karaman Yeni Hamam (XVI.yy)⁸⁷ gibi örnekler bu plan tipine örnektir.

3. *Kare Bir Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip*: Önceki plan tiplerine göre biraz daha sade ve arkaik olan bu tipte, basit bir sıcaklık mekânına bir, iki veya üç kenarı boyunca sıralan halvet hücreleri açılmaktadır⁸⁸. Cıkcık(Girçık) Hamamı⁸⁹, Bursa Şengül Hamamı (1389-1402)⁹⁰, İzmir Alibey

---

⁷⁷ Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul, 2004, s.91.

⁷⁸ Haşim Karpuz, “Konya Hamamları”, **Su Medeniyeti Sempozyumu**, Konya, 2010, s.394.

⁷⁹ Oktay Aslanapa, **age.**, s.614.

⁸⁰ Raif Virmiş, **Kosova Hamamları**, Ankara, 2002, s.27.

⁸¹ Haşim Karpuz, **Konya Hamamları...**, s.397.

⁸² Semavi Eyice, **İznikte Büyük Hamam...**, s.110.

⁸³ Yılmaz Önge, **Anadolu'da...**, s.37.

⁸⁴ Anonim, **Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)**, Cilt:III, Ankara, 1983, s.376.

⁸⁵ Yılmaz Önge, **Anadolu'da...**, s.17.

⁸⁶ Emine Ekinci Dağtekin, “Geleneksel Diyarbakır Hamamları Kataloğu 1”, **Mühendislik Dergisi** Cilt: 8, S:2, Diyarbakır, 2017 s.361.

⁸⁷ Yılmaz Önge, **Anadolu'da...**, s.36.

⁸⁸ Semavi Eyice, **İznikte Büyük Hamam...**, s.111-112.

⁸⁹ Anonim, **age.**, s.353.

⁹⁰ Seda Kula Say, **Erken Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.157.

Hamamı (XV-XVIII)⁹¹, İzmir Tevfik Paşa Hamamı (XIX)⁹² bu plan tipine örnektir.

4.Çok Kubbeli Sıcaklıklı Tip: Bu tipte kemerler ile sıcaklık eş bölümlere ayrılmış ve bu bölümlerin her birinin üzeri eş bir kubbe ile örtülmüştür⁹³. Bu tipin İstanbul'daki tek örneği Yeni Cami Haseki Hamamı'dır. Bununla birlikte Kastamonu Yeni Hamam'da bu tipin diğer bir temsilcisi olarak sayılabilir.⁹⁴

5.Ortası Kubbeli, Enine Sıcaklıklı ve Çifte Halvetli Tip: Enine dikdörtgen planlı sıcaklık ortada bir kubbe, iki yanda ise birer beşik tonoz ya da sivri tonozla örtülmüştür, Sıcaklığa iki adet halvet hücresi açılmaktadır⁹⁵. Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesine ait olan çifte hamam, Ankara Karacabey Hamamı⁹⁶, Tire Mehmet Ağa Hamamı Kadınlar Kısmı(XVI-XVII)⁹⁷ bu plan tipine örnektir.

6. Soğukluk- Sıcaklık ve Halvet Eş Odalar Halinde Olan Tip: Daha çok hususi hamamlar da rastlanan bu tipte bütün kısımlar hemen hemen aynı boyutta kubbeli odalar halinde olup, bunların hepsi birbiriyle irtibat halindedir⁹⁸. İznik İsmail Bey Hamamı (XIV-XV)⁹⁹ ve Bozöyük Kasımpaş Hamamı ve İzmit Yukarı Pazar Hamamı bu tipe örnektir.¹⁰⁰

2.2.Çeşmeler

Çeşme kelimesinin Farsça'da "göz" anlamındaki "çeşm" den geldiği genel anlamda kabul edilir¹⁰¹. Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere "çeşm" denilmesi,

---

⁹¹ Harun Ürer, **İzmir Hamamları**, Ankara, 2002, s.34.

⁹² Harun Ürer, **age.**, s.39.

⁹³ Semavi Eyice, **İznikte Büyük Hamam...**, s.112.

⁹⁴ Semavi Eyice, **İznikte Büyük Hamam...**, s.112.

⁹⁵ Canan Çakmak. **age.**, s.19.

⁹⁶ Semavi Eyice, **İznikte Büyük Hamam...**, s.113.

⁹⁷ Canan Çakmak. **age.**, s.19.

⁹⁸ Semavi Eyice, **İznikte Büyük Hamam...**, s.114.

⁹⁹ Semavi Eyice, "İznik İsmail Bey Hamamı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, s.86.

¹⁰⁰ Semavi Eyice, **İznikte Büyük Hamam...**, s.114.

¹⁰¹ Semavi Eyice, "Çeşme", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1977, s.277.

bunların akıtıldığı küçük yapılara çeşme adının verilmesine neden olmuştur¹⁰². XII. ve XIII. yüzyıllarda çeşme kelimesi yerine arapça yine göz anlamına gelen “-ayn” tabiri ile “sikaye” isimlerinin kullanıldığı bu dönemdeki kitabelerde karşımıza çıkmaktadır¹⁰³. Bu dönem Selçuklu çeşmelerinde geçen “ayn” ifadesine örnek olarak 1271 Gök Medrese ve 1278 Tarihli Bolvadin Alaca Çeşme¹⁰⁴ gibi birçok örnek sayılabilir. Ayn yerine daha az kullanılan sikaye ifadesi geçen çeşmeler arasında 1239 Pazar Hatun çeşmesi, Afyonda bugün mevcut olmayan 1372 tarihli iki lüleli çeşme ve Sinop’taki 1429 tarihli emir Şahabeddin Çeşmesi gösterilebilir¹⁰⁵. Bununla birlikte Çeşme-i Dilkuşa – Çeşme-i Abı Zülal- Çeşme-i Revan Çeşmesi, Rana Çeşmesi, Kevser, Çeşme-i Hayat vb. Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan ifadeler Osmanlı Devri çeşmelerinde sık sık görülmektedir¹⁰⁶. İlkçağın erken Yunan medeniyetine (M.Ö. VII. Yüzyıl) ait pişmiş topraktan yapılmış, Lemnos’ta bulunan düz damlı bir yapı modelinin sen olabileceği ileri sürülmüştür. Ancak gerçek anlamda bir çeşmeye Korinthos’ta rastlanmıştır¹⁰⁷. İlkçağ’ da abidevi çeşme binalarına nymphaeum deniliyordu. Roma çağında Anadolu’nun bütün şehirlerinde bu çeşmelerden yapılmıştı¹⁰⁸. Bizans devrinde de küçük ölçülerde umumi çeşmeler yapıldığı bilinmektedir¹⁰⁹.

Türklerin sosyal ve medeni hayatında su, maddi ve manevi bir hayat unsuru halinde yer almıştır¹¹⁰. Türklerde su işlerinin ilk mühim inkişafı Maveraünnehir de yaşayan Türk devletlerinde müşahede edilir. Samanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar kurdukları büyük teşkilatlarla; şehrin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla şehirlerden kanallar ve su yolları açmak suretiyle bir takım

---

¹⁰² Semavi Eyice, *Çeşme...*, s.277.

¹⁰³ Yılmaz Önge, *Su Yapıları...*, s.5.

¹⁰⁴ Yılmaz Önge, *Su Yapıları...*, s.5.

¹⁰⁵ Yılmaz Önge, *Su Yapıları...*, s.5.

¹⁰⁶ Yılmaz Önge, *Su Yapıları...*, s.5.

¹⁰⁷ Semavi Eyice, *Çeşme...*, s.277.

¹⁰⁸ Semavi Eyice, *Çeşme...*, s.277.

¹⁰⁹ Semavi Eyice, *Çeşme...*, s.277.

¹¹⁰ Sedat Çetintaş, *age.*, s.125.

çalışmalarda bulunmuşlardır¹¹¹. Türk sanatında ise çeşme yapımına büyük önem gösterilmiştir. Bunun sebebi olarak İslamiyet'in suya büyük önem vermesi ve insanlara su sağlamlığının sevabı çok olan bir hayır işi olduğunu kabul etmesidir. Bununla birlikte peygamber Efendimiz (s.a.v)'in bir hadisi şerifinde "Sadakanın en faziletlisi su temidir"(Ebu Davud, "Zekat",41; İbn Mace, Edep", 8) diye bahsetmesi su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan hayırları ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla Türk topluluklarında da ön planda gelen bir hayır sayılmıştır¹¹².

Türk Mimarisinde karşımıza çıkan en eski çeşmelerden birisi Mardin'de Artuklular'dan Necmeddin İlgazi tarafından külliye içerisinde 1109 – 1122 yılları arasında yaptırılmış olan çeşmedir¹¹³. Günümüze pek az kısmı sağlam olarak ulaşabilen çeşme, hamamın avluya komşu olan köşesinde yer almakta olup, bir payenin desteklediği iki aynı yöne açılan çifte kemerlidir. Çeşmenin üzeri çapraz tonozla örtülüdür¹¹⁴.

Anadolu'nun fethinden sonra Selçukluların fethettikleri antik merkezlerde belli bir süre mevcut yapılardan istifade etmişlerdir. Harap veya kısmen sağlam olarak ele geçen bu mimari eserler içinde birçok su tesisi olmalıdır¹¹⁵. Çeşmeler, havuzlar, kuyular sarnıçlar ve bunlara su sağlayan bentler, kanallar ve kemerler bütün bu yapılar Selçuklular tarafından muhtemelen gerekli onarımlarla beraber tekrar kullanılabilir hala getirilmiş, ancak zamanla bu tesisler ihtiyaçları karşılayamaz duruma gelince, ilaveler veya yeni tesisler yapılmaya başlanmıştır¹¹⁶.

Selçuklu Dönemi çeşmelerinin genel itibarıyla cami, medrese, han vb. yapıların ana yola bakan ön cephelerinde inşa edildikleri bilinen bir gerçektir¹¹⁷.

---

¹¹¹ Ayhan Aytöre, **agm.**, s.46-47.

¹¹² Semavi Eyice, **Çeşme...**, s.277.

¹¹³ Semavi Eyice, **Çeşme...**, s.277.

¹¹⁴ Semavi Eyice, **Çeşme...**, s.277.

¹¹⁵ Yılmaz Önge, **Su Yapıları...**, s.5.

¹¹⁶ Yılmaz Önge, **Su Yapıları...**, s.5.

¹¹⁷ Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul, 2016, s. 303.

Bununla birlikte bu dönemde her ne kadar yapılara bitişik olarak, yani bağımlı çeşmeler ağırlıklı olarak inşa edilse de tek başına müstakil olarak nitelendirdiğimiz çeşmeler de vardır¹¹⁸.

Yılmaz Önge 13. Yüzyıl Selçuklu Dönemi çeşmelerini dört ayrı grupta ele almıştır. Bu sınıflandırmaya göre, yapıların genellikle ön cephelerinde veya ana giriş kapıları yakınında bulunan, profilli bir çerçevenin meydana getirdiği satıhta kalan bir niş aynası içinde ve lüleyle sahip bir su haznesinden meydana gelen çeşmeler ilk grubu; yapıların ön cephelerinde veya ana giriş kapıları yakınında yer alan kemerli derin bir kavsara ile şekillenen niş duvarında, lüle haznesinden ibaret yarı bağımsız çeşmeler ikinci grubu; yapıların iç avlu kısımlarında genellikle ana giriş kapısına yakın bir eyvanın duvarında yer alan, tabanı lüleli su haznesine açılan bir nişten ibaret çeşmeler üçüncü grubu; son olarak yapıların iç avlularında genellikle bir eyvanın duvarında yer alan mimari yapısı ile mihrap görünüşünde bir niş içine yerleştirilmiş çeşmeler ise dördüncü grubu oluşturmaktadır¹¹⁹.

XIV. yüzyıl çeşmelerinde değişiklik görülmemektedir. XV. Yüzyılda ise mevcut çeşme tiplerine ilave olarak; Tonozlulu veya kubbeli bir su deposunun bir cephesinde kemerli veya stalaktikli kavsaralı, sathi veya derince bir niş içerisine yerleştirilmiş olan çeşmeler ve üstü ahşap bir saçakla muhafaza altına alınmış çeşmelerdir¹²⁰.

XVI. Yüzyıl çeşmelerine bakıldığında bu asır klasik tip çeşmelerin inkişafında başlangıç arz etmektedir. Bununla birlikte çeşmeler genellikle sade bir tiptedir¹²¹. Bunların yanı sıra XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren palmet, lale, karanfil gibi motif uygulamaları görülmektedir¹²². Yine bu dönem içerisinde sivri kemer kullanımının yanı sıra yuvarlak kemer uygulamaları bulunmaktadır¹²³.

---

¹¹⁸ Yılmaz Önge, **Su Yapıları...**, s.11.

¹¹⁹ Yılmaz Önge, **Su Yapıları...**, s.37.

¹²⁰ Yılmaz Önge, **Su Yapıları...**, s.37.

¹²¹ Ayhan Aytöre, **agm.**, s.61.

¹²² Ayhan Aytöre, **agm.**, s.61.

¹²³ Ayla Ödekan, **agm.**, s. 282.

XVII. Yüzyılda değişiklik görülmeyip, XVIII yüzyıl çeşmeleri biraz daha klasik döneme uygun olmakla, sivri kemer uygulamaları görülmektedir¹²⁴. Bununla birlikte bu yüzyılda mevcut çeşme yapılarına ilave olarak: Genellikle İstanbul'un Boğaziçi veya Haliç sahillerinde, sandalla dolaşanların ve balıkçıların yararlanmaları için inşa edilmiş, çeşitli formlarda yapılmış, iskele çeşmeleridir¹²⁵. XIX. Yüzyıl çeşmelerinde ise ampir stillerin mimariye girmesiyle birlikte eski klasik formlarda bariz bir ayrılık göze çarpmaktadır¹²⁶. Bu çeşme yapıları yoğun bezeme ile kaplı köşe sebilleri ile yuvarlatılmış kütleleri, derin saçakları ile şehir içerisinde önemli alanları ön plana çıkaran, Avrupa kentlerinin Rönesans ve Barok çeşmelerle süslü meydanlarını çağrıştıran, meydanlar oluşturan konumları ile Osmanlı Mimarlığında daha önce karşımıza çıkmayan yeni bir şehircilik ve yapı tasarımı anlayışının ilk modelleri olmuşlardır¹²⁷.

Osmanlı çeşmelerinin en son tipini I. Ulusal Mimarlık Dönemi oluşturmuştur. Sivri kemerli niş, yazıt, rozet, mukarnaslı kornişle Kısıklı çeşmesi Osmanlı üslubunu yeniden oluşturma istediğini doğrudan yansıtmaktadır¹²⁸.

2.3. Köprü

Yaya ve taşıtların bir akarsuyu ya da herhangi bir yatay engeli aşabilmek amacıyla inşa edilmiş strüktür¹²⁹. Bununla birlikte “kantara” ve “kavs” kelimeleri hem kemer hemde köprü anlamına gelmektedir¹³⁰. Köprüler şekillerine, yapı malzemesine, yapı elamanına, statik yönlerine göre, yapılış amaçlarına göre çeşitli gruplara ayrılır; Şekillerine göre kiriş, kemer, asma, askılı, açılıp kapanan; yapıldıkları malzemeye göre ahşap, betonarme, metal veya bunların birkaçının birlikte kullanıldığı karışık malzemeli; yapı elemanlarına göre dolu gövde, kafes-

---

¹²⁴ Ayhan Aytöre, *age.*, s.62.

¹²⁵ Yılmaz Önge, *Su Yapıları...*, s.38.

¹²⁶ Ayhan Aytöre, *age.*, s.62.

¹²⁷ Duygu Kurtoğlu - M. Rafet Kıstır, *agm.*, s.395.

¹²⁸ Ayla Ödekan, *age.*, s. 286.

¹²⁹ Metin Sözen- Uğur Tanyeli, *age.*, s.177.

¹³⁰ Ahmet Çaycı, *İslam Mimarisinde....*, s.195.

kiriş, asma, askılı, yüzer, açılıp kapanan; statik yönlerine göre hiperstatik, izostatik, mafsalı, ankastre, bir veya çok açıklıklı; yapılış amaçlarına göre yayaların, kara ulaşım araçlarının, trenlerin, boruların ve su galerilerinin geçmesi için yapılan köprüler olmak üzere çeşitli tiplere ayrılır¹³¹.

En eski köprü olarak Hititlerin başkenti olan Boğazköy’de M.Ö. XIII. Yüzyılda düşünülen taş köprü gösterilmektedir¹³². Bununla birlikte en eski köprüler hakkında Daremberg-Saglio eserinde özet bilgiler vermektedir. Etrüskler tarafından M.VI. yüzyıldan evvel İtalya’da yapılmış ve bugün yalnızca birkaç kemeri kalmış olan Bieda Köprüsü ile Romalılara ait köprüler (bu meyanda Roma’da M.Ö. 179’da Awmilus Lepidus ve M.Fülvius tarafından yaptırılan köprü) de belirtilmektedir¹³³. Bununla birlikte Romalılar’ın milâttan önce 600 yılında Tiber nehri üzerine inşa ettikleri Pons Salaris bilinen diğer eski örneklerdir¹³⁴.

Türk köprüleri baktığımızda; en eski örneklerine Orta Asya’da, Tirmiz’de Ceyhun (Amu- Derya) nehri üzerinde Gazneliler devri köprü ile Semarkant’ta Zereşan Köprüleri bunlar meyanında en eski köprüler olarak bilinmektedir¹³⁵. Amu-Derya (Ceyhun) sık sık yatak değiştirdiğinden bu nehir üzerinde devamlı köprü kurmak imkânı bulunamıyordu¹³⁶.

Selçukluların Anadolu’ya yerleşmesiyle; özellikle 12. yüzyılda Doğu Anadolu’da, 13.yüzyılda Orta Anadolu’da eşsiz bir köprü inşaat etkinliği gerçekleştirildiği görülmektedir¹³⁷.

---

¹³¹ Kazım Çeçen, “Köprü”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:26, İstanbul, 2002, s.252.

¹³² Cevdet Çulpan, **age.**, s.1: Rudolf Naumann, Die hethitische Brücke über die Schlucht bei Büyükkaya (Boğazköy), *Mitteil. Deutsch-Türk. Orient Gesell.*, Nr.94, 1963, s.24-32.

¹³³ Cevdet Çulpan, **age.**, s.1: Ch. Daremberg – E.Saglio, **Dictionnaire des antiquité’s Grecques et Romaines**, 1881, IV.A., s. 559-567.

¹³⁴ Kazım Çeçen, **agmd.**, s.253.

¹³⁵ Cevdet Çulpan, **age.**, s.5.

¹³⁶ Cevdet Çulpan, **age.**, s.5.

¹³⁷ Ahmet Alkan-vd., “Su Yapısı Olarak Anadolu Taş Köprüleri” **II. Su Yapıları Sempozyumu**, Diyarbakır, 2011, s.14.

Fügen İlder Osmanlılara kadar olan süreçte yer alan köprüleri incelemiş olduğu eserinde köprüleri genel hatlarıyla iki grupta incelemiştir¹³⁸.

1. Ortadaki geniş ve yüksek ana kemere doğru, her iki yandan güçlü bir çıkışla yükselen, dik köprüler.
2. İki veya çok sayıda kemerler arasında, yükseklik ve genişlik bakımından, büyük fark gösteremeyen, köprü yolunun düz veya hemen düz olduğu köprüler.

Osmanlı döneminde Eskiçağ ve Ortaçağ'dan kalan köprüler tamir edilirken çok sayıda yeni köprü yapılmıştır¹³⁹. Osmanlılar'da köprü inşaatı özellikle 14.-15.yüzyıllarda ilginç örnekler vermiş, 16.yüzyılda doruğa ulaşmış, 17.yüzyıldan sonra yavaşladığı görülmektedir¹⁴⁰. Bununla birlikte 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından yapılmış Başkent İstanbul'dan batıya ve doğuya, ordunun ve sivil taşımacılığın hareketini kolaylaştırmak, güven altına almak amacıyla yapılan köprüler Türk Mimarisi açısından büyük önem taşımaktadır¹⁴¹.

Köprü yapımı ile ilgili çalışmalar Cumhuriyet döneminde de hızla devam etmiş ve modern tekniğe uygun köprüler dikkat çekmektedir. Büyükçekmece Köprüsü (Eski Taş Köprü Yanında), Çarşamba Yeşilirmak Köprüsü, Bafra-Alaçam arasında Kızılırmak Köprüsü bunlardan bazılarıdır¹⁴².

2.4. Su Kemerleri

Su borularının basınca dayanıklı yapılamadığı çağlarda, kentin gereksinimini sağlayan suyolunun hep aynı seviyede ve çok az eğimli bir şekilde yapılması gerekirdi. Bu nedenle vadilerin aşılması gerektiği yerlerde kemer dizilerince taşınan suyolları yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Köprüye benzer bu donatıma su kemeri adı verilir¹⁴³.

---

¹³⁸ Fügen İlder, **age.**, s.27.

¹³⁹ Kazım Çeçen, **agmd.**, s.253.

¹⁴⁰ Ahmet Alkan-vd., **agm.**, s.15.

¹⁴¹ Ahmet Alkan-vd., **agm.**, s.16.

¹⁴² Cevdet Çulpan, **age.**, s.6.

¹⁴³ Metin Sözen- Uğur Tanyeli, **age.**, s.284.

Bu mimari tipin tarihte bilinen en eski örneği Asurlular'ın milattan önce 494-490 yılları arasında Kuzey Irak'ta Nineya Jeryan'da inşa ettikleri su kemeridir¹⁴⁴. Helenistik ve Roma Döneminde bu tipin en gösterişli örnekleri verilmiştir¹⁴⁵. Özellikle İstanbul'da inşa edilmiş olan Roma su kemerleri dikkat çekicidir. Bu kemerlerden IV. Yüzyılda yapıldığı kabul edilen Mazul Kemer, Karakemer, Turunçluk Kemer ve bugün halkalı suyolunun bir kemeri olarak bilinen daha sonra Osmanlı Devletinin onarımıyla ayakta kalan Bozdoğan (Valens) Su Kemerleri örnek olarak verilebilir¹⁴⁶.

Osmanlı dönemine baktığımızda, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle birlikte şehirde, Roma İmparatorluğu döneminde yapılan suyollarını tamir ettirdiğini, yenilerini inşa ettirdiğini görüyoruz. Bunun yanı sıra Fatih Sultan Mehmet 'le birlikte sur içinde su tesisleri yapılmaya başlanmış ve Halkalı suları, Kırkçeşme, Kâğıthane suyu tesisleri gibi tesisler oluşturularak şehrin su ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır¹⁴⁷. Bunun en önemli örnekleri su kemerleridir. Bu kemerlerden bazıları ise şunlardır. Uzunkemer, Kırıkkemer, Güzelcekemer, Mağlova Kemer ve Paşa Kemeridir. Ancak bu kemerlerden Mağlova Kemer, inceliği, haşmeti ve mühendislik bakımından diğer su kemerlerine göre daha ön plana çıkmaktadır¹⁴⁸.

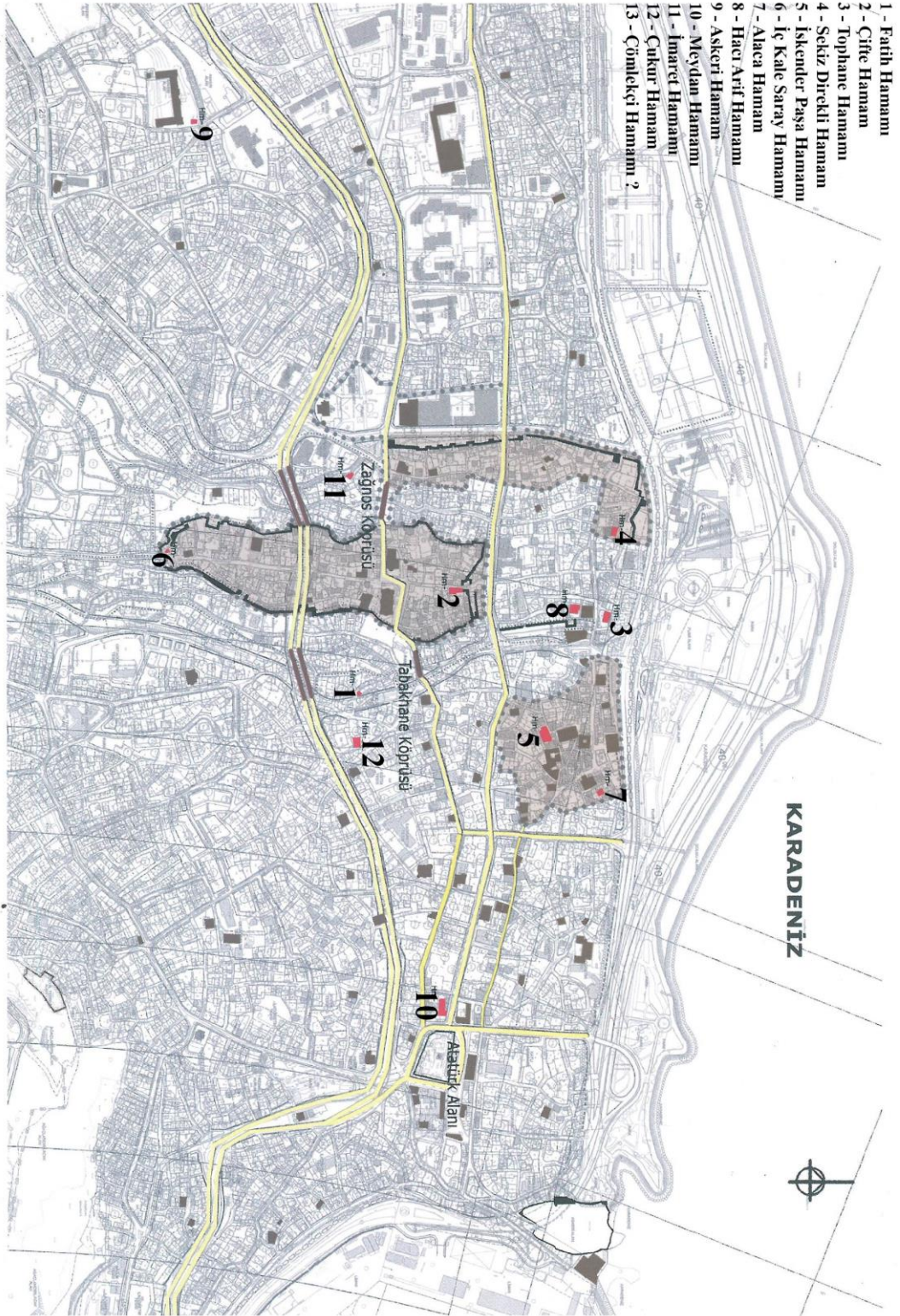
¹⁴⁴ Enis Karakaya, "Su Kemerleri", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, s.444.

¹⁴⁵ Enis Karakaya, **agmd.**, s.444.

¹⁴⁶ Buğrayhan Biçkici Arıkan, "İstanbul'un Tarihi Su Kemerleri ve Suyun İletimi", **5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu**, Erzurum, 2015, s.277.

¹⁴⁷ Selda Kılıç, "Su Yolları ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler", **A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:36, Ankara 2004, s.176.

¹⁴⁸ Kazım Çeçen, Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri, **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, 1988, s.446.

Trabzon Hamam Dağılımı Özen'den işlenerek (ÖZEN – vd., 2010:119)

3.TRABZON (MERKEZ) SU YAPILARI

3.1.Hamamlar

3.1.1. Günümüze Tamamı veya Bir Kısım Ulaşan Hamamlar

3.1.1.1.Fatih Hamamı

Çizim No: 1.

Fotoğraf No: 1-23

İnceleme Tarihi: Nisan 2019

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Cumhuriyet Mahallesi, Sarrafoğlu Sokak'ta, Hacı Kasım Cami'nin batısında yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 15.yüzyıl.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Cumhuriyet Mahallesi Sarrafoğlu Sokak'ta Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait, 202 ada, 5 parsel, 3 pafta'de yer almaktadır (Fotoğraf 1). Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen hamam hakkında Aşık Mehmed "Gavur Hamamı¹⁴⁹", Evliya Çelebi "Kafir Hamamı"¹⁵⁰ diye bahsetmiştir. Bununla birlikte hamam Hacı Kasım Hamamı olarak da bilinmektedir¹⁵¹.

Eğimli bir araziye inşa edilmiş olan yapı doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Mevcut planı itibariyle hamam soyunmalık, soğukluk, sıcaklık ve

---

¹⁴⁹ Aşık Mehmed "Gavur Hamamı; Bu hamam, Yeni Cuma ve Gavur Meydanı mahalleri arasında bulunmaktadır" diye bahsetmiştir (Veysel Usta, **Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon**, Trabzon, 1999, s.44).

¹⁵⁰ Evliya Çelebi "Kafir Hamamı; Yeni Cuma Mahallesi ile Kafir Meydanı arasında hoş bir hamamdır" diye bahsetmiştir. (Veysel Usta, **age.**, s.56).

¹⁵¹ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.102.

su deposu ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. Genel anlamda ise planı düzensiz olan yapıyı münferit planlı olarak değerlendirebiliriz. (Çizim 1).

İnşa malzemesi ağırlıklı olarak moloz taş olup, yapının beden duvarlarında moloz taş, kubbe, tonoz, kapı ve pencere sövelerinde kesme taş, iç beden duvar kaplamaları ve zemin döşemelerinde mermer malzeme kullanılmıştır. Bununla birlikte restorasyon sonrası yapının üst örtüsünde de alaturka kiremit kullanıldığı görülmektedir.

Yapının cepheleri incelendiğinde; batı cephesinin binalarla çevrili, doğu ve güney cephelerinin de yapıya sonradan yapılan çevre duvarına bitişik olarak olmasından dolayı yapının sadece kuzey cephesinin önü açık bir durumda olup, avluya bakmaktadır (Fotoğraf 2).

Kuzey cephe; soyunmalık, soğukluk, külhan ve yapının üst örtüsünün kuzey tarafına cephe veren görünümünden oluşmaktadır (Fotoğraf 3). Soyunmalık ve soğukluk duvarı moloz taş malzemeden yığma sisteminde yapılmış olup, duvar üst kısmında kesme taş malzemeyle sade saçak bunun üstünü ise yapıya sonradan yapılmış olan genişçe ahşap bir saçak uygulaması oluşturmaktadır. Soyunmalık duvarında söveleri kesme taş malzemeden yapılmış dikdörtgen bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Bununla birlikte soyunmalıkta cephe duvarının tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiş söveleri kesme taş malzemeden yapılmış, dikdörtgen pencere açıklığı yer almaktadır (Fotoğraf 4). Pencere demir parmaklıklıdır. Sonradan yapılmış olan havuz kısmının duvarları ise sıvalı ve boyalıdır. İki tane dikdörtgen pencere açıklığı görülen duvar üst kısmında testere dişli ahşap saçak uygulamasıyla bitmektedir. Yapının üst örtüsünün kuzey tarafına cephe veren görünümüne bakıldığında; soyunmalık kısmına ışık veren ahşap aydınlık fenerinin dikdörtgen şekli, sıcaklık kubbesinin sıvalı ve ışık delikleri, kırma çatıyı örten alaturka kiremitler ve tuğladan yapılmış olan bacalar cepheden algılanabilmektedir (Fotoğraf 5).

Yapının iç mekân özellikleri incelendiğinde; yapıya giriş, soyunmalık bölümünün kuzey tarafından 1.49 m olan dikdörtgen, taş söveli bir açıklıkla sağlanmaktadır (Fotoğraf 6). Soyunmalık kısmının duvarları tam eşit olmamakla birlikte kuzey tarafı 8.56 m, güney tarafı 7.68 m, doğu tarafı 7.99 m, batı tarafı ise

8.07 m ölçülerindedir (Fotoğraf 7). Soyunmalık iki katlı olarak yapılmıştır. Soyunmalık içerisinde dikdörtgen şekildeki on tane ahşap sütun aydınlık feneri ve üst örtüyü taşımaktadır. Aydınlık fenerinin etrafı ise düz tavan şeklindedir. Genel anlamda ise üst örtüyü ahşap kirişleme tavan kapatmaktadır (Fotoğraf 8). Bölümün alt katında yedi tane, üst katta ise dört tane soyunma hücresi bulunmaktadır. Üst katın etrafı ise ahşap korkuluklarla çevrelenmiştir. Zemini mermer döşeli olan bölümün soyunma hücreli ve duvarları ahşap kaplıdır (Fotoğraf 9), Bölümün ortasında ise günümüzde masa olarak kullanılan sekizgen fişkiye bulunmaktadır (Fotoğraf 10). Soyunmalığın güneyinde ise kare bir mekan bulunmakta olup, bu kısım günümüzde mutfak ve berber olarak kullanılmaktadır.

Soyunmalık bölümüne girişte hemen solda yer alan yarım daire şeklindeki basık kemerli, tek kanatlı ahşap dar bir kapıyla soğukluk bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 11). Bu giriş açıklığının eni 0.75 m ölçülerindedir. Soğukluk bölümü ise 5.93 m uzunluğunda, 1.99 m genişliğindedir. Dar, uzun, dikdörtgen bir koridor şeklinde olan bölüm tonozla örtülmüştür (Fotoğraf 12). Bölüme girişin solunda lavabo ve traşlık yer almaktadır. Güneydoğu köşesinde kare şeklindeki duş alma yeri bulunmaktadır. Zemini ve duvarı belli bir seviyeye kadar mermer kaplı olan bölümün geriye kalan kısımları sıvalı ve boyalıdır. Üst örtüde yuvarlak formda fil gözleri bulunmaktadır (Fotoğraf 13). Bununla birlikte soğukluğun doğusunda günümüzde havuz olarak kullanılan bir kısım bulunmaktadır. Üzeri hafif eğimli şeklindeki ahşap bir örtü sistemiyle kapatılmıştır (Fotoğraf 14).

Soğukluğun güney duvarının ortasında yer alan basık kemerli, metal kanatlı dar bir kapı açıklığıyla sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Bu açıklığın eni 0.63 m ölçülerindedir (Fotoğraf 15). Sıcaklık bölümü yan yana iki kubbeli ve bu kubbelerin doğusuna yapılmış birer beşik tonozlu mekânlardan oluşmaktadır. Kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır. Bu kubbeli mekânlardan kuzeydeki 6.58 X 2.75 m ölçülerindedir (Fotoğraf 16). Güneydeki ise 6.69 X 4.42 m ölçülerinde olup, daha büyük tutulmuştur (Fotoğraf 17). İki mekan arası duvarla ayrılmış olup, mekanlar arasındaki geçiş tek kanatlı dar bir kapı açıklığıyla sağlanmaktadır. Her iki kısımda da de çiftler şeklinde yedişer kurna bulunmaktadır. Yine her iki kısmın zemini, duvarları belli bir seviyeye kadar ve göbek taşı

mermer malzemeyle kaplanmıştır. Geriye kalan kısımlar sıvalı ve boyalıdır. Göbek taşı köşeleri pahlanmış dikdörtgen biçimli olup, güneydeki mekanda yer almaktadır (Fotoğraf 18). Bunların yanı sıra her iki mekanda da üst örtünün ağırlığı yarım daire kemerlerle duvarlara taşınmıştır. Kubbelere geçişler ise pandantiflerle sağlanmıştır (Fotoğraf 19). Kubbelerde fil gözleri açılmış olup, bu delikler cam malzemeyle kapatılmıştır (Fotoğraf 20).

Sıcaklık bölümünün doğusunda uzun bir koridor şeklinde sıcaklık cephesi boyunca uzanan su deposu yer almaktadır. Bu kısma girilememiştir.

Külhan bölümüne ise günümüzde soyunmalığın güney kısmında yer alan dikdörtgen mekanın güneydoğu köşesindeki dikdörtgen şeklindeki, tek kanatlı bir kapıyla geçilmektedir (Fotoğraf 21). Hamamın ısıtılması ise kazanlı, motorlu bir düzenekle oluşturmuş bir sistem ile sağlanmaktadır. Ağırlıklı olarak da kömür kullanılmaktadır. Bir nevi kazanlı bir kalorifer sistemi gibidir (Fotoğraf 22).

Bugünkü Durumu: Yapının 1980 yılında onarıldığı (Onarımdan önceki halinde ise soyunmalık kısmının yıkılmış olduğu görülmektedir) (Fotoğraf 23). 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyonla son şeklini aldığı bilinmektedir¹⁵². Mevcut durumu itibariyle yapı sağlamdır.

Tarihlendirme: Yapının herhangi bir kitabesinin olmaması kesin olarak tarihlendirmeyi güçleştirmektedir. Bazı kaynaklar tarafından Trabzon'un fethinden önce inşa edildiği¹⁵³. Bazılarına göre Fatih Sultan Mehmet'in yıkanmış olduğu hamam olarak kabul edilmektedir¹⁵⁴. Ancak bu görüşün halk arasındaki bir rivayet olduğu aslında bu hamamın Trabzon'daki Fatih Sultan Mehmet Vakfına ait olduğudur¹⁵⁵. Bu görüşlerin yanı sıra Bışıklyan hamamının kiliseden çevrilmiş olduğundan bahsetmiştir¹⁵⁶.

---

¹⁵² Haşim Karpuz, **Trabzon ve İlçelerindeki...**, s.102.

¹⁵³ Haşim Karpuz, **Trabzon'daki Türk Devri...**, s.111: Mehmet Aşık, "Trabzon", Trabzon Kültür Sanat Yıllığı, İstanbul, 1987, s.489.

¹⁵⁴ Şamil Horuluoğlu, **age.**, Ankara, 1983, s.74.

¹⁵⁵ Haşim Karpuz, **Trabzon'daki Türk Devri...**, s.112: M.T.Gökbilgin, "16.Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz", Belleten, Cilt: XXVI, Sayı: 102, 1962, s.309.

¹⁵⁶ Veysel Usta, **age.**, s.77.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Evliya Çelebi ve Aşık Mehmed'in hamamdan kafir-gavur bahsetmeleri, bununla birlikte hamamın düzensiz bir plan sergilemesi Bışıkyan'ın kiliseden çevrilme görüşünü destekler niteliktedir. Ancak hamamın yerinde kilise olmayıp, yerinde mevcut bir hamam olup, onarılarak yeniden kullanılma ihtimalinden dolayı da o dönemde Kafir hamamı olarak anılmasına neden olmuş olabilir. Bununla birlikte her ne kadar Bışıkken'in kiliseden çevrilme görüşü doğru olduğu varsayılrsa yine de yapının kiliseden hamama dönüştürme işlemi sırasındaki değişimler Osmanlı dönemi olacaktır. Dolayısıyla bütün bu görüşlerin neticesinde hamamın fetihle beraber yeniden onarılarak veya bir yapıdan dönüştürülerek kullanılması dikkate alındığında 15.yüzyıla tarihlendirilebilir.

3.1.1.2.Çifte Hamam

Çizim No: 2

Fotoğraf No: 24 – 28.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar İlçesi'nde iç kale sur duvarının güneyine bitişik olarak bulunmaktadır.

Yapım Tarihi: 15.yy sonları.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Hamam Trabzon ili Ortahisar ilçesi, Islahane Caddesi üzerinde iç kale sur duvarının güney tarafına bitişik olarak bulunmaktadır. Hamamın banisi ve yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Aşık Mehmed bu hamamı “*surun kuzey duvarına açılan kapı yakınında, erkekler ve kadınlar kısmı ayrıdır. Bu sebeble Çifte Hamam dendiğinden*” bahsetmiştir¹⁵⁷.

Eğimli bir arazide olan yapının güney ve batı tarafından yol geçmektedir. Ancak mevcut durumu itibariyle harabe şeklinde olan hamam (Fotoğraf 24) hakkındaki bilgilere kaynaklardan ulaşmak mümkündür. Bu doğrultuda kaynaklardan incelendiği kadarıyla çifte hamam şeklinde inşa edildiği bilinmektedir. Düzensiz bir plan şemasına sahip olan yapıyı münferit planlı olarak değerlendirebiliriz. Hamamın Haşim Karpuz'un çalışmalarında¹⁵⁸ yer alan planı ise şu şekildedir (Çizim 2);

İki bölümden oluşan hamam kuzey güney doğrultusunda uzanmaktadır. Erkekler bölümüne batıda, kadınlar bölümü doğu da yer almaktadır. Erkekler bölümüne batı taraftan geçiş sağlanmaktadır. Bu girişle soyunmalığa geçilmektedir. Soyunmalık çift katlıdır. Soyunmalığın güneyinden soğukluğa geçilmektedir. Beşik tonozla örtülü olan soğukluğun batısında yine beşik tonozla örtülü küçük bir bölüm daha bulunmaktadır. Soğukluğun devamında ise sıcaklık

---

¹⁵⁷ Veysel Usta, **age.**, s.44.

¹⁵⁸ Haşim Karpuz, **Trabzon'da Türk Devri...**, s.114. ;**Trabzon ve İlçelerindeki...**, s.103.

bulunmaktadır. Sıcaklık farklı büyüklerdeki dört bölümden oluşmaktadır. Bölümler kubbeye örtülmüş olup, kubbe geçişlerinde Türk üçgeni kullanılmıştır.

Kadınlar bölümüne güneyden girilmektedir. Bu girişle dikdörtgen bir mekâna geçilmektedir. Beşik tonozla örtülü bu mekândan sonra sıcaklığa geçilmektedir. Sıcaklık kubbeye örtülü kare mekân ve tonozla örtülü küçük ölçekli dikdörtgen bir alandan oluşmaktadır.

Hamamın en güneyinde ise su deposu yer almaktadır. Su deposu iki bölümden oluşmaktadır. Bununla birlikte hamamın güneydoğusunda yer alan küçük ölçekli kare mekânın kaynaklarda su kuyusu olduğundan bahsedilmiştir.¹⁵⁹.

Günümüzde ise bu planda gösterilen mekânların tamamı yok olmuştur.

Hamamın mevcut kalıntıları incelendiğinde ise hamam hakkında herhangi bir değerlendirme yapmak zordur. Ancak yapı malzemesi olarak moloz taş tuğla malzeme kullanıldığı görülmektedir. Ayakta kalan beden duvarlarında moloz taş, kubbelerde ise tuğla ve kesme taş malzeme kullanılmıştır. Bununla birlikte kalıntılardan görüldüğü kadarıyla kubbe ve iç beden duvarlarının sıvalı olduğu görülmektedir (Fotoğraf 25).

Kaynaklardan ulaştığımız fotoğraflar doğrultusunda ise soyunmalık kısmının aydınlık fenerli olduğu görülmektedir (Fotoğraf 26). Bununla birlikte elde edilen fotoğraflar doğrultusunda batı cephesinin sıvalı bir durumda olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra aynı cephede erkekler soyunmalık kısmında iki adet pencere açıklığı mevcut olduğu izlenmektedir (Fotoğraf 27). Yine aynı cephe de duvarın üst kısmında kirpi saçak uygulamasıyla sonlandığı görülmektedir. Bununla birlikte hamam iç mekanlarına ait sadece kubbe geçişlerini gösteren bir fotoğrafa ulaşılmıştır (Fotoğraf 28).

Bugünkü Durumu: 1990 yılların başında sahipleri tarafından yıktırılan¹⁶⁰ hamam, harabe şeklinde olup, sadece kalıntıları mevcuttur.

Tarihlendirme: Yapının herhangi bir kitabesi olmamasından dolayı kesin olarak tarihlendirmek zordur. Ancak Hamamı Şamil Horuluoğlu 13 - 14. Yüzyıl

---

¹⁵⁹ Haşim Karpuz, **Trabzon'daki Türk Devri....**, s.115.

¹⁶⁰ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki....**, s.103.

Bizans dönemine tarihlendirmektedir¹⁶¹. Bunun nedeni olarak hamamın düzensiz bir plana sahip olması gösterilebilir. Ancak kubbeye geçişlerinde kullanılan üçgenlerin hamamın Türkler tarafından onarıldığını veya hamamın eski plan üzerine yeniden inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bununla birlikte Trabzon’la ilgili en eski (1486 tarihli) tahrir defterinde Mahalle-i Mescidi-Amasya der Mezd-ı Hamam- ı Çifte diye geçen¹⁶² ve Gülbahar Hatun İmaretinin vakıfları arasında bulunan¹⁶³ hamam 15. Yüzyıl sonlarına tarihlendirilebilir.

---

¹⁶¹ Şamil Horuluoğlu, *age.*, 75.

¹⁶² Haşim Karpuz, *Trabzon’daki Türk Devri....*, s.114.

¹⁶³ Haşim Karpuz, *Trabzon’daki Türk Devri....*, s.114.

3.1.1.3. Tophane Hamamı

Çizim No: 3.

Fotoğraf No: 29-37.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar İlçesi Pazarkapı Mahallesi, Pazarkapı Cami'nin kuzeyinde yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 15. Yüzyıl sonu – 16. Yüzyıl başları.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili, Ortahisar İlçesi Pazarkapı Mahallesi, Pazarkapı Cami'nin kuzeyinde, Tophane Hamam Sokak'ta yer alan yapının yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir

Düz bir araziye inşa edilmiş olan yapı, doğu batı doğrultusunda uzanmakta olup, haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plan tipinde inşa edilmiştir (Çizim 3).

İnşa malzemesi; hamamın etrafı binalarla çevrili olduğundan yapının cepheleri dolayısıyla duvarları izlenememektedir (Fotoğraf 29). İçten de duvarların sıvalı olması dolayısıyla hamamın yapı malzemesinin tam olarak ne olduğu anlaşılamamaktadır. Ancak eski fotoğraflarında incelenebildiği kadarıyla moloz taş malzeme kullanımı göze çarpmaktadır (Fotoğraf 30). Bununla birlikte yapıyla alakalı eski eser fişinde duvarlarında moloz taş malzeme kullanıldığı da belirtilmiştir¹⁶⁴.

İç mekan özellikleri; Hamamın soyunmalık kısmı günümüzde mevcut değildir. Ancak eski eser fişinde yer alan çizimlerinde 9 x 9 m ölçülerinde kare bir mekandan oluştuğu ve duvar kalınlığının 0.50 m olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte soyunmalığın üst örtü sisteminin çizimde belirtilmemiş olması muhtemelen yıkık olduğundan sadece bölümün kalıntılarından ölçüler alınmış olabileceğini göstermektedir. Bu bilgilerin yanı sıra yapının eski fotoğrafların

---

¹⁶⁴ T. K.V.K.B.K. (Tophane Hamamı Eski Eser Fişi)

soyunmalığın iki katlı olduğu görülmektedir. Ahşap malzemeden yapılmış olan kat balkon şeklinde olup, etrafı korkuluklarla çevrelenmiştir. Bununla birlikte bu katı ahşap sütunlar taşımaktadır(Fotoğraf 31). Günümüze ise soyunmalık kısmına yapılmış bina bulunmaktadır. Soyunmalık kısmı ise depo olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 32).

Soğukluk dikdörtgen planlı olup, 8.40 x 3.15 m ölçülerindedir. Üç bölümden oluşan soyunmalığın en kuzeydeki tonozla, diğerleri kubbeye örtülmüştür (Fotoğraf 33). Kubbeyi yarım daire kemerlerin oturduğu ayaklar taşımaktadır. Kubbe geçişleri ise pendentiflerle sağlanmıştır (Fotoğraf 34). Bununla birlikte soğukluğun kuzey ve güney tarafı duvarlarla kapatılmış olup, kuzey tarafın duvarına bitişik olarak lavabo yerleştirilmiştir. Zemini fayans döşeli, duvarları ise sıvalı ve boyalı durumdadır Bunların yanı sıra soyunmalık günümüzde mevcut olmadığından hamama giriş bu bölümden sağlanmaktadır. Giriş geniş bir kemer açıklığı şeklindedir. Soğukluktan sıcaklığa ise yarım daire şeklindeki basık kemerli, tek kanatlı metal bir kapı açıklığıyla giriş sağlanmaktadır (Fotoğraf 35).

Sıcaklık 8.40 x 8.40 m ölçülerinde, haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plan tipine sahiptir (Fotoğraf 36). Üzeri kubbelerle örtülmüş, merkezi kubbe ve hücreleri örten kubbeler, eyvan kubbelerine göre daha büyük tutulmuştur. Üst örtüyü yarım daire kemerlerin oturduğu, ikiz ayaklar taşımaktadır. Kubbe geçişlerinde ise pendentifler kullanılmıştır (Fotoğraf 37). Kubbelerde sıralı olarak yuvarlak şekilde fil gözleri bulunmakta olup, camlarla kapatılmıştır. Bununla birlikte altıgen bir göbek taşına sahip olan sıcaklığın zemini sökülmüş, duvarları sıvalı ve boyalıdır.

Sıcaklığın güneyinde su deposu devamında ise külhan yer almaktadır. Ancak bu bölümler hakkında herhangi bir görüntüye ulaşamamıştır.

Bugünkü Durumu: Hamamın sahiplerinin Alaybeyzade Hacı Osman'dan satın alan M. Salih ve Hacı Ali Hafız olduğu tescil fişlerinde bildirilmektedir. Ayrıca Rusların 1917 yılında hamamı tahrip ettiği belirtilmiştir¹⁶⁵.

---

¹⁶⁵Haşim Karpuz, *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...*, s.105.

Etrafi binalarla çevrilmiş olan yapının soyunmalık kısmı mevcut değildir. Soğukluk kısmının kuzey ve güney tarafları duvarlarla bölünmüştür. Sıcaklık zemini ise sökülüştür. Bununla birlikte soğukluk zeminin fayans kaplanmıştır. Genel anlamda ise yapı sağlamlığını korumaktadır.

Tarihlendirme: Hamam hakkında herhangi bir kitabe ve vakfiye kaydının olmaması kesin olarak tarihlendirmeyi güçleştirmektedir. Ancak T.K.V.K.B.K. tescil fişine göre yapının inşa tarihi tahmini olarak H:900/M: 1494 yılına tarihlendirilmiştir.¹⁶⁶. Bununla birlikte Evliya Çelebi ve Aşık Mehmed'in¹⁶⁷ Aşağı Hisar'da belirttikleri hamam bu olmalıdır¹⁶⁸. Aynı zamanda bölgede yer alan ve günümüzde yok olmuş olan İmaret Hamamı'nın eski eser fişinde, Tophane Hamamı'nın aynı mimarın eseri olabileceği zikredilmektedir. Bu mimarın ismi Kasım olduğu zikredilmektedir. Tescil fişindeki tarihten ve 16. Yüzyıl başlarına tarihlendirilen İmaret Hamamının¹⁶⁹ tarihinden yola çıkarak, eski eser fişindeki tarihin yapının inşa ediliş tarihi olma ihtimalini akla getirmektedir. Dolayısıyla yapı 15.yüzyıl sonu- 16. Yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir.

---

¹⁶⁶Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.105 .

¹⁶⁷ Veysel Usta, **age.**, s.44.

¹⁶⁸Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.105.

¹⁶⁹Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.105.

3.1.1.4. Sekiz Direkli Hamam*

Çizim No: 4

Fotoğraf No: 38 – 60.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Pazarkapı Mahallesi'nde yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 16. Yüzyıl.

Yaptıran: Tavaşi Mahmud Ağa.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Pazarkapı Mahallesi, Şehit Sokak'ta, mülkiyeti Trabzon Belediyesine ait, 79 ada, pafta 26, parsel 3'de yer almaktadır. Kitabesi bulunmayan yapının yapım tarihi ve yaptıranı kesin olarak bilinmemektedir.

Hamam düz bir araziye inşa edilmiş, dört tarafı açık şekilde olup, etrafından yollar geçmektedir (Fotoğraf 38). Bununla birlikte plan tipi olarak Kuzey güney doğrultusunda uzanan hamam haçvari dört eyvanlı köşe hücreli tipin değişik bir varyasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır (Çizim 4).

İnşa malzemesi ağırlıklı olarak moloz taş malzeme olup, yapının beden duvarlarında moloz taş, kubbe, tonoz, kapı ve pencere sövelerinde kesme taş, iç beden duvar kaplamaları ve zemin döşemelerinde mermer malzeme kullanılmıştır. Bununla birlikte restorasyon sonrası yapının üst örtüsünde de kiremit kullanıldığı görülmektedir.

Yapının cephe özellikleri; Doğu cephesi, moloz taş örgülü bir duvara sahip olan sıcaklık duvarı sade şekildedir (Fotoğraf 39). Yığma sisteminde yapılmış olan duvarın üst kısmı kesme taş malzemedен yapılmış olan saçak kısmıyla tamamlanmaktadır. Saçak kısmının üzeri alaturka kiremitle kapatılmıştır.

---

* Bu Hamam hakkında 2017 yılında Gazanfer İltar - vd. tarafından hazırlanmış olan Rölöve – Restitüsyon – Restorasyon raporu tezimizde kullanılmıştır. (Gazanfer İltar – vd., **Trabzon Sekiz Direkli Hamam Rölöve – Restitüsyon – Restorasyon Projeleri Sanat Tarihi Araştırma Raporu (Zanmimarlık)**, Trabzon,2017)

Bununla birlikte cepheyi oluşturan diğer bir kısım yapıya sonradan eklenmiş olan soyunmalık kısmıdır. Bu bölüm iki katlı bir şekilde inşa edilmiştir. Bu bölümün alt kat ortasına yapının da ana girişini sağlayan iki kanatlı ahşap kapısı bulunmaktadır (Fotoğraf 40). Bunun yanı sıra girişin kuzey tarafına bir, güney tarafında iki pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Üst katta ise iki tane pencere açıklığı bulunmaktadır. Yapının üst örtü kısmında ise bu yönden bakıldığında kubbe ve tonozların sıvalı bir şekilde olduğu ve yüzeylerinde fil gözleri olduğu görülmektedir.

Batı cephesi; Cepheyi en kuzeyde, soyunmalık, soyunmalığın hemen yanında tuvalet ve tıraşlık, sırasıyla kademeli olarak devam eden soğukluğun güneyinde kalan kısmın duvarları ve sonradan yapılmış olan avlu duvarları oluşturmaktadır (Fotoğraf 41). İki katlı olan soyunmalık bölümünün duvarı sağır bir şekilde olup, sıvalı ve boyanmıştır. Tuvalet ve tıraşlık kısmının duvarları da sıvalı ve boyalı bir şekilde olup küçük ölçekli 3 adet kubbeyle örtülüdür. Yığma duvar sisteminin görüldüğü cephede yer yer dökülmeler görülmektedir. Saçak kısımları alaturka kiremitle örtülüdür. Bununla birlikte cepheden soğukluk, sıcaklık ve piramidal bir şekilde cam malzemedan yapılmış olan soyunmalık kısmının üst örtüsü bu yönden görülmektedir. Üst örtü kısmında ise bu cepheden bakıldığında kubbe ve tonozların sıvalı bir şekilde olduğu ve yüzeylerinde ise ışık gözleri olduğu görülmektedir

Kuzey cephe; cepheyi soyunmalık, avlu duvarı ve sıcaklık bölümünün doğuya bakan tarafının bir kısmı oluşturmaktadır. Soyunmalık iki katlı bir şekilde olup sıvalı ve boyalıdır. Alt kısmı sağır bir şekildedir. Üst kısımda ise cephenin iki yanına kaydırılmış ikişer adet yarım daire kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Sıcaklık duvarı ise moloz taş malzemedan yığma olarak yapılmış olup, sade görünümüne sahiptir (Fotoğraf 42).

Güney cephe; moloz taş malzemedan yığma olarak yapılmıştır. Duvar kesme taş malzemedan sade saçak düzeniyle son bulmaktadır. Saçak kısmının üstü oluklu kiremitle kaplanmıştır. Yapının üst örtüsünü oluşturan kubbe ve tonoz bu cepheden de görülmektedir (Fotoğraf 43). Bununla birlikte sadece bu cephede taş malzemedan yapılmış, bir çörten görülmektedir.

Yapının iç mekân özellikleri; Hamamın soyunmalık kısmı yıkılmış, günümüzde yeniden inşa edilmiştir. Yapıya sonradan eklenmiş olan soyunmalık bölümünün doğu tarafında yer alan dikdörtgen şeklindeki iki kanatlı ahşap bir girişle fayans zeminli kare bir kısma girilmekte devamında yine ahşap kanatlı bir kapı açıklığıyla soyunmalık bölümüne giriş sağlanmaktadır (Fotoğraf 44). İki katlı olarak yapılmış olan soyunmalık kısmı iç avluludur. Bölümün üst örtüsünü on iki tane beton ayak taşımaktadır (Fotoğraf 45). Alt katta dinleme yerleri ve dolaplar yer almaktadır. Üst katta ise on beş adet soyunma hücresi bulunmaktadır. İki katta da ahşaptan yapılmış olan hücre yer almaktadır. Bu hücreler dinlenme, soyunma amacıyla kullanılmaktadır (Fotoğraf 46). Tekli bir merdivenle çıkılan ve iç avlunun görüldüğü üst kat balkonu şeklinde bir koridora sahip olup, bu kısmın etrafı ahşap korkuluklarla çevrilmiştir. Soyunmalık zemini mermer ve fayans malzemeye döşenmiştir. Duvar yüzeyleri ise tamamen ahşap malzemeye kaplanmıştır. Bununla birlikte soyunmalık alt katta güneyde kalan bir kısım berber olarak kullanılmaktadır. Bölümün üst örtüsü ise iki adet pramidal aydınlatma fenerlerinin olduğu ve bu fenerlerin etrafının düz tavan olarak yapıldığı bir örtü sistemine sahiptir. Tavan ise PVC kaplıdır. Genel olarak üst örtü ahşap kirişleme tavan sistemindedir. (Fotoğraf 47). Yapının eski fotoğraflarında ise soyunmalık kısmının yüksek bir aydınlık fenerine sahip olduğu görülmektedir (Fotoğraf 48).

Soyunmalık bölümünün güneybatı tarafından basık şekilde olan yarım daire kemerli, dar, tek kanatlı ahşap kapı açıklığıyla soğukluk bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 49). Dikdörtgen bir şekilde olan soğukluk kuzey güney doğrultusunda uzanmaktadır (Fotoğraf 50). Soğukluğa girişin batısında duş alma amacıyla, metal malzemedan yapılmış bir alan bulunmaktadır. Soğukluk zemini ve duvarlar belli bir kısma kadar mermer malzemeye kaplanmıştır. Geriye kalan kısımlar ise sıvamış ve boyanmıştır. Üç adet kubbeyle örtülü bu bölümde kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır (Fotoğraf 51). Soğukluğun batısında tuvalet ve tıraşlık bölümleri yer almaktadır (Fotoğraf 52). Bu bölümler kubbeyle örtülmüştür. .

Soğukluk bölümünün doğu tarafının ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiş olan basık şekilde, yarım daire kemerli, tek kanatlı ahşap bir kapı açıklığıyla sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Sıcaklık haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plan tipi ile inşa edilmiştir (Fotoğraf 53). Kare bir şekilde olan sıcaklığın merkezinde sekizgen biçimde olan göbek taşı yer almaktadır (Fotoğraf 54). Göbek taşının etrafında yer alan sekiz adet taş sütunlar kubbeyi taşımaktadır. Sütunlar birbirlerine yarım daire kemerlerle bağlanmıştır. Sütun başlıkları sadedir (Fotoğraf 55). Aynı zamanda kubbe beden duvarları arasındaki kalan kısımları örten ve kubbeye yaslı olan beşik tonoz üst örtüyü çevrelemektedir. Kubbe köşelerinde ise kubbecikler bulunmaktadır. Kubbe eteklerini içten bir silme dolaşmaktadır. Halvet hücrelerinin duvarları belli bir seviyeye kadar çıkmaktadır. Üst örtüye kadar yükselmemektedir. Bu hücrelerden kuzeybatı köşedeki sauna olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 56). Sıcaklıkta on yedi adet kurna bulunmaktadır. Bu kurnalar, sıcaklık zemini ve beden duvarlarının belli bir kısmına kadar mermer kaplıdır. Geriye kalan kısımlar kubbe ve tonozlarda dahil olmak üzere sıvalı ve boyalıdır. Bununla birlikte kubbe ve tonozlarda sıralı beşgen fil gözleri bulunmaktadır. Bu fil gözleri cam ile kapatılmıştır (Fotoğraf 57).

Su deposu ve külhan bölümlerine ise girilememiştir (Fotoğraf 58).

Bugünkü Durumu: Soyunmalık kısmı yenilenmiş olan hamam, sağlam şekilde olup, aktif olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra etrafından geçen yol seviyesinin zamanla yükselmesiyle yapının zemin seviyesinden aşağıda kaldığı görülmektedir. Özellikle doğu cephe de bu durum bariz şekilde kendini göstermektedir.

Tarihlendirme: Kitabesi bulunmayan yapının yapım tarihi ve yaptıranı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar yapıyı 18. Yüzyıla tarihlendirmektedir¹⁷⁰. Vakıf kayıtlarında Aşağı Hisar'da Tavaşi Mahmud Ağa

---

¹⁷⁰ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.107.

Vakfına bağlı bir hamam olduğu belirtilmiştir¹⁷¹. “Trabzon idarecileri arasında ismi geçmemekle birlikte Sultan Selim’e Trabzon ihtisâblığının ilhâk edilmesiyle ilgili bir kayıta: “Mahmud an-bevvâb-ı köhne-i dergâh-ı âlî” ifadesinin geçmesi ve ilgili kaydın (1497-1500) tarihleri arasını içermesi nedeniyle adı geçen dergâh-ı âlî eski kapıcısı Mahmud Ağa ile Kapı Ağası Merhûm Mahmud Ağa aynı kişi olmalıdır. Mahmud Ağa’nın bir unvanı da Tavaşî (hadım) olduğundan bu kişinin saray kökenli Hadım Ağası olduğu anlaşılmaktadır¹⁷². Bununla Birlikte Kayıtlarda hamamı Mahmud Ağa’nın inşâ ettiği geçmektedir “Medine-i Trabzon mahallâtından Debbağhâne mahallesinde vâkı’ Merhûm Tavaşî Mahmud Ağanın binâ eylediği câmi’-i şerife vakf eylediği hemmâm ve dekâkin ve değirmen ve zeytun eşcarının ber-vech-i hasbî (Allah rızası için) mütevellisi olan...,¹⁷³”. Bu kayıttan hareketle Gazanfer İltar yapıyı 16. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edilebileceğini söylemektedir. Aynı zamanda 14 Zilkade 1062 (M:1651) tarihli sicil kaydına göre hamamın tamire muhtaç olduğu belirtilmiştir¹⁷⁴. Daha önce Trabzon Belediyesine kayıtlı olan hamam Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde yapılan araştırmalar doğrultusunda Tavaşî Mahmud Ağa Vakfına ait olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Vakıf kayıtlarında yapılan araştırmalar neticesinde Hamamın adı geçen vakfa ait olduğuna dair rapor Vakıflar Bölge Müdürlüğüne sunulmuştur¹⁷⁵. Bazı araştırmacılar ise yapıyı Bizans Dönemine tarihlendirmektedir. Yine Gazanfer İltar hazırlamış olduğu restorasyon raporunda bu durumu şöyle ifade etmiştir; “1987 yılında Trabzon Müze Müdürü Ayşe Sevim

---

¹⁷¹ Kenan İnan, “ 1. Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643 -1656)”, **Osmanlı Araştırmaları XVIII**, İstanbul, 1998, s.183.

¹⁷² Gazanfer İltar-vd., **Trabzon Sekiz Direkli Hamam Rölöve – Restitüsyon – Restorasyon Projeleri Sanat Tarihi Araştırma Raporu (Zanmimarlık)**, Trabzon,2017; (TŞS, 1861/83b-84a).

¹⁷³ Gazanfer İltar-vd., **Trabzon Sekiz Direkli Hamam Rölöve – Restitüsyon – Restorasyon Projeleri Sanat Tarihi Araştırma Raporu (Zanmimarlık)**, 2017; (bkz. TŞS, 1861/101a).

¹⁷⁴ Kenan İnan, **agm.**, s.184.

¹⁷⁵ Yakup Emre Çoruhlu, “Kültür Varlığı Tescilli Taşınmazların, Kurucu Vakıfları Adına Tescilli: Vakıflar Kanunu 30. Madde Uygulaması” **İstanbul Barosu Dergisi**, C: 90, Sayı: 1, İstanbul, 2016, s.47-48.

tarafından yapılan kurtarma kazısında birtakım buluntular ele geçirilmiştir. Bizans dönemi Zeuksippus tipi kase kalıntıları, fresk parçaları (Fotoğraf 59), Tophane lülesi parçası ve Osmanlı mezar taşları başlıca buluntulardır. Ayşe Sevim, kurtarma kazısı sırasında akant yaprağı benzeri bir motifin yer aldığı sütun başlığı ile kubbe altındaki geçme daire motiflerinden hareketle hamamın Bizans dönemine ait olabileceğini ifade etmiştir (Fotoğraf 60). Buluntular arasındaki kase kalıntıları bu görüşe kısmi dayanaklık eder niteliktedir. Ayrıca sütun başlıkları ve sütunları birbirine bağlayan kemerlerin köşelerinin ovalleştirilmiş biçimi Osmanlı mimarisinde alışlagelmiş bir uygulama olmadığını belirtmiştir¹⁷⁶.

Bu görüşlerin tamamı dikkate alındığında hamamın tarihlendirilmesi konusunda üç farklı durum ortaya çıkmıştır. Bu durumlar 16. Yüzyıla tarihlendirilmesi, 18. Yüzyıla tarihlendirilmesi ve Bizans Dönemine atfedilmesidir. Bizde yukarıda belirtilen vakıf kayıtlarını dikkate alarak yapıyı 16. Yüzyıla tarihlendirebiliriz. Çünkü yukarıda belirtilen vakıf kayıtlarındaki tarihler doğrultusunda hamam 18.yüzyıla tarihlendirilemez. Bununla birlikte kurtarma kazılarında ortaya çıkan bulgular doğrultusunda Bizans döneminde yapılmış olabileceği görüşler Ancak yapının mevcut bir plan üzerine yeniden yapılmış olabileceği veya bazı malzemelerin devşirme olarak kullanılma durumu gözetildiğinde bu durum değişkenlik gösterebilir. Dolayısıyla yukarıda belirtmiş olduğumuz vakıf kayıtlarından hareketle yapının 16. Yüzyıla tarihlendirmesi bize en yakın görüştür.

---

¹⁷⁶ Gazanfer İltar-vd., **Trabzon Sekiz Direkli Hamam Rölöve – Restitüsyon – Restorasyon Projeleri Sanat Tarihi Araştırma Raporu (Zanmimarlık)**, Trabzon,2017.

2.1.1.5. İskender Paşa Hamamı

Çizim No: 5.

Fotoğraf No: 61 – 87.

İnceleme Tarihi: Haziran 2018

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Çarşı Mahallesi, Gazazlar Sokak'ta yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 1519-1531

Yaptıran: İskender Paşa

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Çarşı Mahallesi, Gazazlar Sokak 180 ada, 31 pafta, 12 parselde yer almaktadır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen hamamın ismi İskender Paşa*'nın H.937/M. 1531 tarihli vakfiyesinde geçmektedir¹⁷⁷.

---

* İskender Paşa, Kastamonu Ayanı Mustafa Bey'in oğlu olup (*Ancak "Tahrir kayıtlarına göre Mustafa Paşa'nın babası (İskender Paşa'nın Dedesi), Bıyıklı Mehmed Paşa olup, Yavuz Sultan Selim'in mu'temedi ve mirâhuru'dur. Oğlu Mustafa Paşa olup, devrin önemli şahsiyetlerinden Üveys Paşa da kardeşidir. Bıyıklı Mehmed Paşa, torunu İskender Paşa'nın ilk Trabzon valiliğinden sonra 1514 yılında Trabzon valisi olmuştur. (Ümit Kılıç, "Trabzon İskender Paşa Vakfı", Uluslar Arası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Sayı:4, 2008, Trabzon, s.10): Bkz. TKGM. Kuyûd-u Kadîme. TD.No.29.9a.vd. Hoca Saadettin Efendi; Ta'cü't-Tevârih. c.IV, Haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara 1992.s.162-333. Mehmed Süreyya; Sicill-i Osmanî. Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye. c.IV, İstanbul 1997. s.131. Hanefî Bostan; XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat, Ankara 2002, s.56-57)*) Yavuz Sultan Selim döneminde Trabzon Sancakbeyidir. Trabzon valiliğine muhtelif dönemlerde dört kez atanmış, toplam on iki yıl valilik yapmıştır. İlk Trabzon Valiliğini 1512-1513 yılları arasında yapmıştır. Daha sonra Kastamonu'ya atanmış olup, 1518 yılında ise ikinci kez Trabzon'a vali olarak görevlendirilmiştir. 1520 yılında Sivas Valiliğine atamıştır. Ancak Sivas valiliği kısa sürmüştür. Kendi yerine Lala Şahin Paşa atanmış olup, İskender Paşa ise üçüncü kez Trabzon valisi olarak görevlendirilmiştir. Osmanlı ordularının Macaristana yöneldiği 1926'da dördüncü kez Sivas valiliğinden Trabzon valiliğine görevlendirilmiş, vefatına (1533) kadar burada görevine devam etmiştir. Ümit Kılıç, *agm.*, s.10-11)

¹⁷⁷ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, Ankara, 2018, s.105.

Eğimli bir arazide yer alan yapının üç tarafı açık şekilde olup, sadece doğu tarafına bitişik olarak inşa edilmiş binalar bulunmaktadır. Bununla birlikte doğu batı doğrultusunda uzanan yapı çifte hamam olarak inşa edilmiştir (Fotoğraf 61). Erkekler bölümü batı tarafta, kadınlar bölümü ise doğu tarafta yer almaktadır. Genel anlamda düzensiz bir plan sergilemektedir (Çizim 5).

İnşa malzemesi ağırlıklı olarak moloz taş malzeme olup, yapının beden duvarlarında moloz taş, kubbe, tonoz, kapı ve pencere sövelerinde kesme taş, iç beden duvar kaplamaları ve zemin döşemelerinde mermer malzeme kullanılmıştır. Bununla birlikte restorasyon sonrası yapının üst örtüsünde alaturka kiremit kullanıldığı görülmektedir.

Yapının cepheleri incelendiğinde; Kuzey cephe; erkek soğukluk ve soyunmalık bu yöne cephe veren kısımlardır (Fotoğraf 62). Soğukluk, moloz taş malzemeye ve aralarda tuğla malzemeninde bulunduğu yığma sisteminde yapılmış, sağır şekildedir. Duvar yukarıya doğru üçgen bir görüntü sunmakta ve kirpi saçakla son bulmaktadır. Soyunmalık, hamamın en hareketli cephelerindedir. Moloz taş örgülü yığma sisteminde yapılmış olan duvarda, dikdörtgen şekilde, kesme taş söveleri olan bir pencere açıklığı yer almaktadır. Bununla birlikte hamama girişi sağlayan kapı açıklığı bu cephede yer almaktadır. Kapı; dikdörtgen şekilde olup, iki tarafında plasterler yer almaktadır. Plasterlerin başlıkları sade olup, bu başlıklar üzerine oturtulmuş enine dikdörtgen olan kısım kesme taş malzemedan yapılmıştır. Duvar yanlarda sade, ortada bitkisel uygulamanın olduğu ve üste kademeli bir saçak görüntüsüyle son bulmaktadır. Aynı zamanda derz dolgulu olan duvar, restorasyon sonrası yapılan ahşap bir saçak uygulamasıyla bitmektedir. Ayrıca örtü sisteminde bu yöne cephe veren soyunmalık kısmının aydınlık feneri ahşap malzemedan yapılmıştır. Bunun yanı sıra dikdörtgen bir pencere açıklığına sahip olan fenderde, ahşap bir saçak uygulaması görülmekte olup, üzeri oluklu kiremitle kaplanmıştır.

Batı cephesi; moloz taş malzemedan yığma sistemiyle yapılmış duvar, ahşap bir saçak uygulamasıyla bitmektedir. Duvarda, söveleri kesme taş malzemedan olan, iki adet dikdörtgen pencere açıklığı yer almaktadır. Pencere demir parmaklıklıdır. Bununla birlikte bu yöne cephe veren soyunmalık

bölümünün güneyinde yer alan kısım ahşap malzemeye kaplanmış olup, üst örtüsü de kiremitle kapatılmıştır (Fotoğraf 63).

Güney yönüne cephe veren en hareketli kısım erkek soyunmalık kısmıdır. Moloz taş malzemeden yığma sistemiyle yapılmış duvar, ahşap saçak uygulamasıyla bitmektedir (Fotoğraf 64). Saçak üzeri kiremitle kaplanmıştır. Bu yöne cephe veren depo ve kadınlar soyunmalık kısmı moloz taş malzemeye yığma sisteminde yapılmış, duvar derz dolgulu ve sade şekildedir. Duvar üzerinde ahşap saçak uygulaması görülmektedir. Bununla birlikte cephede depolara girişi ve bayanlar bölümüne girişi sağlayan üç tane kapı açıklığı bulunmaktadır. Örtü sisteminde bu yöne cephe veren kısımlar erkek soyunmalık kısmı aydınlık feneri ve bacalardır (Fotoğraf 65).

Yapının doğu cephesi ise binalarla kapatılmıştır.

Yapının iç mekân özellikleri incelendiğinde; Çifte hamam olarak inşa edilmiş olan yapının erkekler bölümüne giriş soyunmalık kısmının kuzey tarafından, 1.20 m'lik dikdörtgen bir kapı açıklığıyla sağlanmaktadır (Fotoğraf 66). Kareye yakın bir plana sahip soyunmalığın kuzey duvarı araziden dolayı batıya doğru daralarak devam etmektedir. Bu sebepten soyunmalık ölçüleri karşılıklı duvarlar arasında farklılık göstermektedir. Doğu 8.87 m, batı 8.04 m, kuzey 9.28 m, güney duvarı ise 9.01 m ölçülerindedir. (Fotoğraf 67). Soyunmalık iki katlıdır. İki tanesi batı, üç tanesi güney tarafında olmak üzere beş adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Soyunmalık içerisinde on adet ahşap sütun üst örtüyü taşımaktadır. Üst örtüsünde yüksek kasnaklı sekizgen bir aydınlık feneri bulunmaktadır. Kasnağın her bir cephesine çift kanatlı pencereler açılarak soyunmalık aydınlatılmıştır (Fotoğraf 68). Bununla birlikte üst örtüyü genel olarak ahşap kirişleme tavan kapatmaktadır. Soyunmalık alt katında dokuz adet dinleme yeri ve yanlarında dolaplar yer almaktadır. Üst katta ise tekli bir merdivenle çıkılmaktadır. Sadece soyunmalığın doğu cephesi boyunca uzanan üst kat balkon şeklinde olup üç adet soyunma hücresi bulunmaktadır. (Fotoğraf: 69). Zemini mermer döşemeli olan bölümün geriye kalan kısımların tamamı ahşap kaplıdır.

Soyunmalığın doğu tarafından ise 0.89 m'lik yarım daire şekilli, basık tutulmuş, tek kanatlı ahşap bir kapı açıklığıyla soğukluk bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 70). Soğukluk 3.96 x 2.36 m ölçülerinde, dikdörtgen bir koridor şeklinde olup, üzeri tonozla örtülmüştür. (Fotoğraf 14). Soğukluğun doğu tarafında 0.55 m'lik bir açıklıkla geçilen tuvalet ve lavabo yer almaktadır. Bununla birlikte kuzey duvarına bitişik olarak sonradan yapılmış duş alma yeri bulunmaktadır (Fotoğraf 71). Zemini ve duvarların belli bir kısmı kadar mermer kaplıdır. Tonozun iç yüzeyleri ise sıvalı ve boyalı olup, yuvarlak şekilli fil gözleri bulunmaktadır. Soğukluğun güney tarafından 0.86 m'lik dikdörtgen şekilli, metal, tek kanatlı bir kapı açıklığıyla sıcaklık bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 72).

Sıcaklık; dikdörtgen planlı, beşik tonozla örtülüdür. Eski eser fişinde dört köşesinde halvet gösterilmiştir¹⁷⁸. Ancak günümüzde bu hücrelerin üç tanesinin duvarları yıkılmış, geriye bir tanesi kalmıştır (Fotoğraf 73). Bu tek hücre güneybatı köşede yer almakta olup, günümüzde sauna olarak kullanılmaktadır. Sıcaklık ortasında dikdörtgen biçimli göbek taşı yer almakta olup, duvarlara belli aralıklarla kurnalar yerleştirilmiştir (Fotoğraf 74). Bu bölümün zemini ve duvarları belli bir seviyeye kadar mermer kaplıdır. Geriye kalan duvar ve tonoz iç kısımları boyalı ve sıvalıdır. Bununla birlikte tonoz üzerinden açılan iki tane küçük kubbe ve bunların etrafında da fil gözleri yer almaktadır (Fotoğraf 75).

Sıcaklığın güneyinde yer alan su deposuna girilememiştir.

Külhan bölümüne ise şu şekilde geçiş sağlanmaktadır; Soyunmalığın güney tarafındaki bir açıklıkla günümüzde depo olarak kullanılan dikdörtgen bir kısma geçilmektedir (Bu bölüm restorasyonlar sırasında oluşturulmuştur) (Fotoğraf 76). Bu bölümün doğu tarafındaki bir açıklıkla da odunluk ve kömür deposu olarak kullanılan aynı zamanda külhan bölümü olan kısma geçilmektedir (Fotoğraf 77). Hamamın ısıtılmasında yakıt olarak ağırlıklı kömür kullanılmakta olup, bu işlemde kazanlı, motorlu bir düzenek sistemiyle sağlanmaktadır.

Kadınlar Bölümü; Bu bölüme güney tarafından dikdörtgen, tek kanatlı bir kapı açıklığıyla girilmektedir (Fotoğraf 78). Bu kapıyla dikdörtgen bir mekana

---

¹⁷⁸ Haşim Karpuz **Trabzon'daki Türk Devri...**, s.119.

geçilmektedir. Devamında ise 0.97 m'lik dikdörtgen, tek kanatlı bir ahşap kapı açıklığıyla soyunmalık bölümüne geçilmektedir.

Soyunmalık dikdörtgen planlı, 6.50 x 10. 8 m ölçülerindedir. Tek katlı olan soyunmalık, aydınlık fenerli olup, on iki ahşap sütun üst örtüyü taşımaktadır (Fotoğraf 79). Taş kaideler üzerine yerleştirilen sütunlar dikdörtgen biçimlidir. Sütun aralarında ise dinlenme yerleri ve dolaplar yer almaktadır. Zemini mermer döşeli olan bölümün, duvarlarının tamamı ahşap kaplanmıştır (Fotoğraf 80) Bununla birlikte aydınlık feneri sekizgen bir kasnağa sahip olup, her bir cephesine çift kanatlı pencereler açılarak soyunmalık aydınlatılmıştır. Bununla birlikte üst örtü ahşap kirişleme tavan sistemindedir. Soyunmalıktan 0.88 m'lik yarım daire şekilli, basık kemerli, tek kanatlı, ahşap kapı açıklığıyla soğukluk bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 81).

Soğukluk 2.91 x 1.47 m ölçülerinde, dikdörtgen şeklinde olup, beşik tonozla örtülmüştür. Zemini ve duvarları belli bir seviyeye kadar mermer kaplıdır. Geriye kalan kısımlar sıvalı ve boyalıdır (Fotoğraf 82). Soğukluğun güneyinden 0.92 m'lik kapı açıklığıyla sıcaklığa geçilmektedir (Fotoğraf 83)

Sıcaklık ard arda sıralı iki kısımdan oluşmaktadır (Fotoğraf 84). Kubbeyle örtülü bu mekanların her ikisinin ölçüleri 3.49 X 4.41 m ölçülerindedir (Fotoğraf 85). Kubbelere pandantiflerle geçilmiştir (Fotoğraf 86). Her iki mekanın zemini ve duvarları belli bir seviyeye kadar mermer kaplanmıştır. Göbek taşı ise güneydeki kare mekanda yer almakta olup, dikdörtgen biçimlidir.

Bugünkü Durumu: Çifte hamam olarak inşa edilmiş olan yapı 1889, 1938 ve 1981 yıllarında onarımlar geçirdiği bilinmektedir¹⁷⁹(Fotoğraf 87). Son olarak 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Mevcut durumu itibariyle ise sağlamlığını korumaktadır. Aynı zamanda aktif biçimde işlevine uygun olarak kullanılmaktadır.

Tarhlendirme: Kitabesi olmayan yapıyı kesin olarak tarihlendirmek zordur. Ancak hamamın ismi İskender Paşa'nın H.937/M. 1531 tarihli

---

¹⁷⁹ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...** , Ankara, 2018, s.105.

vakfiyesinde geçmektedir¹⁸⁰. Bu tarihten yola çıkarak hamamı 16. Yüzyıla tarihlemek mümkündür. Ancak yapının planındaki farklılıklar, kadınlar ve erkekler bölümlerindeki duvar işçiliklerindeki uyumsuzluklar tarihlendirme konusunda şüphe oluşturmaktadır¹⁸¹. Bununla birlikte hamamın kilise kalıntıları üzerine kurulmuş olabileceği bu farklılıklarında bundan kaynaklı olabileceği ihtimal dâhilindedir¹⁸². Vakfiyede hamamların 1531 yılından önce yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁸³. Bununla birlikte İskender Paşa'nın Trabzon'daki ilk eserinin 1519 yılında yaptırmış olduğu bir çeşme olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹⁸⁴ İskender Paşa ise 1533 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla Vakfiye kayıtlarındaki hamamların 1531 yılından önce yapıldığının bilinmesi ve İskender Paşa'nın Trabzon'da yaptırmış olduğu ilk eserin 1519 tarihli bir çeşme olduğunun kaynaklarda belirtilmesi göz önüne alındığında hamamın yapılmış olabileceği tarihleri ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda hamam 1519 – 1531 yılları arasına tarihlendirilebilir.

---

¹⁸⁰ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.105.

¹⁸¹ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.105.

¹⁸² Haşim Karpuz, **Trabzon'daki Türk Devri....** s.119.

¹⁸³ Ümit Kılıç, **agm.**, s.12.

¹⁸⁴ Ümit Kılıç, **agm.**, s.10.

3.1.1.6. İç Kale Saray Hamamı

Çizim No: 6.

Fotoğraf No: 87 – 94.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar İlçesi, İç Kale Cami'nin güneyinde yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 16.yüzyıla tarihlendirebilir.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili, Ortahisar İlçesi, Şehit Refik Cesur Caddesi üzerinde, İç Kale Cami'nin güneyinde yer almaktadır. Yapı Bizans kalıntıları üzerine inşa edilmiştir¹⁸⁵.Yapım tarihi bilinmemektedir. Âşık Mehmed¹⁸⁶ ve Evliya Çelebi¹⁸⁷'nin Tekfur Saray Hamamı diye bahsetmiş oldukları hamam bu olmalıdır.

Günümüze sadece bir kaç kısmı gelmiş, hamamın tam olarak plan tipi saptanamamıştır (Çizim 6). Batı tarafında iki tane dikdörtgen bölüm, bu bölümlerin doğusunda ise iki tane kubbeli kısımlar olduğu görülmektedir. Bunun dışında herhangi bir bölüm bulunmamaktadır (Fotoğraf 87).

Mevcut durumu itibariyle hamam şu şekildedir.

Yapı malzemesi olarak: moloz ve kaba yonu taş malzeme kullanılmıştır. Yapının doğu duvarı ise günümüzde tamir edilmiş ve bu tamir edilen kısımlarda kesme taş malzeme kullanılmıştır.

---

¹⁸⁵ Haşim Karpuz, **Trabzon'daki Türk Devri....**, s.39; **Trabzon Analitik Etüdlere**, Ankara,1968,s.39.

¹⁸⁶ Aşık Mehmed hamam hakkında; “*bu hamam çoğu zaman kapalıdır. Binası küçük,ancak eşi az bulunur bir yapıdır*” bahsetmektedir (Veysel Usta, **age.**, s.44).

¹⁸⁷ Evliya Çelebi bu hamam hakkında; “*güzel bir hamamdır*” diye bahsetmiştir (Veysel Usta, **age.**, s.56).

Yapının cepheleri incelendiğinde; Kuzey cephe moloz taş malzemeyle yığma sisteminde yapılmış, duvar örgüsü görülmektedir (Fotoğraf 88). Duvar araları sonradan beton harçlarla doldurulmuştur. Duvarın üst orta kısmında ise yarısı olmayan dikdörtgen bir açıklık görülmektedir. Bununla birlikte su deposunun bu yöne cephe veren kısa kenarı tamir edilmiş durumdadır. Buraya üç basamakla çıkılan demir parmaklıklı, basık kemerli bir giriş yapılmıştır.

Güney cephe; cephe duvarı moloz taş malzemeyle yığma sistemiyle yapılmıştır. Duvarın yarısı sonradan sıvanmış olup, ön tarafına tuvalet yapılmıştır. Oldukça sade şekilde olan cephede sadece dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Bununla birlikte bu yöne cephe ver üst örtüde ise kubbenin sıvanmış olduğu görülmektedir (Fotoğraf 90).

Doğu cephe; moloz taş ve sonradan yapılan kesme taş örgülü olup, sade şekildedir (Fotoğraf 91).

Batı cephenin ise etrafı sur duvarı ve evlerle kapalı olduğundan görülemez.

Yapının iç mekânlarına ise girilememiştir. Ancak yıkılan duvar aralarından ve kubbe eteğine sonradan açılmış dikdörtgen bir açıklıktan iç mekânlar görülebilmektedir (Fotoğraf 92).

Yapının eski fotoğraflarında kubbelerinin çökmüş olduğu yerine yapılmış olan kubbelerin ise duvarları sıvanmıştır. Bununla birlikte yapının eski fotoğraflarında kubbeye geçişlerde Türk üçgenleri kullanıldığı görülmektedir. (Fotoğraf 93). Bu kubbeli mekânlar ise günümüzde depo olarak kullanılmaktadır.

Su deposu beşik tonozla örtülmüştür. İç kısmı ise sade şekilde olup, günümüzde boş bir durumdadır (Fotoğraf 94).

Bugünkü Durumu: Günümüze sadece iki kubbeli kısım ve su deposu bölümleri gelmiş olan hamamın duvarlarında dökülmeler vardır. Bununla birlikte zemin döşemeleri sökülmüş durumdadır. Bununla birlikte doğu cephesi ve kubbelerde yenilenmiştir.

Tarihlendirme: Kitabesi olmayan ve herhangi bir vakfiye kaydında ismi geçmeyen yapıyı tarihlendirmek oldukça zordur. Bununla birlikte planının tam olarak belli olmaması ve herhangi bir süsleme unsurunun bulunmamasıda

tarihlendirmeyi güçleçtirmektedir. Ancak kubbe geçişlerinde kullanılan üçgenlerden yola çıkarak Osmanlı dönemine ait olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.1.7. Alaca Hamam

Çizim No: 7.

Fotoğraf No: 95 – 96.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Çarşı Mahallesi Kazancılar Sokakta yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 18.Yüzyıl.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon'un Ortahisar İlçesine bağlı Çarşı Mahallesinde, Kazancılar Sokakta Alacahan'ın doğusunda bulunmaktadır (Fotoğraf 95).

Yıkılma riskinden dolayı hamamın içerisine girilememiştir (Fotoğraf 96).

Plan Tipi; Alaca Hamam tek hamam olarak inşa edilmiştir. Kuzey güney doğrultusunda uzanan hamam dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Çizim 7). Güney kısımda yer alan soyunmalık tamamen yıkılmıştır. Soyunmalığın kuzeyinde soğukluk yer almaktadır. Beşik tonozla örtülü soğukluğun devamında ise sıcaklık yer almaktadır. Sıcaklık haçvari, dört eyvanlı köşe hücreli plan tipine sahiptir.

Yapının etrafı tamamen binalarla çevrili olduğundan cepheler görülememektedir.

Bugünkü Durumu: Kullanılmayan hamamın etrafı tamamen binalarla kapatılmıştır. Bununla birlikte üst örtüsünde dökülmeler, yıkılmalar görülen hamamın onarım görmesi gerekmektedir.

Tarihlendirme: Kitabesi olmayan yapının yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yapıyı Sedat Çetintaş¹⁸⁸ ve Şamil Horuluoğlu 18. Yüzyıla tarihlendirmektedir¹⁸⁹.

---

¹⁸⁸ Sedat Çetintaş 1937 yılında Trabzon hakkında hazırlamış olduğu raporda hamamın şahsa ait olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Barok tarzında 18. Yüzyıl hamamı olduğunu

3.1.1.8. Hacı Arif Hamamı

Çizim No: 8.

Fotoğraf No: 97 – 108.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar İlçesi Pazarkapı Mah, Pazarkapı Cami'nin güneyinde yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 19. Yüzyılın ilk yarısı.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili, Ortahisar İlçesi, Pazarkapı Mahallesi' Hacı Arif Hamam Sokak, Pazarkapı Cami'nin güneyinde yer almaktadır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Düz bir araziye inşa edilmiş olan yapının güney tarafı binalarla, batı tarafına ise neredeyse yapıya bitişik olarak yapılmış duvardan dolayı bu cepheleri görmek zordur (Fotoğraf 97). Kuzey ve doğu tarafları ise açık bir şekilde olup, yollar geçmektedir. Bununla birlikte bu kısımlar otopark olarak kullanılmaktadır.

Doğu batı doğrultusunda uzanan hamam haçvari dört eyvanlı, köşe hücreli plana sahiptir (Çizim 8). Hamam soğukluk, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. Soyunmalık kısmı ise yıkılmıştır.

İnşa malzemesi ağırlıklı olarak moloz taş olup, yapının beden duvarlarında moloz taş, kubbelerde kesme taş kullanılmıştır.

Hamamın cephe özellikleri incelendiğinde; güney cephesi binalarla çevrilidir. Doğu cephesini ise otlar, sarmaşıklar sarmış olduğundan bu cephe de tam olarak izlenememektedir (Fotoğraf 98). Batı cephesi tarafına ise neredeyse yapıya bitişik olarak yapılmış duvardan dolayı bu cepheyi görmek zordur (Fotoğraf 99).

---

belirtmiştir(Halil İbrahim Düzenli, “ Sedat Çetintaş Trabzon'da Yıl 1937”, **Tasarım Kültürü Dergisi**, Sayı: 214, Ankara,2008,s.104).

¹⁸⁹ Şamil Horuluoğlu, **age.**, s.122.

Kuzey cepheyi soğukluk, külhan ve üst örtüde bu yöne cephe veren kısımlar oluşturmaktadır (Fotoğraf 100). Külhan moloz taş malzemeyle yığma sisteminde yapılmıştır. Sağır olan cephe de sadece niş açıklığı bulunmaktadır. Soğukluk duvarı ise günümüzde tamamen yıkılmış bir durumdadır. Yıkılan duvar yerine metal malzemeden yapılmış, geniş bir kapı yerleştirilmiştir.

Hamamın iç mekân özellikleri incelendiğinde; soyunmalığı yıkılmış olan hamama giriş soğukluğun kuzey tarafındaki yıkılan duvarının yerine yapılmış, kızaklı metal bir kapıyla sağlanmaktadır (Fotoğraf 101).

Soğukluk bölümü kubbeye örtülü üç bölümden oluşmaktadır (Fotoğraf 102). Kubbeleri yarım daire kemerler taşımaktadır. Kubbelere geçişte pandantifler kullanılmıştır. Kubbe yüzeylerinde fil gözleri yer almaktadır (Fotoğraf 103). Duvarlar ve kubbe içleri tamamen sıvanmıştır. Zemini de sökülmüş haldedir. Doğu tarafında yer alan yarım daire kemerli, basık ve dar olan kapı açıklığıyla sıcaklık bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 104).

Sıcaklık haçvari dört eyvanlı, köşe hücreli plan tipine sahiptir (Fotoğraf 105). Bölümü örten kubbeleşlerin merkezdeki hariç, diğerleri elips şekildedir. Kubbelere geçişte pandantifler kullanılmıştır. Kubbe yüzeylerinde fil gözleri yer almaktadır (Fotoğraf 106). Köşe hücrelerine basık ve dar yarım daire kemerli kapı açıklıklarıyla girilmektedir. Beden duvarları ve kubbe yüzeyleri tamamen sıvanmıştır. Zemin döşemesi ise sökülmüştür (Fotoğraf 107). Bununla birlikte kurnaların yerleştirilmiş olduğu ayna taşlarının köşelerinde merkezde yuvarlak bir tomurcuğa sahip etrafı seki yapraklı olan bitkisel süsleme uygulamaları görülmektedir. Bu sekiz yapraklı uygulamaları birbirine bağlayan sade, dalgalı bir uygulama daha bulunmaktadır (Fotoğraf 108).

Külhan kısmı ise sıcaklığın kuzeyinde yer almaktadır. Bu bölüme girilememiştir.

Bugünkü Durumu: Soyunmalık kısmı yıkılmış, olan yapı genel itibariyle sağlamlığını korumaktadır. Ancak günümüzde terkedilmiş bir halde olduğundan iç duvar yüzeylerinde dökülmeler görülmekle birlikte zemin döşemesi de sökülmüştür. Son olarak soğukluğun kuzey duvarının yıkılarak oluşan açıklığa yapılan kızaklı metal kapı kötü bir görüntü sunmaktadır.

Tarihlendirme: Kitabesi bulunmayan yapıyı Sedat Çetintaş 1937’ de hazırlamış olduğu raporda barok tarzında bir Osmanlı eseri olduğundan bahsetmektedir¹⁹⁰. Günümüzde terkedilmiş ve duvarları iç kısımları zarar görmüş hamam oldukça sade özellik göstermektedir. Ancak Haşim Karpuz eyvanların yarım daire kemerleri ve kurnaların ayna taşlarında görülen süslemelerden yola çıkarak hamamı ampir üslupta inşa edildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla yapıyı 19. Yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmektedir¹⁹¹. Bizde bu görüşü dikkate alarak kurnaların ayna taşlarında yer alan süsleme uygulamalardan ve üst örtüyü kapatan eliptik kubbe özelliklerden yapının Ampir üslup özellikleri gösterdiğini söyleyebiliriz*. Yani bu özellikler yapının Geç Dönem Osmanlı Mimarisine ait olduğuna kesin bir kanaat getirmektedir. Sonuç olarak yapıyı ampir özellikler doğrultusunda yapı 19.yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir.

---

¹⁹⁰ Halil İbrahim Düzenli, **agm.**, s.104.

¹⁹¹ Haşim Karpuz, **Trabzon’daki Türk Devri....**, s.126.

* Ampir üslup, geometrik ayrıntıları ihtiva etmekle birlikte, yumurta şekilleri, kılıç, kartal, sfenks figürlerinden oluşan Doğu’nun antik motifleri rağbet görmüştür... (Ahmet Çaycı, **Oryantalizm Oksidentalizm ve Sanat**, İstanbul, 2015, s.232).

3.1.1.9. Askeri Hamam (Hasan Paşa Hamamı)

Çizim No: 9.

Fotoğraf No: 109-123.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Erdoğan Mahallesi'nde yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 1882-1884.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon İlçesine bağlı Ortahisar İlçesi Erdoğan Mahallesi'nde, Askeri Hastanenin kuzeyinde yer almaktadır. Hamam ismini o zamanki komutanlardan Hasan Paşa'dan almaktadır¹⁹².

Eğimli bir arazide yer alan yapı tek hamam olarak inşa edilmiştir (Çizim 9). Doğu batı doğrultusunda uzanan hamam soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. Plan olarak haçvari dört eyvanlı köşe halvetli tipe sahiptir (Fotoğraf 109).

Yapının cephe özellikleri incelendiğinde; Kuzey cepheyi soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu, külhan ve üst örtüde bu cepheye yön veren kısımlar oluşturmaktadır (Fotoğraf 110). Cephe genelinde soyunmalık haricinde kalan kısımların tamamı sade şekilde olup, sıvalı ve boyalıdır. Soyunmalıkta ise yapıya asıl girişi sağlayan yarım daire kemerli kapı açıklığı ve bu kapının her iki tarafında yer alan dikdörtgen, büyük pencere açıklıkları cepheye hareketlilik katan kısımlardır. Bununla birlikte giriş açıklığının üst kısmında Latin harfleriyle, mermer malzeme üzerine "Hasan Paşa Hamamı" yazılı levha yer almaktadır. Bunun üzerin de ise sade sıvalı hafif dışa çıkıntı yapan dikdörtgen bir alan daha yer almaktadır. Üst örtüde bu yöne cephe veren kısımlar ise sıcaklık soğukluk bölümlerin kubbeleri olup, sıvalı olan kubbeler üzerinde sıralı yuvarlak ışık

---

¹⁹² Haşim Karpuz, **Trabzon'daki Türk Devri....**, s.127.

gözleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra iki kademeli saçak cephe boyunca uzamaktadır.

Doğu cepheyi soyunmalık ve üst örtüde bu cepheye yön ver kısımlar oluşturmaktadır. Sıvalı ve boyalı bir şekilde olan cephe üç tane pencere açıklığı bulunmaktadır (Fotoğraf 111). Dikdörtgen şeklindeki pencerelere metal parmaklıklar yapılmıştır. En kuzeydeki pencere açıklığının altında ise bu açıklığa bitişik bir pencere açıklığı daha olduğu düşünülmekte olup, duvardaki izlerden bu kısmın kapatılmış olabileceğini muhtemeldir.

Batı cephesi sade şekilde olup, güney cephe ise hamama bitişik olarak yapılmış olan farklı bir mekândan dolayı görülememektedir (Fotoğraf 112).

İç mekân özellikleri; Hamama soyunmalık kısmının batısından girilmektedir (Fotoğraf 113). Kare bir şekilde olan soyunmalığın üst örtüsü çökmüş, iç kısımları ise tahrip edilmiştir (Fotoğraf 114). Soyunmalığın ortasında fişkiyeli bir havuz bulunmaktadır. Sekizgen biçimli olan bu havuzun yüzeyinde vazodan çıkan çiçekler şeklindeki bitkisel uygulama bulunmaktadır.(Fotoğraf 115). Bununla birlikte soyunmalığın sekizgen aydınlık fenerine sahip olduğu yapının eski fotoğraflarında görülmektedir.(Fotoğraf 116). Soyunmalığın batısındaki yarım daire kemerli kapı açıklığıyla soğukluk bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 117).

Soğukluk dikdörtgen şeklinde olup, üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden ortadaki kubbeyle örtülü, yanlar ise beşik tonozla örtülmüştür. Kubbenin ağırlığını yarım daire kemerler yan duvarlara dağıtmakta olup, kubbeyle geçişler ise pandantiflerle sağlanmıştır. Batı tarafında üç adet duş alma yerleri bulunmaktadır (Fotoğraf 118). Zemini beton malzemeye döşenmiştir. Duvarlar ise belli bir seviyeye kadar fayans kaplanmıştır. Soğukluğun doğusunda yer alan yarım daire şeklindeki kapı açıklığıyla sıcaklığa geçilmektedir.

Sıcaklık tek bir kubbeyle örtülü dört halvet hücrelerinden oluşmaktadır (Fotoğraf 119). Kubbenin ağırlığı yarım daire kemerlerle beden duvarlarına taşınmıştır. Kemerlerin başlangıç noktalarında ise taşıyıcı özelliği olmayan plasterler bulunmaktadır. Plasterlerin yüzeyleri ve başlıkları sade tutulmuştur (Fotoğraf 120). Halvet hücrelerinin duvarları ise belli bir yüksekliğe kadar

örülmüş, hücrelere yarım daire şeklindeki kapı açıklıklarıyla sağlanmaktadır. Sıcaklığın ortasında yer alan göbek taşı ise sekizgen biçimlidir (Fotoğraf 121). Bununla birlikte duvarlar belli bir seviyeye kadar fayansla kaplanmış olup, geriye kalan kısımların sıvalı ve boyalı olduğu görülmektedir. Zemini de sökülmüş olan yapının kubbesinde sıralı yuvarlak fil gözleri bulunmaktadır. (Fotoğraf 122). Sıcaklığın batı duvarında yer alan dikdörtgen pencere açıklığı ise su deposunu kontrol içindir (Fotoğraf 123).

Su deposu ve külhan bölümlerine girilememiştir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan hamam askeri alanda yer almaktadır. Soyunmalık kısmının üst örtüsü çökmüş, soğukluk, sıcaklık zemini sökülmüştür. Bununla birlikte duvar yüzeylerindeki sıvalarda dökülmeler görülmektedir.

Tarihlendirme: Kitabesi olmayan yapıyı kesin olarak tarihlendirmek zordur. Ancak kaynaklarda II. Abdülhamit döneminde askeri kışlaya ve hastaneye hizmet vermesi amacıyla 1882 yılında inşası tamamlanmış olduğu geçmektedir¹⁹³. Yapıyla ilgili eski eser fişinde ise H:1302 / M: 1884 tarihinde Askeri Hastane ile beraber yapılmış olabileceği belirtilmiştir¹⁹⁴. Bu tarihlerin doğruluğu hakkında kesin bir bilgi ve belgenin bulunmayışı şüphe oluşturmaktadır. Ancak soyunmalık ortasında yer alan fişkiyeli havuz yüzeyindeki vazodan çıkan çiçekler şeklindeki süsleme uygulaması ve sıcaklık bölümünün duvarlarında yer alan plasterler Geç Dönem Osmanlı mimarisinde karşımıza çıkan uygulamalardır. Dolayısıyla bu veriler yukarıda verilen tarihlere uygun olarak yapının geç dönem Osmanlı yapısı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu durum yukarıda vermiş olduğumuz tarihleri doğrular niteliktedir. Bu süsleme uygulaması ve kaynaklarda belirtilen tarihleri dikkate aldığımızda ise yapıyı genel olarak 19. yüzyıl sonlarına tarihlendirebiliriz.

---

¹⁹³ Haşim Karpuz, **Trabzon'daki Türk Devri....**, s.126; Şamil Horuluoğlu, **age.**, s.122-123.

¹⁹⁴ T.K.V.K.B.K. (Eski eser fişi).

3.1.1.10. Meydan Hamamı

Çizim No: 10.

Fotoğraf No: 124 - 143.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Kemer kaya Mahallesi, Meydan Hamam Sokak'ta yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 19. Yüzyıl sonları.

Yaptıran: Kazazzadeler.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Kemer kaya Mahallesi, Maraş Caddesi, Meydan Hamam Sokak'ta yer almaktadır. Hamamın yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Düz bir arazide yer alan yapı çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Hamamın genel plan şeması bir "L" şeklindedir (Çizim 10). Erkekler bölümü doğu batı doğrultusunda, kadınlar bölümü ise kuzey güney doğrultuda uzanmaktadır. Her iki bölüm ise haçvari dört eyvanlı köşe havetli plan tipine sahiptir.(Fotoğraf 124).

Yapı malzemesi ağırlıklı olarak moloz taş malzeme olup, yapının beden duvarlarında moloz taş, kubbe, tonoz, kapı ve pencere sövelerinde kesme taş, iç beden duvar kaplamaları ve zemin döşemelerinde mermer malzeme kullanılmıştır.

Hamamın cephe özellikleri incelendiğinde; Hamamın bütün cepheleri yapılarla kapatılmış olup, sadece erkekler (Fotoğraf 125) ve bayanlar bölümüne girişler görülmektedir.

Hamamın iç mekân özellikleri incelendiğinde; çifte hamam olan yapının erkekler bölümüne giriş, soyunmalığın kuzey tarafından dikdörtgen, kesme taş söveli, sade kapı açıklığıyla sağlanmaktadır (Fotoğraf 126).

Soyunmalık iki katlıdır. Soyunmalık içerisinde sekiz adet sütun üst örtüyü taşımaktadır. Sütunlar belli bir seviyeye kadar taş devamı ise ahşaptır (Fotoğraf 127). Üst örtüsünde yüksek kasnaklı sekizgen bir aydınlık feneri bulunmaktadır. Kasnağın her cephesinde dikdörtgen iki kanatlı pencereler soyunmalığı

aydınlatmaktadır (Fotoğraf 128). Bunların yanı sıra üst örtü genel olarak ahşap kirişleme tavanla örtülmüştür. Soyunmalığın alt katında zeminden yükseltilmiş sedir şeklinde dinlenme yerleri, duvarlara ise eşya koymak için küçük ölçekli dolaplar yerleştirilmiştir (Fotoğraf 129). Bununla birlikte bölümün doğu ve kuzey duvarında olmak üzere iki adet niş bulunmaktadır (Fotoğraf 130). Bölümün üst katına ise kuzeydoğu tarafından ikili ahşap merdiven sistemiyle çıkılmaktadır (Fotoğraf 131). Üst kat balkon şekilde yapılmış olup, katı çepeçevre dolaşan ahşap korkuluklar yer almaktadır. Bu katta beş adet soyunma hücresi bulunmaktadır (Fotoğraf 132). Zemini fayans döşeli olan bölümün duvarlarının bir kısmı ve üst kat olmak üzere tamamen ahşap kaplanmıştır. Soyunmalığın güneyinde iki tane dikdörtgen mekan bulunmaktadır. Bu mekânlardan doğu taraftaki ahşap malzemeye kaplanmış olup, günümüzde kuaför olarak kullanılmaktadır. Batı taraftaki bölüm ise mutfak olarak kullanılmaktadır.

Soyunmalığın batı tarafından yarım daire kemerli basık, dar bir açıklıktan aralık bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 133). Aralık enine dikdörtgen bir şekilde olup, hafif eğimli olarak yapılmış, beton bir örtüye sahiptir. Bölümün kuzey tarafında tuvalet ve tıraşlık yerleri bulunmaktadır (Fotoğraf 134). Güney tarafına ise duvarla bölünmüş olup, kare bir mekan oluşturulmuş, bu mekanın güney duvarına bitişik olarak yapılmış bir merdivenle de üst örtüye çıkış sağlanmaktadır (Fotoğraf 135). Hamamın üst örtüye çıkışı sağlayan merdiven bulunmaktadır. Bölüm zemini belli bir seviyeye kadar fayans kaplı olup, geriye kalan ve üst tavan kısımları pvc kaplıdır. Bu bölümden hemen sonra yarım daire kemer şeklindeki basık bir kapı açıklıkla soğukluk bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf 136).

Soğukluk iki kubbeli mekândan oluşmaktadır. Kubbelere pandantiflerle geçiş sağlanmıştır (Fotoğraf 137). Bölüme girişin hemen sağında metal malzemedен duş alma yeri bulunmaktadır. Bununla birlikte on dört adet kurnanın yer aldığı soğukluğun zemini ve duvarların bir kısmı mermer kaplı, geriye kalan kısımları sıvalı ve boyalıdır.

Soğukluk bölümünden geniş, basık bir açıklıkla sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Sıcaklık haçvari dört eyvanlı köşe hücreli planlıdır (Fotoğraf 138). Batı tarafında yer alan halvet hücrelerinin duvarları üst tavan kısmına kadar

çıkılmaktadır. Bu hücrelere de girişler yarım daire kemer şeklindeki basık kapı açıklıklarıyla sağlanmaktadır. Ancak doğu tarafında yer alan halvet hücrelerinin duvarları belli bir yüksekliğe kadar çıkmaktadır. Sekizgen bir göbek taşının (Fotoğraf 139) yer aldığı sıcaklıkta on beş adet kurna bulunmaktadır. Zemini ve duvarları belli bir yüksekliğe kadar mermer kaplanmıştır. Bununla birlikte merkezdeki daha büyük olmak üzere her birimin üzeri kubbeyle örtülmüş, kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır (Fotoğraf 140). Üst örtünün ağırlığını ise yarım daire kemerlerin oturduğu ikiz sütunlar taşımaktadır. Kubbe yüzeylerinde sıralı fil gözleri yer almaktadır (Fotoğraf 141).

Su deposuna girilememiştir.

Külhan bölümü ise yapının batısında kadınlar bölümüne daha yakın olarak bulunmaktadır. Hamamın ısıtımında yakıt olarak ağırlıklı kömür kullanılmakta olup, bu işlemde kazanlı, motorlu bir kalorifer düzeniyle sağlanmaktadır (Fotoğraf 142).

Kadınlar kısmına ise girilememiştir (Fotoğraf 143).

Bugünkü Durumu: Kadınlar bölüme giremediğimiz hamamın Erkekler kısmı genel itibariyle sağlam şekilde olup, işlevine uygun şekilde aktif olarak kullanılmaktadır.

Tarihlendirme: Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen yapı hakkında Haşim Karpuz¹⁹⁵ ve Şamil Horuluoğlu¹⁹⁶19. Yüzyılın sonlarında Kazazzadeler tarafından inşa ettirilmiş olduğunu söylemektedirler. Bununla birlikte oldukça sade bir özellik gösteren yapı hakkında kesin bir tarih belirtmek zordur. Ancak hamam katalogda bahsetmiş olduğumuz Hacı Arif Hamamı, Tophane Hamamı ve Alaca Hamamla aynı plan özellikleri göstermektedir. Bu hamamlarında farklı tarihlerde inşa edilmiş olması bu yapıyla benzerlik kurarak bir tarihlendirmeye gitmeyi zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla hamam hakkında herhangi tarihlendirme yapmak oldukça güç duruma girmektedir. Bu doğrultuda da yukarıda vermiş

---

¹⁹⁵ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.67.

¹⁹⁶ Şamil Horuluoğlu, **age.**, s.123.

olduğumuz kaynakları dikkate alarak yapıyı 19. yüzyıl sonlarına tarihlendirebiliriz.

3.1.2. Günümüzde Mevcut Olmayan, Fakat Kaynaklarda Geçen Hamamlar*:

3.1.2.1. İmaret Hamamı

Hatuniye Külliyesi içerisinde caminin kuzeydoğusunda yer almaktaydı (Fotoğraf 144). T.K.V.K.B.K.'da bulunan eski eser fişinde 16. Yy başlarında Kasım adlı bir mimar tarafından yapıldığı bahsedilmektedir¹⁹⁷. Feruhan Bey* bu hamamdan Ortahisar'da Ziğanos kapısı dışında bulunur diye bahsetmektedir (Fotoğraf 145)¹⁹⁸. Bununla birlikte Bijişkyan bu hamam hakkında “ *Birçok hücreleri, yüksek sütunları ve büyük bir kubbesi ile meşhur bir bina olan İmaret Hamamı görünüşe göre Greklerin zamanında kalmış, Müslümanlar onu bazı değişikliklerle hamama çevirmişlerdir*” diye bahsetmiştir¹⁹⁹. Hamamın eski eser fişinde yer alan çizimi ise şu şekildedir (Çizim 11).

Hamam doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Hamama soyunmalık bölümünün güneyinden girilmektedir. Soyunmalık kareye yakın dikdörtgen planlı olup, 9 X 8.60 m ölçülerindedir. Soyunmalık ortasında sekiz sütun bulunmaktadır. Soyunmalığın doğusunda ise soğukluk yer almaktadır. Soğukluk dikdörtgen bir

---

* Bu başlık altında incelemiş olduğumuz üç hamam (İmaret Hamamı- Çukur Hamam – Çömlekçi) hakkında vermiş plan ve ölçüler T.K.V.K.B.K.'nda yer alan eski eser fişindeki çizimlerine göre anlatılmıştır. Bununla birlikte hamamlar hakkındaki bazı bilgilerde eski eser fişleri doğrultusunda verilmiştir.

¹⁹⁷ Hamiyet Özen-vd., **age.**, s.128:(T.K.V.K.K. Tescil Fişi,1963)

* Feruhan Bey; 1847'de Sultan Abdülmecid tarafından Bağdat'a kadar bir inceleme gezisi yapmak için görevlendirilen ikinci mabeynci Ragıp Bey refakat eden Doktor Feruhan Bey, yol boyunca uğradıkları yerlere ilişkin notlar tutmuştur. 1868 yılında İstanbul'da “Bağdat Seyahatnamesi” adıyla Ermenice olarak basılan kitapta Trabzon'a ilişkin veriler özet olarak Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır (Veysel Usta, **age.**, s.127).

¹⁹⁸ Veysel Usta, **age.**, s.131

¹⁹⁹ Veysel Usta, **age.**, s.77.

şekilde olup, 2.70 X 8.60 ölçülerindedir. Üç bölüme ayrılmış, üzeri ise ortada kubbe, yanlarda beşik tonozla örtülmüştür. Soğukluğun devamında sıcaklık gelmektedir. Sıcaklık ise haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plan tipine sahip olup, 8.60 X 10.50 m ölçülerindedir. Sıcaklık merkezi ve halvet hücreleri kubbelerle örtülmüştür. Sıcaklığın devamında ise su deposu yer almaktadır.

3.1.2.2. Çukur Hamam

Günümüzde mevcut olmayan hamam Tabakhane Hamamı olarak da bilinmektedir (Fotoğraf 146). T.K.V.K.B.K. eski eser fişinde soyunma yerinin yıkık olduğu bahsedilmiştir (Fotoğraf 147). Bununla birlikte eski eser fişinde yer alan çizime göre planı şu şekildedir (Çizim 12);

Soyunmalık kısmı yıkılmış olan hamama doğrudan soyunmalık kısmından girilmektedir. Soyunmalık iri ufaklı 3 adet kubbeyle örtülüdür. Ancak plana çarpık bir düzende olduğu görülmektedir. Soyunmalıktan sonra kubbeyle örtülü kare bir mekan gelmektedir. Bu mekandan ayrı ayrı iki kare mekana geçiş sağlanmaktadır. Bu mekanlardan kuzeyde olanı 4.50 X 4.50 m ölçülerindedir. Diğeri ise 2.40 X 2.40 ölçülerindedir. Bu mekanların sıcaklık olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte kuzeyde yer alan kare mekanın güneyinde, güneyde yer alan küçük ölçekteki kare mekanın doğusunda kalan dikdörtgen bir kısım daha bulunmaktadır. Bu kısmın ise külhan olarak değerlendirilebilir.

Genel anlamda hamam düzensiz bir plan sergilemekte olup, münferit bir plan tipindedir.

3.1.2.3. Çömlekçi Hamamı

Hamam hakkında incelemiş olduğumuz birçok kaynakta herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak T.K.V.K.B.K.'nda yer alan eski eser fişinde yapı hakkında bilgiler verilmekle birlikte yapının çizimi de bu fişte bulunmaktadır. Eski eser fişindeki bilgilere hamam hakkında şunları söylemek mümkündür.

Hamamın Çömlekçi Mahallesi, Hamam Sokakta yer aldığı belirtilmiştir. Bununla birlikte fişte yer alan planı ise şu şekildedir (Çizim 13).

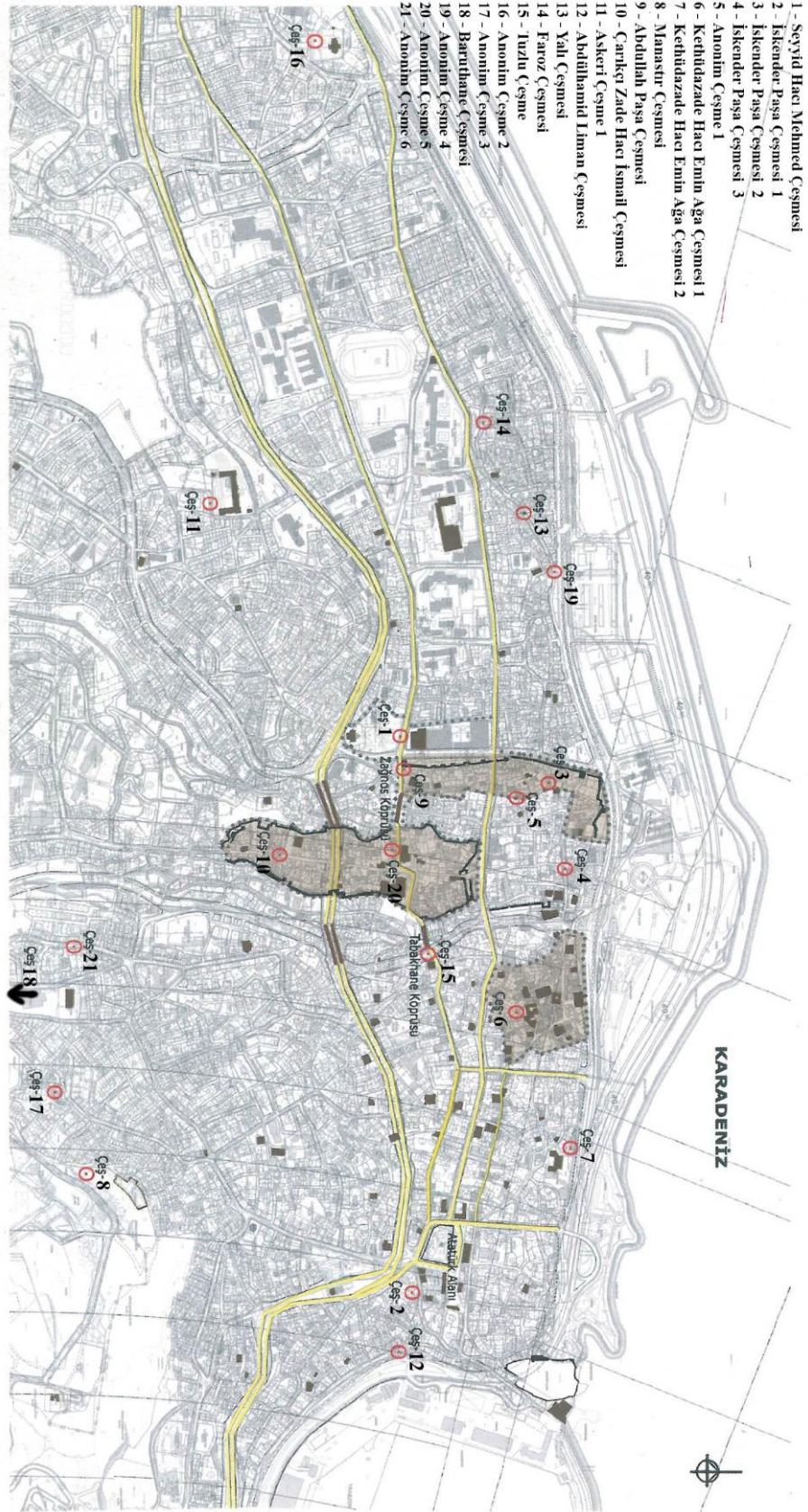
Hamam doğu- batı doğrultusunda uzanmaktadır, Hamam giriş soyunmalık kısmının kuzey tarafından sağlanmaktadır Soyunmalık dikdörtgen şekildedir. Soyunmalığın batısında dikdörtgen şeklindeki, beşik tonozla örtülü soğukluk yer almaktadır. Soğukluğun devamında sıcaklık gelmektedir. Sıcaklık haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plan tipinde inşa edilmiştir. Sıcaklık tek bir kubbe örtmektedir Sıcaklık ortasında ise sekiz bir göbek taşının olduğu gösterilmiştir. Sıcaklığın güneyinde ise su deposu yer almaktadır.

Bu hamamdan günümüze hiçbir şey ulaşamamıştır.

Bu hamamların yanı sıra Kral Kızı Hamamı, Tekfur Çayırı Hamamı, Kahyaoğlu Hamamı ve Evliya Çelebinin bahsetmiş olduğu konak hamamları da günümüze ulaşamayan hamamlardandır²⁰⁰.

---

²⁰⁰ Haşim Karpuz, **Trabzon'daki Türk Devri...** s.130-132.

Trabzon Çeşme Dağılımı, Özen'den işlenerek (ÖZEN – vd., 2010:19).

3.2. eşmeler

3.2.1. Günümüzde Mevcut Olan eşmeler

3.2.1.1. Seyyid Hacı Mehmed eşmesi

Çizim No: 14.

Fotoğraf No: 148 – 154.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar İlçesine bağlı Gülbahar Hatun Mahallesi'nde İnönü Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Fotoğraf 148).

Yapım Tarihi: H. 906 / M.1500.

Yaptıran: Seyyid Hacı Mehmed.

Kitabesi: Mermer malzemeden enine dikdörtgen bir şekilde olan kitabe 1.46 x 0.46 m ölçülerindedir. İnce yatay şeritlerle üç bölüme ayrılmış olan kitabe zemin oyma tekniğinde sülüs hatla yazılmış olup, şu ifadeler yer almaktadır (Fotoğraf 149).

Metin:

1- هذه عين اجريت في أيام دولت سلطان بايزيد بن سلطان

محمد خان خلد الله ملكه بنصرته في دور شمس الزمان ومفخر

أل عثمان سلطان سليم خان ابن السلطان

2- بايزيد خان مد الله ظله في مملكته عمرها سيدى حاجى محمد

ابن حاجى حمزه بن خوجه عمر لهم في الجنة نصيب قد بنى

هذه العين صاحب

3- الخير هو حبيب انه مقبول عندالله والرسول من قريب كان

شرب هذا السلسيل للناس طبيب قلت في تاريخه هذا ماء

٩٥٦

بالجنان طبي

Okunuşu:

1. “*Hâzihi aynun ucriye fî eyyami devleti Sultân Beyâzîd bin Sultân Mehmed Hân halledallâhu mülkehu bi-nusretihi fî devri şemsü’z-zamân ve mevhari Âl-i Osmân Sultân Selîm Hân İbni’s-Sultân*”
2. *Bâyêzîd Hân meddallâhu zıllahu fî memlektihi amınerahâ Seyyidî Hacı Mehmed İbni Hacı Hamza bin Hoca Ömer lehuun fî’l cenneti nasîb Kad benâ hâzihi’l ayne sâhib*
3. *El- hayri huve habîb İnnehü makbûlün indallâhi ve’r-resûli min karîb Keenne şürbe hâze’s-selsebîli li’n-nâsi tabîb Kultü fî târihihi hâzâ mâun bi’l cenâni tib. 906²⁰¹”*

Açıklaması:

²⁰¹ Murat Yüksel, *age.*, s. 142.

“Bu çeşme, Sultan Mehmed Han oğlu Sultan Beyazıd’ın devleti günlerinde, Sultan Beyazıd Han oğlu zamanın güneşi ve Osman sülalesinin övüncü Sultan Selim Han devrinde akıtıldı.

Onu, Hoca Ömer oğlu Hacı Hamza (onlara cennet nasib olsun) oğlu Seyyidi Hacı Mehmed yaptırdı. Bu çeşmeyi hayır sahibi yaptırdı, o sevgili (bir kul) dur. O, Allah ve Resulu katında yakında makbul olur. Bu selsebin içimi sanki insanlara tabib gibidir. Onun yapılış tarihine “Bu su canlara lezzettir” dedim 906 (M.1500)²⁰²”.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Gülbahar Hatun Mahallesi’nde İnönü Caddesi üzerinde bulunan çeşme kitabesine göre H.906/M.1500 yılında Seyyid Hacı Mehmed tarafından yaptırılmıştır.

Eski fotoğraflar incelendiğinde çeşmenin özgün hali görülmektedir. Fotoğraflardan incelenebildiği kadarıyla (Fotoğraf 150). Bir duvara bitişik olarak inşa edilmiş olup, yapı malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. Cephenin iki yanına yerleştirilen yığma ayaklar üzerine çeşme nişini oluşturan teğet kemer oturtulmuştur. Oldukça sade şekilde olan çeşme de niş ortasına yerleştirilmiş mermer malzemedan yapılmış üç satırlık kitabesi yer almaktadır. Lülesinin sökülmiş olduğu görülen yapıda yalak kısmı görülmektedir. Üst örtüsü ise kemer formu şeklindedir.

Haşim Karpuz çeşmenin eski yerinden sökülerek bugünkü yerine taşındığı ve taşınma esnasında yakıldığından bahsetmiştir²⁰³. Günümüze sadece kitabesi özgün olarak gelmiştir. Mevcut durumu itibariyle çeşme kesme taş malzemedan yapılmış olup genişliği 3.05 m yüksekliği ise 2.71 m’dir (Fotoğraf 151). Bağımsız bir şekilde olan çeşmenin güney cephesine sonradan küçük boyutlu başka bir çeşme bitişik olarak yapılmıştır (Fotoğraf 152). Kuzey cephe ise sade şekildedir.

---

²⁰² Murat Yüksel, **age.**, s. 142.

²⁰³ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.69.

Cephe nişini oluşturan sivri kemer kesme taş malzemeyle yapılmış yığma ayaklar üzerine oturmaktadır. Kemer aralığı 2.11 m'dir. Kemer nişinin ortasına ise enine dikdörtgen bir şekilde olan çeşme kitabesi yerleştirilmiştir. İki kademeli bir saçak kemer nişi boyunca üst örtüyü çevrelemektedir. Saçak çıkıntısı 7 cm'dir (Fotoğraf 153).

Çeşme yalağının uzun kenarı 2.11 m olup, kısa kenarları ise eşit olmamakla birlikte; batı kenarı 0.23 m doğu kenarı 0.30 m'dir. Lülenin yalak kısmından yüksekliği ise 0.62 m'dir. Bunların yanı sıra bağımsız şekilde olan çeşmenin duvar kalınlığı 0.62 m'dir (Fotoğraf 154).

Çeşmenin eski hali ve yeni durumu göz önüne alındığında; plan seması anlamında eski haline uygun bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Ancak beton malzeme kullanımı ve güney tarafına eklenen küçük çeşme başta olmak üzere ve çeşmenin boyanması gibi farklılıklar görülmektedir.

Bugünkü Durumu: Sadece kitabesi özgün olarak gelmiş olan yapı aslına uygun bir şekilde inşa edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte sağlam şekilde olan yapı aktif olarak kullanılmaktadır.

Tarihlendirme: Yukarıda belirtmiş olduğumuz bilgiler doğrultusunda çeşmenin taşınma işlemine maruz kaldığı ve yakıldığı kaynaklarda belirtilmiştir. Bununla birlikte yenilenmiş olan çeşme eski haline uygun bir şekilde inşa edilmeye çalışılmıştır. Sadece kitabesi özgündür. Özgün halinin ise kitabesinde yer alan tarihten Seyyid Hacı Mehmed tarafından H:906/M:1500 yılında inşa edilmiş olduğunu öğrenmekteyiz.

3.2.1.2. İskender Paşa Çeşmesi 1

Çizim No: 15.

Fotoğraf No: 155 – 159.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar İlçesine bağlı İskender Paşa Mahallesi'nde Meydan Cami Sokak'ta İskender Paşa Cami'nin doğusunda yer almaktadır (Fotoğraf 155).

Yapım Tarihi: H.925/M.1519.

Yaptıran: İskender Paşa

Kitabesi: Mermer malzemeden enine dikdörtgen bir şekilde olan kitabe 0.97 x 0.39 m ölçülerindedir. Üç satırdan oluşan kitabe zemin oyma tekniğinde, sülüs hatla yazılmış olup, kitabede şu ifadelere yer verilmiştir (Fotoğraf: 156).

Metin:

1-قد بنى هذه العين المبارك في اعصار دولة السلطان الأعظم

الخقان المعظم فاتح العرب وا

2-لعجم سلطان سليم بن بايزيد خان عظم الله تعالى شأنه إلى

انقراض الدوران من عبيده امير اللواء اسكندر

3-بن مصطفى خالصا لوجه الله تعالى وابتغاء لمرضاته الأعلى وكل

من يقرأ الفاتحة لصاحبها غرّحه الله في تاريخها من سقى لعطشه

فلزمه الجنة

Okunuşu:

1. “*Kad büniye hâzihi 'l-aynü 'l – mübârek fî a 'sâri devleti 's- Sultâni 'l- azam el- Hâkâni 'l-muazzam, fâtihî 'l Arap ve*
2. *El-Acem sultân Selîm bin Bâyezîd Hân azzamullâhu te 'âlâ şânuhu ilâ inkırâzi 'd-deverâni min abîdihî Emîrû 'l-livâi İskender*
3. *Bin Mustafa hâlisân li-vechillâhi teâlâ ve 'btiğâen limar-zâtihî 'l-a 'lâ ve küllü men yakrau 'l-Fâtihate li-sâhibihâ fe-rahimehullâhu fî târihihâ men sakıye li atışehu fe-lezime hu 'l-cenneh²⁰⁴”*

Açıklaması:

“*Bu mübarek çeşmeyi, Beyazıt Han oğlu, büyük Sultan, Ulu Hakan, Arap ve Acem (mülkünün) fatihi Sultan Selim'in (Allahü Teala onun şanını sonsuza kadar yüceltsin) devleti zamanlarında kölelerinden Mustafa oğlu liva emiri İskender, Allahü Teala'ya içtenlikle yönelerek ve onun yüksek rızasını isteyerek yaptırdı. Her kim ki bu çeşmenin sahibine bir fatiha okursa Allah ona rahmet etsin! Onun tarihi: susayana su verene cennet gerekir*”²⁰⁵.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon Merkez İlçesine bağlı İskender Paşa Mahallesi'nde Meydan Cami Sokak'ta, İskender Paşa Cami'nin doğusunda yer alan çeşme H.925 M: 1519 yılında İskender Paşa tarafından inşa edilmiştir. Ancak 1968 yılından sonraki dönemlerde yapılan ilaveler kaldırılarak mermer kaplanmıştır. 1980'li yıllardaki çevre düzenlemeleri sırasında yıkılmıştır²⁰⁶. Eski

²⁰⁴ Murat Yüksel, *age.*, s. 144.

²⁰⁵ Murat Yüksel, *age.*, s. 144.

²⁰⁶ Hamiyet Özen -vd, *age.*, s.90.

fotoğraflar incelendiğinde çeşmenin özgün hali görülmektedir (Fotoğraf: 157). Fotoğraflardan görülebildiği kadarıyla; yapı malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. Çeşmenin iki tarafında yer alan yığma ayaklar üzerine çeşme nişini oluşturan yarım daire kemer oturtulmuştur. Derin bir nişe sahip olan çeşme nişinin ortasında kitabesi yer almaktadır. Yalak kısmı bulunan yapının iki yanında oturma sekileri görülmektedir.

Oldukça sade şekilde olan çeşme duvara bitişik olarak yapıldığından üst örtüsü dışa doğru çıkıntı yapan düz bir saçaktan ibarettir.

1995 yılında ise eski yerinden biraz daha güneyde orijinal şekline benzetilerek yeniden inşa edilmiştir²⁰⁷. Son hali ile çeşme 2.28 m genişlikte ve 2.80 m yüksekliktedir. Kesme taş malzemedен yarım daire kemerli olarak inşa edilmiştir. Oldukça sade şekilde olup, kademeli bir saçak uygulaması görülmektedir (Fotoğraf 158). Saçak çıkıntısı 0.10 m'dir. Bununla birlikte bağımsız bir durumda olan çeşmenin üst örtüsü düz dam şeklindedir.

Yalak kısmı; 1.24 x 0.44 m ölçülerinde olup, derinliği 0.20 m'dir (Fotoğraf 159).

Çeşmenin eski hali ve yeni durumu göz önüne alındığında; plan şeması anlamında eski haline uygun bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Ancak eski haline göre daha küçük ölçekli yapılmış olmakla birlikte başta malzeme olmak üzere saçak ve yalak kısımlarında farklılıklar görülmektedir.

Bugünkü Durumu: Tamamıyla yenilenmiş olan çeşme, günümüzde sağlam şekilde olup, aktif olarak kullanılmaktadır.

Tarihlendirme: Kitabesinin son satırında yer alan “*men sakiye li-atışehu fe-lezimehu'l-cenneh*” ifadesi ebced hesabına göre H.925 (M:1519) belirtmektedir²⁰⁸. Ancak İskender Paşa tarafından yaptırılmış olan çeşme 1980'li

---

²⁰⁷ Hamiyet Özen -vd, age., s.90.

²⁰⁸ Murat Yüksel, age., s. 144.

yıllarda yol çalışması sırasında yıkılmış olup, son olarak 1995 yılında yeniden inşa edilmiřtir²⁰⁹.

---

²⁰⁹ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.118.

3.2.1.3. İskender Paşa Çeşmesi 2

Çizim No: 16.

Fotoğraf No: 160 – 164.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar ilçesine bağlı Pazarkapı Mahallesi, Hatip Cami Sokak'ta Hoca Halil Cami'nin karşısında yer almaktadır (Fotoğraf 160).

Yapım Tarihi: H:930 / M:1523.

Yaptıran: İskender Paşa.

Kitabesi: Beyaz mermer malzemeden dikdörtgen bir şekilde olan kitabe 0.57 x 0.42 m ölçülerindedir. Zemin oyma tekniğinde, sülüs hatla istifli bir şekilde yazılmış olan kitabe, yatay olarak uzanan ince şeritlerle dört satıra ayrılmıştır. Kitabede şu ifadeler yer almaktadır(Fotoğraf: 161).

Metin:

1-قد بنى هذا العين المبارك فى أيام الدولة السلطان

2- الأعظم السلطان ابن السلطان سليمان ابن سليم

3-خان بن بايزيد خان خلد الله ملكه بسعى العبد الأمير لواء اسكندر بن مصطفى

4- بتاريخ اين چشمه بى قصور فتاده سقايم شراباً ظهور

Okunuşu:

1. *“Kad benâ hâzihi 'l-aynu 'l mübârek fi eyyâmi 'd devleti 's sultân*
2. *El-azam es-Sultân İbnu 's-Sultân Süleymân İbni Selîm*
3. *Hân bin Bâyezîd Hân halledallâhu Mülkehu bi-sa 'yi 'l-ab-dil-emîrilivâ İskender bin Mustafa*
4. *Be-târîh-i in çeşme-i bî-kusûr Fütâde sekâhum şarâben tahûr. 930*²¹⁰.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Pazarkapı Mahallesi, Hatip Cami Sokak'ta Hoca Halil Cami'nin karşısında yer alan çeşme kitabesinde yer alan tarihe göre H:930 / M:1523 yılında İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Kesme taş malzemeden bir duvara bitişik olarak inşa edilmiştir. Düz cepheli olan çeşmenin genişliği 2.30 m yüksekliği 1.40 m ölçülerindedir. Sade şekilde olan cephe yüzeyinde çeşmenin kapatılmış olan iki lüle deliği görülmektedir. Kapatılmış olan bu lüle deliklerinin yerine ise yalak kısmından 0.72 m yüksekliğe yerleştirilmiş aralıkları 0.71 m olan iki tane musluk konulmuştur (Fotoğraf 162). Çeşmenin yalak kısmı ise 0.40 x 117 m ölçülerinde olup beton malzemeyle yenilendiği görülmektedir (Fotoğraf 163).

Çeşmenin üst örtüsü ise düz dam şeklinde olup dışa doğru çıkıntı yapan 0.8 m'lik iki kademeli bir saçağı bulunmaktadır. Ancak yapının eski fotoğraflarında sağlam (Fotoğraf 164) olan saçak kısmının günümüzde tahrip olduğu görülmektedir

Bugünkü Durumu: Günümüzde aktif şekilde kullanılan çeşmenin sonradan yapılmış beton sıvalarında yer yer dökülmeler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yol çalışmaları sırasında çeşme yol seviyesinden aşağıda kalmıştır.

---

²¹⁰ Murat Yüksel, *age.*, s. 145.

Tarihlendirme: Çeşme kitabesine göre H:930 / M:1532 yılında İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır.

3.2.1.4. İskender Paşa Çeşmesi 3*

Çizim No: 17.

Fotoğraf No: 165 – 169.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar İlçesine bağlı Pazarkapı Mahallesi'nde Sandıkçılar Sokak'ta Kitapçıoğulları Evinin bahçe duvarına bitişik olarak bulunmaktadır (Fotoğraf 165).

Yapım Tarihi: H:965/M:1557-58.

Yaptıran: İskender Paşa.

Kitabesi: Kesme taş malzeme üzerine işlenmiş olan kitabe, dikdörtgen bir şekilde olup, 0.54 x 0.38 m ölçülerindedir. Kademeli silmelerden oluşan çerçeve içerisine zemin oyma tekniğinde işlenmiştir. Bununla birlikte iki satırdan oluşan kitabe talik hatla yazılmıştır. Kitabede ise şu ifadeler yer almaktadır (Fotoğraf: 166).

Metin:

1- باين چشمه شد خضر ره نمون

2- اسكندر مير لوائى طربزون

Okunuşu:

1. “*Be-in çeşmei şüd Hızr reh nümûn 965*”

---

* Bu çeşmeyi inşa eden katalogda yer alan diğer İskender paşa çeşmelerini yaptıran İskender Paşa değildir. Çünkü diğer çeşmeleri inşa eden İskender Paşa'nın (H:940/M:1533) tarihinde vefat ettiği bilinmektedir (İskender Paşa Caminin batısında yer alan mezar taşından yola çıkarak bu tarih verilmiştir (Hu - merhum ve mağfur - İskender Paşa – Ruhiçün El Fatiha – sene 940). Dolayısıyla bu çeşmenin yapılış tarihi (H:965/M:1557-58)'dir. Bu tarihte bize gösteriyor ki bu çeşmeyi yapan kişinin daha önce bahsi geçen İskender Paşa olmayıp, farklı bir zat olduğudur.

2. *İskender Mîr livâ-yı Trabzon*”²¹¹.

Açıklaması:

1. “*Bu çeşme Hızır’a yol gösterdi 965 (1557/1558)*

2. *Trabzon Mirlivası İskender*”²¹².

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar İlçesine bağlı Pazarkapı Mahallesi’nde Sandıkçılar Sokak’ta Kitapçioğulları Evi’nin bahçe duvarına bitişik olarak yer alan çeşme 19. yüzyılda yenilenmiş olup orijinal çeşmeden yalnızca kitabesinin kaldığı bilinmektedir²¹³.

Mevcut durumu itibariyle çeşme, kesme taş malzemeden yapılmış olup, düz cepheli bir şekildedir. Çeşmenin genişliği 2.24 m yüksekliği ise 2.64 m’dir. Cephenin iki tarafında yer alan plasterler sade şekilde olup plasterlerin genişliği 0.26 m yüksekliği 1.67 m ölçülerindedir. Bu plasterlerin üst hizası boyunca yatay bir şekilde uzanmış kademeli bir saçak uygulaması yer almaktadır (Fotoğraf 167). Bununla birlikte çeşmenin üst kısmına üçgen bir alınlık yer almakla birlikte bu alanın ortasına gelecek şekilde hafif dışa çıkıntılı bir çerçeveye sahip olan kitabesi yerleştirilmiştir.

Süsleme açısından sade şekilde olan çeşme yüzeyinde yalnızca lüle etrafında kıvrım dal ve yapraklardan oluşan bitkisel taş süsleme zemin oyma tekniğinde yapılmıştır (Fotoğraf: 168). Bunun yanı sıra çeşme lülesi sökülmüş olup, suyu akmamaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan çeşmenin lülesinin söküldüğü ve yalak kısmının kapatıldığı görülmektedir (Fotoğraf 169). Bununla

---

²¹¹ Murat Yüksel, *age.*, s. 147.

²¹² Murat Yüksel, *age.*, s. 147.

²¹³ Hamiyet Özen – vd., *age.*, s.92.

birlikte çeşme lülesi etrafında bulunan süsleme ve çeşme yüzeylerinde yer yer dökülmeler olmasına rağmen çeşme sağlamlığını korumaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme alınlığında yer alan kitabesine göre H: 965 / M:1587 yılında İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ancak çeşme 19. Yüzyılda yıkılıp yeniden inşa edilmiş olup günümüze sadece orijinal kitabesi gelmiştir²¹⁴. Bu yenilenmeyi ise üçgen alınlık ve kurna etrafında yer alan kıvrımlı bitkisel süsleme uygulamaları doğrulamaktadır. Çünkü bu tarz uygulamalar Geç Dönem Osmanlı Mimarisinde görülmektedir.

---

²¹⁴ Hamiyet Özen – vd., **age.**, s.92.

3.2.1.5. Anonim eşme 1

Çizim No: 18.

Fotoğraf No: 170 – 172.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Merkez Ortahisar ilçesine bağlı Pazarkapı Mahallesi'nde, Mehmet Avni Sokak'ta bir evin bahçe duvarında bulunmaktadır.

Yapım Tarihi: 18. Yüzyılın ilk yarısı.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Pazarkapı Mahallesi'nde, Mehmet Avni Sokak'ta bir evin bahçe duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Kitabesi bulunmayan yapıyı T.K.V.K.B.K. Tescil fişleri H:1131/M: 1718/19 tarihli olduğunu belirtmektedir²¹⁵.

Kesme ve moloz taş malzemenin birlikte kullanıldığı yapının genişliği 2.08 m yüksekliği 2.31 m'dir (Fotoğraf 170). eşme cephesinin iki kenarına yapılmış olan kemer ayakları kesme taş malzemededen yapılmıştır. Sade şekilde olan ayakların üzerindeki üzengi taşlarının ön ve niş içerisinde kalan yan yüzeyleri silmelerle hareketlendirilmiştir. Ancak bu silmelerin bir kısmı deforme olmuş bir durumdadır.

Nişi oluşturan kemer aralığı 1.35 m'dir (Fotoğraf 171). Kemer köşeliklerinde moloz ve kesme taş malzemenin birlikte kullanıldığı görülmektedir.

---

²¹⁵ Hamiyet Özen -vd, age., s.109.

Çeşme üzerinde lüle bulunmaması ve herhangi bir lüle deliğine de rastlanılmaması, lülenin yol çalışmaları sırasında yalak kısmıyla beraber toprak altında kalmış olduğunu akıllara getirmektedir.

Günümüzde üst örtüsünün bir kısmı yıkık bir durumda olan çeşmenin eski fotoğraflarına baktığımızda kırma çatı şeklinde bir örtüye sahip olduğu görülmektedir (Fotoğraf 172).

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan çeşme üzerinde yer yer bozulmalar olduğu görülmekle birlikte üst örtüsünün bir kısmı yıkık durumdadır. Bunun yanı sıra T.K.V.K.B.K tescil fişlerinde geçen bilgilere göre kitabesinin olduğu belirtilmiştir²¹⁶. Ancak günümüzde kitabenin yerinde olmadığı görülür. Yine çeşmenin lüle ve yalak kısmının yol çalışmaları sırasında zemin seviyesi altında kaldığı ve yapının eğimli bir arazide olmasından dolayı de çeşme cephesinin sağ ve sol ayakları arasında kot farkı ortaya çıkardığı görülmektedir.

Tarihlendirme: Günümüzde kitabesi bulunmayan çeşmeyi tarihlemek oldukça zordur. Ancak T.K.V.K.B.K. tescil fişleri 1131(1718/1719) yıllarına tarihlendirmektedir²¹⁷. Bununla birlikte aynı bölgede yer alan Akçaabat Tekke Mahallesi Çeşmesiyle (H:1138/M:1726)²¹⁸ birebir benzer özellik gösteren yapının tescil fişindeki tarihte yapılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Dolayısıyla yapıyı genel anlamda 18. Yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmek mümkündür.

---

²¹⁶ Hamiyet Özen – vd., **age.**, s. 109.

²¹⁷ Hamiyet Özen – vd., **age.**, s. 109.

²¹⁸ Reşat Sümerkan- İbrahim Okman, **Kültür Varlıklarıyla Trabzon İlçeler ve Köyler**, Cilt:1, Trabzon,1999, s.80.

3.2.1.6. Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1

Çizim No: 19.

Fotoğraf No: 173-175.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Çarşı Mahallesi bulunan Paşa Hamam Sokak'ta bir evin duvarına bitişik olarak bulunmaktadır (Fotoğraf 173).

Yapım Tarihi: H:126.?

Yaptıran: Hacı Emin Ağa*.

Kitabesi: Mermer malzemedен, dikdörtgen şekilde yapılmış olan kitabe 0.38 x 0.30 m ölçülerindedir. Kitabe, üç adet yatay uzanan ince şeritlerle dört bölüme ayrılmıştır. Zemin oyma tekniğinde talik hatla yazılmış olan kitabe metninde şu ifadelere yer verilmiştir (Fotoğraf 174).

Metin:

1-شاه حینک روحنی کیمکه شادا یلرایسه

2-شحصه نمرحشرا تشندن حق انی ایلامین

---

* Kethüdazade Emin Ağa 1785 yılında Tirebolu'da Çarşı Mahallesinde doğmuştur. Babası Kethüdazade Halil Ağa, annesi Ümmü Gülsüm Hanımdır. Mehmed Emin Ağa, 1827 yılına kadar voyvodalığı elinde bulunduran Kelalıoğlu Ali Ağa'nın vefatı üzerine Giresun-Ordu-Samsun bölgesine dağılmış olan Kethüdaoğullarının yeniden Gümüşhane ve Tirebolu'da güç kazanmalarını sağlamıştır. 1833 yılında Hükümet ve Trabzon Valisinin yanında yer alarak Tuzcuoğullarına karşı harekate katılmış ve büyük başarı sergilemiştir. Tuzcuoğulları kuvvetlerini dağıtması üzerine 1834 yılında "Kapıcıbaşıklık" rütbesini, 1846'da "İstabl-i amire müdürlüğünü" almıştır. Bu şekilde önce Silahşaran-ı Hassa ardından kapıcıbaşıklık ile voyvodalığı, zimmende olsa ayanlığı resmi rütbeye dönüştürülmüş ve meşru hale getirilmiştir (Ayhan Yüksel-Okan Yeşilot, **Giresunda İz Birakanlar**, İstanbul, 2012, s.121-122).

3-سويلدم رتويرن تاريخ رعا زهديا
4-عشق ولو وحصمة الحاج امين عسن

Okunuşu:

“Şah Hüseyinin ruhunu herkimki şad eyler ise

Şüphesiz haşır ateşinden Hak anı eyler emin

Söyledim bir cevherin tarihi Ranâ Zühdiya

Aşk ola bu çeşmeyi el Hâc Emin yaptı metin 1223”²¹⁹.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Çarşı Mahallesi Paşa Hamam Sokak'ta Taşhan'ın arkasında bulunmaktadır.

Bütünüyle kesme taş malzemeden yapılmış, çeşmenin yüksekliği 1.70 m genişliği 0.97 m'dir. Çeşme cephesinin iki tarafına yerleştirilmiş olan yivli sütunlar 1.13 m yüksekliğinde olup dor başlıklıdır. Bu sütunlar üzerine ise sivri kemer yerleştirilmiştir. Kemer yüzeyi silmelerle hareketlendirilmiş olup, kemer aralığı 0.43 cm'dir. Aynı zamanda yapının üst kısmı çeşme nişini oluşturan kemer formuna göre şekil almıştır. Niş derinliği ise 0.15 cm'dir. (Fotoğraf 175.)

Lüle ve yalak kısımları bulunmayan çeşmenin kaldırım çalışmaları sırasında kapatılmış olabileceği düşünülmektedir.

Oldukça sade şekilde olan çeşme günümüzde plastik boyayla boyanmış olup, yer yer boyalarda dökülmeler görülmektedir.

Bugünkü Durumu: Daha önce eski bir evin köşesinde yer aldığı bilinen çeşme²²⁰ bugünkü yerine taşınmıştır. Bununla birlikte kullanılmayan çeşme

---

²¹⁹ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.70.

²²⁰ Haşim Karpuz, “Trabzon'da Yok olan Bazı Türk Devri Yapıları”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XXIII, Ankara, 1994, s.147.

üzerinde lüle görülmemektedir. Bununla birlikte çeşme üzerinde ciddi bir tahribatın olmadığı görülse de yalak kısmının kapatıldığı düşünülmektedir.

Tarihlendirme: Bu çeşmenin yapım tarihi hakkında araştırmacılar tarafından farklı tarihler verilmektedir. Bunun sebebi olarakta kitabede yer alan tarih kısmının son iki rakamının deforme olmasından dolayıdır. Bu araştırmacılarından Haşim Karpuz 1223 tarihini ²²¹, Hamiyet Özen – vd., 1250 tarihini²²² belirtmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra deforma olan kısımlardaki rakamlardan üçüncü hanedekinin altı olduğunu düşünmekteyiz. Dolasıyla yapım tarihinin H:1260-1269 tarihleri arasında bir tarih olma ihtimalide bulunmaktadır.

---

²²¹ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.70.

²²² Hamiyet Özen – vd., **age.**, s.95.

3.2.1.7.Kethüda Zade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2

Çizim No: 20.

Fotoğraf No: 176 – 180.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Kemer kaya Mahallesi'nde bir kayalığa yaslı olarak bulunmaktadır (Fotoğraf 176).

Yapım Tarihi: H. 1252/M. 1836

Yaptıran: Kethüdaoğlu Emin Ağa

Kitabesi: Mermer malzemedен, dikdörtgen şekilde yapılmış olan kitabe 0.45 x 0.37 m. ölçülerindedir. Kitabe dört satırdan oluşmakta ve satır araları ince bir şeritle ayrılmıştır (Fotoğraf 177). Zemin oyma tekniğinde talik hatla yazılmış olan kitabede şu ifadelere yer verilmiştir:

Metin:

1- بو خيراته سببدر كتخدا زاده أمين اغا

2- رضاء حق ايجون بو چشمه ساری ایلدی بنیاد

3- حلیمی كوثری مانديديسين طرح ايدر تاريخ

4- طربزون شهرينك صدری اولوب احيا ايدوب آباد

۱۲۵۲

Okunuşu:

“Bu hayrâta sebebdir Kethüda-zâde Emîn Âğa

Rızâ-i hak için bu çeşme sârı eyledi bünyâ

Halîmî Kevser-i mâdan yedisin tarh eder târîh

Trabzon şehrinin Sadrı olup ihyâ edüp âbâd 1252”²²³.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Kemer kaya Mahallesi’nde yer alan çeşme kitabesinden anlaşıldığı üzere H:1252 / M:1836 yılında Kethüdaoğlu Emin Ağa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. İlk olarak çarşı mahallesinde inşa edilen çeşme 1981 yılında yıkılmış olup, daha sonra günümüzdeki yerine tekrardan inşa edilmiştir²²⁴.

Eski fotoğraflar incelendiğinde çeşmenin özgün hali görülmektedir. Fotoğraflardan görülebildiği kadarıyla; yapı malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. Cephenin iki yanına yerleştirilen yığma ayaklar üzerine çeşme nişini oluşturan sivri kemer oturtulmuştur. Sivri kemeri kademeli kaval silmeler kuşatmaktadır. Bununla birlikte kemerin oturtulmuş olduğu ayakların üst kısmından başlayıp yatay olarak devam eden kademeli bir silme nişi ikiye bölmektedir. Niş ortasında ise dikdörtgen bir şekilde çeşme kitabesi yer almaktadır. Lülesi bulunmayan yapının yalak kısmının da kapatılmış olduğu görülmektedir. Üst örtüsü ise düz dam şeklinde olup, dışa doğru çıkıntı yapan kademeli bir silmeye sahiptir. Aynı zamanda bu silme çeşmenin dış sınırını belirlemektedir (Fotoğraf: 178).

1981 yılında belediye tarafından yıktırılmış²²⁵ olan çeşme bugünkü yerine aslına uymayan şekilde yeniden inşa edilmiştir. Sadece kitabesi özgün olan yapı mevcut durumu itibarıyla şu şekildedir. Çeşmede yapı malzemesi olarak kesme taş ve beton malzeme kullanılmıştır. Kayalık bir alana yaslı olarak inşa edilmiş

---

²²³ Ömer Akbulut, **Trabzon Kitabeleri**, İstanbul, 1953, s.39.

²²⁴ Murat Yüksel, **age.**, s.183.

²²⁵ Murat Yüksel, **age.**, s.183.

olan çeşmenin ön cephe genişliği 2.15 m, yüksekliği ise 2.68 m ölçülerindedir. Teğet kemerli bir nişe sahip olan çeşmenin niş genişliği 1.40 m. ve niş derinliği 0.15 cm.'dir. Bununla birlikte niş içerisine mermer malzemeden yapılmış olan dikdörtgen formlu çeşme kitabesi yerleştirilmiştir. Teğet kemer kaval, yarım oluk silmelerle hareketlendirilmiş olup dıştaki silme daha geniştir. Teğet kemerin etrafında bulunan ters "U" şeklinde dıştan içe doğru daralan bir silme sırası bulunmaktadır. Ayrıca kemer başlangıç hizasında yatay olarak çeşmeyi ikiye bölen bir silme sırası daha bulunmaktadır (Fotoğraf 179).

Çeşme lülesi yalak kısmından 0.57 cm yükseklikte, çeşme nişi genişliğinde olan yalak kısmı, düzensiz bir şekilde olup, beton malzemeden yapılmıştır (Fotoğraf 180).

Üst örtüsü kırma çatı şeklinde olan çeşmenin beton malzemeyle yenilediği görülmekle birlikte dışarıya doğru çıkıntı saçak kısmı bulunmaktadır. Saçak çıkıntısı 0.20 cm'dir.

Çeşmenin eski hali ve yeni durumu göz önüne alındığında; başta malzeme olmak üzere, kemer tipi, üst örtüsü ve çeşme cephesinde yer alan süsleme uygulamalarındaki farklılıklar görülmektedir.

Bugünkü Durumu: Çeşmenin ön ve yan yüzünde bulunan spreyci boya ile yazılmış yazılar kötü bir görüntü sunmaktadır. Genel anlamda sağlam olan yapı günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır.

Tarihlendirme: Kitabesine göre Kethüdazade Emin Ağa Tarafından 1836 yılında yaptırılmış olan çeşme daha sonra yıkılmış ve 1981²²⁶ yılında yeniden inşa edilmiştir.

---

²²⁶ Murat Yüksel, *age.*, s.183.

3.2.1.8. Manastır Çeşmesi

Çizim No: 21.

Fotoğraf No: 181 – 184.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Boztepe Mahallesi, 1.No'lu Dik Sokak'ta yer almaktadır (Fotoğraf 181).

Yapım Tarihi: H:1255/M:1839.

Yaptıran: Stoza Oğlu Yorika.

Kitabesi: Mermer malzemedен, dikdörtgen şekilde yapılmış olan kitabe 0.30 x 0.37 cm. ölçülerindedir. Kitabe üç satırdan oluşmaktadır. Ancak yazının bittiği yerin altında bir alan boş bırakılmış ve satır araları ince bir şeritle ayrılmıştır. Bu boş bırakılan alanın Grek alfabesi ile Rumca yazılmış olduğu daha sonradan yazının silindiği bilinmektedir.²²⁷.Zemin oyma tekniğinde sülüs hatla yazılmış olan kitabede şu ifadelere yer verilmiştir(Fotoğraf: 182):

Metin;

- 1- صاحب الخيرات والحسنات حاجی یوز
- 2- اوغلی استوزانك محدودی مرحوم میهانه جی
- 3- یوریکه نك خیراتیدر سنة ۱۲۵۵

Okunuşu:

1. Sâhibu'l-hayrât ve'l hasenât Hacı Yoz
2. Oğlu İstoza'nın mahdûmu merhûm meyhâneci
3. Yorika'nın hayrâtıdır. Sene, 1255

---

²²⁷ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki....**, s.121.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Boztepe Mahallesi, 1.No'lu Dik Sokak'ta yer almaktadır.

Kesme taş malzemeden inşa edilmiş olan çeşme hazneli, kırma çatılı ve tek lüleli bir şekildedir. Çeşme cephesinin iki yanında bulunan kesme taştan yapılmış olan ayakların genişliği 0.39 m'dir. Bu ayaklar üzerine oturtulmuş olan sivri kemer yarım oluk ve kaval silmelerle hareketlendirilmiştir. Kemer kalınlığı 0.20 m olup, kemer aralığı 1.64 m'dir Bununla birlikte üzengi taşı seviyesinden başlayarak yatay olarak devam eden kademeli bir silme kuşağı da cepheyi ikiye bölmektedir. Sade şekilde olan cephenin niş derinliği 0.38 m'dir. Silme kuşağın altında yer alan lüle ise yenilenmiştir. Lülenin yalak kısmından yüksekliği 0.82 c-m'dir. Silme kuşağının hemen üst kısmında ise Yarım daire kemer biçimde taş oyulmuş taşlık yer almaktadır. Taşlık 0.16 x 0.21 m ölçülerindedir (Fotoğraf 183). Nişin en üst kısmında mermer malzemeden yapılmış, üç satırlık kitabesi yer almaktadır.

Çeşmenin yalak kısmı dikdörtgen bir şekilde olup, 0.39 x 0.56 m ölçülerindedir. Derinliği ise 0.20 m'dir. Bununla birlikte çeşmenin iki yanına yapılmış olan oturma sekilerin den batı taraftakinin üzeri yol çalışmaları sırasında asfalt dökülerek kapatılmış olduğu görülmektedir (Fotoğraf 184).

Dışa doğru 0.5 m'lik bir çıkıntı yapan çeşmenin üst örtüsü kırma çatı şeklinde olup, onarımlar sırasında beton ve taş malzeme kullanılarak yenilendiği görülmektedir. Bununla birlikte çeşme haznesinin batı tarafında kontrol kapağı bulunmaktadır. Ayrıca çeşmenin doğu tarafına yapılan istinat duvarı ve batı tarafına bitişik olarak yapılmış olan merdiven sebebiyle haznesinin bir bölümü toprak altında kalmıştır.

Bugünkü Durumu: Çeşme yüzeyinde yer yer dökülmeler olmakla birlikte, çeşmenin batısında kalan kemeri taşıyan ayak üzerinde kırılmalar vardır. Bununla birlikte sekilerinden bir yol çalışmaları sırasında kapatılmıştır. Onarımlar sırasında ise yalak kısmının kenarlarında, üst örtüde ve hazne yüzeylerinde beton malzeme kullanıldığı görülmektedir.

Tarihlendirme: Kitabesine göre Stoza oğlu Yorika tarafından
H:1255/M:1905 yılında yaptırılmıştır.

3.2.1.9. Abdullah Paşa Çeşmesi

Çizim No: 22.

Fotoğraf No: 185 – 194.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesi Gülbahar Hatun Mahallesi'nde Zağnos Burcu'nun doğu cephesinde yer almaktadır (Fotoğraf 185).

Yapım Tarihi: H.1260 / M.1844.

Yaptıran: Abdullah Paşa*.

Kitabesi: Enine dikdörtgen bir şekilde olan kitabe mermer malzemeden yapılmış olup, 0.80 x 1.56 m ölçülerindedir. Yan yana dizilmiş yapraklardan oluşan bitkisel süslemeli bir çerçeve ile çevrelenmiş, dört sütun üzerine dokuz satırla 18 beyitten oluşmaktadır. Celî Talik hatla yazılmış olan kitabede şu ifadeler yer almaktadır (Fotoğraf 186).

Metin:

بولدى أسب وناب عمراني سراسر كاسات	1- عصر شوكت حصر خان عبدالمجيد ده باثبات
كلستان عالمه رونى فزا همجون هرات	2- اولدى جوى جورونهر انتظامى سربر
اولدى بيرو مشرب عالية اهل نجات	3- مقتضای سرائى على دين الملوك
ساي سنده مظهر خيرو خصال منحيات	4- اولمده هروم مشيران كبار دولتى
أصف عين عنابت والى والاصفات	5- طربزونك يعنى از جمله مشير افخمى
منبع ذاتيسيدر برجشه سار مكرومات	6- يعنى عبدالله باشاى همحيدور كانك

---

* Abdullah Paşa Hazinedarzade Süleyman Paşa'nın oğludur. (Naci Yüngül, "Trabzon'daki Hazinedarzade Abdullah Paşa Çeşmesi", **Vakıflar Dergisi**, Cilt: XIX, s. 261). Hazinedarzâde Abdullah Paşa Nisan 1842'de vezirlik ile Trabzon valisi olmuş ve Şubat 1846'da azledilerek İstanbul'a gitmiştir. Haziran 1846 yılında İstanbul'da ölmüş ve Cihangir'de toprağa verilmiştir. Böylelikle Hazinedarzâde ailesinin de Canik idaresinde söz sahibi olma dönemi kapanmıştır (Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", **Geçmişten Geleceğe Samsun** (Editör: Cevdet Yılmaz), 2006, s.47).

- 7- طربزونك خلقى جملہ العطش كويا ايكمه
 8- ثلث ملی دادرجت مكانده كاودر
 9- قياقلوه بقسمك انشا ايديوب بوجشه نك
 10- جوق دكل بوجشمه نك برقطره سى اولسه اكر
 11- فيصه ساريسى دكل مقصور بورلجو چشمه دمه
 12- جستجوى آب حيوان دعا قيل بعدازين
 13- نازل اولد فجه سمادمه آب صاف اولسوف بعيد
 14- رهبرا اولسوده ذاتته ماء الوصول مطلبه
 15- ديره مرحوم حضرت عثمان باشام دخى
 16- ابتدايكندن جون روان اشرف سبطينى شاد
 17- سلسبيل حوص كوثرده الى يوم الابد
 18- حضرتيا تارنجي اولدى آب كوهر وسه بدير
- نهرجودى جوس ايديوب ماننده عين الحيات
 نامداس جامع القرآن كروى سمات
 كبرى ميداننه قرشو ابتداى اجراى فرات
 لذت اقزاي مذاق شاربين وشاريات
 مستفيصه اولمفده ذى روح ايله انواع نبات
 حضرتيا بارشحه اتيور فرخنده نكات
 زات عبدالله باشاده عموم حادثات
 حضر توقيف الهى مافيوضى باهرات
 عدم اعلاده كرملة حسن قصور عاليات
 بافيوص ابروى اهل بيت طاهرات
 نوس ابده كسال عذبت خوشلوار صافيات
 اقدى عبدالله پاشا چشمسى همجون فرات

Okunuşu:

- 1- “Asr-ı şevket- hasr-ı Hân Abdü'l-mecîd'de bâ- sebât
 Buldu âb ü tâb-ı umrânî ser-â-ser kâinât
- 2- Oldu cûy-ı cûd u nehr-i intizâmı sû-be-sû
 Gülistân-ı âleme revnak- fezâ hem çûn Herât
- 3- Muktezâ-yı sırr-ı “En-nâsü alâ dîn-ül mülûk “
 Oldu pir -u meşrep-i alisine ehl-i necât
- 4- Olmasa da her dem müşîrân -ı kibâr-I devleti
 Sâyesinde mazhar-I hayrî hisâl-ı münciyât
- 5- Trabzon'un ya'ni ez-cümle müşîr-i eḫamı
 Âsaf-ı ayn-ı inâyet vâli-i vâlâ sıfât
- 6- Ya'ni Abdullah Paşa-yı himem-perver kanın
 Menba-i zâtîsidir bir çeşme-sâr-ı mekremet

- 7- Trabzon 'ın halkı cümle “el ataş”-gûyâ iken
Nehr-i cûdu cûş edüp mânende-i ayn-ul hayât
- 8- Süls-i mâl-i dâder-i cennet-mekânından k'odur
Nâm-daş-ı câmi 'ül-Kur'ân-ı kerrûbî-simât
- 9- Kayakalda maksemin inşâ edüp bu çeşmenin
Cebr Meydanı 'na karşı icrâ-yı Fûrât
- 10- Çok değil bu çeşmemin bir katresi olsa eğer
Lezzet-efzâ-yı mezâk-ı şâribîn ü şâribât
- 11- Feyz-i sârîsi değil maksûr bu dil-cû çeşmeden
Müştefîz olmakta zî-rûh ile envâ-ı nebât
- 12- Cüst-cû-yı âb-ı hayvân-ı du 'â kıl ba 'd-ez-in
Hızriyâ ba-reşha-i enbûr-i Ferhunde-nikât
- 13- Nâzil oldukça semâdan âb-ı sâf olsun ba 'îd
Zât-ı Abdullah Paşa 'dan umû hâdisât
- 14- Rehber olsun zâtına mâ '-ülvusûl-i matlebe
Hasr-ı tevfîk-i ilâhî bâ-fiyûz-i bâhirât
- 15- Vere merhûm Hazret-i Osmân Paşa 'ya dahi
Adn-i a 'lâ 'da keremle Hak kuşûr-ı âliyât
- 16- Etdiğinden çün revân-ı eşref-i Sıbtın 'ı şâd
Bâ-fiyûz-i âb-rûy-ı Ehl-i Beyt-i tâhirât
- 17- Selsebîl u havz-ı Kevserden ilâ yevmi 'l-ebed
Nûş ede selsâl-i azb-i hoş-güvâr -ı sâfiyât

18- Hızriyâ, târihi oldu âb-ı Kevser-veş be-dîd

*Akdı Abdullah Paşa çeşmesi hem- çûn Furât 1260*²²⁸.

Açıklaması:

1. “Abdülmecid Han’ın çok parlak saltanat döneminde bütün kainat bayındırlaşmanın mutluluğuna kavuştu.
2. O padişahın cömertlik deresi ve dirlik düzenlik ırmağı dünya gülistanınca Herat şehrini andıran bir parlaklık getirdi.
3. “Halkın refahı hükümdarların boyunlarının borcudur” ilkesi doğrultusunda memleket kurtarıcı kişiler, o padişahın üstün nitelikli davranışına katıldılar.
4. Zamanın yüksek mevki sahipleri, onun sayesinde, kurtarıcılık ve iyilik yaparak erdemleriyle şereflendiler.
5. Bu arada Trabzon’un en büyük idare amiri iyilik kaynağı bir vezir ve yüksek nitelikli bir vali olan.
6. Himmet sahibi Abdullah Paşa, ki bir iyilikler çeşmesinin pınarını oluşturmaktadır.
7. Trabzon halkının hepsi susuzluktan yakınırken, onun cömertlik ırmağı dirilik suyu gibi çağlayıp
8. Allah’a en yakın meleklerin mertebesindeki Kur’an derleyici yüve kişinin adaşı olan cennetlik kardeşinin vasiyeti üzerine onun bıraktığı malın üçte bir bölümü ile,

---

²²⁸ Naci Yüngül, **agm.**, s. 261.

9. *Kayakıl mevkiinde bu çeşmenin maksemini yaptırıp Köprü Meydanı karşısında Fırat Nehri gibi şu bol suyu akıttı.*
10. *Bu çeşme suyunun bir damlasının bile, kadın-erkek bütün Trabzon halkının ağzına tad vermesinin imkansız saymamak gerekir.*
11. *Onun iyilikleri dar bir çerçeve içinde kalmamakta, bütün canlılar ile her çeşit bitkiler bu gönül çekici çeşmeden yararlanmaktadır.*
12. *Ey Hızri, şimdi mutlu nüktelerden oluşan bir duanın dirilik suyunu, dere halindeki damlalr arasından bulmaya çalış*
13. *Temiz sular gök yüzünden yere indikçe, Abdullah Paşa'nın şahsı bütün tehlikelerden uzak kalsın*
14. *Tanrının Hızır aracılığıyla sağladığı imkanlar, onun emellerinin su gibi gerçekleşmesine, açık seçik nimetler şeklinde, kılavuzluk etsin*
15. *Allah, rahmetli Osman Paşa'ya da Adin Cennetinde yüksek saraylar armağan kılsın.*
16. *Hasan ve Hüseyin Efendilerimizin ruhunu hoşnut etmiş bulunduğu için, Peygamber Efendimizin hanesi halkının yüzü suyu hürmetine,*
17. *O da kevser havuzunun beslediği selsebil çeşmesinden ter-temiz ve bal gibi tatlı sular içsin.*
18. *Ey Hızri, şu tarih parlak bir cevher gibi belirmiş bulunur: Abdullah Paşa'nun çeşmesi Fırat nehri gibi akmaktadır. 1260 (Hicri)²²⁹”*

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Gülbahar Hatun Mahallesi'nde Zağnos Burcu'nun Doğu cephesi duvarında bulunmaktadır. Kitabesinden 1260/1844 yılında Hazine Darzade Abdullah Paşa tarafından Taksim meydanında yaptırıldığı bilinmektedir (Fotoğraf 187). Ancak Cumhuriyet Döneminde ilk olarak bugünkü Sosyal Sigortalar Bölge Müdürlüğü'nün bulunduğu

---

²²⁹ Naci Yüngül, **agm.**, s. 263.

yere daha sonra ise Hüsni Göktuğ tarafından günümüzdeki yerine taşınmıştır²³⁰ (Fotoğraf: 188).

Dikdörtgen bir cepheye sahip olan çeşmenin genişliği 2.14 m yüksekliği 3.22 m ölçülerinde olup, blok mermer malzemenen bir duvara yaslı olarak bulunmaktadır. Cephesinin iki tarafına yerleştirilmiş olan plasterler altta sade kaide üzerine oturtulmuş, üste ise yukarıdan aşağıya doğru uzanan ve uç kısmında kıvrım yaparak sonlanan bir akantus yapraklı bitkisel süsleme programıyla sınırlandırılmıştır. Yine çeşme cephesinde ters “U” şeklinde bir çerçeve formu bulunmaktadır. Bu form yanlarda sütunçeli bir şekilde olup, sütunçeler yine akantus yapraklarıyla sınırlandırılmıştır (Fotoğraf 189). Üst kısımda ise merkezde yuvarlak bir tomurcuğa sahip sekiz yapraklı bir çiçek bulunmaktadır. Çiçeğin her iki tarafına doğru simetrik olarak akantus yaprakları uzanmaktadır. Bununla birlikte ters “U” formunun köşelerine yine sekiz yapraklı bir çiçek yerleştirilmiştir.

Çeşme zemininde 0.54 cm yükseklikte ve aynalık içerisinde bulunan lüle sekiz yapraklı bir çiçeğin merkezine yerleştirilmiştir (Fotoğraf 190). Lülenin üst kısmında ise hayat ağacına benzetilen bir ağaç bulunmaktadır²³¹ (Fotoğraf 191). Aynalık etrafını ise sade silme çerçevelemektedir.

Çeşme yalağının ön yüz genişliği 1.40 m, derinliği ise 0.30 m ölçülerindedir. Yine yalak kısmının ön yüzeyinin merkezine sekiz kollu bir çiçek ve yanlarında akantus yaprakları yer almaktadır (Fotoğraf 192). Yan yüzeylerde ise deforme olmuş kıvrık dallı bitkisel uygulamalar görülmektedir (Fotoğraf 193).

Çeşme saçak ve taç kısımlarına baktığımız da ise saçak kısmı kademeli bir şekildedir. Taç kısmı iki yanında sekiz yapraklı çiçek motifleri olan dikdörtgen bir oturtmalığa yerleştirilmiştir. Tacın tam merkezinde elips bir alan içerisine Abdülmecid Han’a ait tuğra yer almaktadır. Tuğranın üst kısmında yelpaze

---

²³⁰ Hamiyet Özen -vd, **age.**, s.81.

²³¹ Naci Yüngül, **agm.**, s. 261.

şeklinde bir uygulama görülmekle birlikte tuğranın iki tarafında ise sekiz yapraklı bir çiçek ve bu çiçeğin etrafından kıvrılarak “S” biçimi oluşturan yapraklar görülmektedir. Daha dış kısımlarda ise kademe kademe aşağı doğru uzanan kıvrımlı yapraklar bulunmaktadır. Tacın volüdlü yan uçlarına yine sekiz yapraklı çiçekler işlenmiş olup, bu çiçeklerinde üst kısmına şua motifine benzeyen motifler uygulanmıştır. Bununla birlikte taç genel itibarıyla üçgenimsi bir görüntü sunmaktadır (Fotoğraf 194).

Bugünkü Durumu: Yukarıda belirtmiş olduğumuz bilgiler doğrultusunda yapının birçok kez taşıma işlemine maruz kalmış olduğu bilinmektedir. Kaldırım çalışmaları ise sırasında yalak kısmının bir bölümünün toprak altında kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte çeşme yüzeyinde yer yer deformasyonlar vardır. Genel anlamda ise sağlamlığını korumaktadır. Son olarak Mülkiyeti Trabzon Belediyesine ait olan çeşme günümüzde aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme kitabesine göre Hicri 1260 / M:1884 yılında inşa edilmiştir.

3.2.1.10. Çarıkçı Zade Hacı İsmail Çeşmesi

Çizim No: 23.

Fotoğraf No: 195 – 197.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Ortahisar Mahallesi'nde Şehit Refik Cesur Caddesi Üzerinde 1 No' lu Burç Sokak'ın köşesinde, yer almaktadır (Fotoğraf 195).

Yapım Tarihi: H:1301 / M: 1883.

Yaptıran: Hacı İsmail Efendi.

Kitabesi: Çeşmenin saçak profilinin orta noktasının üstüne gelecek şekilde yerleştirilmiş olan dikdörtgen şeklindeki kitabe 0.43 x 0.31 cm ölçülerinde olup, mermer malzemedен yapılmıştır. İki kartuş içerisine alınarak sülüs hatla yazılmış olan kitabede şu ifadelere yer verilmiştir (Fotoğraf 196).

Metin:

1- جارقی حاجی مصطفی اغانك مخدومی

2- حاجی اسمعیل افندیك خیراتیدر ۱۵ سنة ۱۳,۱ م فی

Okunuşu:

1. “Çarıkçı Hacı Mustafa Ağa'nın mahdûmu

2. *Hacı İsmâîl Efendi'nin hayrâtıdır. 15 sene 1301 M fi*²³².

Açıklaması:

Çarıkçı Hacı Mustafa Ağa'nın oğlu Hacı İsmail Efendi tarafından 15 Muharrem 1301 tarihinde yaptırılmıştır.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon merkez ilçesine bağlı Ortahisar Mahallesi'nde Refik Cesur Caddesi Üzerinde 1'no'lu Burç Sokak'ın Köşesinde yer alan çeşme Hacı İsmail Efendi tarafından 16 Kasım 1883 yılında yaptırıldığı bilinmektedir.

Kesme taş malzemeden bir duvara gömülü olarak yapılmış olan çeşmenin genişliği 1.96 m yüksekliği ise 2.40 m ölçülerindedir. Düz bir cephe şeklindeki çeşmenin yüzeyi sade şekilde olup, üst kısmında iki kademeli bir profil yatay olarak uzanmaktadır. Bu profilin orta kısmına ise çeşme kitabesi yerleştirilmiştir. Ancak lüle kısmının etrafını saran merkeze doğru daralan baklava dilimi motifleri çeşme cephesini hareketlendirmektedir (Fotoğraf 197).

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan çeşme üzerinde yer yer bozulmalar görülmektedir. Ayrıca yol seviyesinden oldukça yüksekte bulunan çeşmenin lüle ve yalak kısımları da bulunmamaktadır.

Tarihlendirme: Çeşme kitabesine göre Çarıkçı Hacı Mustafa Ağa'nın oğlu, Hacı İsmail Efendi tarafından H:1301 / M:1883 yılında yaptırılmıştır.

---

²³² Murat Yüksel, *age.*, s.170.

3.2.1.11. Askeri Çeşme

Çizim No: 24.

Fotoğraf No: 198 – 200.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar İlçesine bağlı Erdoğan Mahallesi, Zeytinlik Sokak'ta Askeri Hastanenin doğusunda yer almaktadır (Fotoğraf 198).

Yapım Tarihi: H:1302 / M:1884.

Yaptıran: Fatma Hanım.

Kitabesi: Çeşme kitabesi dikdörtgen mermer malzeme üzerine kazıma tekniği ile oluşturulan yan kenarları yarım daire şeklinde sonlanan kartuş içerisinde yer alır. 0.23 x 0.37 cm ölçülerindeki kitabe kırmızı renkte zemin üzerine beyaz renkle uygulanmış rika karakterli olarak yapılmıştır. Yazı karakterleri zemine kazıma tekniğiyle işlenmiş olup, içeriğinde şu ifadeler yer verilmiştir (Fotoğraf 199).

Metin:

فاطمة خانمك روح اچون

Okunuşu:

Fâtma Hanım'ın rûhiçün

AYRINTILI TANIM: Trabzon ili Ortahisar İlçesine bağlı Erdoğan Mahallesi, Zeytinlik Sokak'ta yer alan çeşme, kitabesi üzerindeki tarihten yola çıkarak 1884 yılında Fatma Hanım adına yaptırıldığı bilinmektedir.

Sivri kemerli olarak inşa edilmiş olan çeşmenin genişliği 1.71 m, yüksekliği ise 2.22 m. ölçülerindedir.

Cephenin iki kenarına yerleştirilmiş olan sütunların dar yüzeyleri ön cepheye denk gelecek şekilde konumlandırılmıştır. Doğu sütunun görünüşünden yola çıkarak sütunların yüzeyinde yarım oluklar şeklinde yivler oluşturulmuş ve estetik görünüm meydana getirilmiştir. Batı tarafındaki sütun üzerinde deformasyonlardan dolayı yivlerin kaybolduğu görülür. Bu sütunlar üzerine

oturtulmuş sivri kemer çeşme nişini oluşturmaktadır(Fotoğraf 84). Niş derinliği 0.35 cm olup, kemer aralığı 1.11 cm'dir. Sade şekilde olan niş içerisinde sadece çeşme kitabesi yer almaktadır. Mermer malzemedeki kazıma tekniğinde rika hatla işlenmiş olan dikdörtgen şeklindeki kitabe 0.23 x 0.37 cm ölçülerindedir. Kitabe metni ise elips şeklinde bir kartuş içerisinde alınmıştır. Bununla birlikte kemerin oturtulmuş olduğu sütun başlarından başlayarak yatay bir şekilde devam eden silme çeşme cephesini ikiye bölmektedir (Fotoğraf 200).

Yalak kısmı kapatılmış olan çeşmenin lülesi de bulunmamaktadır. Üst örtüsü kırma çatı şeklinde olan çeşmenin restorasyon sırasında beton malzemeyle yenilediği görülmekle birlikte dışarıya doğru çıkıntı yapan 0.6 cm'lik saçağa sahiptir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan çeşmenin lüle ve yalak kısımları yol çalışmaları sırasında toprak altında kalmıştır. Çeşme eğimli bir arazide yer almasından dolayı her iki kenarında yaklaşık 0.10 m'lik bir kot farkı ortaya çıkarmıştır.

Tarihlendirme: Çeşme kitabesine göre H:1302 / M:1884 yılında Fatma Hanım tarafından yaptırılmıştır.

3.2.1.12. Abdülhamit Liman Çeşmesi

Çizim No: 25.

Fotoğraf No: 201 – 206.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı İskender Paşa Mahallesi'nde İskele Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Yapım Tarihi: H:1309 / M:1891

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı İskender Paşa Mahallesi'nde İskele caddesi üzerinde meyilli bir arazide yer alan çeşme, üzerinde yer alan tuğradan yola çıkarak 1891 yılında Abdülhamid adına yaptırıldığı bilinmektedir (Fotoğraf 201).

Kesme taş malzemedен, kayalık bir alana yaslı bir şekilde inşa edilmiştir. Dikdörtgen düz bir cepheye sahip olan çeşmenin genişliği 5.12 m yüksekliği 3.13 m ölçülerindedir (Fotoğraf 202). Çeşme cephesi iki sütunla üç bölüme ayrılmıştır. Sütunların boyları 2.00 m olup, sütun aralıkları ise 1.28 m'dir. Yivli bir şekilde olan sütunların başlıkları akantus yapraklıdır (Fotoğraf 203). Çeşme cephesinin orta üst kısmına gelecek şekilde yerleştirilmiş, mermer malzemedен 0.90 x 0.37 m ölçülerinde olan kitabelik kısmında yazı bulunmamaktadır. Çeşme cephesi boyunca devam eden kademeli saçak üzerinde 1.08 x 0.64 m ölçülerinde olan kısımda Abdülhamid Han'ın tuğrası bulunmaktadır. Tuğra içerisinde tarih belirtilmiştir. (Fotoğraf 204).

Çeşmede 3 adet lüle bulunmaktadır. Lülelerin yalak kısmından yüksekliği 0.32 ve yalak kısımlarına baktığımızda cephe boyunca eşit aralıklarla

yerleştirilmiştir. Lüleleri yenilenmiş olan çeşmenin, lüle kısımlarının etrafında kıvrım dallardan oluşan bitkisel süsleme uygulamaları görülmektedir (Fotoğraf 205) Ancak bu süsleme uygulamaları deforme olmuş bir durumdadır. Yalak kısımları ise her bir lülenin alt kısmına gelecek şekilde yapılmış olup, 0.47 x 0.97 cm ölçülerinde, derinliği 0.36 cm'dir. Yalak kısımlarının ön yüzeyleri dikdörtgen pano şeklindedir. Bu panolar arasında kalan bölümlere ve sütunların alt hizasına denk gelmekte olan kare panolar bulunmaktadır. Bu panolar içerisinde bitkisel süslemeler yer almaktadır. Süsleme uygulaması merkezi bir tomurcuktan yayılan, radyal düzlemde uzanan ve uçları sivrilen yapraklar şeklindedir (Fotoğraf 206).

Çeşmenin üst örtüsü düz dam şeklinde olup, dışa doğru çıkıntı yapan ince ve kalın silmelerden oluşan kademeli bir saçağa sahiptir. Bu kısım üzerine yan kenarları, yukarıdan aşağıya doğru uzanan akantus yapraklı kenarlıklar, alt kısmı ise meandır motiflerinden oluşan çerçeve görevi gören bir bölüm yapılmıştır. Çerçeve içerisine mermer malzeme üzerine işlenmiş olan Abdülhamit Han'ın tuğrası yerleştirilmiştir. Bu tuğra gümrük binalarından getirilmiştir²³³.

Bugünkü Durumu: Mülkiyeti Trabzon Belediyesi'ne ait olan çeşme günümüzde aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Önünden yol geçmekte olan çeşmenin yol çalışmaları sırasında yalak kısmının bir bölümünün toprak altında kaldığı ve bu durumun kot farkını ortaya çıkardığı görülmektedir. Bununla birlikte çeşmenin yalak ve saçak kısımlarında kırılmalar, dökülmeler görülmekte olup, bakımsız bir durumdadır.

Tarihlendirme: Çeşme cephesi boyunca devam eden korniş kısmının üzerine yerleştirilmiş olan tuğra üzerindeki tarihten yola çıkarak çeşme 1309/1891 yılında inşa edilmiştir. Bununla birlikte çeşme de yer alan korint başlıklar, kurna etrafındaki süsleme uygulamaları ve çeşmenin üst kısmı boyunca uzanan kademeli korniş uygulamalar Geç Dönem Osmanlı Mimarisi özelliği olup, dolayısıyla bu uygulamalar tuğra da yer alan tarihi doğrular niteliktedir.

---

²³³ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.116.

3.2.1.13. Yalı Çeşmesi

Çizim No: 26.

Fotoğraf No: 207 – 208.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Yalı Mahallesi'nde, Cami Sokak'ta Yalı Caminin doğu tarafında yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 19. Yüzyıl.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Yalı Mahallesinde Cami Sokak'ta yer alan çeşmenin kitabesi bulunmamakla birlikte T.K.T.V.K.K. tescil fişleri yapıyı 19.yy tarihlendirmektedir²³⁴.

Kesme ve moloz taş malazemedden, tek kemerli, tek cepheli olan çeşme bir duvara bitişik bir şekilde inşa edilmiştir (Fotoğraf 207). Yapının yüksekliği 2.00 m genişliği 2.05 m ölçülerindedir. Çeşmenin iki tarafında yer alan yekpara taştan yapılmış ayaklar üzerine oturtulmuş sivri kemer nişin üzerini örtmektedir. Kemer aralığı 1.35 m olup, silmelerle hareketlendirilmiştir. Ayrıca üzengi taşı hizasından yatay olarak uzanan silme kuşağı çeşmeyi ikiye bölmektedir. Bununla birlikte muhtemelen kitabelik yeri olan niş içerisinde kemer birleşim noktasının altında bulunan dikdörtgen kısım 0.27 x 0.38 cm ölçülerindedir. Bu dikdörtgen alanın altında yer alan taşlığın ölçüleri ise 0.20 x 0.17 cm olup, üst kısmı tahrip olmuştur. (Fotoğraf 208).

---

²³⁴ Hamiyet Özen-vd., age., s.102.

Lüle ve yalak kısmı bulunmayan çeşmenin bu bölümlerinin yol çalışmaları sırasında kapatılmış olduğu görülmektedir. Çeşmenin üstü ise üçgen bir şekilde iki yana doğru eğimli şekilde inmektedir.

Günümüzde aktif olmayan çeşme sade görünümüne sahip olup herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Ancak çeşmeye hareketlilik katması açısından silmeler önemlidir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan çeşme yüzeyinde çeşitli deformasyonlar görülmekle birlikte yol çalışmaları sırasında çeşmenin yalak ve sütunlarının bir kısmının toprak altında kaldığı görülmektedir.

Tarihlendirme: Kitabesi bulunmayan yapıyı T.K.V.K.B.K. tescil fişleri 19. yüzyıla tarihlendirmektedir²³⁵. Bununla birlikte Trabzon İlçelerinde yer alan bazı çeşmeler yapımızla benzer mimari özellikler göstermektedir. Bunlar; Beşikdüzü Resullu Köyü'nde yer alan çeşme 1 ve 2²³⁶, Arsin Güzelyalı Mahallesi Çeşmesi²³⁷, Akçaabat Çolaklı Mahallesi Çeşme 1 ve 2²³⁸ yapıları örnek gösterilebilir. 19. Yüzyıla tarihlendirilen bu eserler incelemiş olduğumuz yapıyla benzer özellikler gösterdiğinden ve tescil fişlerinin de 19. yüzyıla tarihlenmesi, çeşmenin 19.yy'da yapılmış olabileceğini güçlendirmektedir.

---

²³⁵ Hamiyet Özen -vd, **age.**, s.102.

²³⁶ M. Reşat Sümerkan- İbrahim Okman, **age.**, s.91.

²³⁷ M. Reşat Sümerkan- İbrahim Okman, **age.**, s.81.

²³⁸ M. Reşat Sümerkan- İbrahim Okman., **age.**, s.79.

3.2.1.14. Faroz eşmesi

Çizim No: 27.

Fotoğraf No: 209 – 211.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar İlçesine bağlı Yalı Mahallesi, Şamlıoğlu Sokak'ta yer almaktadır.

Yapım tarihi: 19. Yüzyıl.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar İlçesine bağlı Yalı Mahallesi, Şamlıoğlu Sokak'ta bir duvara yaslı olarak yer almaktadır. Kitabesi bulunmayan yapıyı T.K.T.V.K.K. tescil fişleri 19. yy'a tarihlendirilmekte²³⁹ olup, banisi bilinmemektedir.

Kesme taş malzemededen inşa edilmiş olan çeşme, hazneli şekildedir. Ancak güney ve batı cepheleri çeşme arkasında yer alan istinat duvarına bitişik olarak yapıldığından yalnızca iki tarafı görülmektedir (Fotoğraf 209).

Tamamen kesme taş malzemededen inşa edilmiş olan kırma çatı örtülü çeşmenin cephesinin yüksekliği 2.32 m. ve genişliği ise 2.22 m ölçülerindedir. Hazne duvarı ise sade şekildedir. Cephenin iki yanında bulunan yekpare taştan yapılmış olan düz yüzeyli sütunların genişliği 0.37 cm, yüksekliği 0.93 cm'dir. Bu sütunlar üzerine oturtulmuş olan sivri kemer yarım oluk ve kaval silmelerle kademelendirilmiştir. Kemer aralığı ise 1.45 m ölçülerindedir. Ayrıca sütun başlıkları hizasında yatay olarak uzanan aşağıdan yukarıya doğru yarım oluk,

---

²³⁹ Hamiyet Özen-vd., **age.**, s.88.

kaval ve düz bir şekilde kademeli olarak devam eden silme sırası cepheyi ikiye bölmektedir (Fotoğraf 210). Bununla birlikte muhtemelen kitabelik olan sivri kemerli nişin kemer birleşim noktasının altında bulunan alan günümüzde taslık olarak kullanılmaktadır. Bu dikdörtgen alan 0.10 cm derinliğinde, 0.27 x 0.25 cm ölçülerindedir.

Yapının eski fotoğrafları incelendiğinde: tek bir lüleye sahip olduğu görülmektedir. Günümüzde ise bu lülenin üst kısmına bir tane musluk eklenmiştir. Çeşmenin yalak kısmı ise dikdörtgen bir şekilde olup, 0.50 x 0.40 cm ölçülerindedir. Yalağın üzerine ise demirden bir ızgara yerleştirilmiştir. Bununla birlikte yalak kısmının etrafına beton malzemenin dikdörtgen bir alan yapılmıştır. Bu alanın yol çalışmaları sırasında çeşme yalağının toprak altında kalmasını engellemek için yapılmış olduğu düşünülmektedir (Fotoğraf 211).

Yapının saçak kısmı dışa doğru 0.5 cm'lik çıkıntı yapan yarım oluklu tek silmeden oluşmaktadır. Hazne örtüsü kırma çatı şeklinde olan yapının onarımlar sırasında beton malzeme kullanılarak yenilendiği görülmektedir.

Günümüzde aktif olarak kullanılan Faroz Çeşmesi oldukça sade şekilde olup herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde aktif olarak kullanılan çeşmede üstte musluklu altta sürekli akar şekilde iki adet lüle bulunmaktadır. Ancak çeşme üzerinde bulunan levhada yer alan “su içilmez” yazısı çeşmenin ne amaçla kullanıldığını akıllara getirmektedir.

Çeşme üzerindeki değişimler incelendiğinde yalak ve üst örtüde beton kullanımı görülmektedir. Bununla birlikte çeşme yüzeyi kireç badanayla boyanmış ve yer yer dökülmeler meydana gelmiştir.

Tarihlendirme: Kitabesi bulunmayan yapıyı T.K.V.K.B.K. Tescil fişi 19. Yüzyıla tarihlendirmektedir²⁴⁰. İncelemiş olduğumuz örneklerden biri olan Yalı

---

²⁴⁰ Hamiyet Özen -vd, age., s.88.

Çeşmesiyle benzer özellikler gösteren yapı aynı bölgede yer alan; Maçka ilçesindeki 19. yüzyıla tarihlendirilen Esentepe Mahallesi Çeşmesi, Yeniköy Mahallesi Çeşmesi, Işıklar Köyü Çeşmesi²⁴¹ gibi birçok örnek yapımızla aynı mimari özellikleri göstermekte olup yapının 19. yüzyılda yapılmış olabileceğini akıllara getirmektedir.

---

²⁴¹ M. Reşat Sümerkan- İbrahim Okman, **age.**, s.89.

3.2.1.15.Tuzlu eşme

Çizim No: 28.

Fotoğraf No: 212 -214.

İnceleme Tarihi: Haziran 2018

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Cumhuriyet Mahallesi'nde Tabaklar Sokak'ta yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 19. Yüzyıl.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Cumhuriyet Mahallesi'nde Tabaklar Sokak'ta yer alan yapının kitabesi olmadığından yapım tarihi bilinmemektedir (Fotoğraf 212).

Kesme taş malzemedен, bir duvara bitişik olarak yapılmış olan çeşmenin genişliği 3.20 m yüksekliği ise 2.82 m ölçülerindedir. Çeşmenin iki yanına yerleştirilmiş olan yığma ayaklar üzerine oturan yarım daire şeklindeki kemer çeşme nişini oluşturmaktadır (Fotoğraf 213). Kemer genişliği 0.25 cm'dir. Eyvan şeklindeki niş üzerinde yer alan mermer malzemedен 61 x 42 cm ölçülerindeki alanın kitabelik kısmı olması muhtemeldir. Niş derinliği ise 1.50 cm'dir. Zemin seviyesinden 0.50 cm yükseklikte lüle kısmı yer alan yapının yalak kısmı ise zemine oyulmuş bir şekildedir (Fotoğraf 214). Bununla birlikte güney taraftaki yan yüzey içerisine sivri kemer formu şeklinde taslık kısmı yerleştirilmiştir. Taslık 0.20 x 0.31 ölçülerindedir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde aktif olarak kullanılmayan çeşme üzerinde, yer yer bozulmalar olsa da sağlam bir şekildedir. Ancak çeşmenin lülesi yerinden sökülmüştür. Bununla birlikte çeşmeye bitişik olarak yapılan duvarlar sonucunda kemerin oturmuş olduğu ayakların üst kısımlarını duvarlar kapatmıştır.

Tarihlendirme: Farklı bir plan şemasına sahip olan çeşme sade şekilde olması, kitabesi olmaması yapıyı tarihlendirme konusunda zor bir durum ortaya çıkarmaktadır. Ancak bölgede yer alan benzeri yapılardan (Of İlçesi Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Çeşmesi²⁴²), yola çıkarak yapıyı 19.yy'a tarihlendirebiliriz.

---

²⁴² M. Reşat Sümerkan- İbrahim Okman., **age.**, s.92.

3.2.1.16. Anonim eşme 2

Çizim No: 29.

Fotoğraf No: 215 – 219.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar İlçesine bağlı Ayasofya Mahallesi'nde Ayasofya Müzesi'nin bahçesinde yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 19. Yüzyıl.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntili Tanım: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Ayasofya Mahallesi'nde yer alan çeşmenin yapım tarihi bilinmemektedir.

Kesme ve moloz taş malzemededen inşa edilmiş olan çeşme hazneli bir yapı olup, bağımsız bir durumdadır (Fotoğraf 215). Yapının hazne duvarları sağır bir şekilde olup (Doğu, batı, güney tarafları), moloz taş malzemededen yapılmıştır. Kuzey cephe ise yapının asıl işlevini gören cephe olduğundan daha estetik durumdadır. Kuzey cephenin genişliği 2.76 m yüksekliği ise 2.20 m ölçülerindedir. Cephenin iki tarafına yerleştirilmiş yığma ayakların eni 50 cm yüksekliği ise 0.80 cm'dir. Ayaklar kesme taştan yapılmış olup, çeşme nişini oluşturan teğet kemer bu ayaklar üzerine oturmaktır (Fotoğraf 216). Nişi oluşturan kemer açıklığı 1.67 m'dir (Fotoğraf 217). Niş derinliği ise 0.46 cm'dir. Moloz taş malzemededen yapılmış olan kemer köşelikleri ise sade şekildedir. Yine moloz taş malzemeyle yapılmış olan çeşme nişi içerisinde 0.20 x 0.18 cm ölçülerindeki dikdörtgen şekildeki taslık yer almaktadır (Fotoğraf 218). Bunun yanı sıra yapının güney tarafında su kontrol açıklığı yer almaktadır.

Sade ayna taşı içerisine yerleştirilmiş olan lüle yenilenmiştir. Yalak kısmından yüksekliği 0.10 cm'dir. Yalak kısmı ise dikdörtgen şekilde olup, 0.43 x 0.58 m ölçülerindedir. Derinliği ise 0.20 cm'dir (Fotoğraf 219).

Çeşmenin üst örtüsü moloz taş malzemedan yapılmış olup, kırma çatı şeklindedir. Bununla birlikte üst örtüde haznedeki su kontrolünü sağlamak için yapılmış olan kontrol kapağı yer almaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılmayan çeşmenin lülesinin yenildiği, restorasyonlar sırasında üst örtü kımlarında beton malzeme kullanıldığı görülmektedir.

Tarihlendirme: Kitabesi bulunmayan yapıyı aynı bölgede yer alan benzer yapılardan yola çıkarak tarihlemeye çalıştık. Bununla birlikte katalogta yer alan Faroz ve Yalı çeşmeleriyle aynı mimari özellikleri gösteren yapımız yine Arsin Harmanlı Köyü Çeşmesi(19.yy)²⁴³, Beşikdüzü Ambarlı Köyü Çeşmesi (19.yy)²⁴⁴ gibi birçok yapıyla benzer özellikler göstermektedir. Bu benzer özelliklerden yola çıkarak çeşme 19. yüzyıla tarihlendirilebilir.

---

²⁴³ M. Reşat Sümerkan- İbrahim Okman., **age.**, s.82.

²⁴⁴ M. Reşat Sümerkan- İbrahim Okman., **age.**, s.83.

3.2.1.17. Anonim eşme 3

Çizim No: 30.

Fotoğraf No: 220 – 221.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Boztepe Mahallesi, bir evin bahçe duvarına bitişik olarak yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 19. Yüzyıl.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Boztepe Mahallesi, Sabah Sokak'ta bir evin bahçe duvarına bitişik olarak yer almaktadır (Fotoğraf: 220).

Kesme taş malzemededen tek cepheli olan eşme düz dam örtülüdür. Duvara bitişik olarak inşa edilmiş olan çeşmenin genişliği 1.92 m yüksekliği ise 2.18 m'dir.

Çeşmenin iki yanına yerleştirilmiş olan yığma ayaklar üzerine oturan sivri kemer eşme nişini oluşturmaktadır. Tek bir silmeyle hareketlendirilmiş olan kemerin batı tarafında ayaklara oturan kısımlarda kırılmalar mevcuttur. Kemer aralığı 1.25 m olan çeşmenin niş derinliği 0.20 m'dir (Fotoğraf 221). eşme cephesi sade şekilde olup, üzengi taşı seviyesinden başlayarak yatay olarak devam kademeli bir silme kuşaağı da cepheyi ikiye bölmektedir. Silme kuşaağı dışarıya doğru 0.8 cm'lik bir çıkıntı yapmaktadır. Silme kuşaağının üst kısmında, nişin tam ortasına gelecek şekilde, 0.40 x 0.25 m ölçülerinde dik bir alan bulunmaktadır. Muhtemelen kitabelik olarak yapılmış olan bu kısım boş bırakılmıştır.

Çeşme lülesi; yerinden sökülmüş olup, yol çalışmaları sırasında neredeyse tamamen yol seviyesi altında kalacak duruma gelmiştir. Mevcut durumu itibariyle zemin seviyesinden sadece 0.10 cm yüksekliktedir.

Çeşme üst örtüsü düz dam olup, dışa doğru çıkıntı yapan 0.10 m'lik kademeli bir saçağa sahiptir.

Bugünkü Durumu: Trabzon Belediyesine ait olan çeşme günümüzde kullanılmamaktadır. Çeşmenin batı tarafındaki kemeri taşıyan ayak üzerinde, kemerde ve saçak üzerinde taş kırılmalarının olduğu görülmektedir. Bununla birlikte lülesi sökülmüş olan çeşmenin, yalak kısmının da yol çalışmaları sırasında kapatılmış olduğu düşünülmektedir.

Tarihlendirme: Kitabesi olmayan yapıyı kesin olarak tarihlendirmek zordur. Ancak katalog da yer alan ve 19.yüzyıla tarihlendirmiş olduğumuz Faroz, Yalı ve Anonim Çeşme 2'yle benzer özellikler gösteren çeşmeyi bu yüzyıl içerisinde değerlendirmek mümkündür.

3.2.1.18. Baruthane Çeşmesi

Çizim No: 31.

Fotoğraf No: 222 – 223.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Boztepe Mahallesi, Cephanelik Sokak'ta Cephaneliğin bahçesinde yer almaktadır (Fotoğraf 222).

Yapım Tarihi: R:1322/M:1905.

Yaptıran: Yaylıoğlu Ahmet Ağa.

Kitabesi: Çeşme kitabesi mermer malzemedен beşgen bir şekilde olup, alınlığın ortasına yerleştirilmiştir. 0.41 x 0.32 cm ölçülerindeki kitabe ince hatlarla üç bölüme ayrılmıştır. Zemin oyma tekniğinde talik hatla yazılmış olan kitabe de şu ifadelerle yer verilmiştir(Fotoğraf 223).

Metin:

1- ماشاء الله

2- صاحب الخيرات والحسنات يايلى

3- اوغلى احمد اغانك اثر خيريد

4- سنة ١٣٢٢ فى ٢ أيلول

Okunuşu:

1. *Mâşâallâh*
2. *Sâhibu-l Hayrât ve'l- hasenât yaylı*
3. *Oğlu Ahmed Ağa'nın eser-i hayrıdır*
4. *Sene, 1322, fî 2 Eylûl*

Ayrıntılı Tanım: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Boztepe Mahallesi, Cephanelik Sokak'ta Cephaneliğin bahçesinde yer almaktadır. Daha önce Cephanelik ve Bahçecik arasındaki yol üzerinde buluna çeşme bugünkü yerine taşınmıştır²⁴⁵. Çeşme kitabesine göre H:1322/M:1905 yılında Yaylıoğlu Ahmet Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Çeşme kesme taş malzemeden düz cepheli ve hazneli olarak inşa edilmiştir. Kuzey cephesinin genişliği 1.27 m yüksekliği ise 1.74 m'dir. Sade şekilde olan cephede tek lüle yer almaktadır. Yenilenmiş olan lülenin yalak kısmından yüksekliği 88 cm'dir. İki kademeli silmenin çevrelediği alınlık ortasına ise çeşme kitabesi yerleştirilmiştir. Silme dışa doğru 0.5 cm'lik çıkıntı yapmaktadır.

Çeşmenin hazne yüzeyleri ise sade şekildedir. Üst örtüsü kırma çatı şeklinde olan çeşmenin yalak kısmı da yenilenmiştir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde kullanılan çeşme sağlamlığını korumaktır. Yalak kısmı yenilenmiş olan çeşmenin taş aralarına derz dolgular yapılmıştır.

Tarihlendirme: Çeşme kitabesine göre H:1322/M:1905 yılında Yaylıoğlu Ahmet Ağa tarafından yaptırılmıştır.

---

²⁴⁵ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**,s.117.

3.2.1.19. Anonim eşme 4

Çizim No: 32.

Fotoğraf No: 224 – 225.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili Ortahisar ilçesine bağlı Hızırbey Mahallesi'nde yer alan çeşme bir evin kuzey bahçe duvarına bitişik olarak yer almaktadır .(Fotoğraf 224).

Yapım Tarihi: 20.yüzyıl başları.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Mermer malzemededen, kareye yakın dikdörtgen bir şekilde olan kitabe 0.42 x 0.37 m ölçülerindedir. Üst kenarı kemer formuna uygun olarak yukarı doğru sivrileştirilmiştir. Kazıma tekniğinde sülüs hatla yazılmış olan kitabe metni şu şekildedir (Fotoğraf 225).

Hu

Bismillahirrahmanirrahim

هو

بسم الله الرحمن الرحيم

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili Ortahisar ilçesi Hızırbey Mahallesi'nde yer alan çeşmenin yapım tarihi ve yaptıranı bilinmemektedir.

Çeşme bir evin bahçesinin kuzey duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Duvara gömülü olan çeşme duvardan 0.3 cm'lik bir çıkıntı yapmaktadır. Çeşmenin yüksekliği 2.90 m, genişliği ise 2.14 m. ölçülerindedir.

Kesme taş malzemededen yapılmış olan eşme dairevi kemerlidir. Ancak kemer birleşim noktası yukarıya doğru sivrileştirilmiştir. Kemer kalınlığı 0.20 m lusundedir (Fotoğraf 226). Niş aralığı ise 1.60 m olup derinliği 0.34 cm'dir.

Gunumuzde kullanılmayan çeşmenin lülesi bulunmamakta olup, niş üzerinde sadece lüle yeri görölmektedir. Lülenin yalak kısmından yüksekliği 0.74 cm'dir. Yapının yalak bölümü ise eşme hizasından öne doğru dairevi bir çıkıntı yapan bir alandan oluşmaktadır. Ancak niş içerinde kalan kısımlar beton malzemeye kapatılmış durumdadır.

eşme üst örtüsü ise düz dam Şekilde olup, dışa doğru çıkıntı yapan 0.5 cm'lik bir saçağa sahiptir. Bu bölümünde yine beton malzemeye yenilendiği görölmektedir.

Süsleme bakımından sade Şekilde olan eşme yüzeyi, günümüzde sarı renkli plastik bir boyayla boyanmıştır.

Bugünkü Durumu: Günümüze kadar sağlam bir Şekilde gelmiş olan çeşmenin lülesinin söküldüğü ve yalak kısmının da kapatılmış olduğu görölmekle birlikte sarı renkli plastik boyayla boyanmış, özgünlüğünden uzaklaştırılmıştır. Bu boyanın dökülmesi ve ek olarak spre y boya ile yazılmış yazılar çeşmeye kötü bir görünüü vermektedir.

Tarihlendirme: Sade Şekilde olan çeşmenin herhangi bir kitabesinin olmaması tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak aynı bölgede yer alan benzeri yapılardan (Sürmene İlçesi imenli Köyü eřmesi²⁴⁶) yola çıkarak 20. yy başlarına tarihlendirilebilir.

---

²⁴⁶ M. Reşat Sümerkan- İbrahim Okman., age., s.94.

3.2.1.20. Anonim eşme 5

Çizim No: 33.

Fotoğraf No: 227 – 232.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Ortahisar Mahallesi'nde Zağnos Caddesi'nde, Pertev Paşa Sokak'a Ayrılan köşede, Fatih Cami'nin güneyinde yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 20. Yüzyıl.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Ortahisar Mahallesi'nde Zağnos Caddesi'nden Pertev Paşa Sokak'a Ayrılan köşede, Fatih Cami'nin güneyinde yer alan çeşme 20. yüzyılda inşa edilmiş olup Trabzon Valiliği İl Özel İdaresince 1999 yılında restore edilmiştir²⁴⁷.

İki cepheli sade düz ve yassı harçtan yapılmış olan çeşmenin iki cephesinde de aynı uygulamalar görülmektedir(Fotoğraf 227). Kuzey ve batıya bakmakta olan çeşme cephelerinden batı cephesi incelendiğinde; cephe genişliği 2.12 m yüksekliği 2.66 m ölçülerindedir. Sade şekilde olan sivri kemer şeklindeki ayna taşı 1.02 x 0.81 m ölçülerindedir. Ayna taşı üzerine yerleştirilmiş olan lülenin yalak kısmından yüksekliği 0.12 m yükseklikte olup, lüle sekiz kollu yıldızın merkezine yerleştirilmiştir. Yıldızın kolları ise baklava dilimi şeklinde şekillendirilmiştir (Fotoğraf 228). Yukarıda da belirttiğimiz gibi aynı cephe özelliklerini gösteren çeşme batı cephesinden farklı olarak kuzey cephenin aynalık taşı üzerinde tuğra bulunmaktadır (Fotoğraf 229). Bu uygulamaların yanı

---

²⁴⁷ Hamiyet Özen -vd, age., s.104.

sıra iki cepheyi çevreleyen bordürler bulunmaktadır. Bu bordürleri içten dışa doğru inceleyecek olursak, ilk bordür 0.14 cm ölçülerinde aralarında lacivert renkli çini parçaların da bulunduğu ince silmelerden oluşur. Daha dışta bulunan bir sonraki bordüre oluk ve kaval silmelerle geçilir. Bu bordür tamamen taş malzemedен olup kare kartuşlar içine sekiz kollu yıldızların işlenmesiyle meydana gelmektedir. Aynı bordür süslemesi yarım olarak yatay ve dalgalı biçimde iki cephenin kesiştiği noktada yükselerek birleşmektedir. Bu birleşim noktasında oluşan alanın içerisine ise bitkisel motifler uygulanmıştır. Bitkisel süsleme her iki cephede de birbirinin simetriği olmak üzere kıvrım dallar ve rumi yapraklarıyla merkezde düğüm yaparak birleşmektedir. Bu kıvrım dalların boşluklarına ise birer çarkı felek biçimli gülbezek motifi işlenmiştir. Bu süslemeli bölümden sonra aynı şekilde dalgalı olarak 0.25 cm'lik sade alandan sonra saçak kısmına geçilir. Yine dalgalı olarak iki cepheyi de kuşatan saçak, yarım daire şeklinde taşıntılar yapan dilimli biçimlidir (Fotoğraf 230). Ancak yapının eski fotoğrafları incelendiğinde yukarıda anlattığımız ayna taşı, bordür ve yalak kısımlarındaki süsleme programlarının olmadığı bu uygulamaların 1999 yılındaki restorasyon sırasında yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 231).

Son olarak çeşmenin yalak kısmı da her iki cephede benzer olarak yapılmıştır. Yalağın yükseklik ve genişlik boyutları 0.45 x 0.72 cm'dir. Yarım tekne biçimindeki yalak kısmı kaideli ve süslemeli olarak tasarlanmıştır(Fotoğraf 232). Yalak yüzeyi köşeleri dilimli olarak yapılmıştır. Kaide yüzeyi tamamen dikey olarak dilimlere ayrılmıştır. Yalak gövdesinin en alt kısmı sadece köşelerde dilimli olarak süslenmiştir. Alttan ikinci sıra daha küçük şekilde gövde yüzeyi boyunca dilimlere ayrılırken bir üst kısım ise yivlerle hareketlendirilmiştir. Yalak gövdesinin en üst kısmı ise yana yana sıralanmış kare kartuşlar içerisindeki dört kollu yıldızlardan meydana gelmektedir.

Bugünkü Durumu: Günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmiş olan çeşmenin yüzeylerinde hava koşullarından dolayı yer yer kararmalar olsa da güzel bir görüntü sunmaktadır. Ayrıca çeşme aktif olarak kullanılmaktadır.

Tarihlendirme: T.K.V.K.B.K. tarafından 20. yüzyıla tarihlendirilen çeşmenin 1999 yılındaki geçirmiş olduğu restorasyondan mimari olarak aynı kalmış olsa da saçak, yalak, genel anlamda süsleme programlarındaki değişiklikler yapıya klasik bir görüntü sunmaktadır²⁴⁸.

---

²⁴⁸ Hamiyet Özen -vd, **age.**, s.104.

3.2.1.21. Anonim eşme 6

Çizim No: 34.

Fotoğraf No: 233 – 235.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Yeni Cuma Mahallesiinde yol kenarında yer almaktadır.

Yapım Tarihi: 20. Yüzyıl.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon Ortahisar ilçesine bağlı Yeni Cuma Mahallesiinde yol kenarında yer alan çeşmenin 20. yy başlarında inşa edilmiş olabileceği düşünölmektedir. Ancak çeşmenin yıkılarak yerine bugünkü çeşme yapılmıştır²⁴⁹.

Yapının ilk hali eski fotoğraflarından görölmektedir; kesme taş malzemededen, düz cepheli ve üçgen alınlıklı bir şekilde inşa edilmiş olduğu görölmektedir. Bununla birlikte tek lüleli olan çeşmenin üçgen alınlık ve bu alınlığın başlangıç seviyesinden yatay ola devam kademeli bir silme yer almaktadır. Bu üçgen alınlık ortasında ise dikdörtgen bir şekilde olan kitabelik kısmı yer almaktadır. Ancak fotoğrafın net olmamasından dolayı bu kısımda yazı olup olmadığı seçilememiştir (Fotoğraf 233).

Yerine yapılan mevcut çeşme incelendiğinde; Kesme taş malzemededen, düz cepheli, üçgen alınlıklı bağımsız bir çeşme karşımıza çıkmaktadır. Ancak her ne kadar eski haline benzetilerek yapılmaya çalışılmışsa da farklılıklar mevcuttur.

---

²⁴⁹ Hamiyet Özen – vd., *age.*, s.107.

Hazneli bir şekilde olan çeşme cephesi düz bir şekildedir. Sade şekilde olan çeşme cephesinde tek lüle yer almaktadır (Fotoğraf 234). Yenilenmiş olan lülenin yalak kısmından yüksekliği ise 0.56 cm'dir. Cephenin üst kısmında ise kademeli bir silme bulunmaktadır. Silme kuşağının üstünde yer alan üçgen alınlık ise sade şekildedir. Alınlık ortasına ise Latin harflerle yazılmış “ Sahibül Hayrat Meryem Emirzeoğlu” ifadeleri yer almaktadır (Fotoğraf 235).

Çeşmenin yalak kısmı 0.42 x 0.31 cm ölçülerindedir. Derinliği ise 0.20 cm'dir.

Bugünkü Durumu: Çeşme yüzeyinde yer yer dökülmeler görülmekle birlikte çeşme hazne yüzeylerin de ve üst örtüde beton kullanılarak onarılmıştır. Lüllesi de değiştirilmiş olan çeşmenin suyu akmakta olup, aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Tarihlendirme: Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen yapıyı tarihlendirmek oldukça zordur. Ancak kaynaklarda 20. Yüzyıl da inşa edilmiş olabileceği düşünülmekte olup, yıkılarak yerine bugünkü çeşme yapıldığı belirtilmektedir²⁵⁰.

---

²⁵⁰ Hamiyet Özen – vd., *age.*, s.107.

3.2.2.Günümüzde Mevcut Olmayan, Fakat Kaynaklarda Geçen Çeşmeler:

3.2.2.1.Hayreddin Paşa Çeşmesi

Günümüze ulaşamayan çeşme hakkında Haşim Karpuz şu bilgileri vermektedir;

Çeşme çarşı mahallesinde Alaca Hamam yakınında bulunmaktaydı. 1465-1467 yılları arasında Trabzon Valiliği yapmış Hayreddin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bununla birlikte çeşmenin kare bir cephesi ve cephenin birkaç kademeli bir silme ile belirtilmiş olduğundan ve ortasında ise iki satırlık sülüs kitabesi olduğundan bahsetmiştir²⁵¹.

Kitabesi; dikdörtgen bir şekilde olan kitabe, mermer malzeme üzerine işlenmiş olup iki satırdan oluşmaktadır. Sülüs hatla yazılan kitabede ise şu ifadeler yer verilmiştir (Fotoğraf 236).

---

²⁵¹ Haşim Karpuz, “Trabzon’da Yok Olan Türk Devri Eserleri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı:12, İstanbul, 1982, s.101-102.

Metin:

1- "بنا بعمارة هذه العين الماء المبارك في أيام السلطان محمد بن مراد

خان وأيد شوكته الأمير الكبير الحاج خير

2- الدين پاشا نور الله قبره وتقبل خيره وقد وقع الفراغ من

عمارته في الثامن ذي الحجة سنة إحدى وسبعين وثمانماية

هجرية²⁵².

Okunuşu:

"Benâ bi-imâreti hâzihi'l-ayni'l-mâi'l-mübâreki fî eyyâmi's Sultân Mehmed bin Murâd Hân ve eyyede şevketuhu el-Emîrû'l-kebîr el-Hâc Hayrû'

d-dîn Pâşâ nevverallâhu kabrahu ve tekkabbele hayrahu ve kad veka'a'l-ferâğu min imâritihi fî's-sâmîni zi'l-hicceti senete ihdâ ve seb'îne ve semânimietin hicriyyeh²⁵³".

Açıklaması: "Bu mübarek su çeşmesini Murad Han oğlu Sultan Mehmed'in (Allah şevketini kuvvetlendirsın) (saltanat) günlerinde büyük Emir Hacı Hayreddin Paşa (Allah kabrini nurlandırısın ve hayrını kabul etsin) yaptı. (Çeşmenin) yapılışı ,8 Zilhicce 871 de tamamlandı²⁵⁴".

²⁵² Murat Yüksel, *age.*, 138.

²⁵³ Murat Yüksel, *age.*, 138.

²⁵⁴ Murat Yüksel, *age.*, 138.

3.2.2.2.Kulaklı Çeşme

Günümüze ulaşamayan çeşmenin kitabesi Ortahisar İlçesi Fatih Cami doğu cephesinde yer almaktadır.

Kitabesi; mermer malzemeden, dikdörtgen şekilde olan kitabe zemin oyma tekniğinde oluşturulmuştur. Sülüs hatla yazılan kitabe ince şeritlerle ayrılmış üç satırdan oluşmaktadır (Fotoğraf 237). Kitabede ise şu ifadelere yer verilmiştir.

Metin:

1- قد بنا بعمارت هذه العين المبارك مع الحديقة المتصلة المحلى

بالسرو والتورنج وبأنواع الرياحين

2- تاج الملة والدين سنان بك دام اقباله الذي غلب على قهر أمير

كورتون ونا .... وفتح بولايت وظفر على وضع الجزية

والخراج على أهلها

3- في أيام دولت سلطان البرين وخاقان البحرين سلطان بن

سلطان سلطان بايزيد بن سلطان محمد خان تاريخه في اوائل

أول الربيعين من شهور سنة ثمان وثمانين وثمانماية

٨٨٨

Okunuşu:

“Kad benâ bi-imareti hâzihi ’l-ayni ’l-mübâreki me ’al-hadîkati ’l muttasılati ’l-muhallî bi ’s-servi ve ’turunci ve bi-envâ ’r-reyâhîn

Tâcu ’l-milleti ve ’d-dîni Sinân Beg dâme ikbâluhu ’llezî gale alâ kahri Emîri Kürtün ve nâ..... ve fethi bi-vilâyetin ve ala vadi ’-cizyeti ve ’l haraci alâ ehlihâ

Fî eyyâmi devleti Sultâni ’l-berreyn ve Hâkâni ’l-bahreyn bin Sultân Bâyezîd bin Sultân Mehmed Hân. Târîhahu fî evâili evveli ’l-rebî ’ayn min şühûri seneti semânin ve semânîne ve semânimie. 888²⁵⁵”

Açıklaması: “Bu mübarek çeşmeyi ve bitişiğindeki servi, turunç ve çeşitli reyhan bitkilerini ihtiva eden bahçeyi, Sultan Mehmed Han olu iki karanın sultanı ve iki denizin hakanı sultan oğlu sultan Selim Beyazıd’ın devlet günlerinde, Kürtün Emirine galip gelen ve vilayeti fethederek zafer kazanıp halkını cizye ve haraca bağlayan millet ve dinin tacı Sinan Bey yaptı. Yapılış tarihi: Rebiü ’l-evvel başları, 888. (Nisan başları 1483)²⁵⁶”

---

²⁵⁵ Murat Yüksel, *age.*, 139.

²⁵⁶ Murat Yüksel, *age.*, 139.

3.2.2.3. Hacı Kasım eşmesi

Halil Edhem Bey bu kitabenin Yeni Cuma Cami yakınında bir çeşme üzerinde diye bahsetmiştir²⁵⁷.

Metin:

1- ان الله لا يضيع أجر المحسنين يا باقى

2- عمر هذا العين الحاج قاسم بن عبدالله

3- قد تم في شهر محرم الحرام من شهر سنة خمس وتسعمائة

Okunuşu:

“İnnallâhe lâ yudî’u ecrâ’l-muhsinîn. Yâ Bâkî!

Ammera hâze’l-ayne el Hâc Kâsım bin Abdullâh

Kad temme fî şehri muharremi’l-harâmi min şühûri seneti hamsîn ve tis’amie²⁵⁸”.

Açıklaması:

“Doğrusu Allah iyilik yapanların ecrini zayi etmez Ya Baki!

---

²⁵⁷ Halil Edhem (Hızr., İsmail Hacifettahoğlu), **Trabzon’da Osmanlı Kitabeleri**, Trabzon, 2001, s.72.

²⁵⁸ Halil Edhem (Hızr., İsmail Hacifettahoğlu), **age.**, s.72.

Bu çeşmeyi Abdullah oğlu açısından zengin m yaptı

Dokuz yüz beş yılının aylarından Muharremi 'l-haram ayında tamamlandı²⁵⁹''.

---

²⁵⁹ Murat Yüksel, *age.*, 141.

3.2.2.4.Üçüncü Oğlu Ömer Ağa Çeşmesi

Günümüze ulaşamayan çeşmenin kitabesi Trabzon Müzesinde yer almaktadır.

Kitabe; Dikdörtgen bir şekilde olan kitabe, mermer malzemedden yapılmış, 0.60 X 0.34 m ölçülerindedir. Zemin oyma tekniğinde oluşturulmuş, altı satırdan oluşmaktadır. Sülüs hatla yazılan bu satırlar kartuş içerişine alınmıştır. Kartuş aralarında oluşan boşluklara ise merkezde yuvarlak bir tomurcuk olmak üzere, etrafında saran altı yaprağın oluşturduğu bitkisel çiçek uygulaması görülmektedir (Fotoğraf 238).

Metin:

1- بو چشمه یاپلدى

ایى اولدى بحریات

2- گل ایچ محمد

عشقه آب حیات

3- صاحب الخیرات والحسنات

اوچنجی اوغلی عمر اغا

سنة ۱۱۵۱

Okunuşu:

“Bu çeşme yapıldı

İyi oldu bahriyyât

Gel iç Muhammed

Aşkına âb-ı hayât

Sâhibu'l hayrât ve'l-hasenât

Üçüncü oğlu Ömer Ağa

Sene, 1151²⁶⁰”

Açıklaması:

“Bu çeşme yapıldı, denizcilik iyi oldu.

Gel, Muhammed (a.s.) aşkına ölümsüzlük suyu iç.

Hayırlar ve iyilikler sahibi Üçüncü oğlu Ömer Ağa*

Sene, 1151 (1718)²⁶¹”

---

²⁶⁰ Murat Yüksel, **age.**, 148.

* Üçüncüzâde veya Üçüncüoğlu sülale adıyla devlet yazışmalarında yer alan Ömer Paşa, Torul'un Manastır köyündendir. 7 Kasım 1739 tarihinde Trabzon valisi olarak atanmıştır. Bununla birlikte mimari faaliyet anlamında Ömer Paşa'nın Harşit vadisinden yol yaptırdığı, doğduğu yer olan Manastır köyünde Cenevizliler'den kalma kalede medrese kurduğu, Sivas'ta köprü yaptırdığı, Görele kalesi ve Elegü iskelesinde hayratları bulunduğu, Trabzon'da ise güzel bir saray ile Yeni Cuma mahallesindeki Sultan Mehmed Camii'nin yanında bir medrese ve Uzunsokak'ta bir çeşme yaptırdığı anlatılmaktadır(Necmettin Aygün, “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı”, **Uluslar Arası Karadeniz İncelemeleri Dergisi** 7, 2009, s..44-46: Ömer Akbulut, **Trabzon**, C.I, Trabzon, 1955, s.148. ve A. Güngör Üçüncüoğlu, **Üçüncüoğlu Sülalesinin Özgeçmişi**, Trabzon 1999, s.89..

²⁶¹ Murat Yüksel, **age.**, 148.

3.2.2.5. Anonim Çeşme 7

Kime ait olduğu bilinmeyen çeşmenin kitabesi Trabzon Müzesinde yer almaktadır.

Kitabe; Dikdörtgen bir şekilde olan kitabe mermer malzeme üzerine yazılmış olup, 0.47 x 0.39 m ölçülerindedir. İnce satırlarla dört satıra ayrılmıştır. Zemin oyma tekniğinde oluşturulan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır (Fotoğraf 239). Kitabede ise şu ifadeler yer almaktadır.

Metin:

1- قیلوب عین عنایت حوض کوثر دن ایده ریان

2- بو آب جاریه باعث اولاتی ایده حضرت منان

3- ایدوب نو چشمه نی بنیاد ایتدی ماء خالص هم

4- نیازم صاحب الخیراتلرین روحین ایده غفران

سنة ۱۲۴۲ م غره

Okunuşu:

“Kılıp ayn-ı inâyet havz-ı Kevser'den ede reyyân

Bu âb-ı câriye bâ'is olanı ede Hazret-i Mennân

Edüp nev-çeşmei bünyâd akıtdı mâ-i hâlis hem

Niyâzım sâhibu 'l hayrâtların rûhın ede gufrân

Sene, 1242, M.gurre²⁶²"

Açıklaması:

"İnayet pınarı kılıp, Kevser havuzundan suya kandıra.

Bu akan suya sebep olan, kullarına bol bol ihsan eden Hazret-i Allah (Kevser havuzundan suya kandıra)

(Bu) yeni çeşmeyi yaparak hem halis su akitti.

Duam, hayır sahiplerinin ruhunu Allah'ın affetmesidir.

Sene, 1 Muharrem 1242 (5 Ağustos 1826)²⁶³"

---

²⁶² Murat Yüksel, **age.**, 149.

²⁶³ Murat Yüksel, **age.**, 149.

3.2.2.6. Muhammed Ağa Çeşmesi*

Hamiyet Özen – vd. çeşme hakkında Ortahisar Mahallesinde Zağnos Köprüsünün güneyinde bir evin arka tarafında olduğundan bahsetmektedir. Yine Özen – vd.’den ulaştığımız fotoğraftan yapı hakkında şunları söylemek mümkündür (Fotoğraf 240).

Bir duvara bitişik olarak inşa edilmiş olan yapı, kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cephe nişini oluşturan sivri kemer kesme taş malzemeyle yapılmış yığma ayaklar üzerine oturmaktadır. Niş ortasına ise kitabesi yerleştirilmiştir. Bununla birlikte oldukça sade olan yapının tek lüleli olduğu görülmektedir. Yalak kısmı da görülen yapının her iki kenarında oturma sekileri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra üst kısmında hafif bir saçak çıkıntısı vardır.

Kitabesi: Dikdörtgen şeklindeki kitabe, ince şeritlerle üç satıra ayrılmıştır. Zemin oyma tekniğinde, sülüs hatla oluşturulan kitabede ise şu ifadeler yer verilmiştir (Fotoğraf 241).

Metin:

1- صاحب الخير والحسنات وراغب

2- الجنة الدرجات چلنکر سید

3- الحاج محمد اغانك خيرات سنة ١٢٤٩

Okunuşu: 1- Sahibül hayr ve-l hasenat

2- El-cenneh ed-derecat çilingir Seyyid

3- El-hac Muhammed Ağanın hayratı sene 1249

---

* Bu çeşme Özen – vd., hazırlamış olduğu Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri adlı eserde mevcut çeşmeler içerisinde gösterilmiştir. Ancak belirtilen adres doğrultusunda yapmış olduğumuz saha çalışmasında bu çeşmeyi yerinde tespit edemedik dolayısıyla bu çeşmeyi mevcut olmayan çeşmeler başlığı altında ele aldık.

3.2.2.7. Krekc Bac eşmesi

Günümüzde mevcut olmayan çeşmenin kitabesi Trabzon Müzesinde yer almaktadır.

Kitabe; mermer malzemedenden yapılmış olan kitabe, kare bir şekilde olup, 0.31.5 X 0.31.5 m ölçülerindedir. İnce şeritlerle ayrılmış, dört satırdan oluşmaktadır (Fotoğraf 242). Bununla birlikte zemin oyma tekniğinde, talik hatla yazılmış olan kitabe de şu ifadelere yer verilmiştir.

1- كرك جو باجی انشا ایلمش عطشانه بر چشمه

2- الهی عاقبت خیریله انی امتیاز ایله

3- حروف مجملاتندن دیدم تاریخنی زهدی

4- بگم گل کوثری نوش ایلیوب شکر نیاز ایله

۱۲۶۱

“Kürekci Bacı inşâ eylemiş atşâna bir çeşme

İlâhî! Âkıbet hayreyle anı, imtiyâz eyle

Hurûf-ı mücmelâtından dedim tarihini Zühdi

Beğim gel, Kevseri nûş eyleyüp Şükrü niyâz eyle. 1261²⁶⁴”

Açıklama:

“Kürekci Bacı susamışlara bir çeşme yaptırmış

Allahım! Onun sonun hayırlı eyle, ona farklı muamele et

Ey Zühdi! Tarihini mücmel harflerden söyledim

Beğim gel, Kevseri içip şükür ve dua eyle! 1261(1845)²⁶⁵”

---

²⁶⁴ Murat Yüksel, *age.*, 161.

²⁶⁵ Murat Yüksel, *age.*, 161.

3.2.2.8.Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi

Trabzon Müzesinde yer alan kitabe; Dikdörtgen şekilde olup, kitabeyi dikey tam ortasından geçen ince bir şerit iki bölmektedir. Her iki kısım ise ince şeritlerle bölünmüş, iki tarafta da yedi satırın bulunduğu toplam on dört satır kitabeyi oluşturmaktadır. Zemin oyma tekniğinde oluşturulan kitabe talik hatla yazılmıştır (Fotoğraf 243). Kitabede ise şu ifadelere yer verilmiştir;

Metin:

1- اسحق زاده لردن حاجی حسین اغا کیم

بر اهل جودی ایدی حقاکه بو جهانک

2- حاجه عزیزمتنده ایتمش ایدی وصیت

ذو المرعه دن روان بو آب جانفزانک

3- مالندن ایلیوب سکسان بیک غروش افراز

کسب ایلدی روحانی قدسینی خدانک

4- حاجی ممش اغایی وصی ایدوب بو خیره

انکار اولنمز اقدامیده بحق آنک

5- بو طرز ایله آقتدیئر صویى گورمسونلر

ایکیسیده الهی عطشان دم جزانک

6- دیدی همان بر ایچم صو گبی ایکی تاریخ

دو مصرع ایله حلمی کک کهر فشانک

7- ..... لذت افزایی یاپدی دکمه وارسون

روحو مقام عدنه حاجی حسین اغانک

۱۲۸۳

Okunuşu:

“İshâk- zâdelerden Hacı Hüseyin Ağa kim

Bir ehl-i cûdi idi hakkâ ki bu cihânın

Hacca azîmetinde etmiş idi vasiyyet

Zü'l-mer'adan revân bu âb-ı cân-fezânın

Malından eyleyüp seksen bin guruş ifrâz

Kesb eyledi ruhânî kudsini Hudâ'nın

Hacı Memiş Ağa'yı vasî edüp bu hayra

İnkâr olunmaz ikdâmı da bi-hakkın anın

Bu tarz ile akıtdılar suyu, görmesünler

İkisi de ilâhî atşân-ı den-cezânın

Dedi hemân bir içim su gibi iki târîh

Dü mısra ile Hilmi kıl-k-i güher-feşânım

...lezzet-efzâyı yaptı değme varsun

Rûhı makâm-ı Adn'e Hacı Hüseyin Ağa'nın

1283²⁶⁶”

Açıklaması:

“İshak-zadeler'den Hacı Hüseyin Ağa ki, gerçekten, bu dünyanın cömert insanlarından idi.

Zü'l-mer'a'dan akan ve cana can katan bu suyu, hacca giderken vasiyet etmişti.

Malından seksen bin kuruş ayırıp , Allah'ın ruhani kudsünü kazandı.

Hacı Memiş Ağa'yı bu hayıra vasi (tayin) etti; onun da (Hacı Memiş Ağa) hakkıyla gayret ve çalışması inkar olamaz.

Bu şekilde suyu akıttılar; Allahum! İkisi de ceza vaktinin (kıyametin) susuzluğunu görmesinler!

Hilmi mücevher saçan kalemin iki mısra ile, bir içim su gibi hemen iki tarih dedi.

..... lezzet vereni yaptı; Hacı Hüseyin Ağa'nın ruhu Adn (cennetindeki)makamına varsın dokunma!

1283²⁶⁷”

3.2.2.9.Osman Paşa Çeşmesi

---

²⁶⁶ Murat Yüksel, *age.*, 162.

²⁶⁷ Murat Yüksel, *age.*, 162-163.

Günümüze ulaşamayan çeşmenin kitabesi Trabzon Müzesi'nde yer almaktadır.

Kitabe; mermer malzemedен, dikdörtgen şekilde olup, 0.43 X 0.37.5 m ölçülerindedir. Zemin oyma tekniğinde oluşturulan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır (Fotoğraf 244). İnce şeritlerle dört satıra ayrılmış olan kitabe de şu ifadeler yer almaktadır.

Metin:

1- صاحب الخيرات والحسنات مشير

2- مشيرى تدبير ايالت طربزون

3- دولتو السيد عثمان پاشا

4- الشهير بخزينه دار زاده سنة ١٢٥٨

Okunuşu:

“Sâhibu'l hayrât ve'l-hasenât Müşîr

Müşîrî tedbîr-i eyalet-i Trabzon

Devletlü es-Seyyid Osmân Paşa

Eş-şehîr bi- Hazîne-dâr-zâde. Sene, 1258²⁶⁸”

Açıklaması:

---

²⁶⁸ Murat Yüksel, *age.*, s.154.

“Hayrılar ve iyilikler sahibi Müşir

Trabzon Eyaletinin tedbiriyle (görevli) Müşir

Devletli Seyyid Osman Paşa

Hazinedarzade diye meşhur. Sene, 1258(1842)²⁶⁹”

---

²⁶⁹ Murat Yüksel, *age.*, s.154.

3.2.2.10. İskender Paşa Çeşmesi 4

Günümüzde mevcut olmayan çeşmenin kitabesi Trabzon Müzesinde yer almaktadır.

Kitabe; Mermer malzemeden yapılmış olan kitabe, dikdörtgen bir şekilde olup, 0.38 X 0.49 m ölçülerindedir. Zemin oyma tekniğinde, talik hatla yazılan kitabe, ince şeritlerle dört satıra ayrılmıştır (Fotoğraf 245). Ancak kitabenin en üst ve en alt kısımlarında küçük dikdörtgen kısımlar oluşturulmuştur. Bunlardan en üsttekinde “*Aşk ola*” ifadesi en alttakinde tarih “1285” ifadesi yer almaktadır. Bunlarla beraber toplamda altı satırdan oluşmaktadır. Kitabede ise şu ifadeler bulunmaktadır;

Metin:

1- عشق اوله

2- في سبيل الله ماء همت ايله اهل خير

3- ايتديلر شاه شهيدك عشقته اجراى صو

4- فهميا تقطير اولندى تاريخي هر لوله دن

5- صحن اسكندر پاشادان ايچ صويى گل آل وضو

6- ۱۲۸۵

Okunuşu:

“*Aşk ola*”

Fî sebîlillâh mâ-i himmet ile ehl-i hayr

Etdiler Şâh-ı şehîdin aşkına icrâ-yı su

Fehmiyâ takdîr olundu târîhi her lüleden

Sahnı İskender Paşa'dan, gel al vuzû

1285²⁷⁰”

Açıklaması:

“Aşk ola

Hayır sahibinin himmetiyle Allah yolunda

Şah-ı şehidin (Hz. Hüseyin r.a) aşkına su akıttılar

Ey Fehmi! Tarihi her lüleden damla damla döküldü.

İskender Paşa'nın sahanında suyu iç gel abdest al! 1285 (M.1868)²⁷¹”

---

²⁷⁰ Murat Yüksel, *age.*, 164.

²⁷¹ Murat Yüksel, *age.*, 164.

3.2.2.11.Ruşen Ağa Çeşmesi

Günümüze ulaşamayan çeşmenin kitabesi Trabzon Müzesinde yer almaktadır.

Kitabe; Kare bir şekilde olan kitabe, mermer malzemeden yapılmış, 0.35 X 0.35 m ölçülerindedir. Yazı kuşağı daire içine alınmış ve ince satırlarla altı satıra ayrılmıştır (Fotoğraf 246). Zemin oyma tekniğinde oluşturulan kitabe, talik hatla yazılmıştır. Kitabede ise şu ifadelere yer verilmiştir.

Metin:

- 1- صاحب الخير
- 2- مانند قلب دلشده ویران ایکن بو چشمه خیف
- 3- ایتدی روشن اغا آنی عطشانه بر دار السرور
- 4- تاریخ گوهر دارینی لب تشنه یازدم حافظا
- 5- شاه شهیدان عشقنه گل ایچ بو صودن قیل عبور
- 6- ۱۲۹۸ نَمَّقه ماهر

Okunuşu:

“Sâhibu’l hayr.

Mânand-i kalbi dil-şüda vîrân iken bu çeşme hayf

Etdi Rûşen Ağa anı atşâna bir dâru’s-sürûr

Târîh-i gevher-dârını leb-teşne yazdım Hâfızâ

Şâh-ı şehîdân aşkına gel iç bu sudan kıl ubûr

1298, nemmekahu Mâhir²⁷²”.

Açıklaması:

“Hayır sahibi

Yazık, bu çeşme, aşık gönlü gibi viran iken

Ruşen Ağa onu, susuzlara sevinçli bir yer etti

Ey Hafız! Mücevherli tarihini susuz dudakla yazdım

Şehitlerin Şahı (Hz. Hüseyin r.a) aşkına gel auyun tarafına geçte bu sudan iç

Bu (kitabeyi) mahir taşa yazdı. 1298 (1881)²⁷³”

---

²⁷² Murat Yüksel, *age.*, 166.

²⁷³ Murat Yüksel, *age.*, 166.

3.2.2.12.Hafız Mehmed Çeşmesi*

Esentepe Mahallesi, Erzurum caddesinde yer aldığı belirtilmiştir. Çeşmenin kitabesinden Hafız Mehmet Evliya tarafından annesi adına 1882/83 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır²⁷⁴.

Çeşmenin Hamiyet Özen – vd.’den elde ettiğimiz fotoğrafından kesme taş malzemedен, düz cepheli ve üçgen bir alınlığa sahip olduğu görülmektedir. Alınlık ortasında ise dört satırlık kitabesi bulunmaktadır (Fotoğraf 247).

Oldukça sade olan çeşme üzerinde tek bir lüle bulunmaktadır. Bununla birlikte yalak kısmının mevcut olduğu görülmektedir.

Kitabe: dikdörtgen şekilde olan kitabe, ince şeritlerle dört satıra ayrılmıştır. Kitabe zemin oyma tekniğinde sülüs hatla yazılmıştır. Kitabede ise şu ifadeler yer verilmiştir (Fotoğraf 248).

Metin;

1- حافظ محمد اوليا كيم مادري روى ايجون

2- بو چشمه يى باق في سبيل الله يابديردى

3- كندى يديلر ديديلر (بادى) آقجه تاريخن

4- آج بسمليله ايج صويى بو چشمه دن اولسون حيات سنة ١٣٠٠

Okunuşu:

1- “Hafız Mehmed Evliya kim maderi ruhi için

2- Bu çeşmeyi bakfi sebilillah yaptırdı o zat

3- Geldi yediler dediler (badi)-yi akça tarihin

4- Aç besmeleyle iç suyu bu çeşmeden olsun hayat sene, 1300”²⁷⁵.

---

* Bu çeşme Özen – vd., hazırlamış olduğu Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri adlı eserde mevcut çeşmeler içerisinde gösterilmiştir. Ancak belirtilen adres doğrultusunda yapmış olduğumuz saha çalışmasında bu çeşmeyi yerinde tespit edemedik dolayısıyla bu çeşmeyi mevcut olmayan çeşmeler başlığı altında ele aldık.

²⁷⁴ Hamiyet Özen – vd., age., s.89.

Açıklaması:

- 1- *“Hafız Muhammed Evliya ki annesinin ruhu için*
- 2- *Bak, o zat bu çeşmeyi Allah yolunda (Allah rızası için) yaptı*
- 3- *Yediler geldiler, akça tarihinin sebebini dediler.*
- 4- *Besmeleyle aç, bu çeşmeden suyu iç, hayat olsun! Sene, 1300 (1882/1883)”.*²⁷⁶

---

²⁷⁵ Murat Yüksel, age., s.168.

²⁷⁶ Murat Yüksel, age., s.168.

3.2.2.13. Askeri Çeşme 2*

Murat Yüksel bu çeşme hakkında şu şekilde bahsetmektedir; Askeri Hastanenin kuzey cephesinde sağlı sollu merdivenlerin arasında yer alan bu çeşme (H:1302/1884, Hasan Paşa tarafından hastaneyle birlikte yapılmıştır. Bununla birlikte çeşmenin düz bir cepheye sahip, üzerinin ise kademeli bir saçakla örtülü olduğuna değinmiş ve suyunun akmadığını belirtmiştir²⁷⁷.

Kitabesi: 1.49 x 0.39 m ölçülerinde²⁷⁸ olan kitabe mermer malzeme üzerine işlenmiştir. Elips şeklinde bir kartuş içerisinde, dikdörtgen oluşturacak yerleştirilmiş sekiz satırlık kitabe metni yer almaktadır. Bu dikdörtgen kısmın kenarlarına ise dört kolu olan yarım yıldızlar yerleştirilmiştir. Talik hatla, zemin oyma teniğinde oluşturulan kitabede ise şu ifadeler yer verilmiştir (Fotoğraf 249).

Metin:

- 1- حسن نیتله کیم ایلرسه بر امره آغاز
شبهسز مظهر توفیقی اولور مولانک
- 2- همتک قلع جبال ایتدیکن ایلر تصدیق
اسکی حالنی بیلن بو جبل و صحرانک
- 3- اشته بو چشمه دخی همت نقدیه سی
کورینان بو قدر آثاری یاپان دانانک
- 4- یازدی حافظ صویبی بی غایه کورنجه تاریخ
بو گوزل تحفه قوماندان حسن پاشانک

---

* Bu çeşme Askeri alanda olması dolayısıyla mevcut hali yerinde incelenememiştir. Murat Yüksel'in çalışmasından edindiğimiz bilgiler doğrultusunda hareket ederek suyunun akmadığını ancak mevcut olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Ancak günümüzde bizzat yerinde inceleyemediğimizden dolayı ve akıbetinin tam olarak ne olduğu hakkında kesin bir şey söyleyemediğimizden bu yapıyı mevcut olmayan çeşmeler başlığı altında ele aldık.

²⁷⁷ Murat Yüksel, age., s.171.

²⁷⁸ Murat Yüksel, age., s.172.

Okunuşu:

1. *"Hüsn-i niyetle kim eylerse bir emre ağaz
Şüphesiz mazhar-ı tevfiği olur Mevla'nın*
2. *Himmetin kal'i cibal ettiğin eyler tasdik
Eski halini bu cebel u sahranın*
3. *İşte bu çeşme dahi himmet-i nakdiyyesidir
Görünen bu kadar asarı yapan denanın*
4. *Yazdı Hafız suyu bi-gaye görünce tarih
Bu güzel tuhfe kumandan-ı Hasan Paşa'nın Nemmekahu Mehmed Emin
Es'ad 1302²⁸⁰"*

Açıklaması:

1. *"Kim bir işe iyi niyetle başlarsa, kuşkusuz, Allah'ın yardımına mazhar olur.*
2. *Gayret ve yardımın dağları yerinden söküp kopardığını bu dağların ve sahranın eski halini bilen tasdik eder*
3. *İşte bu çeşme dahi, görünen bu kadar eserleri yapan ilim sahibinin kendi parasıyla yaptırdığı eserdir.*
4. *Suyu gayesiz görünce, Hasan Paşa'nın bu güzel hediyesi olan çeşmenin tarihini yazdı,
Bu kitabeyi mermere Mehmed Emin Esad yazdı.
1302 (1884)²⁸¹"*

---

²⁷⁹ Murat Yüksel, *age.*, s.171.

²⁸⁰ Murat Yüksel, *age.*, 171

²⁸¹ Murat Yüksel, *age.*, 171

3.2.2.14.Kırzade eşmesi

Günümüze ulaşamayan çeşmenin kitabesi yeniden yapılmış küçük ölçekli çeşme üzerine yerleştirilmiştir. Ancak çeşme hakkında Ömer Kahraman ön cephesi dikdörtgen bir şekilde olup, tavanı mermerle kaplı ve 2.50 x 2.75 m ölçülerinde olduğundan bahsetmiştir²⁸².

Kitabe; mermer malzemeden, dikdörtgen şekilde kitabe on satırdan oluşmaktadır. Satırlar kartuş içerişe alınmıştır. Zemin oyma tekniğinde oluşturulan kitabe, sülüs hatla yazılmıştır. Kitabede ise şu ifadelere yer verilmiştir (Fotoğraf 250).

Metin:

1- قير زاده حاجى اسماعيل عالى همتك

حضرت الله مبرور ايلسون خيراتنى

2- بو صويك اجراسنه تا منبعندن باشلايوب

ايلدى مجراسنك تجديد اعمالاتنى

3- گرچه اسکندر پاشا وقتيله ياپدرمش فقط

هب خراب ايتدى انك ايام تأسيساتنى

4- شمى بو بانى ثانى اسکندر شيمه هم

---

²⁸² Ömer Kahraman, Trabzon'da Türk Devri Mimari Eserleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003, s.227.

ایتدی اول مرحومی احیا هم ده کندی ذاتی

5- یاپدروب بر قاچ محلده چشمه اكمال ایلدی

بيك اوچيوز اون يدي سالنده انشآتى

Okunuşu:

1. *Kır-zâde Hacı İsmâ 'il-i âlî-himmetin*

Hazret-i Allah mebrûr eylesün hayrâtını

2. *Bu suyun icrâsına tâ menba 'ından başlayıp*

Eyledi mecrâsının tecdîd i 'mâlâtını

3. *Gerçi İskender Paşa vaktiyle yaptırmış fakat*

Hep harâb etdi anın eyyâm te 'sîsâtını

4. *Şimdi bu bânî-i sâni-i Sikender- Şîme hem*

Etdi ol merhûmu ihyâ hem de kendi zâtını

5. *Yapdırup birkaç mahalde çeşme ikmâl eyledi*

*Bin üç yüz on yedi sâlinde inşââtını*²⁸³

Açıklaması:

Allahü Teale Hzretleri, gayret ve yardımı yüksek Kırzade Hacı İsmail'in hayırlarını makbul eylesin

---

²⁸³ Murat Yüksel, *age.*, 175.

Bu suyun akması ,için ta kaynağından başlayarak, mecrasının yapısını yeniledi

Gerçi, İskender Paşa zamanla yaptırmış, fakat, günler onun tesisatını hep harap etti

Şimdi, bu çeşmenin ikinci defa yapıcısı olup, İskender (Paşa) huylu (kişi) hem merhumu (İskender Paşa 'yı) hem de kendi zatını ihya etti

Bin üç yüz on yedi yılında inşaatının tamamlayıp birkaç yerde çeşme yaptırdı (1899)²⁸⁴

Bu çeşmelerin yanı sıra Haşim Karpuzu' un Trabzon'da Yok Olan Türk Devri Yapıları adlı çalışmasında geçen Hacı Ahmet ve Fatma Hatun Çeşmesi, Ömer Efendi ve Yelkenci Mustafa Efendi Çeşmeleri de bulunmaktadır. Bu çeşmeler hakkında ise şu şekilde bahsetmektedir;

3.2.2.15. Hacı Ahmed ve Fatma Hatun Çeşmesi

Pazarkapı Mahallesi Mütevelli Sokak'taki bu çeşmenin kitabesi 1978 yılında yok edilmiştir. Sivri kemerli bir cepheye sahip çeşmenin yok olan 0.24 x 0.30 m ölçülerindeki kitabesi şu şekildedir²⁸⁵:

“Bihamdullah Huda ab-ı revan eyledi zirü zeminden

Nice canlar intifa ederler ab-ı hayattan

Ya Rabbena şefaet kıl Muhammed Mustafa'dan

Nuş etmek müyesser kıl ya Rab ab-ı kevserden

Sahib-ül'hayrat el'hac Ahmed bin İsmail

Ve Fatıma Hatun bint-i Ömer Ağa sene:1161 (1748/49286)”

---

²⁸⁴ Murat Yüksel, *age.*, 175-176.

²⁸⁵ Haşim Karpuz, **Trabzon'da Yok Olan...**, s.103.

2.2.2.16. Ömer Efendi Çeşmesi

Cumhuriyet Mahallesi, Bilaloğlu sokakta H:1265/M:1845 yılında yaptırılmış olduğundan ve dörtgen kesitli, sivri kemerli ve saçaklı bir cepheye sahip olduğunu söylemektedir²⁸⁷.

3.2.2.17. Yelkenci Hacı Mustafa Efendi Çeşmesi

1852 yılında yaptırılmış olan çeşmenin Boztepe Caddesinin batı kenarında yer aldığını belirtmiştir²⁸⁸.

Son olarak Hamiyet Özen- vd.'in hazırlamış olduğu Kent içi Kültür Envanteri adlı çalışma da “Yıkılmış ve Yeri Tespit Edilmeyen Çeşmeler” başlığı altında verilmiş çeşme listesi bulunmaktadır. Bu çeşmelerin isimleri ise şunlardır;²⁸⁹,

Ayasofya Çeşmesi, Aldıkaçtı Çeşmesi, Değirmencioğlu Çeşmesi, Derviş Ali Kaptan Çeşmesi, Emin Alemdar Çeşmesi, Gümrük Çeşmesi, Hacı Yahya Çeşmesi, Kalcıoğlu Mehmet Ağa Çeşmesi, Karnaloğlu Çeşmesi, Kavaklı Çeşmesi, Kemer Çeşmesi, Komar Çeşmesi, Konak Çeşmesi, Maşatlık Çeşmesi, Musa Paşa Çeşmesi, Nemlizade Şevkibey Çeşmesi, Saltoğlu Çeşmesi, Tekke Çeşmesi, Vişne Çeşme'dir.

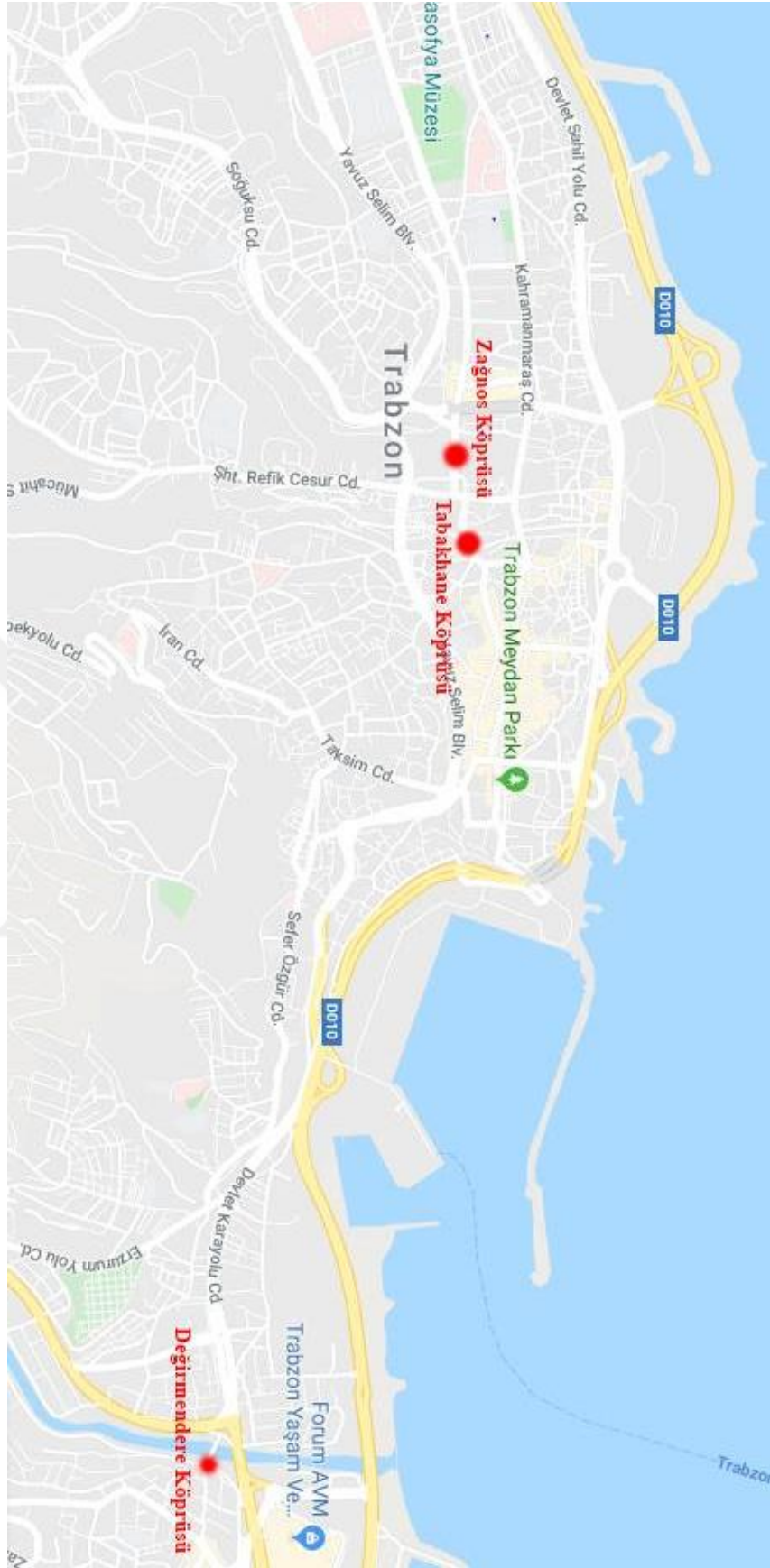
---

²⁸⁶ Haşim Karpuz, **Trabzon'da Yok Olan...**, s.103.

²⁸⁷ Haşim Karpuz, **Trabzon'da Yok Olan...**, s.103.

²⁸⁸ Haşim Karpuz, **Trabzon'da Yok Olan...**, s.104.

²⁸⁹ Hamiyet Özen,-vd. **age.**, s.78.

Trabzon Köprüler Dağılımı (Google Maps)

3.3.Köprüler

3.3.1. Tabakhane Köprüsü

Çizim No: 35.

Fotoğraf No: 251 - 256.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar ilçesi, Tabakhane deresi üzerinde inşa edilmiştir.

Yapım Tarih: Son şeklini 19. Yüzyılda almıştır.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili, Ortahisar ilçesi, Tabakhane Deresi üzerinde kurulmuş olan yapının yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir (Fotoğraf 251).

Doğu - batı doğrultusunda uzanan köprü 75 m Uzunluğunda 7.30 m²⁹⁰ genişliğinde tabliyeye sahiptir. Düz olarak inşa edilmiş olan köprü iki kademelidir. Alt sırada yarım daire şekilli tek kemer gözü, üstte ise yine yarım daire şekilli altı kemer gözü bulunmaktadır.

İnşa malzemesi olarak moloz taş ve kesme taş malzeme kullanılmıştır. Yoğunluk olarak güney cephe duvarların neredeyse tamamında moloz taş malzeme kullanımı görülmekle birlikte korkuluğun oturtulmuş olduğu en üst sırada ve kemerlerde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kuzey cephede ise ağırlıklı olarak kesme taş malzeme kullanımı görülmektedir, Onarımlar sonrasında ise duvar derzlerinin bir kısmı çimentolu harçla sıvanmıştır.

---

²⁹⁰ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.53.

Köprünün cepheleri incelendiğinde, değişik dönem özellikleri görülebilmektedir. Güney cephede ağırlıklı olarak moloz taş malzeme kullanılmıştır. Sade şekilde olan cepheyi sadece iki katlı yarım daire kemer hareketlendirmektedir (Fotoğraf 252). Bu kemerlerden alt ve biraz daha iç kısımda bulunan kemer Roma dönemine aittir²⁹¹. Bizans Döneminde ise ortadaki yüksek kemer yapılmış olup, bu döneme ait batı taraf da bir kemer daha görülmektedir (Fotoğraf 253)²⁹².

Kuzey cephe ise altı kemer gözünden oluşmaktadır (Fotoğraf 254). Cephe duvarında güney cepheye göre düzgün bir taş işçiliği görülmektedir. Cephede yer alan bu kemerli bölümler Osmanlı Döneminde, 19. Yüzyılda ilave edilmiştir²⁹³. Kemerler yığma ayaklar üzerine oturmaktadır (Fotoğraf 255). Ayaklarla kemer birleşim noktasından yatay olarak devam eden silmeler cephe boyunca uzanmaktadır.

Günümüzde aktif olarak kullanılan köprünün tabliyesi asfalt dökülmüş olup, tabliyenin her iki tarafına kaldırımlar yapılmıştır (Fotoğraf 256). Köprü korkuluğu ise sonradan eklenmiş, demir parmaklıklar şeklindedir. Bu bilgilerin yanı sıra Bıjışkyan köprünün ayrıca su kemeri olarak kullanıldığından bahsetmiştir²⁹⁴.

Bugünkü Durumu: Günümüze kadar birçok onarım geçirmiş olan yapı, mevcut durumu itibariyle sağlamlığını korumaktadır. Bununla birlikte aktif olarak kullanılan köprü taşıt trafiğine açık olup tek yönlü olarak ulaşım sağlanmaktadır.

Tarihlendirme: Herhangi bir kitabesi bulunmayan yapının yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak ilk yapım tarihinin Roma döneminde 1. Yüzyıla kadar indiğinden bahsedilmektedir²⁹⁵. Evliya Çelebi ise yapının

---

²⁹¹ Haşim Karpuz, **age.**, s.53.

²⁹² Haşim Karpuz, **age.**, s.53.

²⁹³ Haşim Karpuz, **age.**, s.53.

²⁹⁴ “ *Dabakhane Kapısının önünde üzerinde aynı şekilde bir köprü bulunan geniş ve derin bir hendek vardır. Bu köprünün üzerinden Justinianos kanalından gelen su altından da Kuzgundere geçer.*” Hüseyin Albayrak, **Trabzon Ortahisar ve Çevresi**, Ankara, 1998, s.94.

²⁹⁵ Hamiyet Özen-vd., **age.**, s.166.

Karakoyunlulara ait olduğunu yazmıştır²⁹⁶. Son olarak Köprü 1833 yılında Vali Emin Muhlis Paşa tarafından yapılan onarım sonrası bugünkü halini almıştır.²⁹⁷.

Tarihlendirme konusunda kesin verilerin olmaması ve yapının da oldukça sade bir özellik göstermesi ve köprü üzerinde herhangi bir inşa kitabesi veya tamir kitabesi gibi bulguya rastlanılmaması köprüyü tarihlendirme noktasında oldukça güç duruma sokmaktadır. Ancak yukarıda belirtmiş olduğumuz kaynaklardan aldığımız bilgiler doğrultusunda yapının son şeklini 19. Yüzyılda aldığını söyleyebiliriz.

---

²⁹⁶ Şengül Yalçınkaya Erol, **agm.**, s.3302.

²⁹⁷ Şengül Yalçınkaya Erol, **agm.**, s.3302.

3.3.2. Zağnos Köprüsü

Çizim No: 36.

Fotoğraf No: 257-262.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar ilçesi, Zağnos Vadisi'nde yer almaktadır.

Yapım Tarih: Son şeklini 19. Yüzyılda almıştır.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili, Ortahisar ilçesi Zağnos vadisinde yer alan köprü, Zindan Kapı ile İmaret kapısını birbirine bağlamaktadır. Tarihi kaynaklar bu köprünün yerinde açılıp kapanabilen ahşap bir köprünün varlığından bahsederler²⁹⁸. Bışıkyan* ve Evliya Çelebi* köprü hakkında bilgiler vermektedir (Fotoğraf 257).

Trabzonun fethiyle birlikte Zağnos Paşa tarafından kesme taş malzemeden iki gözlü köprü yaptırılmıştır²⁹⁹. İsmi de fetihle görev alan Zağnos Paşa**dan

---

²⁹⁸ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.31.

* “İmaret Kapısı yanında dört köşe büyük kule vardır. Kulenin güney dış yönünde Grekçe büyük bir kitabe vardır. Fakat çok yüksekte olduğunda “bu kuleyi Aleksios Komnenos yaptırmıştır”. Cümlesini okuyabildik. Buradan Zağnos Kapısına kadar, üzerinde yüksek bir köprü bulunan geniş ve derin hendek vardır. Köprünün iki yanı yarısına kadar taş, orta kısmı tahtadır. Harp esnasında köprü kaldırılır ve bu taraftaki sur hendekten dolayı çok yüksek ve metin olduğu için kale bu cihetten emniyet içinde kalır. Köprünün altından yerlilerin İskeleboğ (Zağnos Deresi) akar”. (Hüseyin Albayrak, **age.**, s.81)

* Evliya Çelebi'nin bakışı ile köprü kale duvarı içinde zannedilir. Zindan Kapısından Zağnos kapısına kadar bu köprü kale duvarlarına kadar bitişik uzanır. (Hüseyin Albayrak, **age.**, s.81)

²⁹⁹ Şengül Erol Yalçınkaya, **agm.**, s.3303.

almıştır³⁰⁰. Yapı üzerinde ise Roma Döneminden başlayarak 19.yüzyıla kadar ki onarımların izlerini görülür³⁰¹.

Doğu – batı doğrultusunda uzanan köprü 55 m uzunluğunda 7 m genişliğindedir³⁰². Ortasında tam olarak birbiri hizasında olmayan altta ve üstte yarım daire kemerler bulunmaktadır (Fotoğraf 258). Alttaki küçük kemer Roma, üstteki yüksek kemer ise Bizans Dönemine ait olmalıdır³⁰³. Küçük kemer ise kuzey cepheden görülebilmektedir.

Yapının duvarlarında malzeme kullanımı anlamında farklılıklar görülmektedir. Moloz taş malzeme ağırlıkta kullanılmıştır. Ancak bu malzeme kullanımı duvarlarda düzensiz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu düzensiz duvar örgüsü farklı dönemlerdeki yapılan onarımlardan dolayı olmalıdır. Bununla birlikte üst kısımdaki yüksek kemerin yanlarında muhtemel sağır kemerlerde tuğla kullanımı görülmektedir.

Köprünün her iki cephesi de (Fotoğraf 259) sade şekilde olup (Fotoğraf 260), yığma sistemiyle yapılmış, karmaşık bir duvar örgüsüne sahiptir. (Fotoğraf 261) Köprünün en üst kısmı son zamanlardaki eklemelerle genişletilmiştir. Bu eklemeler köprünün asıl duvar örgüsünün bittiği kısımdan dışa doğru kademeli bir şekilde çıkıntı yapan uygulama ve bu kısmın üstüne ise beton malzemeyle yapılmış, konsollarla taşınan ve köprü tabliyesini oluşturan eklemelerdir. Bu

---

* Hayatının ilk yılları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bazı araştırmalarda Rum, Arnavut veya Türk diye tanıtılır. Vakfiyesinde adının Zağanos b. Abdullah diye geçmesi devşirme olduğu gösterir. Dönemin bazı İtalyan kaynaklarında Arnavut asıllı olduğu ve sarayda yetiştiği bildirilir. Bu sonuncu bilgi daha doğru kabul edilir. İlk resmi görevi haznedarbaşı olup, II. Murad zamanında saraya alınmıştır. Sancak beyliği ve vezirlik yapmış olan Zağanos Paşa birçok sefere katılmıştır. Özellikle II. Mehmed döneminde önemli başarılarla imza atmıştır. Son olarak H:868/M:1464 vefat ettiği düşünülmektedir (Feridun Emecen, “Zağanos Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:44, İstanbul, 2013, s.72-73)

³⁰⁰ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.55.

³⁰¹ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.55.

³⁰² Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.55.

³⁰³ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.55.

eklemelerle tabliye kısmı genişletilmiş olup, yanlarına metal korkuluklar yerleştirilmiştir. Bununla birlikte tabliyesi taş döşenmiştir(Fotoğraf 262).

Bugünkü Durumu: Günümüze kadar birçok onarım geçirmiş olan yapı, mevcut durumu itibariyle sağlamlığını korumaktadır. Bununla birlikte aktif olarak kullanılan köprü taşıt trafiğine açık olup, tek yönlü olarak ulaşım sağlanmaktadır.

Tarihlendirme: Bryr-Winfield köprüde bir çok aşamadan geçtiğinden bahsetmişlerdir. Öncelikle Roma Dönemi özelliklerini gösterdiğini, daha sonra Bizans Dönemi, Trabzon Devleti Dönemi, ve 19. Yüzyıl onarımlarından geçtiğine değinmişlerdir.³⁰⁴.

Yapıyı kesin olarak tarihlendirmek oldukça zordur. Ancak yukarıda belirtmiş olduğumuz kaynaklardan aldığımız bilgiler doğrultusunda son şeklini 19. Yüzyılda aldığı söylenmektedir.

---

³⁰⁴ Antony Bryer – David Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of The Pantos**, Washington, 1985,s.187.

3.3.3. Değirmendere Köprüsü

Çizim No: 37.

Fotoğraf No: 263 - 268.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar ilçesi, Değirmendere üzerinde yer almaktadır.

Yapım Tarih: 1891.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Osmanlı döneminde mevcut dört gözlü, dik köprüler grubuna koyacağımız yapının yıkılmış, yerine ise bugünkü köprü inşa edilmiştir(Fotoğraf 263)³⁰⁵. 1891 yılında Nemlizedeler tarafından yaptırılan bugünkü köprü düz, basık kemerlidir³⁰⁶. Önceki köprü ise arşiv fotoğraflarından incelendiği kadarıyla; tempan duvarları dik, tabliye kısmının kısmen düz, sel yaran ve topuklarının olmadığı görülmektedir. Ayrıca bugünkü köprüye göre ayakları daha kalın ve geniş olup, kemerleri sivridir.

Yerine inşa edilmiş olan bugünkü köprü ise şu şekildedir; Doğu- batı doğrultusunda uzanan köprü dört gözlüdür. Ancak batı taraftaki göz daha küçük tutulmuş olup, tahliye amaçlı olduğu düşünülmektedir. Köprü'nün uzunluğu 137 m, genişliği 5.50 m'dir. Trabzon Karayolları Bölge Müdürlüğü'ndeki Projesinden müellifinin Belediye Baş Mühendisi Isidor de Sulima Ralsnomy olduğu bilinmektedir³⁰⁷.

---

³⁰⁵ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.56.

³⁰⁶ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.56.

³⁰⁷ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.56.

İnşa malzemesi olarak kesme taş malzeme kullanılmıştır. Bununla birlikte tabliyesi taş döşeli olup, korkuluklarda ise metal malzeme kullanımı görülmektedir.

Yapının cephelerine baktığımızda her iki cephesi de aynı düzende (Fotoğraf 264) olduğu görülmektedir (Fotoğraf 265). Her iki cephede de yarım daire şekilli basık kemerler görülmektedir (Fotoğraf 266). Bu kemerler yığma ayaklar üzerine oturmaktadır. Ancak kenarlarda kalan ayaklar zamanla suyun taşımış olduğu taş, toprak ve kumun kıyılarda biriktirmesi sonucunda, tamamen etrafı dolmuş neredeyse ayaklar kaybolma durumuna gelmiştir. Bununla birlikte her iki cephede de tabliye kısmına yakın bir noktadan yatay olarak uzanan bir silme kuşağı bulunmaktadır. Bununla birlikte menba ve mansap kısımları yuvarlak şekilde olup, bunlar tabliye seviyesine kadar yükseltilmiştir (Fotoğraf 267).

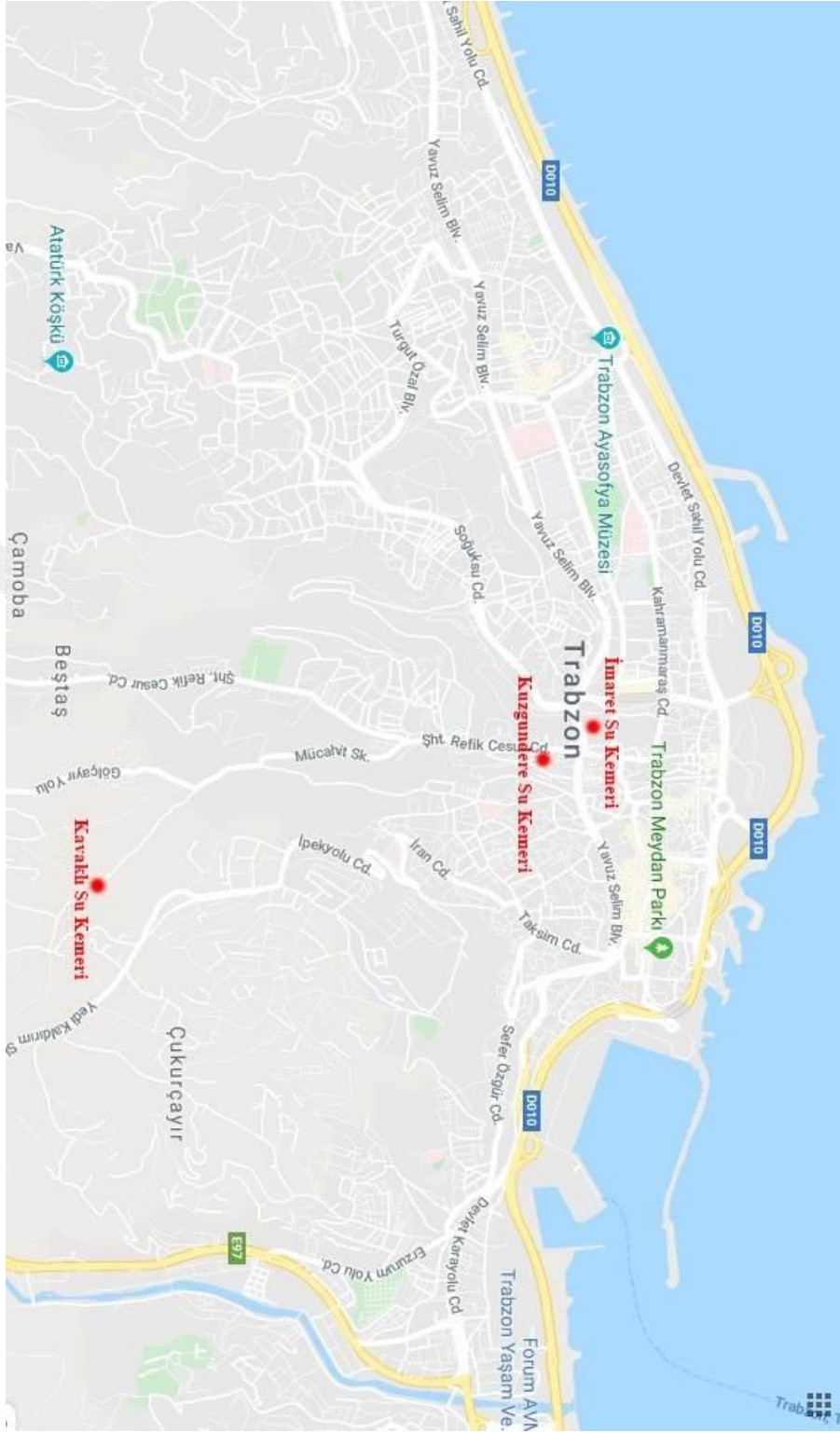
Tabliyesi taş döşeli olan köprünün her iki tarafında metal korkuluklar yer almaktadır (Fotoğraf 268). Bununla birlikte bu korkuluklar tabliye seviyesine kadar yükseltilmiş olan menba ve mansap kısımlarını da çevrelemekte olup, köprü üzerine yarım daire çıkıntılar olarak güzel bir görüntü sunmaktadır.

Bugünkü Durumu: Günümüzde aktif olarak kullanılan yapının taş araları çimentolu harçlarla sıvanmıştır. Bununla birlikte araç trafiğine açıktır.

Tarihlendirme: 1891 yılında Nemlizedeler tarafından yaptırılmıştır³⁰⁸.

---

³⁰⁸ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.31.

Trabzon Su Kemerleri Dağılımı (Google Maps)

3.4. Su Kemerleri

3.4.1. Kuzgundere Su Kemerli

Çizim No:

Fotoğraf No: 269-271.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar ilçesi, Yeni Cuma Mahallesi'nde yer almaktadır.

Yapım Tarih: 6. Yüzyıl ? - 13.yy. ?.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili, Ortahisar İlçesi, Yeni Cuma Mahallesi ile Kale arasındaki Kuzgundere üzerine kurulmuştur. Kemer St. Eugenios'a atfedilmekte ve Justinyen zamanına 6. Yüzyıla tarihlendirilmektedir³⁰⁹.

Yapı malzemesi olarak moloz taş ve kesme taş malzeme kullanılmıştır. Genişliği 1.80 m, uzunluğu ise 11 m ölçülerindedir³¹⁰. ise Kemer yüzeylerinde kesme taş, geriye kalan kısımlarda ise moloz taş malzeme kullanılmıştır. Bununla birlikte onarımlar sonrası yapıda suyun geçtiği kanal kısmı beton malzemeyle yenilenmiştir (Fotoğraf 269).

Yarım daire kemerli iki gözden oluşan yapının her iki yüzeyi de sade şekildedir (Fotoğraf 270). Yapının kanal kısmı kemer kalınlığından dışarı doğru beton malzemeyle genişletilmiş olup, kenarlarına da duvarlar yapılmıştır (Fotoğraf 271).

Bugünkü Durumu: Günümüzde kısmen de olsa sağlamlığını korumakta olan yapının yapılan çevre düzenlemeleri ve yol çalışmalarının hafriyatı altında kalma tehlikesi bulunmaktadır.

---

³⁰⁹ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.13.

³¹⁰ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.28

Tarihlendirme: Herhangi bir kitabesi bulunmayan yapıyı kesin olarak tarihlendirmek zordur. Ancak bazı kaynaklarda Justinyen zamanına 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir³¹¹. Bazıları ise 13. yüzyılda yapılmış olabileceğini söylemektedir³¹². Dolayısıyla kesin bir tarih belirlemek oldukça zordur.

---

³¹¹ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.13.

³¹² Şamil Horuluoğlu, **age.**, s.69.

3.4.2. İmaret Su Kemerı

Çizim No:

Fotoğraf No: 272 - 275.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar ilçesi, Zağnos Vadisi'nde yer almaktadır..

Yaptıran: Bilinmiyor.

Yapım Tarih: 13. Yüzyıl.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili, Ortahisar İlçesi Zağnos Vadisi'nde, Erdoğdu yamaçları arasına kurulmuştur. 13. yüzyılda yapılmış olduğu tahmin edilen³¹³ yapı beş gözlü olarak inşa edilmiştir. Bununla birlikte eseri bazı kaynaklar Justiyen zamanına tarihlendirmektedir³¹⁴.

Doğu batı doğrultusunda uzanan kemer 7 m yüksekliğinde 30 m³¹⁵ uzunluğundadır. Yapı malzemesi olarak moloz taş ve kesme taş malzeme kullanılmıştır. Ancak sadece kemer yüzeylerinde kesme taş görölmektedir. Onarımlar sırasında ise duvar aralarının belli bir kısmı çimentolu harçla sıvanmıştır (Fotoğraf 272).

Yarım daire kemerli beş gözden oluşan yapının orta kısımdaki kemerı daha geniş tutulmuştur (Fotoğraf 273). Eserin her iki yüzeyi de sade şekildedir (Fotoğraf 274).

Yapının eski fotoğrafları incelendiğinde kemerlerin üst hizası boyunca kanal kısmının yıkılmış olduğu görölmektedir (Fotoğraf 275). Günümüzde ise bu kısımlar onarım görmüş, onarımlar sırasında ise beton dökülerek tamamen

---

³¹³ Haşım Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.28.

³¹⁴ Haşım Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.28.

³¹⁵ Haşım Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.28.

kapatılmış ve düz bir şekildedir. Bunların yanı sıra eski eser fişinde suyun künklerle taşındığı belirtilmiştir³¹⁶.

Bugünkü Durumu: Sağlam bir şekilde olan yapı, işlevini yitirmiştir.

Tarihlendirme: Kitabesi bulunmayan yapıyı kesin olarak tarihlendirmek zordur. Ancak yapının Haşim Karpuz Jüstiye zamanında yaptırıldığı ve 13. yüzyıl onarımlarıyla günümüze geldiği söylenebilir³¹⁷.

---

³¹⁶ T.K.V.K.B.K. Eski eser fişi.

³¹⁷ Haşim Karpuz, **Trabzon...**, s.13.

3.4.3. Kavaklı Su Kemerı

Çizim No: 38.

Fotoğraf No: 276 – 278.

İnceleme Tarihi: Nisan 2019.

Yeri: Trabzon ili, Ortahisar ilçesi, Boztepe'nin batısında yer almaktadır.

Yapım Tarih: 13.yy.

Yaptıran: Bilinmiyor.

Kitabesi: Yoktur.

Ayrıntılı Tanım: Trabzon ili, Ortahisar ilçesi, Boztepe'nin batısında yer alan eserin yapım tarihi bilinmemektedir.

Moloz taş ve kesme taş malzemeden yığma sistemiyle örülmüş, tek gözlü yarım daire kemerden oluşmaktadır (Fotoğraf 276).

Yapı 99 m uzunluğunda 11.80 m yüksekliğindedir. Kemer açıklığı 15.30 m'dir³¹⁸. Bununla birlikte yapı her iki kenarda arazinin durumu ve suyun akış istikameti doğrultusunda kırılma yapmaktadır.

Yapının her iki yüzeyi de sade şekilde olup (Fotoğraf 277), suyun geçtiği kanal kısmı toprak ve bitkilerle kapanmış bir durumdadır (Fotoğraf 278). Su akışı ise künklerle sağlanmaktadır.

Bugünkü Durumu: Sağlam şekilde olan yapı günümüzde işlevini yitirmiştir.

Tarihlendirme: Kitabesi olmayan yapıyı kesin olarak tarihlendirmek zordur. Ancak Şamil Horuloğlu yapıyı 13. yüzyıla tarihlendirmektedir³¹⁹. Bununla birlikte Haşim Karpuz yapının 19.yy tarihlendirebileceğini ve

---

³¹⁸ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.29.

³¹⁹ Şamil Horuloğlu, **age.**, s.70.

Hazinedarzade Abdullah Paşa'nın Taksim suyu ile irtibatlı olabileceğini söylemektedir³²⁰.

---

³²⁰ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.29.

3.5.Trabzon Merkez İlçede Bulunan Diğer Su Yapıları ve Su Kaynakları

Trabzon Merkez İlçede Bulunan Diğer Su Yapıları; Trabzon’da yer alan su yapıları isimlerini belirtmiş olduğumuz yapı türleriyle sınırlı değildir. Bu su yapılarının yanı sıra sebil, şadırvan, sarnıç ve ayazma gibi su yapıları bulunmaktadır. Bu yapılardan; *Kabak Meydanı Şadırvanı;* eskiden Meydanı Garb-i ve Kabak Meydanı denilen alanda yer almaktadır³²¹. Bununla birlikte 16 yüzyıla tarihlendirilen yapı altıgen altyapı üzerine altı sütunun taşıdığı bir kubbeyle örtülüdür³²². *Osman Paşa Sebili;* Günümüzde sadece kitabesi mevcut olan yapının kitabesi Fatih Caminin doğu cephesinde yer almaktadır. Mermer malzeme üzerine işlenmiş olan kitabe talik hatla yazılmış beş beyitten oluşmaktadır³²³. *Sarnıç;* Kızlar Manastırında bulunan sarnıç manastır avlusunun batısında, kalıntı halinde olup, 15-16.yüzyıla tarihlendirilmektedir³²⁴. *St. George Kilisesi Ayazması;* Ortahisar’ın doğusunda Zafer Mahallesi, Kuzgundere Sokakta yer alan yapı, 1.50 m derinliğinde, yedi köşeli ağız bileziği olan bir kuyu şeklindedir³²⁵.

Su Kaynakları: Trabzon Merkez İlçesinde yapmış olduğumuz bu çalışma dört farklı su yapısını kapsamaktadır. Her ne kadar bu su yapıları önemli olsa da şehrin içerisine kadar ulaşan suyun çıktığı kaynak ve şehre ulaştırmasındaki su yolları da büyük önem taşımaktadır. Özellikle de suların taşınmasındaki en önemli yapılardan biri olan su kemerleri, halkın kullanımına sunulmasında ise çeşme yapıları büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Dönemi’nde, toprak ve ağaç gibi doğal malzemeye yapılmış borularla şehirlere getirilen ve mahalle çeşmelerine dağıtılan içme suları,

---

³²¹ Murat Yüksel, *age.*, s.203.

³²² Haşim Karpuz, *Trabzon....*, s.71.

³²³ Murat Yüksel, *age.*, s.152.

³²⁴ Haşim Karpuz, *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki....*, s.48.

³²⁵ Haşim Karpuz, *Trabzon Merkez ve İlçelerindeki....*, s.33.

genellikle vakıflar tarafından idare edilirdi³²⁶. Osmanlı Devletinin gerileme ve yıkılış sürecinde vakıfların önemini kaybetmesi, yaşanan savaşlar ve pek çok olumsuzluk içme suları konusunda bir takım sıkıntılar getirmiştir. Bu durum Trabzon içinde geçerliydi³²⁷, her ne kadar sık bir akarsu ağıyla sulanan bir şehir olsa bile kent merkezinin su sorunu 19. Yüzyılın başından itibaren kendini göstermeye başlamıştır³²⁸. 1935 yılına kadar ise Trabzon'un içme ve kullanma suları menba suları tarafından karşılanmaktaydı³²⁹. Bununla birlikte dere suları da Cumhuriyetin ilk yıllarında ön plana çıkmaktadır³³⁰.

Zülmera (Nemlizade), Kırzade, İskenderpaşa, Arafılboyu suları menba; Değirmendere, İmaret ve Tekfurçayırı suları dere sularıdır³³¹.

Zülmera (Nemlizade) Suyu: Şehrin güneyinde Zülmera köyünden çıkar ve 8 kilometre uzunluğunda künk borularla şehre ulaşmaktadır³³².

Kırzade Çeşmesi: Şehrin batı tarafından çıkan su 3 kilometre uzunluğunda olup, demir borularla sağlanmaktadır³³³.

İmaret ve Tekfurçayır Suyu: İmaret Deresi Suyu 5 km. uzunluğunda kısmen ark ve kısmen künk boru ile getirildi. Tekfurçayır Deresi suyu ise 7 kilometre uzunluğunda olup, künk borularla getirilmekteydi³³⁴.

---

³²⁶Murat Küçükkuşurlu, Cumhuriyet Dönemi'nde Trabzon'un Su Meselesi ve Atası Projesi, **ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi I/1**, Erzurum, 2015, s.8.

³²⁷ Murat Küçükkuşurlu, **agm.**, s.9.

³²⁸ Ahmet Seyyar, **Trabzon'un Sosyo-Ekonomik Gelişimi (1900-1950)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.110.

³²⁹ Mehmet Berkun-vd., "Trabzon Şehri Su Kaynakları ve Su Kalitesi Kontrolü- Doğu Karadeniz Bölgesinde Su Yapılarının Tasarımı, **Türkiye'de İnşaat Mühendisliği XII.Teknik Kongresi**, 723-Ankara, 1993, s.725.

³³⁰ Murat Küçükkuşurlu, **agm.**, s.9-10.

³³¹ Murat Küçükkuşurlu, **agm.**, s.10.

³³² Ahmet Seyyar, agt., s.111.; Rahmi Çiçek, "Trabzon'da Yerel Yönetim Düşüncesi ve Şehirleşme Çalışmaları(1919-1933)", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, (2. Basım) Trabzon, 2000, s.596.

³³³ Ahmet Seyyar, **agt.**, s.112; Rahmi Çiçek, **agm.**, s.596.

³³⁴ Murat Küçükkuşurlu, **agm.**, 11.

Değirmendere Suyu: Şehrin en önemli su kaynağından biri olan Değirmendere, şehrin doğusunda Trabzon- Erzurum yolunun 16. Kilometresinde bir bent ile dereden ayrılmaktadır. 13 km. uzunluğundaki kısmen kapalı arklarla şehre gelmekte ve burada Taksim Meydan'ındaki depoda toplandıktan sonra çeşmelerle dağıtılmaktaydı³³⁵. Birçok kolu olan derenin ise en önemli kolları ise Meryemana Deresi, Kalyon Deresi ve Maçka Deresidir³³⁶.

Bu su kaynaklarının yanı sıra şehirde kuyulardan da su ihtiyacının sağlandığı bilinmektedir. Bu kuyulara örnek verecek olursak; Boztepe ve Türkan Sayın Kuyusu bunlardan bazılarıdır.

Boztepe Su Kuyusu: Boztepe Mahallesi, İran Caddesi Sokakta 120-122 nolu evin önünde bulunan kuyu 1908 yılında Emine Hatun tarafından yaptırılmıştır³³⁷.

Türkan Sayın'ın Kuyusu: 18-19. Yüzyıla tarihlendirilen kuyu Ortahisar İlçesi Sarayı Atik Çıkmaz Sokak'taki evin bahçesinde yer almaktadır. Kuyunun bilezik ağzı 60 cm çapında, derinliği ise 19.50 metredir³³⁸.

Yukarıda şehri besleyen su kaynakları hakkında kısaca bilgiler verdik. Bununla birlikte bu suların ağırlıklı olarak arklar ve künkler kullanılarak ulaşımı sağlandığını öğrenmekteyiz. Ancak bu sular taşınırken engelleri aşmak amacıyla kullanılan su kemerlerinden Kuzgundere Su Kemerinin Ortahisara doğudaki su kaynaklarından (Boztepe- Değirmendere) su getirdiği³³⁹, İmaret Su Kemerinin Erdoğdu civarından su getirdiği³⁴⁰, Kavaklıdere Su Kemerinin ise Danış Eyüpoğlu Beyin çeşmelerinin kaynağından çıkan suyun vadinin doğu yakasına aktararak Taksim civarındaki çeşmeleri beslediği düşünülmektedir³⁴¹. Bununla birlikte bu getirilen suların yukarıda belirtmiş olduğumuz bilgiler doğrultusunda depolarda

---

³³⁵ Murat Küçüküçürlü, **agm.**, 10.

³³⁶ Mehmet Berkun-vd., **agm.**, s.726.

³³⁷ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerdeki...**, s.113.

³³⁸ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**,s.114.

³³⁹ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.28.

³⁴⁰ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.28 .

³⁴¹ Haşim Karpuz, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki...**, s.29.

biriktirildiği ve çeşmelerle dağıtılarak halkın kullanıma sunulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yine şehre gelen bu suyun çeşmelerin yanı sıra hamamlar içinde en önemli su temin etme kaynağı olduğu dűřunlmektedir.

4.DEĞERLENDİRME

4.1. Hamamlar

Bu çalışmamızda kaynaklar ışığında Trabzon ili merkezinde yer alan 13 hamam tespit edilmiştir. Hamamlardan üç tanesi günümüze ulaşamamıştır. Fakat günümüze ulaşamayan hamamlar da dâhil olmak üzere il merkezindeki hamamların tamamı kataloğa dâhil edilmiştir. Günümüze ulaşan hamamlardan aktif olarak kullanılanlar (Fatih Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, İskender Paşa Hamamı, Meydan Hamamı) haricindeki hamamlardan bazıları harabe (Çifte Hamam) şeklinde olup, bazıları ise kısmen sağlamlığını korusa da terkedilmiş haldedir (İç Kale Saray Hamam, Hacı Arif Hamamı, Askeri Hamam, Alaca Hamam). Bununla birlikte aktif olarak kullanılmayan hamamlardan Tophane Hamamı sağlam durumdadır. Ancak günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Hamamların hangi dönemlerde yapıldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklı görüşler hamamların farklı plan tiplerine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Plan tiplerindeki farklılıklar ise farklı devletler tarafından ele geçirilmiş olan şehrin yapıları, fetheden devlet tarafından mevcut mimari eserleri eklemeler yaparak kullanması veya yıkık olanları mevcut planlar üzerine kendi üslubuyla yeniden inşa etmesinden kaynaklanabilir. Dolayısıyla günümüze ulaşan hamamların her ne kadar bazıları plan özellikleri düzensizlik arz etse de hamamların son şeklini Osmanlı Döneminde aldığını söylemek mümkündür.

Çalışmamızda yer alan hamamlardan Fatih Hamamı, İç Kale Saray Hamamı, Sekiz Direkli Hamamı, Tophane Hamamı, Hacı Arif Hamamı, Alaca Hamam, Askeri Hamam tek hamam (erkekler hamamı) olarak inşa edilmiştir. Geriye kalan İskender Paşa Hamamı, Çifte Hamam, Meydan Hamamı çifte hamam olarak yapılmıştır. Bu hamamlardan İskender Paşa Hamamında erkekler bölümü kadınlar bölümünden daha büyüktür. Meydan hamamında ise boyutları eşit olarak inşa edilmiştir. Bununla birlikte kalıntı halinde olan Çifte Hamam'ın

kaynaklarda geçen planlarından yola çıkarak, erkekler bölümünün daha büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Bugüne kadar hamamlarla ilgili yapılan birçok çalışmada Semavi Eyice'nin hamam tipolojisi kullanılmıştır. Biz de yapmış olduğumuz bu çalışmada Semavi Eyice'nin hamam tipolojisine göre hareket edeceğiz*.

İncelemiş olduğumuz örneklerde Semavi Eyice tipolojisine giren altı adet hamam bulunmaktadır. Bu beş hamamın tamamı “haçvari dört eyvanlı köşe hücreli” plan tipi ve bu tipin değişik varyasyonları olarak karşımıza çıkmaktadır. Geriye kalan beş örnek ise münferit olarak değerlendirilecektir.

4.1.1. Plan Tipleri

Dört Eyvanlı Köşe Hücreli Tip

Günümüze ulaşan yapılardan bu plan tipine ait altı örnek bulunmaktadır. Bunlar; Tophane Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, Alaca Hamam, Hacı Arif Hamamı, Askeri ve Meydan Hamamı'dır. Ancak incelemiş olduğumuz örneklerde sıcaklıkların planları aynı olmakla birlikte üst örtüleri farklılıklar göstermektedir. Yapıların beş tanesinde eyvanlar kubbeyle örtülmüş olup, sadece Sekiz Direkli Hamam'da beşik tonoz kullanılmıştır. Bununla birlikte Askeri Hamamı aslında bu plan tipinin değişik bir varyosunu olarak ele alabilir. Çünkü bu hamamda sıcaklık tamamen tek bir kubbe ile örtülmüştür.

Bu plan tipinde yapılmış Anadolu'da ve İstanbul'da birçok örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır; Tokat Pervane Hamamı (13.yy)³⁴², Tokat Sultan Hamamı (13.yy)³⁴³ Şuhut Vakıf Hamamı(1416)³⁴⁴, Beyşehir

---

* Su Mimarisine Genel Bir Bakış adlı genel başlık altında anlatmış olduğumuz hamamlar kısmında Semavi Eyice tipolojisi anlatılmıştır. Ayrıca bilgi için bakınız;(Semavi Eyice, **İznikte Büyük Hamam...**, s.99-120)

³⁴² Osman Eravşar, **Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar)**, Konya, 2004, s.11.

³⁴³ Osman Eravşar, **age.**, s.21.

Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı (XIII. yüzyıl sonları)³⁴⁵, Edirne Tahtakale Hamamı (15.yüzyılın ilk yarısı), Bursa İbrahim Paşa Hamamı (15.yy)³⁴⁶ İstanbul Zeyrek Hayrettin Paşa Hamamı³⁴⁷, İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Hamamı³⁴⁸, Edirne Sokullu Mehmet Paşa Hamamı (Erkekler Bölümü)³⁴⁹, Zile Yeni Hamam³⁵⁰, Zile Tekke Hamamı³⁵¹, Beyazıt Hamamı³⁵², Tire Eski- Yeni Hamam (H:950/M:1543)³⁵³, (İstanbul-Samatya) Ağa Hamamı (1545?)³⁵⁴³⁵⁵, Şanlıurfa Sultan Hamamı (H:995/M:1568)³⁵⁶, İzmir Yeşildirek Hamamı (XVII. Yy)³⁵⁷, Topal Mehmet Paşa Hamamı (H:1062/M:1651)³⁵⁸, Şanlıurfa Şaban Hamamı (H:1181/M:1767)³⁵⁹ örnek olarak gösterilebilir.

Trabzon hamamları soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden oluşup, bir hamamda olması gereken bütün bölümler görülmektedir. Ancak günümüzde hamamların bazılarında bu bölümlerin kısmen ayakta olduğu veya tamamen yok olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte bu bölümlere ek olarak Meydan Hamamı erkekler bölümünde aralık mekânı bulunmaktadır. Bu özelliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. XII ve XIII. Yüzyıl

---

³⁴⁴ Sami Karaman, Afyonkarahisar Hamamları, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2013, s.92.

³⁴⁵ Yılmaz Önge, **Konya Beyşehir’de...** s.152.

³⁴⁶ Albert Gabriel, (Hız. Neslihan ER- vd) **Bir Türk Başkenti Bursa**, İstanbul, 2008, s.175.

³⁴⁷ Yılmaz Önge, **Sinan’ın İnşa...**, s.262.

³⁴⁸ Yılmaz Önge, **Sinan’ın İnşa...**, s.264.

³⁴⁹ Yılmaz Önge, **Sinan’ın İnşa...**, s.265.

³⁵⁰ Halit Çal, “ Zile Hamamları”, **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı:XVIII, Ankara, 1988, s.113.

³⁵¹ Halit Çal, agm., s.15.

³⁵² Semavi Eyice, “Beyazıt Hamamı” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992, s.54.

³⁵³ Canan Çakmak, Tire Hamamları, Ankara, 2002, s.66.

³⁵⁴ Mehmet Nermi Haskan, **İstanbul Hamamları**, İstanbul, 1995, s.17.

³⁵⁵ Oktay Aslanapa, **age.**, s.91.

³⁵⁶ A.Cihat Kürkçüoğlu, **age.**, 54.

³⁵⁷ Harun Ürer, **İzmir Hamamları**, Ankara, 2002, s.56.

³⁵⁸ Haşim Karpuz, **Şebinkarahisar**, Ankara, 1989, s. 32.

³⁵⁹ A.Cihat Kürkçüoğlu, **age.**, s.67.

hamamlarında sıkça görülen aralık mekânının XVI. Yüzyılda terkedildiği bilinmektedir³⁶⁰. 19. Yüzyılda yapıldığı bilinen Meydan Hamamı'nda görülen bu özellik hamamı diğerlerinden ayırmaktadır.

Münferit Planlı Olanlar

Günümüze ulaşan hamamlardan dördü Semavi Eyice tipoloji içerisinde bir yere koyulamayıp, münferit olarak değerlendirilmiştir (Fatih Hamamı, Çifte Hamam, İç Kale Saray Hamamı, İskender Paşa Hamamı,). Bu hamamlardan Çifte Hamamın erkekler bölümünün sıcaklığı Afyonkarahisar Yeni Hamam³⁶¹ ile benzerlikler göstermektedir. Her iki hamamda da karşımıza düzensiz bir sıcaklık planı çıkmaktadır. Sıcaklığın bir köşesinde yer alan büyük kubbeli kısım ve etrafındaki halvet hücreleri şeklinde düzenleme görülmektedir. Bununla birlikte Çifte Hamam'ın kadınlar bölümü sıcaklık tipi ile Afyonkarahisar Dabak Hamamı³⁶² planı benzerlik göstermektedir. Her iki hamamda da sıcaklık kubbesi öne doğru küçük tonoz örtülü mekânlarla genişletilmiştir. Ancak Çifte Hamam kadınlar bölümünde halvet hücreleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte iki tane kubbeli kısmın önünde, beşik tonozlu mekânla genişletilmesiyle oluşmuş Fatih Hamamı'nın sıcaklık mekânı, yukarıda bahsetmiş olduğumuz (Afyonkarahisar'da yer alan) Dabak Hamamı'yla tam bir benzerlik oluşturmaya da sıcaklık mekânının genişletilmesi açısından benzerlik kurulabilir.

İskender Paşa Hamamı Erkekler Bölümde ise sıcaklık tek bir örtü elamanıyla kapatılmıştır. Tek halvetli olan kısım büyük tek bir tonozla örtülmüştür. İskender Paşa Hamamı Kadınlar Bölümü sıcaklık mekânı kubbeli iki dikdörtgen bölümden oluşmaktadır.

Günümüze sadece birkaç bölümü gelmiş olan İç Kale Saray Hamamını ise plan anlamında tam olarak tanımlamak zordur.

---

³⁶⁰ Yılmaz Önge, *Anadolu'da...*, s.22.

³⁶¹ Sami Karaman, *agt.*, s.96.

³⁶² Sami Karaman, *agt.*, s.44.

Anadolu'da ise Niksar Kale Hamamı (12.yy)³⁶³, Niksar Çivril Hamamı (13.yy sonları)³⁶⁴, Niksar Argosti Hamamı (14.yy)³⁶⁵, İzmir Çukur Hamam (17.yy)³⁶⁶, Yeni Şark Hamamı (19.yy)³⁶⁷ gibi münferit hamam örnekleri mevcuttur.

4.1.2. Mekân Dağılımı

Soyunmalık

İncelediğimiz hamamlardan sadece beş tanesinin soyunmalık bölümü mevcuttur (Fatih Hamamı, İskender Paşa Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, Meydan Hamamı,). Ancak Sekiz Direkli Hamam'ın soyunmalık kısmının yenilenmiş olduğu bilinmektedir. Geriye kalan hamamların soyunmalık kısmı yıkılmıştır. Bununla birlikte Askeri Hamam'ın soyunmalık bölümü ise kısmen sağlamlığını korusa da üst örtüsü çökmüş durumdadır.

Soyunmalık bölümü mevcut olan hamamlardan Fatih Hamamı, İskender Paşa Hamamı erkekler bölümü, Askeri Hamam ve Meydan Hamamı, soyunmalık bölümleri kare bir şekildedir. İskender Paşa Hamamı kadınlar bölümü ve Sekiz Direkli Hamam'ın soyunmalık kısımları dikdörtgen biçimlidir.

İncelemiş olduğumuz hamamlardan üç tanesinin soyunmalık bölümlerinin üzeri ise aydınlık fenerlidir (Fatih Hamamı, Sekiz Direkli Hamamı (Eski fotoğraflarında görülmemektedir), İskender Paşa Hamamı,). Ancak Sekiz direkli hamamın soyunmalık kısmı tamamen yenilenmiş olduğundan aydınlık feneri yerine piramidal bir aydınlatma yeri yapılmıştır. Bununla birlikte soyunmalık kısmının üst örtüsü çökmüş olan Askeri Hamam'ında aydınlık fenerli olduğu bilinmektedir.

---

³⁶³ Osman Eravşar, *age.*, s.29.

³⁶⁴ Osman Eravşar, *age.*, s.39.

³⁶⁵ Osman Eravşar, *age.*, s.61.

³⁶⁶ Harun Ürer, *age.*, s.18.

³⁶⁷ Harun Ürer, *age.*, s.22 .

İncelenen örneklerin dört tanesinde soyunmalık yerleri iki katlıdır (Fatih Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, İskender Paşa Hamamı, Meydan Hamamı,). Bununla birlikte yalnızca Meydan Hamamı'nın soyunmalık kısmının duvarlarında nişler yer almaktadır. Hamamların soyunmalık kısımlarında görülen bu niş uygulaması ise XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır³⁶⁸.

Soyunmalık kısımlarında görülen süs havuzu veya şadırvan uygulaması Trabzon hamamlarında Fatih Hamamı ve Askeri Hamam'da görülmektedir. Askeri hamamda tahrip edilmiş olan süs havuzu sekizgen bir şekildedir. Fatih hamamında görülen süs havuzu ise günümüzde masa olarak kullanılmaktadır. Soyunmalık bölümlerinde görülen şadırvan uygulaması ise daha çok büyük hamamlarda bulunmaktadır. Tokat Pervane ve Kastamonu Vakıf Hamamı'nda bu uygulama görülmektedir³⁶⁹.

Soğukluk

Soyunmalık ve sıcaklık bölümleri arasında yer alan soğukluk; vücudu ısıya alıştıran mekân, aynı zamanda tuvalet ve tıraşlığı da içermektedir.

İncelemiş olduğumuz hamamların soğukluk bölümleri dikdörtgen şekildedir. Bu bölümün üzerleri ise kubbe ve tonozlarla örtülmüştür. Tophane Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, Hacı Arif Hamamı, Meydan Hamamı, kubbeyle, Fatih Hamamı, İskender Paşa Hamamı ve Alaca Hamam'da ise tonozla örtülmüştür. Askeri Hamam'da ise soğukluk yanlarda tonoz orta da kubbeyle örtülüdür. Ancak harabe şeklinde olan Çifte Hamamın soğukluğunun Erkekler ve Kadınlar kısmında da tonozla örtülü olduğunu Haşim Karpuz'dan ulaştığımız planından öğrenmekteyiz³⁷⁰. Bununla birlikte İç Kale Saray Hamamında ise su deposu dışında mevcut bölümlerin tam olarak hangi bölüm olduğu anlaşılmadığından soğukluğu hakkında bilgi verilememektedir.

---

³⁶⁸ Yılmaz Önge, *Anadolu'da...*, s.22.

³⁶⁹ Yılmaz Önge, *Anadolu'da...*, s.22.

³⁷⁰ Haşim Karpuz, *Tarbzon ve İlçelerindeki...*, s.103.

Sıcaklık

Sıcaklık hamamlarının en önemli bölümü olup, genellikle kubbeyle örtülü, ortada bir göbek taşı köşelerde ise halvet hücrelerinin yer aldığı bölümler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıcaklık ise plan tipine göre farklılıklar göstermektedir. İncelemiş olduğumuz örneklerin altısı bu tipolojiden haçvari dört eyvanlı, köşe hücreli plan tipine göre inşa edilmiştir (Tophane Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, Alaca Hamam, Hacı Arif Hamamı, Askeri Hamam, Meydan Hamamı). Ancak bu hamamlardan Askeri Hamam dört eyvanlı değildir. Tek bir kubbeyle örtülü olan hamamın köşelerinde 4 adet halvet hücresi bulunmasından dolayı bu plan tipi içerisinde ele aldık. Geriye kalan örnekler ise ancak münferit olarak değerlendirilebilir (Çifte Hamam, Fatih Hamamı, İç Kale Saray Hamamı, İskender Paşa Hamamı).

Üst örtü kısımları ağırlıklı olarak kubbeyle örtülü olan hamamlarda tonoz kullanımı da görülmektedir. Ancak üst örtüyü taşıyan kısımlar açısından ise Sekiz Direkli Hamam dikkat çekmektedir. Bu hamamda diğer hamamlardan farklı olarak merkezi kubbeyi sekiz adet sütun taşımaktadır. Bu özelliğiyle diğer hamamlardan ayrılan yapının Anadolu’da örneklerini görmek mümkündür. Cağaloğlu Hamamı, Süleymaniye Hamamı, Çemberlitaş ve İznik Yeni Hamam’da görülen bu çeşitleme dört eyvanlı, köşe hücreli plan tipinin değişik bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır³⁷¹. Bu farklı varyasyonla Sekiz Direkli Hamam dikkat çekmektedir.

Tıraşlık ve Tuvaletler

Günümüze ulaşmış yalnızca aktif olarak kullanılan hamamların tıraş ve tuvalet kısımları bilinmektedir(Sekiz Direkli Hamam, Fatih Hamamı, İskender Paşa Hamamı, Meydan Hamamı). Aktif olarak kullanılmayan hamamlardan Tophane ve Askeri Hamam’da soğukluk kısmında bulunmaktadır. Geriye kalan hamamların bazılarının harabe şeklinde olmasından dolayı bu bölümler görülememektedir. Bununla birlikte Alaca Hamam’ın iç kısımlarına

---

³⁷¹ Semavi Eyice, “Cağaloğlu Hamamı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:7, İstanbul, 1993, s.13.

girilemediğinden bu bölümler hakkında bilgi verilememiştir. Günümüzde metruk bir halde olan Hacı Arif Hamam'ında ise bu bölümlerin yıktırılmış olduğu düşünülmektedir. Çünkü ağırlıklı olarak soğukluk bölümünde karşımıza çıkan tuvalet ve tıraşlığın Hacı Arif Hamam'ında günümüzde soğuklukta hiçbir şeyin bulunmaması büyük ihtimalle bu bölümlerin yıktırılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Tıraşlık ve tuvalet kısımları bilinen hamamların bu kısımları soğukluk bölümleri içerisinde yer almaktadır. Ancak sadece Sekiz Direkli Hamam'da soğukluğun batısında yer almakta olup, kubbeyle örtülmüştür.

Su Deposu

Trabzon Hamamlarının tamamında su depoları bulunmaktadır. Bu depolar enine dikdörtgen şekilli olup, beşik tonozla örtülmüştür. Ancak harabe şeklinde olan hamamların su deposu (Çifte Hamam) şekillerini elde ettiğimiz plan doğrultusunda belirtilmiştir.

4.1.3. Malzeme

Taş

Trabzon hamamlarının tamamında taş malzeme kullanımı görülmektedir. Bu taş malzeme kullanımı ağırlıklı olarak moloz taş olmakla birlikte kesme taş malzeme karşımıza çıkmaktadır.

Moloz taş, incelenen örneklerin tamamında moloz taş malzeme kullanımı görülmektedir. Bu malzemeler ağırlıklı olarak yapıların beden duvarlarında karşımıza çıkmaktadır.

Kesme taş da incelenen yapıların tamamında görülmektedir. Özellikle kapı ve pencere sövelerinde görülen kesme taş, yapıların kubbelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak onarımlar sırasında iç kale saray hamamının doğu cephesinin bir kısmında kesme taş malzeme kullanılmıştır

Mermer

Yapıların neredeyse tamamında kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak soğukluk ve sıcaklık zemin döşemlerinde ve bu bölümlerin duvarlarında belli bir seviyeye kadar kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte göbek taşları da mermerden yapılmıştır.

Tuğla

Trabzon Merkez hamamlarının ikisinde tuğla kullanımı görülmektedir. Bu hamamlardan Çifte Hamam'ın kalıntılarından incelendiği kadarıyla kubbelerinde, İskender Paşa Hamamı'nın beden duvarlarında, taş örgüler arasında kullanıldığı görülmektedir.

Ahşap

Günümüzde aktif olarak kullanılan dört adet hamamda (Fatih Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, İskender Paşa Hamamı, Meydan Hamamı) yoğun olarak kullanılmıştır. Özellikle soyunmalık kısımlarında karşımıza çıkan ahşap malzeme, bu bölümlerin duvarlarının tamamını veya bir kısmını kaplayacak şekilde kullanılmıştır.

4.1.4.Strüktür Elemanlar

Duvarlar

Trabzon hamamlarının tamamında duvarlar moloz taş malzemeyle yapılmış, yığma olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelemiş olduğumuz örneklerin neredeyse tamamında kubbe ve tonozlar duvarlara oturmaktadır. Bu nedenle yapıların hem beden hem de iç bölümleri ayıran kalan ara duvarlar en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayaklar

İncelemiş olduğumuz örneklerin üçünde Tophane Hamamı, Hacı Arif hamamı sıcaklık kısımlarında yığma ayaklar kubbeyi taşımaktadır. Sekiz Direkli

Hamamın yenilenmiş olan soyunmalık kısmında da beton ayaklar kullanılmıştır. Bazılarında ise taşıyıcı eleman olarak ahşap sütunlar ve taş sütunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahşap sütunlar; Fatih hamamı soyunmalık kısmında, İskender Paşa Hamamı soyunmalık kısmında, Meydan Hamamı Erkekler Kısmında ahşap sütunlar görülmektedir.

Taş Sütunlar; Sekiz Direkli Hamam'da sıcaklık kısmında, Meydan Hamamı Erkekler Bölümü Sıcaklık Kısmında karşımıza çıkmaktadır.

İç kısmına giremediğimiz Alaca Hamam'ın kaynaklardan ulaştığımız planı doğrultusunda sıcaklık kısmında ana kubbenin halvet hücrelerini de oluşturan yığma ayaklar üzerine oturduğu düşünülmektedir. Harabe şeklinde olan Çifte Hamam' da ise herhangi bir ayak veya sütun izlenmemektedir. İç kale Saray Hamam'da ise kubbe ve tonozların duvarlara oturduğu görülmektedir.

Kemerler

Trabzon hamamlarında incelemiş olduğumuz örneklerden özellikle sütun ve ayaklar oturan kubbeli bölümlerin tamamında yarım daire kemer kullanımı görülmektedir (Tophane Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, Alaca Hamam, Hacı Arif Hamamı, Askeri Hamam).

4.1.5. Örtü Elemanları

Kubbe

Hamamlarda en çok karşımıza çıkan örtü elemanıdır. İncelemiş olduğumuz hamamlarda su deposu haricinde kalan bölümlerin tamamında kullanıldığı görülmektedir.

Kubbe örtüsü: Tophane Hamamı soğukluk, sıcaklık ve halvet hücrelerinde, Fatih Hamamı sıcaklık bölümünde, İç Kale Saray Hamamı'nda günümüze ulaşmış bölümlerinde, Hacı Arif Hamamı soğukluk, sıcaklık ve halvet hücrelerinde, Sekiz Direkli Hamam soğukluk, tuvalet ve tıraşlık, Sıcaklık bölümünün merkezinde, Alaca Hamam soğukluk ve sıcaklık bölümlerinde, Askeri Hamam soğukluğun orta kısmında ve sıcaklıkta, Meydan Hamamı erkekler ve kadınlar bölümlerinin soğukluk, sıcaklık ve halvet hücrelerinde kullanılmıştır.

Tonoz

Trabzon hamamlarında ağırlıklı olarak beşik tonoz kullanılmıştır. Hamamların neredeyse tamamının su deposu beşik tonozla örtülmüştür. Tophane Hamamı su deposu, Sekiz Direkli Hamam merkezi kubbe etrafı, İskender Paşa Hamamı erkekler bölümü soğukluk, sıcaklık ve kadınlar bölümü soğukluk mekânlarıyla birlikte su depoları, İç Kale Saray Hamamı, Hacı Arif Hamamı, Meydan Hamamı su depoları ve Askeri Hamam soğukluğun yanları ve su deposu beşik tonozla örtülmüştür.

Ahşap Kirişleme Tavan

Günümüze ulaşan hamamlardan dördünde (Fatih Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, İskender Paşa Hamamı, Meydan Hamamı (Erkekler Bölümü) ahşap kirişleme tavan görülmektedir. Bu yapıların ise soyunmalık kısımlarında bu örtü sistemi karşımıza çıkmaktadır.

4.1.6. Giriş Açıklıkları

Trabzon hamamlarının tamamında hamama girişi sağlayan kapı açıklığı haricindeki bölümler arası geçişi sağlayan giriş açıklıkları dar ve basık şekildedir. Bu girişler ağırlıklı olarak yarım daire şeklindeki basık kemerlerden oluşmaktadır.

4.1.7. Kubbe Geçişleri

Pendantif

İncelemiş olduğumuz hamamların çoğunluğunda kubbe geçişlerinde pendantiflerden yararlanılmıştır. Tophane hamamı soğukluk, sıcaklık kubbelerinde, Fatih Hamamı sıcaklık kubbesinde, Hacı Arif Hamamı soğukluk - sıcaklık kubbelerinde, Alaca Hamam sıcaklık kubbesi, Askeri Hamam soğukluk kubbesi ve sıcaklık kubbelerinde, Meydan Hamamı erkekler bölümü ve kadınlar bölümü kubbe geçişlerinde pendantifler kullanılmıştır.

Türk Üçgeni

İncelemiş olduğumuz hamamlardan günümüze sadece birkaç bölümü gelmiş olan İç Kale Saray Hamamı ve harabe şeklinde olan Çifte Hamam kubbe geçişlerinde Türk Üçgeni kullanılmıştır.

4.1.7. Aydınlatma

Fil Gözleri

Çalışmamızda yer alan hamamlardan sekiz tanesinin kubbe ve tonozlarında fil gözleri bulunmaktadır (Tophane Hamamı, İskender Paşa Hamamı, Fatih Hamamı, Hacı Arif Hamamı, Sekiz Direkli Hamam, Meydan

Hamamı, Alaca Hamam, Askeri Hamam). Özellikle sıcaklık bölümünde karşımıza çıkmaktadır.

Fil Gözleri yedi adet hamamda (Tophane Hamamı, İskender Paşa Hamamı, Fatih Hamamı, Hacı Arif Hamamı, Alaca Hamam, Meydan Hamamı) yuvarlak formlu olup, sadece Sekiz Direkli Hamam'da beşgen formludur.

Aydınlık Feneri

Soyunma mekânı ahşap tavan ile örtülmüş, büyük genel hamamlarda aydınlatma açısından dikkati çeken mimari detay aydınlık feneridir. Fenerlerin, üstü bir külah veya tavanla örtülü, kare, altıgen veya sekizgen prizma elemanlar olduğu bilinmektedir³⁷².

Günümüze ulaşan hamamların üçünde (İskender Paşa Hamamı, Fatih Hamamı, Meydan Hamamı) aydınlık feneri uygulaması görülmektedir. Soyunmalık bölümlerinin üst örtü kısmında bulunan aydınlık fenerleri incelemiş olduğumuz hamamlarda kare ve sekizgen planlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hamamlardan Fatih Hamamı kare, İskender Paşa Hamamı ve Meydan Hamamları sekizgen planlıdır. Bununla birlikte soyunmalık kısmı yenilenmiş olan Sekiz Direkli Hamam (Günümüzde piramidal bir aydınlatma yeri yapılmıştır.), günümüzde harabe halde olan Çifte Hamam ve Askeri Hamam'ın eski fotoğraflarında aydınlık fenerleri olduğu görülmektedir.

Pencereler

Hamamların beden duvarları nerdeyse tamamında sağır olarak bırakılmıştır. İncelenen örneklerden sadece üçünde pencere açıklığı görülmektedir. İskender Paşa Hamamı soyunmalık bölümü cephelerinde ve Fatih Hamamı soyunmalık bölümü kuzey cephesinde, Askeri Hamam soyunmalık bölümü kuzey ve doğu cephesinde büyük boyutlu dikdörtgen pencereler bulunmaktadır.

---

³⁷² Yılmaz Önge, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", s.122-123.

4.1.8. Süsleme

Trabzon'daki hamamlarda öncelik olarak yapıların asıl işlevleri olan temizlenme amacıyla yapıldığı görülmektedir. İncelenen örneklerde süslemenin ikinci planda kaldığı görülmektedir. Günümüzde sadece İskender Paşa Hamamı erkekler bölümüne giriş kapısında ve Askeri Hamam soyunmalık kısmındaki fişkıyeli havuzun yüzeyinde süsleme uygulamaları görülmektedir. Bu süsleme programları İskender Paşa Hamamında lale motifli bitkisel bir uygulama, Askeri Hamam'da ise vazodan çıkan çiçekler şeklindeki bitkisel uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.9. Kitabe

Trabzon'da incelemiş olduğumuz hamamlardan günümüze gelen hiçbir kitabe bulunmamaktadır.

4.2.Çeşmeler

Bu çalışmada kaynaklar ışığında belirtilen Trabzon merkezinde 37 çeşme ele alınmıştır. Ancak bunlardan on yedisi günümüze gelememiştir. Günümüze ulaşamayan çeşmelerin ise yerleri kaynaklar ışığında buldukları yerler tespit edilerek çalışmamızda “Mevcut Olmayan Çeşmeler” başlığı altında incelenmiştir. Katalog bölümünde tanıtımı yapılan eserler, tipoloji, malzeme, yapı elemanları, kitabe ve süsleme gibi başlıklar altında değerlendirilecektir. Ancak sadece günümüze ulaşan çeşmeler değerlendirmeye alınmıştır.

Günümüze kadar yapılmış olan çalışmalarda, araştırmacılar tarafından çeşmeler farklı tipolojilerde ele alınmışlardır. Ayla Ödekan, Ayhan Aytöre ve Haşim Karpuz - Nuri Dülgerler'in* yapmış oldukları tipolojiler bunlardan bazılarıdır. Bizde yapmış olduğumuz bu çalışmada çeşmeleri değerlendirirken Ayla Ödekan' ın yapmış olduğu tipolojiyi esas aldık.

4.2.1. Konularına Göre Çeşmeler

Bağımlı Çeşmeler

Trabzon Ortahisar İlçesinde yer alan çeşmelerin büyük bir bölümü ev ya da bahçe duvarlarına bitişik olarak yapılmışlardır. İskender Paşa Çeşmesi 2, Anonim Çeşme 1, Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1, Manastır Çeşmesi, Askeri 1, Yalı, Faroz, Anonim Çeşme 3, Anonim Çeşme 4, Anonim Çeşme 5, bu tipte karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte kayalık arazilere yaslı olarak inşa edilen (Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2, Abdülhamit Liman Çeşmesi) ve duvara gömülü bir şekilde olan (İskender Paşa Çeşmesi 3, Çarıkçızade Hacı İsmail Ağa Çeşmesi) çeşmelerde bulunmaktadır. Yine birçok kez yerinden

---

* İsimleri belirtilmiş olan araştırmacıların tipolojileri konuyla ilgili yayınlar bölümünde kısaca anlatılmıştır. Ayrıca bilgi için bakınız; (Ayhan Aytöre, **agm.**, s.45-69.), (Ayla Ödekan, **agm.**, s.281-297.), (Haşim Karpuz- Nuri Dülgerler, **agm.**, s.317-331.).

taşınmış olan Abdullah Paşa Çeşmesi de günümüzde sur duvarına bitişik olarak yer almaktadır.

İstanbul ve Anadolu'da günümüze ulaşan pek çok çeşme bir yere bağımlı şekildedir. Kayseri-Sahibiye Medresesi Çeşmesi (H:665/M:1266)³⁷³, Sivas Gök Medrese Çeşmesi (H:670/M:1271)³⁷⁴, Bereketzade Çeşmesi (H:1260/M:1844)³⁷⁵, Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi (H:1145/M:1732)³⁷⁶, Taksim Maksemindeki I. Mahmut Çeşmesi (H:1145/M:1732)³⁷⁷ Hoca Mahmud Çeşmesi (H:855/M:1451)³⁷⁸, Erzurum Abdullah Paşa Çeşmesi (H:1204)³⁷⁹ Emine Hanım Çeşmesi (H:1138/M:1725)³⁸⁰, Hancızade Çeşmesi³⁸¹, Yukarı Mahalle Çeşmesi (19.yy)³⁸², Konya İsmet Paşa İlkokulu Çeşmesi (1927)³⁸³ bağımlı olan çeşmelere örnektir.

---

³⁷³ Yılmaz Önge, **age.**,48.

³⁷⁴ Yılmaz Önge, **age.**,48.

³⁷⁵ H.Örcün Barışta, **İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi**, İstanbul, 1989, s.16.

³⁷⁶ H.Örcün Barışta, **İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetindeki Meyva Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler(Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi, Kemankeş Çeşmesi)**, Ankara,1991, s.10.

³⁷⁷ H.Örcün Barışta, **İstanbul Çeşmeleri (Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi, Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi, Taksim Maksemindeki I. Mahmut Çeşmesi)**, Ankara, 1989, s.38.

³⁷⁸ Mustafa Denктаş, **Karaman Çeşmeleri**, Kayseri, 2000, s.41.

³⁷⁹ Anonim (Eski Genel Müdürlüğü), **Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları**, Erzurum, 2002, s.17.

³⁸⁰ Mustafa Denктаş, **age.**, s.48.

³⁸¹ Mustafa Denктаş, **age.**, s.57.

³⁸² Mustafa Denктаş, **age.**, s.81.

³⁸³ Erkan Aygör- Hacer Kara, "Rumi ve Palmet Motifleriyle Süslenen I. Ulusal Mimarlık Dönemi Konya Çeşmeleri", **Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:19, Konya, 2018, s.160.

Bağımsız Çeşmeler

İncelemiş olduğumuz çeşmeler içerisinde Anonim 2, Anonim Çeşme 6, İskender Paşa Çeşmesi 1, Seyyid Hacı Mehmet Çeşmesi ve Baruthane Çeşmesi, bağımsız bir şekildedir. Ancak daha önceleri Seyyid Hacı Mehmet ve İskender Paşa Çeşmeleri bir duvara bitişik olarak inşa edilmişken sonraki zamanlarda geçirmiş oldukları taşımalar sonucunda günümüzde bağımsız bir durumdadırlar.

İstanbul ve Anadolu’da günümüze ulaşan pek çok çeşme bir yere bağımsız durumdadır. Niğde Ulu Cami Çeşmesi (676/1277)³⁸⁴, Kuru Çeşme (13. yüzyılın ilk yarısı)³⁸⁵ Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (H:1136/M:1723)³⁸⁶, İstanbul-Sulukule, Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi (H:997/M:1588)³⁸⁷, ³⁸⁸, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi(H:1146)³⁸⁹, Hisar Çeşmesi (H:1243/M:1827)³⁹⁰, Mavu Çeşmesi³⁹¹, Hüseyin Efendi Çeşmesi (H:1217/M:1802)³⁹² bağımsız çeşmelere örnektir.

---

³⁸⁴ Yılmaz Önge, **age.**,50.

³⁸⁵ Zekeriya Şimşir, “İlgın Çeşmeleri”, **I. İlgın Sempozyumu** (İlgın, 30.06.-2.07.2010), Konya, 2012, s.621.

³⁸⁶ H.Örcün Barışta, **İstanbul Çeşmeleri (Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi...)**, s.7

³⁸⁷ Yılmaz Önge, **age.**, s.61.

³⁸⁸ Mustafa Denктаş, **age.** s.134.

³⁸⁹ H.Örcün Barışta, **İstanbul Çeşmeleri Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi**, Ankara,1993, s.1.

³⁹⁰ Mustafa Denктаş, **age.** s.95.

³⁹¹ Mustafa Denктаş, **age.** s.134.

³⁹² Haşim Karpuz, **Şebinkarahisar...**, s.43.

4.2.2. Cephe Kompozisyonlarına Göre Çeşmeler

Sivri Kemerli Çeşmeler

Bu kemer formuna sahip Trabzon merkezinde sekiz adet çeşme bulunmaktadır. Bunlar; Seyyid Hacı Mehmet Çeşmesi, Manastır Çeşmesi, Askeri Çeşme, Yalı Çeşmesi, Faroz Çeşmesi ve Anonim 1, 2, 3 Çeşmeleridir. İstanbul ve Anadolu'da günümüze ulaşan pek çok çeşmede sivri kemer kullanımı görülmektedir. Afyon Bolvadin Alaca Çeşme (H:677/M:1278)³⁹³, Karaman-II. İbrahim Bey İmaret Çeşmesi (H:836/M:1432)³⁹⁴, Mihrimah Sultan Çeşmesi (H:954/M:1547)³⁹⁵, Karaman Çarşı Çeşmesi (H:1003/M:1594)³⁹⁶ Kayseri Tavlusun Köyü Çanlı Çeşme³⁹⁷, Hünkar (Fatih) Çeşmesi (H:1069-1070/M:1659)³⁹⁸, Üsküdar İsmail Ağa Çeşmesi (H:1114/M:1702)³⁹⁹, Kayseri Büyük Bürüngüz Yazıcı Çeşmesi (H:1129/M:1713)⁴⁰⁰, Fatih Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (H:1150/M:1737)⁴⁰¹, Eğirdir Baş Mahalle Çeşmesi⁴⁰², Burdur Hacı

---

³⁹³ Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde...**, s.52.

³⁹⁴ Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde...**, s.52.

³⁹⁵ H.Besim Çeçener, **Üsküdar Merkez Mahalleleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri**, İstanbul, 2007, s.82.

³⁹⁶ Mustafa Denктаş, **age.**, s.35.

³⁹⁷ Şerife Tali, "Kayseri Tavlusun Köyünde Bulunan Köprü ve Çeşmeler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7, Sayı:34, s.523.

³⁹⁸ Ahmet Yavuzılmaz, "Gebze Çeşmeleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 25, s.578.

³⁹⁹ H.Besim Çeçener, **age.**, s.68.

⁴⁰⁰ Mustafa Denктаş, "Kayseri Büyük Bürüngüz Köyündeki Türk Anıtları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı:27, 1998, s.169.

⁴⁰¹ Lokman Tay, "Hacı Beşir Ağa'nın İnşa Ettiği Çeşmeler", **Akdeniz Sanat Dergisi**, Cilt:8, 2015, s.24.

⁴⁰² Kurtoğlu, Duygu – M. Rafet Kıstır, "Eğirdir Barla Köyünde Yer Alan Dört Çeşme Üzerine Bir İnceleme", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 67, 2018, s.400.

Hüseyin Ağa Çeşmesi (1829)⁴⁰³, Karaman Kilci Çeşmesi (H:1259/M:1843)⁴⁰⁴, Uşak Deveci Çeşmesi (H:1303/M:1885)⁴⁰⁵, Fatih İlçesi Ebubekir Ağa Çeşmesi⁴⁰⁶, Fatih Hacı Süleyman Efendi Çeşmesi⁴⁰⁷, Kırşehir Şeyh Kızı Hatice Çeşmesi (H: 1287/M:1870)⁴⁰⁸, Bayburt Yedigöze Köyü Çeşmesi (H:1295/M:1878)⁴⁰⁹, Mersin – Erdemli Arslanlı Köyü Çeşmesi (19.yy)⁴¹⁰, Malatya Hacı Şerif Ağa Çeşmesi (H:1318/M: 1900)⁴¹¹, sivri kemerli çeşmelere örnektir.

Yarım Daire Kemerli Çeşmeler

İncelemiş olduğumuz örneklerin üçü yarım daire kemerlidir. Bunlar; İskender Paşa 1, Tuzlu Çeşme ve Anonim Çeşme 4'dir.

İstanbul ve Anadolu'da günümüze ulaşan pek çok çeşmede yarım daire kemer kullanımı görülmektedir. Kayseri Sahibiye Medresesi Çeşmesi (H:665/M:1266)⁴¹², Niğde Ulu Cami Çeşmesi (M:676/M:1277), Afyon Çay Taş

---

⁴⁰³ Mustafa Ekmekçi, “Burdur Merkezdeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Denizli, 2012, s.24.

⁴⁰⁴ Mustafa Denктаş, **Karaman Çeşmeleri**, Kayseri, 2000, s.26.

⁴⁰⁵ Ahmet Duman, Uşak Çeşmeleri, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Van, 2014, s.30.

⁴⁰⁶ Fazilet Koçyiğit, “Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri”, **Adıyaman Ün.versitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 16, Adıyaman, 2014, s.308.

⁴⁰⁷ Fazilet Koçyiğit, **agm.**, s.310.

⁴⁰⁸ Lokman Tay, “Kırşehir Çeşmeleri”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 6, Adıyaman, 2011, s.207.

⁴⁰⁹ Murat Karademir, “Tarihi Bayburt Çeşmelerinden Örnekler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Konya, 2016, s.339.

⁴¹⁰ TAY, Lokman, “Mersin- Erdemli Çeşmeleri” **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2018, s.680.

⁴¹¹Dilara Derici, Malatya Çeşmeleri, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2017.

⁴¹² Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde...**, s.48.

Medrese Çeşmesi (H:677/M:1278)⁴¹³, Karaman Kadıbudak Çeşmesi (H:958/M:1551)⁴¹⁴, Ulubey Merkez Pazar Çeşmesi(H:1247/M:1831-32)⁴¹⁵, Mütevelli Çeşmesi (H:1250/M:1834)⁴¹⁶, Ulubey Bekir Çeşmesi (H:1325/M:1907)⁴¹⁷, Bayburt Karşı Geçit Köyü Çeşmesi⁴¹⁸, Edirne Çamaşırcılar Sokağı Çeşmesi⁴¹⁹ yarım daire kemerli çeşmelere örnektir.

Teğet Kemerli Çeşmeler

Bu kemer formuna ait iki adet çeşme bulunmaktadır. Bunlar; Kethüdazade Hacı Emin Ağa 1 ve 2 çeşmeleridir.

Anadolu'da günümüze ulaşan pek çok çeşmede teğet kemer kullanımı görülmektedir. Konya Kalenderhane Çeşmesi (H:1341/M:1923)⁴²⁰, Konya Bezircii Cami Çeşmesi(19.yy)⁴²¹, Konya Kümbetli Cami Çeşmesii(H:1242/M:1824)⁴²², Taşkent Emirler Çeşmesi (H:1261/M:1845)⁴²³, Pertevniyal Sultan Çeşmesi ((H:1281/ M:1865)⁴²⁴teğet kemerli örneklerdir.

Nişsiz, Düz Cephe Çeşmeler

---

⁴¹³ Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde...**, s.51.

⁴¹⁴ Mustafa Denктаş, **age.**, s.30.

⁴¹⁵ Türkan Acar, "Ulubeydeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 47, 2007, s.137.

⁴¹⁶ Mustafa Denктаş, **agm.**, s.169.

⁴¹⁷ Türkan Acar, **agm.**, s.134.

⁴¹⁸ Murat Karademir, **agm.**, s.332.

⁴¹⁹ Murat Karademir, Edirne Çeşmeleri, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2007, s. 131.

⁴²⁰ Mehmet Akif Sarıkaya, **Konyanın Tarihi Çeşmeleri**, İstanbul, 2012, s.29.

⁴²¹ Mehmet Akif Sarıkaya, **age.**, s.31.

⁴²² Mehmet Akif Sarıkaya, **age.**, s.71.

⁴²³ Hacer Kara, Konya-Hadim ve Taşkent Türk Devri Yapıları, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2006, s.73.

⁴²⁴ Haşim Karpuz, **Şebinkarahisar...**, s.49.

Şehir merkezinde bu gruba giren yedi adet çeşme bulunmaktadır. Bunlar; Abdullah Paşa Çeşmesi, Liman Çeşmesi, Baruthane Çeşmesi, Çarıkçızade Hacı İsmail Çeşmesi, Anonim Çeşme 5, Anonim Çeşme 6, İskender Paşa Çeşmesi 2 ve 3'dür. Geriye kalan çeşmeler ise kemerli nişlere sahiptir.

Anadolu'da günümüze ulaşan pek çok çeşme düz cepheli olarak inşa edilmiştir. Afyon Ak Mescit Cami Çeşmesi(H:1322/M:1904)⁴²⁵, Afyon Ali Vezir Çeşmesi (H:1345/M:1926)⁴²⁶, İnebolu Abdullah Efendi Çeşmesi (H:1333/M:1914)⁴²⁷, Edirne Gülbahar Hatun Çeşmesi⁴²⁸ düz cepheli çeşmelere örnektir.

İki Cepheli Çeşmeler

Kent merkezinde bu gruba giren sadece bir adet çeşme bulunmaktadır. Bu çeşme Trabzon Fatih Cami güneyinde yer alan Anonim Çeşme 5'dür. Bir yapıya bitişik olarak inşa edilmiş olan çeşme köşeye gelecek şekilde yerleştirilmiş olup, üçgenimsi bir görüntü sunmaktadır.

Anadolu'da ise iki cepheli pek çok çeşme bulunmaktadır. Karaman Fakıhzade Mehmet Çeşmesi (H:1209/M:1794)⁴²⁹, Edirne Afife Hatun Çeşmesi (H:1187)⁴³⁰, Edirne Sultan Süleyman Çeşmesi (16.yy)⁴³¹, Edirne İsmail Ağa Çeşmesi(17.yy)⁴³² gibi iki cepheli çeşmeler bulunmaktadır.

---

⁴²⁵ Gülay Karasu, Afyon Çeşmeleri, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2016, s.103.

⁴²⁶ Gülay Karasu, **agt.**, s.125.

⁴²⁷ Murat Çerkez, "İnebolu Çeşmeleri" **I. İnebolu Kültür ve Sanat Sempozyumu**, 1998, s.161.

⁴²⁸ Murat Karademir, **agt.**, s.205.

⁴²⁹ Mustafa Denктаş, **age.**, s.64.

⁴³⁰ Murat Karademir, **agt.**, s.113.

⁴³¹ Murat Karademir, **agt.**, s.116.

⁴³² Murat Karademir, **agt.**, s.121.

4.2.3. Malzeme

Taş

İncelemiş olduğumuz örneklerin üçünde moloz taş malzeme kullanımı görülmektedir. Yalı Çeşmesi çeşme cephesinin kemer köşesinin bir tarafında, Anonim Çeşme 1 kemer köşeliklerinde ve Anonim Çeşme 2 niş içerisinde, kemer köşeliklerinde ve su haznesi duvarlarında görülmektedir. Geriye kalan çeşmelerde ise kesme taş malzeme görülmektedir. Ancak bu çeşmelerin bazılarında kesme taş; Seyyid Hacı Mehmet Çeşmesi İskender Paşa 1 ve 2, Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2, Askeri Çeşme, Liman Çeşmesi, Çarıkçızade Hacı İsmail Ağa Çeşmesi'dir. Bunlar dışında kalanlarda ise kemerlerinde kesme taş malzeme görülse de, ağırlıklı olarak moloz taş malzeme kullanılmıştır.

Mermer

Trabzon Merkez'de bulunan çeşmelerden sadece Abdullah Paşa Çeşmesi tamamen mermer malzemenin inşa edilmiştir. Bununla birlikte sadece kitabelerinde mermer malzemenin kullanıldığı Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi, İskender Paşa Çeşmesi 1, İskender Paşa Çeşmesi 2, Kethüda Zade Emin Ağa Çeşmesi1, Kethüda Zade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2, Çarıkçı Zade Hacı İsmail Çeşmesi, Baruthane Çeşmesi ve gibi örnekler bulunmaktadır.

4.2.4.Yapı Elemanları

Çeşmeler ölçek olarak küçük, inşa tarzı olarak basit ve dışa dönük yapılar olmalarından dolayı, kemer, sütun, paye gibi unsurlar hem yapı hem de cephe elemanı olarak değerlendirilmektedir⁴³³. Bu mimari unsurların yapı ve cephe elemanı olup olmadıkları anıtsal yapılarda daha kolay bir şekilde anlaşılabilir

---

⁴³³ Mustafa Denктаş, *age.*, s.197.

iken, çeşmelerde bu elemanları kesin hatlarıyla ayırmak daha zor olmaktadır⁴³⁴. Bununla birlikte yapı elemanı olarak duvar, ayak, kemer, taşlıklar, su hazneleri ve su yalakları değerlendirmemize dâhil edilmiştir.

Duvarlar

Trabzon Merkez çeşmelerinde mermer malzemedan yapılmış olan Abdullah Paşa Çeşmesi hariç, diğerlerinde kesme ve moloz taş malzeme kullanılmıştır. Bu malzemelerin ise kullanıldığı çeşmeler “Malzeme” kısmında bahsedilmiştir.

Ayaklar

Trabzon Merkezinde yer alan çeşme örneklerinde Kethüda Zade Emin Ağa Çeşmesi 1 (Kemer sütuna oturtulmuştur) ve nişsiz düz cepheli çeşmeler haricinde kalan(İskender Paşa Çeşmesi 3, Çarıkçı zade Hacı İsmail Çeşmesi, Anonim Çeşme 5, Baruthane Çeşmesi, Abdülhamid Liman Çeşmesi, Anonim Çeşme 6), diğer çeşmelerin tamamında kemerler yığma veya yekpare taştan yapılmış ayaklar üzerine oturmaktadır. Bu ayaklar genellikle ortalama 60 cm boylarındadır.

Kemerler

Çeşmenin en belirleyici cephe unsurlarından biri kemerlerdir. Trabzon da ele aldığımız çeşmelerden sekiz adet sivri kemerli (Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi, Askeri Çeşme, Manastır Çeşmesi, Yalı Çeşmesi, Faroz Çeşmesi ve Anonim 1, 2, 3 Çeşmeleri), üçü yarım daire kemerli (İskender Paşa Çeşmesi 1, Tuzlu Çeşme, Anonim 2) iki tanesi teğet kemerlidir (Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmeleri (1 ve 2). Diğer çeşmeler ise düz cepheli bir şekilde olup, kemerleri bulunmamaktadır(Abdullah Paşa Çeşmesi, Liman Çeşmesi, Baruthane Çeşmesi, Çarıkçızade Hacı İsmail Çeşmesi, Anonim Çeşme 6, İskender Paşa 1 ve 2 Çeşmeleri).

---

⁴³⁴ Mustafa Denктаş, *age.*, s. 197.

Taslıklar

Trabzon Merkezde incelenen çeşmelerin üçünde taslık bulunmaktadır. Bunlardan Anonim Çeşme 2’de yer alan taslık kenarları düzgün bir şekilde olmasa da kareye yakın dikdörtgendir. Yalı Çeşmesi üzerinde yer alan taslık ise sivri kemerli bir forma sahip olup üst kısmı yıkılmış bir vaziyettedir. Manastır Çeşmesi’nde bulunan taslık ise yarım daire kemer formundadır.

Ayna Taşları

İncelemiş olduğumuz örneklerin üçünde ayna taşı bulunmaktadır. Bunlar; Abdullah Paşa Çeşmesi, Anonim Çeşme 2, Anonim Çeşme 5, çeşmeleridir. Bu çeşmelerden Abdullah Paşa ve Anonim Çeşme 5’ün ayna taşları mermer malzemedir. Anonim Çeşme 2’ün ise taş’dır. Abdullah Paşa Çeşmesi’nin ayna taşı dikdörtgen formlu olup, lüle etrafında stilize hayat ağacı bulunmaktadır. Anonim Çeşme 5’ün ayna taşı sivri kemerli forma sahip olup, lüle etrafında geometrik uygulamalar bulunmaktadır. Bununla birlikte iki cepheli olan çeşmesin kuzey cephesinde yer alan ayna taşında tuğra yer almaktadır. Anonim Çeşme 2’ün ayna taşı ise enine dikdörtgen şekilde olup, süslemesizdir.

Su Yalıkları

İncelediğimiz örneklerin su yalıklarından bazıları özgünlüğünü korusa da (Abdullah Paşa Çeşmesi, Abdülhamit Liman Çeşmesi, Manastır Çeşmesi, Tuzlu Çeşme Anonim Çeşme 2), bazıları yenilenmiştir (Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi, İskender paşa 1, İskender Paşa Çeşmesi 2, Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2, Faroz, Baruthane Çeşmesi, Anonim Çeşme 5, Anonim Çeşme 6).

Dinlenme Sekileri

İncelemiş olduğumuz örneklerin sadece birinde dinlenme sekisi görülmektedir. Manastır Çeşmesinde karşımıza çıkan dinlenme sekisinin çok az bir kısmı görülmekte olup, yol çalışmaları sırasında geriye kalan kısımları kapatılmıştır. Bu örnek dışındaki çeşmelerin birçoğunun ise aynı sebepten oturma sekilerinin kapatıldığı düşünülmektedir.

Su Hazneleri

Çalışmamızda yer alan örnekler içerisinde su haznesi olan beş adet çeşme bulunmaktadır. Bunlar; Kethüdazade Emin Ağa Çeşmesi 2, Manastır Çeşmesi Faroz Çeşmesi, Baruthane Çeşmesi, Anonim Çeşme 2, Anonim Çeşme 5, Anonim Çeşme 6'dır. Bu çeşmelerden Faroz, Kethüda Zade Emin Çeşmesi ve Manastır Çeşmesi su depoları duvara bitişik bir şekilde edilmiş olup üst örtüleri beton malzemeye yenilenmiştir. Bağımsız bir şekilde inşa edilmiş olan Anonim Çeşme 2'ün su haznesinin üst kısmında, Manastır Çeşmesinin su haznesinin batı tarafında kontrol kapağı bulunmaktadır. Bununla birlikte arka kısmında yer alan ve günümüzde moloz taş malzemeye kapatılmış olan açıklığın yine depo suyunu gözetleme amaçlı yapılmış bir pencere açıklığı gibi düşünülebilir. Geriye kalan çeşmelerde su depolanma yapmadan direkt olarak suyun lülelerden akış yaptığı düşünülmektedir.

Üst Örtüler

Trabzon Merkez çeşmelerinde ağırlıklı olarak kırma çatı şeklindeki uygulamalar görülmektedir (Kethüdazade Emin Ağa Çeşmesi 2, Anonim Çeşme 1, Faroz Çeşmesi, Askeri Çeşme, Yalı Çeşmesi, Baruthane Çeşmesi, Manastır Çeşmesi, Anonim Çeşme 2, Anonim Çeşme 6,). Altısında düz dam (Anonim Çeşme 4, İskender Paşa Çeşmesi 1, İskender Paşa 2, Abdülhamid Liman Çeşmesi, Anonim Çeşme 3), ikisinde üst örtüsü çeşme kemerinin formu şeklindedir (Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi ve Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1). Geriye kalan İskender Paşa 3 ve Çarıkcızade Hacı İsmail çeşmeleri duvara gömülü bir şekilde olduklarından üst kısımların silmelerle belirtmiş olup çeşme üzerine doğru duvar örgüsü devam etmektedir.

4.2.5. Kitabeler

Günümüze ulaşan çeşmelerin 11 tanesinde kitabe bulunmaktadır. İncelemiş olduğumuz bu kitabelerden on tanesi mermer üzerine, İskender Paşa Çeşmesi 3’de ise taş malzeme üzerine işlenmiştir. Kitabeler dört örnek dışında (İskender Paşa Çeşmesi 3, Çarıkcı Zade Hacı İsmail Çeşmesi, Baruthane Çeşmesi) çeşme nişinin ortasına gelecek şekilde konumlandırılmıştır. Çeşmeler üzerinde mevcut olan kitabelerin tamamı inşa kitabesidir. Bu kitabelerin tamamında inşa ettiren kişilerin isimleri geçmektedir.

Kitabelerin üç tanesinde şehzade ve padişah ismi yer almaktadır. Seyyid Mehmet Çeşmesi ve İskender Paşa Çeşmesi 1’ de Sultan Selim Han’ın ismi, İskender Paşa 2 çeşmesinde de Sultan Süleyman Han’ın isimleri geçmektedir. Yine incelemiş olduğumuz kitabelerden sadece bir kitabede ayeti kerime yer almaktadır. Bu ayet-i kerime İskender Paşa Çeşmesi 2’de yer alan “ve sekâhum rabbühüm şaraben tahirâ” (İnsan Suresi, 21. Ayet) ayeti kerimesidir.

Kullanılan hat çeşitlerine bakacak olursak İskender Paşa Çeşmesi 3, Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2, Abdullah Paşa Çeşmesi kitabesinde talik hat, geri kalanlar ise sülüs hat kullanılarak yazılmıştır. Kitabeler üzerinde yer alan tarihler ağırlıklı olarak rakamla verilmiştir. Ancak bir tanesinde ebced hesabıyla (İskender Paşa Çeşmesi 1) verilmiştir.

4.2.6. Süsleme

Trabzon çeşmelerinde ağırlıklı olarak taş malzeme kullanılmıştır. Buna bağlı olarak taş süsleme programında geometrik, bitkisel süsleme ve silmeleri çeşmeleri hareketlendiren unsular olarak değerlendirilebilir. Ancak tamamen mermer malzemeden inşa edilmiş olan Abdullah Paşa Çeşmesi yoğun bir süsleme programına sahiptir.

Bitkisel süslemeye baktığımızda Trabzon çeşmelerinde taş malzeme üzerine işlenmiş üç örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan İskender Paşa Çeşmesi (3) kurna etrafında, Anonim Çeşme 3’nin alınlığında, Abdülhamit Liman Çeşmesinin kurna etrafında ve yalak kısımlarının ön yüzeylerinde ve Abdullah

Paşa Çeşmesinin kurna etrafında, aynalık kenarlarında ve tacında bitkisel uygulamalar görülmektedir. Bu süsleme motiflerinden Abdülhamit Liman çeşmesinde ve Abdullah paşa çeşmesindeki akantus yapraklı uygulamalar özellikle de Abdullah Paşa Çeşmesinin taç kısmında yer alan “ S” kıvrımları bizlere barok karakterde yapılmış olduğunu göstermekte olup, her iki çeşmenin Geç Dönem Osmanlı çeşmesi olduğunu kanıtlamaktadır.

Geometrik süsleme ise yalnızca iki çeşmede karşımıza çıkmaktadır. Bunlarda Çarıkçızade Hacı İsmail ağa çeşmesinin kurna etrafındaki baklava dilimi şeklindeki uygulama ve Anonim çeşme 5’de yer alan Kurna etrafında, bordürlerdeki sekiz kollu yıldızlar ve yalak kısmındaki dört kollu yıldız uygulamaları geometrik süsleme anlamında ön plana çıkmaktadır.

Çeşmelerinin cephelerini hareketlendiren unsurlardan bir tanesi de silmelerdir. Silmeler çeşme nişi, alınlık, çeşme saçağı gibi öğeleri ayıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Silmeler ağırlıklı olarak iç bükey ve dış bükey olarak yapılmıştır.

Trabzon çeşmelerinde silmelerin uygulanış biçimleri ağırlıklı olarak nişi oluşturan kemerlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamaya şekli Faroz Çeşmesi, Yalı Çeşmesi, Anonim Çeşme 1, Seyyid Hacı Mehmet Çeşmesi, Manastır Çeşmesi, Kethüda Zade Hacı Emin Ağa Çeşmelerinde görülmektedir.

Saçak kısımlarında; Abdullah Paşa Çeşmesi, İskender Paşa Çeşmesi (1,2,3), Çarıkçı Zade Hacı İsmail Çeşmesi, Anonim Çeşme 3, Anonim Çeşme 6, Abdülhamit Liman Çeşmelerinde görülmektedir.

Çeşmeleri yatay olarak ikiye bölen silmeler; Faroz Çeşmesi, Kethüda Zade Emin Ağa 2, Yalı Çeşmesi, Manastır Çeşmesi, Yalı Çeşmesi, Anonim Çeşme 3 çeşmelerinde silmeler kemerlerin ayaklara oturduğu hizadan başlayıp yatay bir şekilde çeşmeyi ikiye ayırmaktadır. Ayrıca Anonim Çeşme 1 ve Anonim Çeşme 2’de silmeler niş kemerinin oturduğu ayakların sadece ön ve yan taraflarında karşımıza çıkmaktadır.

Genel anlamda Trabzon (Merkez) Çeşmeleri birkaç örnek (Abdullah Paşa Çeşmesi, Abdülhamit Liman Çeşmesi) haricinde oldukça sade yapılar olarak

karşımıza çıkmaktadır. Çeşmeleri hareketlendiren en önemli unsur olarak silmeler söylenebilir.

4.3.Köprüler

Bu Çalışmada Trabzon Ortahisar İlçesinde yer alan 3 adet köprü incelenmiştir. Bu köprülerden iki tanesi Farklı Dönemlerde kullanıldığı bilinmekle beraber son şeklini Osmanlı döneminde almıştır. Geriye kalan bir tanesi ise Osmanlı Döneminde inşa edilmiştir.

Bu çalışmada köprüler Fügen İlter* tipolojise göre ele alınmıştır.

4.3.1.Mimari Özellikler

Plan Tipi

İncelenen örneklerin tamamı düz köprüler (Tabakhane ve Zağnos Köprüleri) grubuna girmektedir. Ancak Değirmendere Köprüsü tam olarak düz özellik göstermemektedir. Her iki kıyıdan itibaren hafif meyille başlayıp sonra yatay olarak devam eden bir plan özelliği göstermektedir. Genel anlamda köprülerinin tamamının tabliyesi düzdür. Anadolu'da bu plan tipinde Sangarius (Jüstinyanus) Köprüsü⁴³⁵, Samsat Köprüsü (6.yy)⁴³⁶, Altıgöz Köprüsü (H:606/M:1209)⁴³⁷, Devegeçidi Köprüsü (Halil Viran Köprüsü)-(H:615)⁴³⁸Mardin Kara Köprü (1208)⁴³⁹, Gömse Köprüsü (Konya-Meram) (H:1214-1215)⁴⁴⁰Kırşehir Kesik Köprü (H:646/M:1251)⁴⁴¹, Meram - Ak Köprü (13.yy)⁴⁴²,

---

* Fügen İlter'in yapmış olduğu bu tipoloji hakkında çalışmamızda Su Mimarise genel bir bakış adlı başlık altında kısaca anlatmıştır. Ayrıca bilgi için bakınız; (Fügen İlter, **age.**, s.27).

⁴³⁵ Fahri Yıldırım, **Sakarya Köprüleri**, Sakarya, 2008, s.87.

⁴³⁶ A.Cihat Kürkçüoğlu, **age.**, s.18.

⁴³⁷ Cevdet Çulpan, **age.**, s. 58.

⁴³⁸ Fügen İlter, **age.**, .109.

⁴³⁹ Fügen İlter, **age.**, s.85.

⁴⁴⁰ Remzi Duran-vd.,“Tarihi Konya Köprüleri (Meram İlçesi)”, **Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (15-17 Ekim 2008- Bildiriler)**, İzmir, 2010, s.157.

⁴⁴¹ Cevdet Çulpan, **age.**, s. 63.

Amasya İltekin Gazi Köprüsü (XIII.yy)⁴⁴³, Meram Çileder Köprüsü (13-14. yy.)⁴⁴⁴, Edirne Gazi Mihal Köprüsü (XIV.yy)⁴⁴⁵, Hacı Kamil Bey Köprüsü (Şanlıurfa) (1903)⁴⁴⁶, Hızmalı Köprü (Şanlıurfa)⁴⁴⁷, Artvin Berta Köprüsü (Son şeklini 1878 yılında almıştır)⁴⁴⁸ gibi birçok örnek mevcuttur.

Malzeme

İncelenen örneklerde ağırlıklı olarak kesme taş malzeme kullanılmakla birlikte moloz taş malzeme kullanımını da karşımıza çıkmaktadır.

Kesme Taş: Değirmendere köprüsünün tamamında, Tabakhane Köprüsünün kemerler ve kuzey cephesinin tamamında, günümüze kadar birçok onarım geçirmiş olan ve farklı dönemlerde kullanılan Zağnos köprüsünün kemerlerinde ve duvarların belli kısımlarında kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Moloz Taş: Tabakhane Köprüsünün güney cephesinde ve Zağnos Köprüsünün cephelerinin belli kısımlarında moloz taş malzeme kullanılmıştır.

Bu malzemelerin dışında yapıların korkuluk kısımları metal malzemeden yapılmıştır.

---

⁴⁴² Remzi Duran, “Selçuklu Devri Konya Köprüleri”, **Selçuklu Tarihi Bilim Düşünce (27-30 Eylül Bildiriler)**, Ankara, 2014, s.231.

⁴⁴³ Cevdet Çulpan, **age.**, s. 76.

⁴⁴⁴ Remzi Duran-vd., **Tarihi Konya Köprüleri**, Konya, 2016, s.127.

⁴⁴⁵ Cevdet Çulpan, **age.**, s. 88.

⁴⁴⁶ A.Cihat Kürkçüoğlu, **age.**, s.20.

⁴⁴⁷ A.Cihat Kürkçüoğlu, **age.**, s.15.

⁴⁴⁸ Osman Aytekin, Artvin İli-Çoruh Vadisi’ndeki Tarihi Yollar ve Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması, **20. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Cilt:I, Ankara,2003, s.6.

4.3.2. Yapı Elemanları

Kemerler: İncelenen örneklerin ikisinde yarım daire kemerdir (Tabakhane ve Zağnos Köprüsü). Geriye kalan Değirmendere Köprüsünde ise basık kemer kullanımı karşımıza çıkmaktadır.

Boşaltma Gözü: Çalışmamızda yer alan örneklerde boşaltma gözü bulunmamaktadır.

Menba: İncelenen örneklerden sadece birinde (Değirmendere Köprüsü) menba (selyaran) bulunmaktadır. Selyaran yuvarlak bir şekildedir.

Mansap: İncelenen örneklerden sadece birinde (Değirmendere Köprüsü) mansap bulunmaktadır. Mansap yuvarlak şekilde tasarlanmıştır.

Baba Taşı: İncelenen örneklerde baba taşı bulunmamaktadır.

Korkuluklar: İncelemiş olduğumuz örneklerin tamamının korkulukları yenilenmiş olup, metal malzemeden yapılmıştır.

Genel anlamda bakıldığında Trabzon Merkez İlçesinde yer alan köprülerin tamamı süslemesiz bir şekilde olup, günlük ihtiyaca yönelik sade mimari özelliklere sahip yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.3. Kitabeler

İncelemiş olduğumuz örneklerin hiçbirinde kitabeye rastlanmamıştır.

4.4.Su Kemerleri

Bu çalışmada Trabzon Ortahisar İlçesinde yer alan 3 adet su kemeri incelenmiştir. İncelenen bu yapıların kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte iki tanesinin Bizans Döneminden itibaren farklı onarımlar geçirerek günümüze kadar geldiği kaynaklarda belirtilmiştir.

Su kemerleri üzerine detaylı bir tipoloji bulunmamaktadır. Ancak genel anlamda kat sayılarına göre değerlendirmeler yapılmıştır⁴⁴⁹.

4.4.1.Mimari Özellikler

İncelenen örneklerin tamamı tek katlı su kemeridir. Bu örneklerin bir tanesi tek gözlü, bir tanesi iki gözlü, bir tanesi ise beş gözlüdür.

Malzeme

Kesme Taş: Yapıların tamamında kesme taş malzeme kullanılmıştır. Bu malzemenin yapıların kemer kısımlarında kullanıldığı görülmektedir.

Moloz Taş: Yapıların beden duvarlarında ağırlıklı olarak karşımıza çıkan moloz taş İmarek Su Kemerleri ve Kavaklı Su Kemerlerinde daha çok sıralı moloz taş şeklinde görülmektedir. Kuzgundere Su Kemerinde ise biraz daha düzensiz olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.4.2. Yapı Elemanları

Ayaklar: Yapıların tamamında kemerleri taşıyan ayaklar moloz taş malzemeyle yığma olarak yapılmıştır.

Kemerler: Kesme taş malzemedan yapılmış olan kemerlerin tamamı yarım daire şekildedir. Kavaklı Su Kemerinde bir tane kemer, Kuzgundere Su

---

⁴⁴⁹ Enis Karakaya, **agmd.**, s.444-446.

Kemerinde iki tane kemer, İmaret Su Kemerinde ise beş adet kemer bulunmaktadır. Bu kemerleri ise kagir ayaklar taşımaktadır.

Anadolu'da ve İstanbul'da yarım daire kemerli birçok örnek bulunmaktadır. Pisidia Antiokheiası Su Kemerli (M.S.1.yy)⁴⁵⁰, Pergamon Su Kemerli (M.S. 178)⁴⁵¹, Bozdoğan Kemerli (364-368)⁴⁵², Gavinius Su Kemerli (M.S. 3.yy)⁴⁵³, Cirimbolu Su Kemerli (Anadolu Selçuklulara zamanında tadilat görmüş H:1289)⁴⁵⁴, Selçuklu Sille Su Kemerli II (XVIII)⁴⁵⁵ gibi örnekler mevcuttur.

Kanal Kısımları: İncelemiş olduğumuz örneklerden İmaret ve Kuzgundere Su Kemerli kanal kısımları tamamen kapatılmıştır. Kuzgundere su kemeri ise yol olarak kullanılmıştır. Kavaklı Su Kemerinde ise su akışı künklerle sağlanmıştır.

Genel anlamda bakıldığında Trabzon Ortahisar İlçesinde yer alan su kemerleri tamamı süslemesiz bir şekilde olup, sade mimari özelliklere sahip yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte yapılar üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

---

⁴⁵⁰ Ahmet Bilir, Prusias ad Hypium (Konuralp) Su Kemerleri, **3. Uluslararası Bursa Su Kongresi ve Sergisi**, Cilt:1, Bursa, 2013, s.28.

⁴⁵¹ Seçil Gül Ocak, Batı Anadolu Roma Dönemi Örnekleriyle Su Kemerleri Künkleri ve Sarnıçları Üzerine Bir Araştırma ve Uygulama Çalışması, **Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Sanatı Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2009, s.46.

⁴⁵² Semavi Eyice, Bozdoğan Su Kemerli, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:6, İstanbul, 1992,s.319.

⁴⁵³ Ahmet Bilir, **agt.**, s.279.

⁴⁵⁴ Fatih Altınışık, Antik Dönem Pisidia Bölgesi Su Yapıları, **Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Burdur, 2009, s.30.

⁴⁵⁵ Mehmet Mutlu, Konya'da Su Mimarisi, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Van, 2014, s.363.

5.SONUÇ

Bu tez çalışmasında 57 adet eser kataloğa dâhil edilmiştir. Bu eserlerden 13 adet hamam, 38 adet çeşme, 3 adet köprü, 3 adedini de ise su kemerleri oluşturmaktadır. Ancak hamamların üçü ve çeşmelerin on yedisi günümüzde mevcut değildir. Bu mevcut olmayan eserler değerlendirilmeye dâhil edilmemiştir.

Hamamlar; Bu çalışma da kataloğa 13 adet hamam dâhil edilmiştir. Ancak bu hamamlardan üçü günümüze ulaşamamıştır. Değerlendirme bölümde ele alınan örnekler plan tipi, malzeme, mekân dağılımı ve süsleme açısından ele alınmış olup, Anadolu'da yer alan örneklerle desteklenerek Sanat Tarihi açısından yeri ve önemi anlatılmaya çalışılmıştır.

Hamamlar hakkında yapmış olduğumuz değerlendirmeler sonucunda şunları söylemek mümkündür;

Hamamlar günümüze kadar birçok onarım geçirmişlerdir. Bu onarımlar her ne kadar aslına uygun yapılmaya çalışılsa da bir takım olumsuzluklar da görülmektedir. Özellikle bu onarımlar sırasında soyunmalık bölümlerindeki değişiklikler dikkat çekicidir.

İncelenen örneklerin altısı haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plan tipinde inşa edilmiş olup, geriye kalan örnekler münferit planlıdır. Bunun sebebi olarak hamamların bazılarının farklı dönemlerde mevcut plan üzerine yeniden inşa edildiğini veya onarılarak kullanılması olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra arazi yapısı da etken olarak sayılabilir. Bununla birlikte hamamlardan üçü çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz haçvari dört hücreli köşe halvetli plan tipindeki hamamlar, aynı plan tipinde olsalar da farklı yüzyıllarda inşa edilmişlerdir. Bu tarihler ise 15.-16.-18. ve 19. yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cephe anlayışı olarak yapılar oldukça sadedir. Cepheleri hareketlendiren unsur olarak dikdörtgen pencere açıklıkları gösterilebilir.

Süsleme anlamında oldukça sade olan yapıların sadece ikisinde süsleme görülmektedir (İskender Paşa Hamamı, Askeri Hamam). Bu hamamlar dışında

diğer hamamların iç ve dış cephelerinde süsleme görülmez. Ancak özellikle hamamların iç kısımlarında hiçbir süsleme unsurunun olmaması hamamların sadece işlevine hizmet etmek amacıyla yapıldığını göstermektedir. Bununla birlikte iç kısımlarda ihtimal dahilinde süsleme olduğu varsayılırsa da bunların onarımlar sırasında sıva altında kaldığı düşünülebilir.

Hamamların hiç birinde kitabe bulunmamaktadır. Bu durum hamamların tarihlendirilmesini zorlaştırmıştır. Yapılar vakıf kayıtları, eski eser fişleri ve konuyla ilgili mevcut kaynaklar ışığında tarihlendirilmeye çalışılmıştır.

Trabzon Merkez Hamamları oldukça sade yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüze kadar birçok onarımlar geçirmiş olan hamamların mekân dağılımı; soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. Bunlara ek olarak sadece Meydan Hamamı erkekler bölümünde aralık bölümü mevcuttur. Bununla birlikte sıcaklık bölümü açısından oldukça farklı olan Sekiz Direkli Hamam ise Trabzon hamamları açısından ünük bir örnek olarak gösterilebilir. Hamamların günümüzde bir kısmı aktif şekilde kullanılmasına rağmen diğer kısmı ise tamamen kaderine terk edilmiş durumdadır.

Çeşmeler; incelemiş olduğumuz çeşmelerden biri tamamen mermerden, geriye kalan örneklerde ise ağırlıklı olarak kesme taş malzeme kullanılmakla birlikte moloz taş malzeme de görülmektedir.

İncelenen örneklerden 16 adet çeşme bir duvara ve kayalık bir alana bağlı olarak bulunmaktadır. Geriye kalan örnekler ise bağımsız durumdadır. Bununla birlikte ele aldığımız örneklerin bazıları mevcut yerlerinden taşınarak bağımsız olarak yerleştirilirken, bazıları ise taşındıktan sonra bir duvara bitişik olarak yerleştirilmiştir.

Trabzon çeşmelerinin neredeyse tamamı tek cepheli olarak yapılmıştır. Sadece bir örnek iki cephelidir. Abdullah Paşa Çeşmesi ve Liman Çeşmesi ise diğer çeşmelere göre daha büyük ölçeklidir.

Çeşmelerin cephelerin esas birimi olan kemer formları itibariyle; sivri, yarım daire ve teğet kemer görülmektedir. Bazıları ise düz cepheli olarak inşa

edilmiştir. Kemerler yığma veya yekpare taştan yapılan ayaklar üzerine oturmaktadır.

Çeşmelerin üçünde ayna taşı bulunmaktadır. Üçünde taslık yer almaktadır. Oturma sekileri ise sadece birinde bulunmakta olup, geriye kalan örneklerin bazılarında oturma sekileri mevcut olumayıp, bazılarında ise oturma sekileri yol ve kaldırım çalışmaları sırasında ya üzeri kapatılmış ya da kaldırılmıştır.

İncelenen örneklerin üst örtüsü düz dam, kırma çatılı ve kemer formu şeklinde düzenlenen örnekler olarak yapılmıştır.

Günümüze ulaşan çeşmelerin on biri kitabelidir. Bu kitabelerin neredeyse tamamı mermer üzerine işlenmiş olup, genellikle metinler olarak celi sülüs hattı ile yazılmıştır. Genellikle Osmanlıca Türkçesi ve Arapça metinlerin kaydedildiği çeşmelerden yalnız Abdullah Paşa Çeşmesi'nde Farsça kitabe dikkati çekmektedir. Kitabesi olmayan yapıları tarihlemek oldukça zordur. Bunun nedeni olarak çeşmelerin oldukça sade özellikte olması gösterilebilir. Buna rağmen bu tür çeşmeler aynı bölgede yer alan benzer örneklerden hareket edilerek tarihlendirilmeye çalışılmıştır.

Trabzon çeşmeleri süsleme açısından oldukça sade yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak birkaç örnekte karşımıza çıkan süsleme görülmektedir. Özellikle Abdullah Paşa Çeşmesi'nin tezyinatı Geç Dönem Osmanlı Mimarisi'nin Anadolu'daki güzel bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte çeşmelere hareketlilik katması bakımından farklı tiplerde görülen silme uygulamaları çeşmeler açısından önemlidir.

Genel anlamda bakıldığında Trabzon çeşmelerinin gerek konumları açısından, gerek cephe kompozisyonları bakımından Anadolu'da benzer tipleri görülmektedir. Günümüzde çeşmelerin bir kısmı aktif bir şekilde kullanılmasına rağmen diğerleri tamamen kaderine terk edilmiş durumdadır.

Köprüler; Trabzon ilinin büyük bir bölümü engebelidir. Merkez ilçe sınırlarında da dereler ve vadiler bulunmaktadır. Tabakhane Deresi ve Değirmendere dereleri tarih boyunca Trabzon'nun topoğrafyasında önemli olmakla birlikte bu derelerin günümüzde suyu akmamaktadır. Kataloğa dâhil

ettiğimiz köprüler bu dereler üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla bu köprüler vadiyi ve dereyi aşmak için önemli bir ulaşım unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kataloğumuzda üç köprü tanıtılmıştır. Bu köprüler Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde kullanılmış olup, günümüze kadar birçok onarımlar geçirmiştir.

Köprülerin tamamı düz köprüler grubuna girmektedir. Ancak bunlardan Değirmendere Köprüsü ise her iki taraftan hafif şekilde yükselip, tabliyesi düz olarak devam eden şekle sahiptir.

Köprülerde kullanılan malzeme taştır. Ağırlıklı olarak moloz taş kullanımı görülmekle birlikte, yapıların özellikle kemerler kesme taşla inşa edilmiştir. Ancak Değirmendere köprüsü tamamen kesme taştan yapıldığı görülmektedir.

Köprülerin ikisi yarım daire, biri basık kemerlidir. Köprülerin kitabesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu yapıları tarihlendirmek zordur. Tarihlendirmeler konuyla ilgili mevcut kaynaklar ışığında yapılmaya çalışılmıştır

Su Kemerleri; Kataloğumuzda Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait üç su kemeri tanıtılmıştır. Bu kemerlerden Kavaklı Su Kemerleri tek gözlü, Kuzgundere Su Kemerleri iki, İmaret Su Kemerleri ise beş gözlüdür.

İncelemiş olduğumuz yapıların tamamında taş kullanılmıştır, Ağırlıklı olarak moloz taş kullanılmış olan yapıların kemerlerinde ise kesme taş kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Su kemerlerinden iki tanesinin kanal kısmı kapatılmıştır. Sadece Kavaklıdere Su Kemerleri'nde özgün haliyle görülen kanal kısmında suyun künklerle taşındığı izlenebilmektedir.

Su kemerlerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

Genel anlamda bu tez çalışmasında farklı türde dört su yapısı ele alınmıştır. Ele alınan bu örneklerden bazıları kısmen veya tamamen varlığını korusa da bazıları tamamen yok olmuştur. Bununla birlikte bazı yapılar işlevini yitirmiş, metruk halde, diğer kısmı ise işlevini devam ettirmektedir. Dileğimiz bu tarihi yapılardan onarıma ihtiyaç duyanları aslına uygun bir şekilde restore edilmesi ve işlevine uygun olarak kullanılmasıdır. Son olarak, şahıslara ait olan tarihi yapıların devlete bağlı ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından kamulaştırılarak

gerektiği gibi muhafaza edilmesi ve özgün fonksiyonunda kullanılması en önemli temennimizdir.

BİBLİYOGRAFYA

ABBASOĞLU, Haluk, “Hamam”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt:2, İstanbul, 1998, s.750-751.

ACAR, Türkan “Ulubeydeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 47, Ankara, 2007, s.133-168.

AK, Mahmut, “İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri** (6-8 Kasım 2000), Trabzon, 2000, s.23-29.

AKBULUT, Ömer, **Trabzon Kitabeleri**, İstanbul, 1954.

AKBULUT, Ömer, **Trabzon (Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler)**, Trabzon, 1955.

AKKACH, Samer, “In the image of the Cosmos Order and Symbolism in Traditional Islamic Architecture Part (1)”, **The Islamic Quarterly**, Vol.XXXIX, No:1, London, 1995, s.1-39.

ALBAYRAK, Hüseyin, **Trabzon’da Ortahisar ve Çevresi**, Ankara,1998.

ALKAN, Ahmet, -vd., “Su Yapısı Olarak Anadolu Taş Köprüleri” **II. Su Yapıları Sempozyumu**, Diyarbakır, 2011, s.13-24.

ANONİM, (Eski Genel Müdürlüğü), **Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları**, Erzurum, 2002.

ANONİM, **Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi)**, Cilt:3, Ankara, 1983.

ARSEVEN,C.E, “Çeşme”, **Sanat Ansiklopedisi**, Cilt:1, İstanbul, 1950, s:388-389.

- Aru, Kemal Ahmet, **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul, 1949.
- ASLANAPA, Oktay, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul, 2004.
- ASLANAPA, Oktay, **Türk Sanatı**, İstanbul, 2016.
- AŞIK, Mehmet, “Trabzon”, **Trabzon Kültür Sanat Yıllığı**, İstanbul, 1987.
- AYGÖR, Erkan - KARA, Hacer, “Rumi ve Palmet Motifleriyle Süslenen I. Ulusal Mimarlık Dönemi Konya Çeşmeleri”, Tarih Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:19, Konya, 2018, s. 155 - 184.
- AYGÜN, Necmettin, “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı”, **Uluslar Arası Karadeniz İncelemeleri Dergisi 7**, 2009, s.39-77.
- AYTEKİN, Osman Artvin İli-Çoruh Vadisi’ndeki Tarihi Yollar ve Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması, **20. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Cilt:I, Ankara,2003, s.1-16.
- AYTÖRE, Ayhan, “Türkler’de Su Mimarisi”, **I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler**, Ankara, 1959, s.45-69.
- BARIŞTA, H. Örcün, **İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi**, İstanbul, 1989.
- BARIŞTA, H. Örcün, **İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetindeki Meyva Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler(Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi, Kemankeş Çeşmesi)**, Ankara,1991.
- BARIŞTA, H. Örcün, **İstanbul Çeşmeleri Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi**, Ankara,1993.

BARIŞTA, H. Örcün, İstanbul Çeşmeleri (**Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi, Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi, Taksim Maksemindeki I. Mahmut Çeşmesi**), Ankara, 1989.

BARTHOLD, Vladimiroviç, (**Karadeniz’de İslam) İslam’da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan**, (Çev: İlyas Kamalov), İstanbul 2006.

BERKUN, Mehmet, “Trabzon Şehri Su Kaynakları ve Su Kalitesi Kontrolü-Doğu Karadeniz “Bölgesinde Su Yapılarının Tasarımı, **Türkiye’de İnşaat Mühendisliği XII. Teknik Kongresi**, Ankara, 1993, s.723-732.

BİLİR, Ahmet, “Prusias ad Hypium (Konuralp) Su Kemerleri”, **3. Uluslararası Bursa Su Kongresi ve Sergisi**, Cilt:1, Bursa, 2013, s.278-284.

BOSTAN, Hanefi, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, Ankara, 2002.

BRYER, Anthony, **The Empire of Trebizond and the Pontos**, London, 1980.

BRYER, Antony – Winfield, David, **The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos**, Washington, 1985.

ÇAL, Halit, “ Zile Hamamları”, **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı:13, Ankara, 1988, s.103-124.

ÇAYCI, Ahmet, **İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol**, Konya, 2017.

ÇAYCI, Ahmet, **Oryantalizm Oksidentalizm ve Sanat**, İstanbul, 2015.

ÇEÇENER, H. Besim, **Üsküdar Merkez Mahalleleri Osmanlı Dönemi Su Uygarlığı Eserleri**, İstanbul, 2007.

ÇEÇEN, Kazım, “Köprü”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:26, İstanbul, 2002, s.252-255.

- ÇEÇEN, Kazım, Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri, **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, 1988, s.446.
- ÇERKEZ, Murat, “İnebolu Çeşmeleri” **I. İnebolu Kültür ve Sanat Sempozyumu**, 1988, s.145-183.
- ÇETİNTAŞ, Sedat, “Türkler de Su, Sebil, Çeşme”, **Güzel Sanatlar Dergisi**, Cilt:5, İstanbul, 1942, s.125-146.
- ÇİÇEK, Rahmi, “Trabzon’da Yerel Yönetim Düşüncesi ve Şehirleşme Çalışmaları(1919–1933)”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6–8 Kasım 1998)**, (2. Basım) Trabzon, 2000, s.598-601.
- ÇORUHLU, Y.Emre, “Kültür Varlığı Tescilli Taşınmazların, Kurucu Vakıfları Adına Tescili: Vakıflar Kanunu 30. Madde Uygulaması” **İstanbul Barosu Dergisi**, C: 90, Sayı: 1, İstanbul, 2016, s.35-58.
- ÇULPAN, Cevdet, **Türk Taş Köprüleri (Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)** (2. Baskı), Ankara, 2002.
- DAĞTEKİN, Emine Ekinci “Geleneksel Diyarbakır Hamamları Kataloğu 1”, **Mühendislik Dergisi** (Dicle Üni. Mühendislik Fakültesi), Cilt: 8, S:2, Diyarbakır, 2017, s.359-370.
- DAREMBERG ,Ch. – SAGLIO, E., **Dictionnaire des antiquité’s Greccques et Romaines**, 1881, IV.A., s. 559-567.
- DENKTAŞ, Mustafa, **Karaman Çeşmeleri**, Kayseri, 2000.
- DUMAN, Ahmet, **Uşak Çeşmeleri**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2014.

DURAN, Remzi, “Tarihi Konya Köprüleri (Meram İlçesi)”, **Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (15-17 Ekim 2008- Bildiriler)**, İzmir, 2010, s.154-165.

DURAN, Remzi -vd., **Tarihi Konya Köprüleri**, Konya, 2016, s.127.

DURAN, Remzi “Selçuklu Devri Konya Köprüleri”, **Selçuklu Tarihi Bilim Düşünce (27-30 Eylül Bildiriler)**, Ankara, 2014, s.224-248.

DÜZENLİ, H.İbrahim, “ Sedat Çetintaş Trabzon’da Yıl 1937”, **Tasarım Kültürü Dergisi**, Sayı: 214 Ankara,2008, s.98-105.

EKMEKÇİ, Mustafa, Burdur Merkezdeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Denizli, 2012.

EMECEN, Feridun, “Zağanos Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:44, İstanbul, 2013, s.72-73.

ERAVŞAR, Osman, **Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar)**, Konya, 2004.

EROL, Şengül Yalçınkaya, "Trabzon Kent İçi Ulaşımında Tarihi Köprüler", **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, (Ankara 10-15) Ekim, 2007**, s.3299-3305.

EYİCE, Semavi, “Beyazıt Hamamı” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992. s.52-54.

EYİCE, Semavi, “Cağaloğlu Hamamı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, s.12-13.

EYİCE, Semavi, “Çeşme”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1977, s.277-287.

- EYİCE, Semavi, “İznic İsmail Bey Hamamı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 23, İstanbul, 2001, s.86-87.
- EYİCE, Semavi, “Hamam”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, s.402-430.
- EYİCE, Semavi, “İznic’de Büyük Hamam” ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, **Tarih Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 15, İstanbul, 1960, s.99-120.
- FALLMERAYER, Jakob Philip, **Trabzon İmparatorluğunun Tarihi** (Çev: Ahmet Cevat Eren), Ankara, 2011.
- GOLOĞLU, Mahmud, **Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Ankara, 1975.
- GÖKBİLGİN, M.T. “16.Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz”, **Belleten**, Cilt: XXVI, Sayı: 102, 1962, s.293-337.
- G. OCAK, Seçil, **Batı Anadolu Roma Dönemi Örnekleriyle Su Kemerleri Künkleri ve Sarnıçları Üzerine Bir Araştırma ve Uygulama Çalışması**, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Sanatı Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009.
- HALİL ETHEM, **Trabzon’da Osmanlı Kitabeleri**, (Haz. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon, 2001.
- HASOL, Doğan, **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul, 1979.
- HEATH, W. Lovry -EMECEN, Feridun, “Trabzon”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 41, İstanbul, 2012, s.296-301.
- HORULUOĞLU, Şamil, **Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri**, Ankara, 1983.

- İLTAR, Gazanfer, **Trabzon Sekiz Direkli Hamam Rölöve – Restitüsyon – Restorasyon Projeleri Sanat Tarihi Araştırma Raporu**, Trabzon,2017.
- İLTER, FİGEN, **Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Ankara, 1978.
- İNAN, Kenan, “ 1. Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643 - 1656)”, **Osmanlı Araştırmaları XVIII**, İstanbul, 1998, s.161-186.
- KAHRAMAN, Ömer, **Trabzon’da Türk Devri Mimari Eserleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003.
- KARAMAN, Sami, **Afyonkarahisar Hamamları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2013.
- KARA, Hacer, **Konya-Hadim ve Taşkent Türk Devri Yapıları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.
- KARAKAYA, Enis, “Su Kemeri”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:37, İstanbul, 2009, s.444-446.
- KARASU, Gülay, **Afyon Çeşmeleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.
- KARPUZ, Haşim, “Konya Hamamları”, **Su Medeniyeti Sempozyumu**, Konya, 2010, s.392-402.
- KARPUZ, Haşim, **Şebinkarahisar**, Ankara,1989.
- KARPUZ, Haşim, **Trabzon**, Ankara,1990.

KARPUZ, Haşim, “Trabzon’da Türk Devri Hamamları”, **Trabzon’ 88-89 Kültür Sanat Yıllığı**, İstanbul, 1989, s.109-135.

KARPUZ, Haşim, **Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar**, Ankara, 2018.

KARPUZ, Haşim “Trabzon’da Yok Olan Türk Devri Eserleri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı:12, İstanbul, 1982, s.101-102.

KARPUZ, Haşim, “Trabzon’da Yok olan Bazı Türk Devri Yapıları”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XXIII, Ankara, 1994, s.145-160.

KEÇİŞ, Murat, **Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2009.

KILIÇ, Orhan, “Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik’in Yönetimi ve Yöneticileri”, **Geçmişten Geleceğe Samsun** (Editör: Cevdet Yılmaz), 2006, s. 31-54.

KILIÇ, Selda, “Su Yolları ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler”, **A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:36, Ankara 2004, s.176.

KILIÇ, Ümit, “Trabzon İskender Paşa Vakfı”, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı:4, Trabzon, 2008, s.9-26.

KSENEOPHON (Çev: Tancu Gökçöl), **Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)**, İstanbul, 1998.

KURTOĞLU, Duygu – M. Rafet Kıstır, “Eğirdir Barla Köyünde Yer Alan Dört Çeşme Üzerine Bir İnceleme”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 67, 2018, s.392-405.

KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat, **Şanlıurfa Su Mimarisi**, Ankara, 1992.

KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, “Cumhuriyet Dönemi’nde Trabzon’un Su Meselesi ve Atası Projesi”, **ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi I/1**, Erzurum, 2015, s.7-30.

MUTLU, Mehmet, **Konya’da Su Mimarisi**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Van, 2014.

NAUMANN, Rudolf, **Die hethitische Brücke über die Schlucht bei Büyükkaya (Boğazköy)**, Mitteil. Deutsch-Türk. Orient Gesell., Nr.94, 1963.

HASKAN, Mehmet N., **İstanbul Hamamları**, İstanbul, 1995

ÖNGE, Yılmaz, **Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995.

ÖNGE, Yılmaz, “Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettirdiği Hamamlar”, **Mimar Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul, 1988, s.403-412.

ÖNGE, Yılmaz, “Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:13, Ankara, 1978, s.121 – 135.

ÖNGE, Yılmaz, “Kayseri Hunad (Mahperi Hatun) Külliyesinin Hamamı ve Çini Tezminatı”, **Önasya**, C: IV, Ankara, s.11-17.

ÖNGE, Yılmaz, “Koca Sinan’ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik: Merkezi Kubbeli Örtü Sistemleri”, **II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarih Kongresi 1986 – Bildiriler**, Cilt: II, İstanbul, 1986, s.81-86.

ÖNGE, Yılmaz, “Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar”, **VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Çerçevesinde Mimar Sinan Dönemi Sempozyumu**, Ankara, 1989, s.235-252.

ÖNGE, Yılmaz, “Konya Beyşehir’de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:7, Ankara, 1968, s.139-144.

ÖNGE, Yılmaz, **Türk Mimarisinde, Selçuklu Ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Ankara, 1997.

ÖZEL, Sabahattin, **Milli Mücadele’de Trabzon**, Ankara, 1991,

ÖZEN, Hamiyet-vd., **Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri**, Trabzon, 2010.

SARIKAYA, M. Akif, **Konya’nın Tarihi Çeşmeleri**, İstanbul, 2012.

SAY, Seda Kula, **Erken Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007.

SEYYAR, Ahmet, **Trabzon’un Sosyo-Ekonomik Gelişimi (1900-1950)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

SÖZEN, Metin -TANYELİ, Uğur, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 2014.

SÜMERKAN, Reşat - OKMAN, İbrahim, **Kültür Varlıklarıyla Trabzon İlçeler ve Köyler**, Cilt: 1, Trabzon, 1999.

ŞİMŞİR, Zekeriya, “İlgın Çeşmeleri”, **I. İlgın Sempozyumu** (İlgın, 30.06.-2.07.2010), Konya, 2012, s.621-638.

TEKİNDAĞ, M.C., Şehabettin “Trabzon”, **İA.**, İstanbul, 1979, Cilt: XIII. s.456.

- TALİ, Şerife, “Kayseri Tavlusun Köyünde Bulunan Köprü ve Çeşmeler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7, Sayı:34, www.sosyalarastirmalar.com, 2014, s.522-540.
- TAY, Lokman, “Kırşehir Çeşmeleri”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 6, Adıyaman, 2011, s.204-221.
- TAY, Lokman, “Mersin- Erdemli Çeşmeleri” **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2018, s.675-701.
- TAY, Lokman, “Hacı Beşir Ağa'nın İnşa Ettirdiği Çeşmeler”, **Akdeniz Sanat Dergisi**, Cilt:8, 2015, s.12-50.
- TURANİ, Adnan, **Sanat Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1975.
- YAVAŞ, Doğan, “Bursa’da Kitabeli Osmanlı Çeşmeleri” **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2, Bursa, 2001, s.25-40.
- YAVUZYILMAZ, Ahmet, “Gebze Çeşmeleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 25, 2013, s.578-593.
- YÜKSEL, Ayhan - YEŞİLOT, Okan, **Giresunda İz Bırakanlar**, Giresun, 2012.
- YÜKSEL, Murat, **Trabzon’da Türk İslam Eserleri ve Kitabeleri**, Cilt: 1, İstanbul,1991.
- YÜNGÜL, Naci, “Trabzon’daki Haznedarzade Abdullah Paşa Çeşmesi”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt: 19, Ankara, 1985, s. 261-266.
- USTA, Veysel, **Anabasis’ten Atatürk’e Seyahatnamelerde Trabzon**, Trabzon, 1999.
- ÜRER, Harun, **İzmir Hamamları**, Ankara, 2002

1. TRABZON (MERKEZ) HAMAMLARI GENEL DEĞERLENDİRME TABLOSU

YAPININ ADI	TARİH	KİTABE		MALZEME				PLAN TİPİ			ÖRÜTÜ ELEMANLARI				SÜSLEMİ		KULLANIM DURUMU	
		VAR	YOK	TİĞLA	KESME TAŞ	MOLOZ TAŞ	HACIYARI DÖRT EYVANLI	MİNHERİT	KUBBE	TONOZ	AHSAP KIRISLAMA TAVAN	VAR	YOK	AKTİF	KULLANIM DİŞİ			
FATİH HAMAMI	15. yy.	X	X		X	X		X	X	X	X			X	X		X	
ÇİFTE HAMAMI	15. yy. sonu	X	X	X	X	X		X	-	X					X			X
TOPHANE HAMAMI	15. yy. sonu / 16. yy. başları	X	X		X	X	X		X	X					X			X
SEKİZ DİREKLİ HAMAMI	16. yy.	X	X		X	X	X		X	X	X				X			X
İSKENDER PAŞA HAMAMI	1519-1531	X	X	X	X	X		X	X	X	X			X				X
İÇ KALE SARAY HAMAMI	16. yy.	X	X		X	X		X	X	X					X			X
ALACA HAMAMI	18. yy.	X	X		X	X	X		X	X					X			X
HACI ARIF HAMAMI	19. yy. İlk yarısı	X	X		X	X	X		X	X					X			X
ASKERİ HAMAMI	1882-1884	X	X		X	X	X		X	X				X				X
MEVDAN HAMAMI	19. yy. sonu	X	X		X	X	X		X	X	X			X				X

TABLolar

2. TRABZON (MERKEZ) ÇEŞMELERİ GENEL DEĞERLENDİRME TABLOSU

YAPININ ADI	TARİH	KİTAPBE		MALZEME				KEMER ŞEKLİ				SÜSLEMİ		KULLANIM DURUMU		LÜLE SAYISI	
		VAR	YOK	KESME TAŞ	MOLUZ TAŞ	MERMER	SİVRİ	YARMI DAİRE	TEÇET	KEMERSİZ	VAR	YOK	AKTİF	KULLANIM DIŞI			
SEYYİD HACI MEHMED ÇEŞMESİ	906/1500	X		X			X						X	X			1
İSKENDER PAŞA ÇEŞMESİ 1	925/1519	X		X				X					X	X			1
İSKENDER PAŞA ÇEŞMESİ 2	930/1523	X		X									X	X			2
İSKENDER PAŞA ÇEŞMESİ 3	965/1552	X		X									X	X			-
ANONİM ÇEŞME 1	18. yy. İlk yarısı		X	X	X				X				X				-
KETHÜDAZADE HACI EMİN AĞA ÇEŞMESİ 1	1250/1834	X		X					X				X				1
KETHÜDAZADE HACI EMİN AĞA ÇEŞMESİ 2	1252/1836	X		X					X				X				1
MANASTIR ÇEŞMESİ	1255/1839	X		X					X				X	X			1
ABDULLAH PAŞA ÇEŞMESİ	1260/1844	X		X					X				X	X			1
ÇARIKÇIZADE HACI İSMAİL ÇEŞMESİ	1301/1882	X		X		X							X	X			-
ASKERİ ÇEŞME	1302/1884	X		X			X						X				-
ABDÜHAMİT LİMAN ÇEŞMESİ	1309/1891	X		X									X	X			3
YALDI ÇEŞMESİ	19. yy.		X	X													-
FARUZ ÇEŞMESİ	19. yy.		X	X					X								2
TUZLU ÇEŞME	19. yy.		X	X						X							-
ANONİM ÇEŞME 2	19. yy.		X	X	X				X				X	X			1
ANONİM ÇEŞME 3	19. yy.		X	X					X				X	X			-
BARUTANE ÇEŞMESİ	1322/1905	X		X									X	X			1
ANONİM ÇEŞME 4	20. yy. başları		X	X					X					X			-
ANONİM ÇEŞME 5	20. yy.		X	X									X	X			2
ANONİM ÇEŞME 6	20. yy.		X	X									X	X			1

3. TRABZON (MERKEZ) KÖPRÜLERİ GENEL DEĞERLENDİRME TABLOSU

YAPININ ADI	TARİH	TABLİYE		MALZEME		KEMER ŞEKLİ		SELYARAN		AÇIKLIK SAYISI	KULLANIM DURUMU	
		DÜZ	DİK	KESME TAŞ	MOLOZ TAŞ	YARIM DAİRE	BASIK	VAR	YOK		AKTİF	KULLANIM DIŞI
TABAKHANE KÖPRÜSÜ	1833 (Son Şekli)	X		X	X	X			X	1	X	
ZAĞNOS KÖPRÜSÜ	19. yy. (Son Şekli)	X		X	X	X			X	1	X	
DEĞİRMENDERE KÖPRÜSÜ	1891	X		X			X	X		4	X	

4. TRABZON (MERKEZ) SU KEMERLERİ GENEL DEĞERLENDİRME TABLOSU

YAPININ ADI	TARİH	MALZEME		KEMER ŞEKLİ		AÇIKLIK SAYISI	KULLANIM DURUMU	
		KESME TAŞ	MOLOZ TAŞ	SİVRİ	YARIM DAİRE		AKTİF	KULLANIM DIŞI
KUZGUNDERE SU KEMERİ	6. yy. ? - 13. yy. ?	X	X		X	2		X
İMARET SU KEMERİ	13. yy.	X	X		X	5		X
KAVAKLI SU KEMERİ	13. yy.	X	X		X	1		X

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Fatih Hamamı Planı.

Çizim 2: Çifte Hamam Planı.

Çizim 3: Tophane Hamamı Planı.

Çizim 4: Sekiz Direkli Hamam Planı.

Çizim 5: İskender Paşa Hamamı Planı.

Çizim 6: İç Kale Saray Hamamı Planı.

Çizim 7: Alaca Hamam Planı.

Çizim 8: Hacı Arif Hamamı Planı .

Çizim 1: Askeri Hamam Planı.

Çizim 10: Meydan Hamamı Planı.

Çizim 2: İmaret Hamamı Planı.

Çizim 12: Çukur Hamamı Planı .

Çizim 13: Çömlekci Hamamı Planı.

Çizim 14: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 15: İskender Paşa Çeşmesi 1 Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 16: İskender Paşa Çeşmesi 2 Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 17: İskender Paşa Çeşmesi 3 Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 18: Anonim Çeşme 1 Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 19: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1. Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 20: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2 Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 21: Manastır Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 22: Abdullah Paşa Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 23: Çarıkçı Zade Hacı İsmail Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 24: Askeri Çeşme Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 25: Abdülhamit Liman Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 26: Yalı Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 27: Faroz Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 3: Tuzlu Çeşme Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 29: Anonim Çeşme 2 Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 30: Anonim Çeşme 3 Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 31: Baruthane Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 32: Anonim Çeşme 4 Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 33: Anonim Çeşme 5 Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 34: Anonim Çeşme 6 Plan ve Cephe Görünüşü.

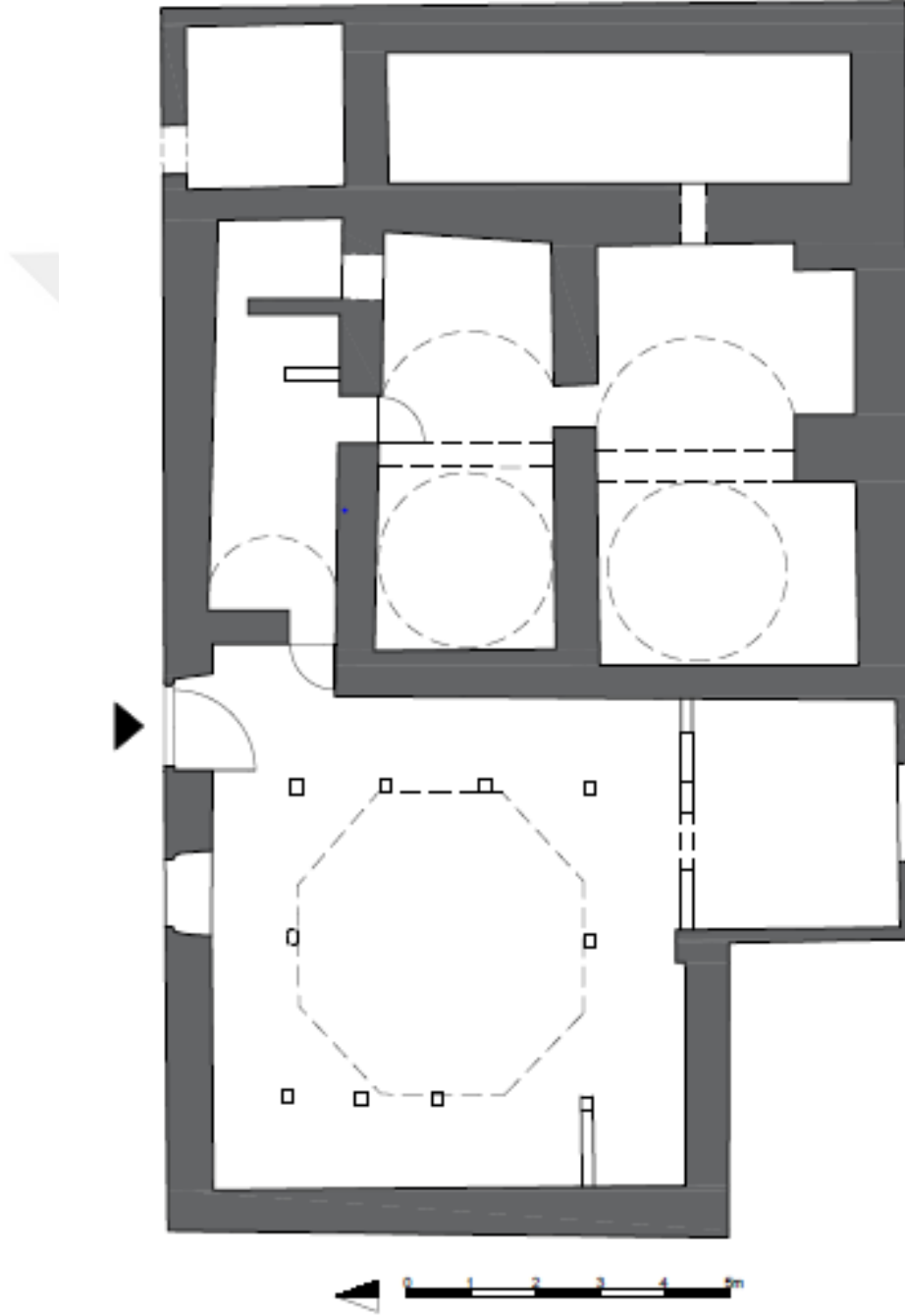
Çizim 35: Tabakhane Köprüsü Görünüşü.

Çizim 36: Zağnos Köprüsü Görünüşü.

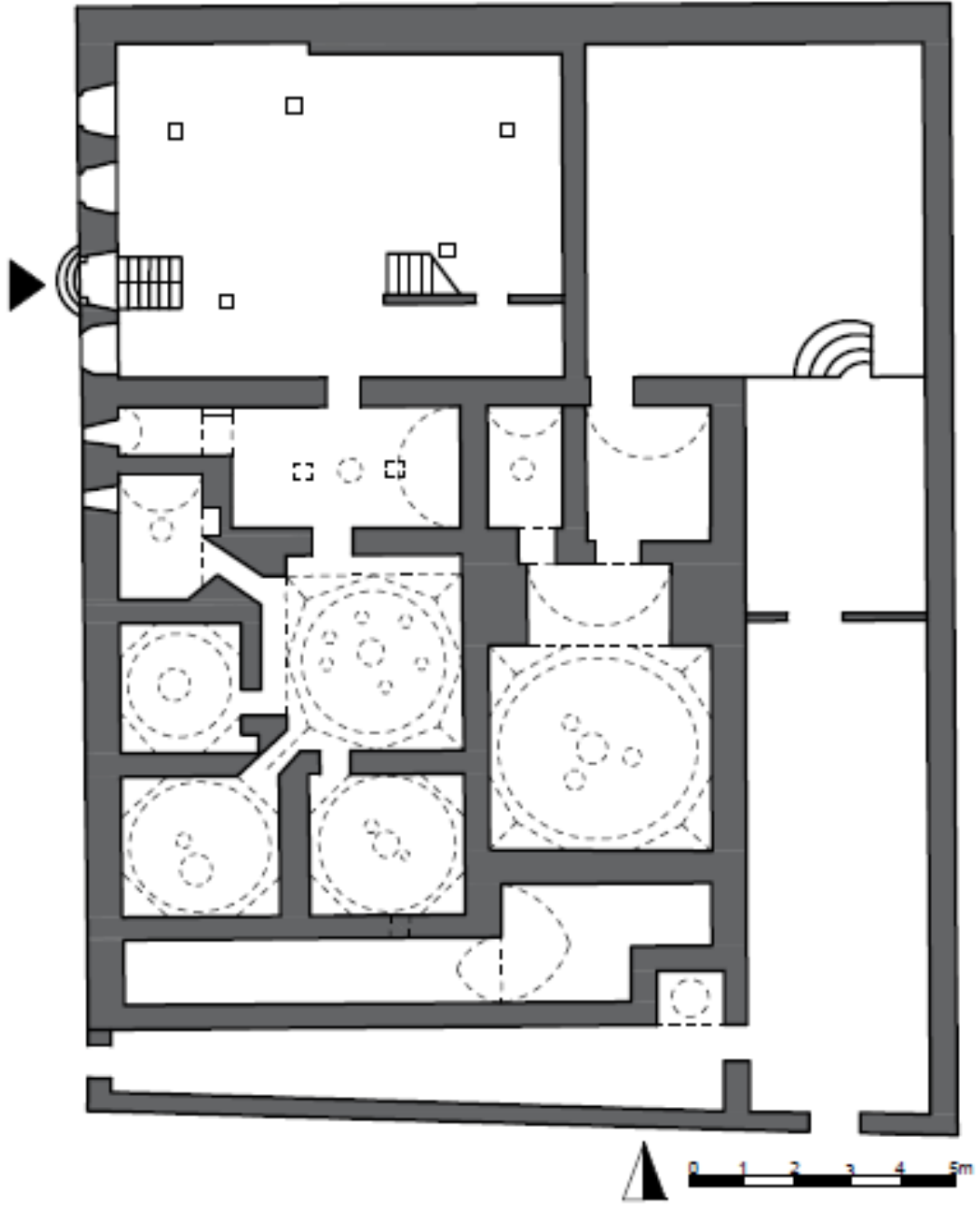
Çizim 4: Değirmendere Köprüsü Görünüşü.

Çizim 5: Kavaklı Su Kemeri Plan ve Görünüşü.

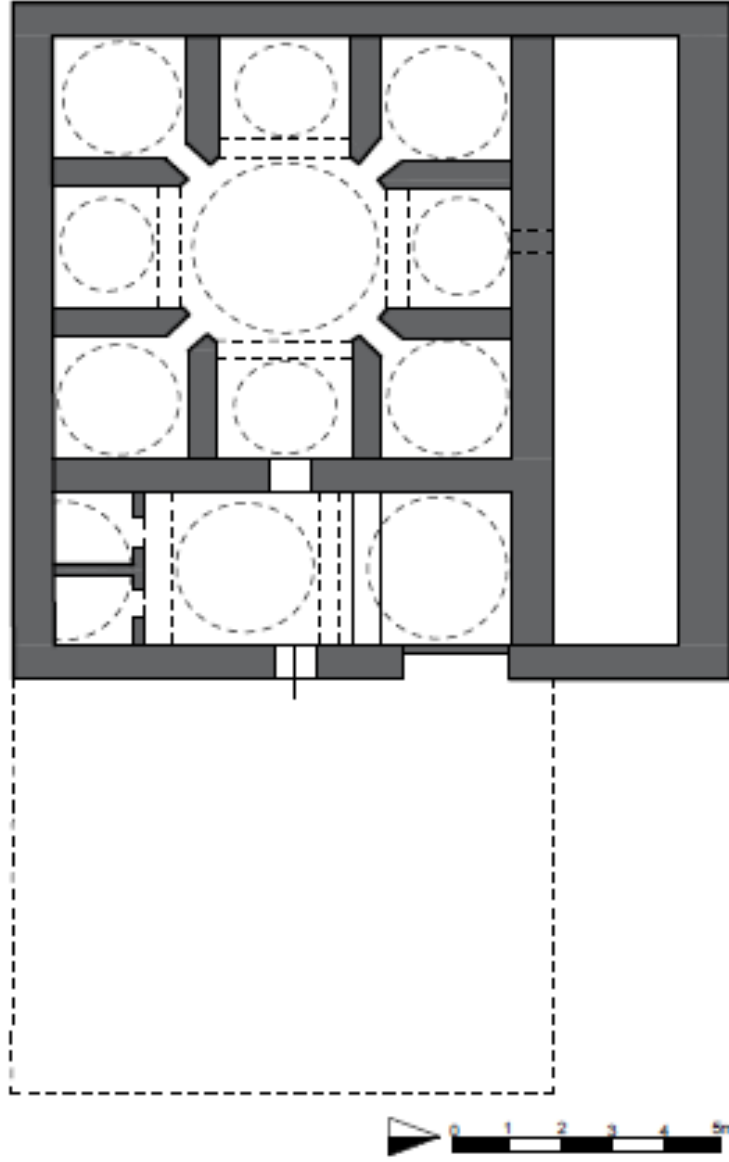
ÇİZİMLER

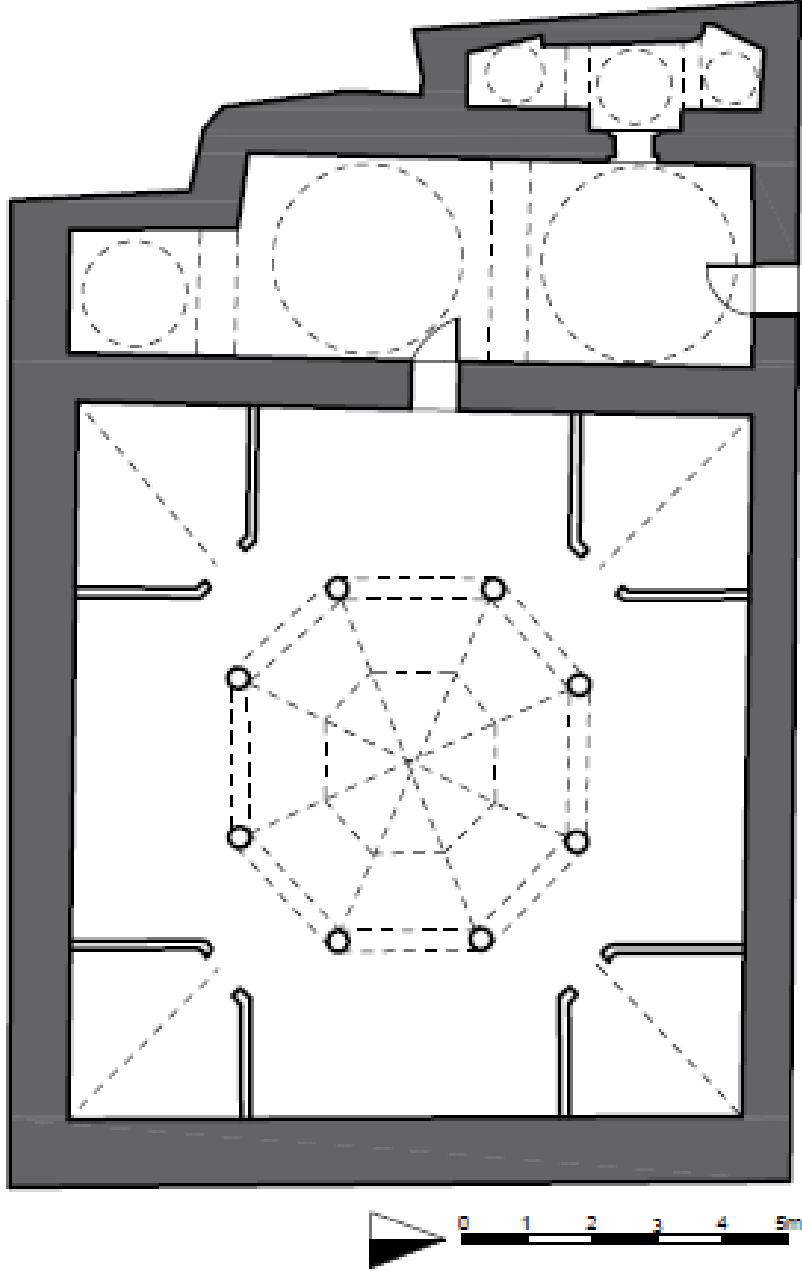
Çizim 1: Fatih Hamamı Planı. Haşim Karpuz'dan işlenerek(KARPUZ, 2018: 102).

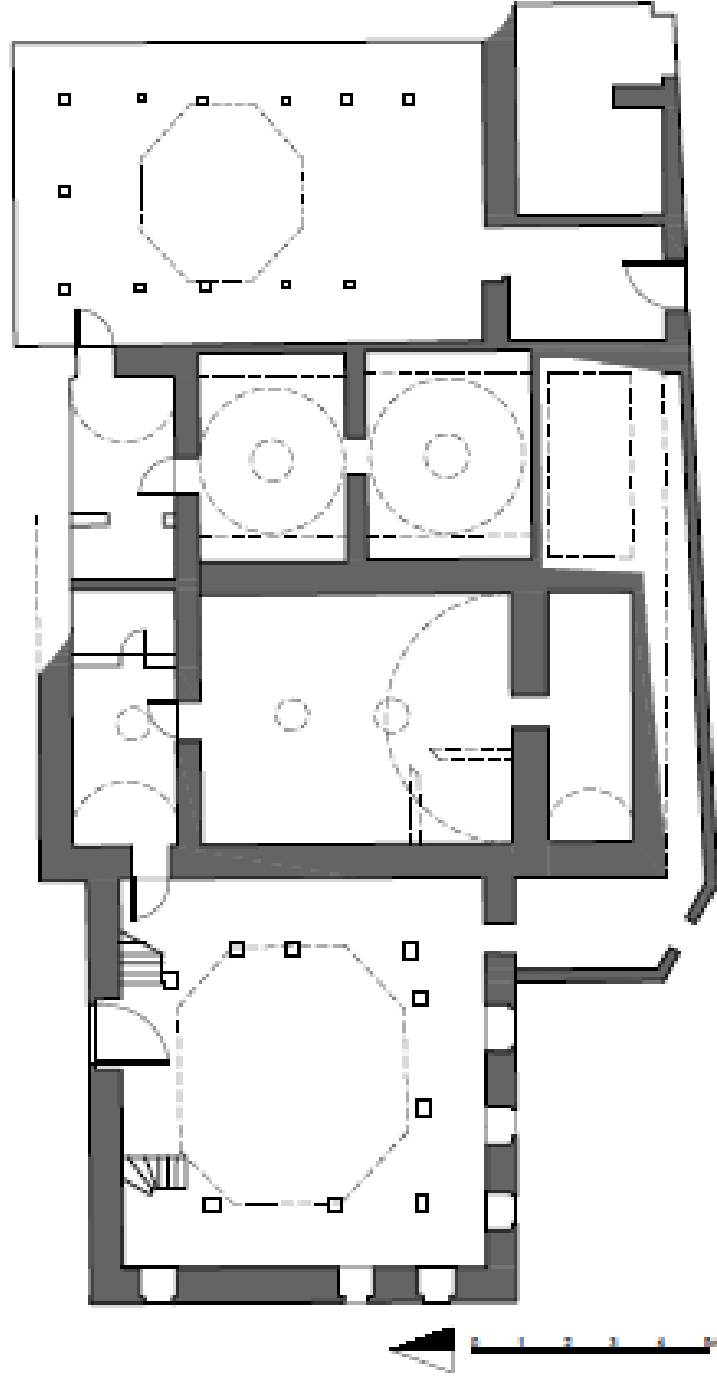
Çizim 2: Çifte Hamam Planı. Haşim Karpuz'dan (KARPUZ, 2018: 103).

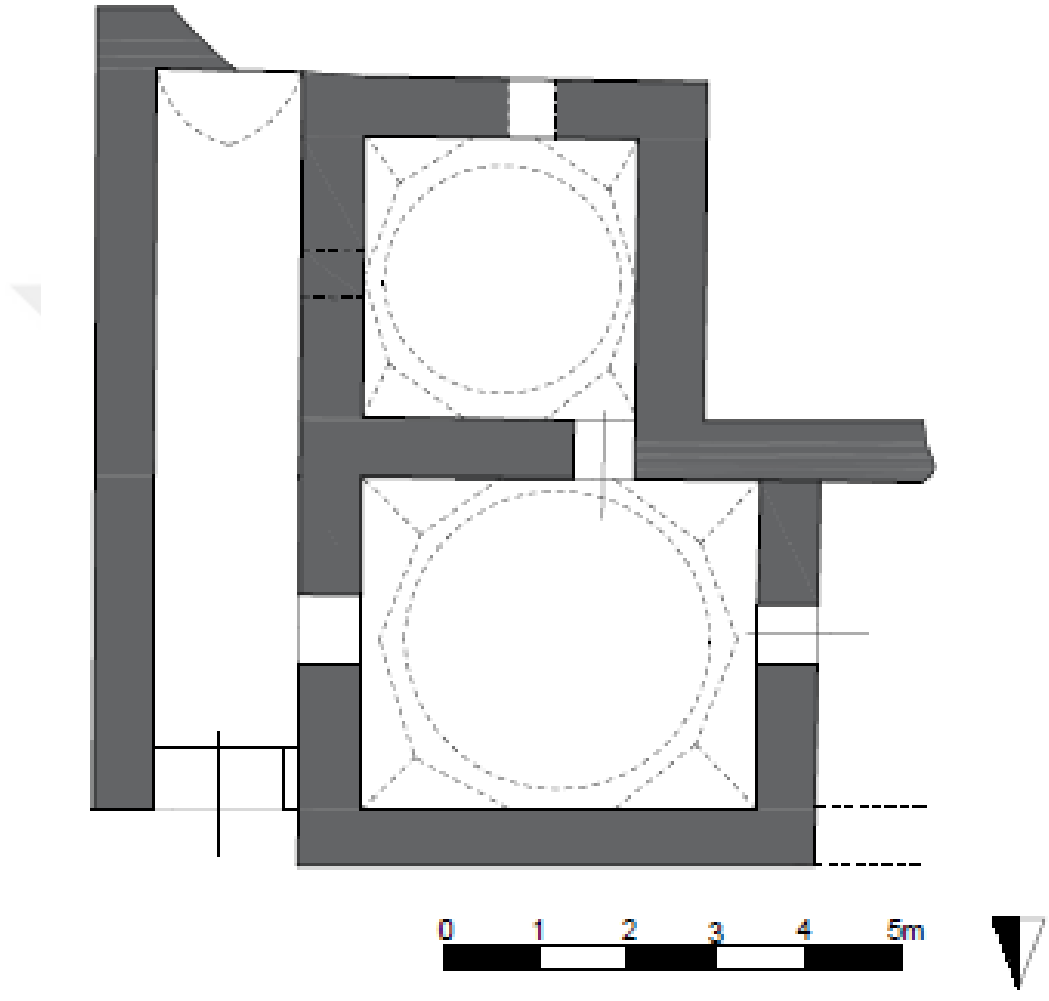
Çizim 3: Tophane Hamamı Planı. Haşim Karpuz'dan (KARPUZ, 2018: 105).

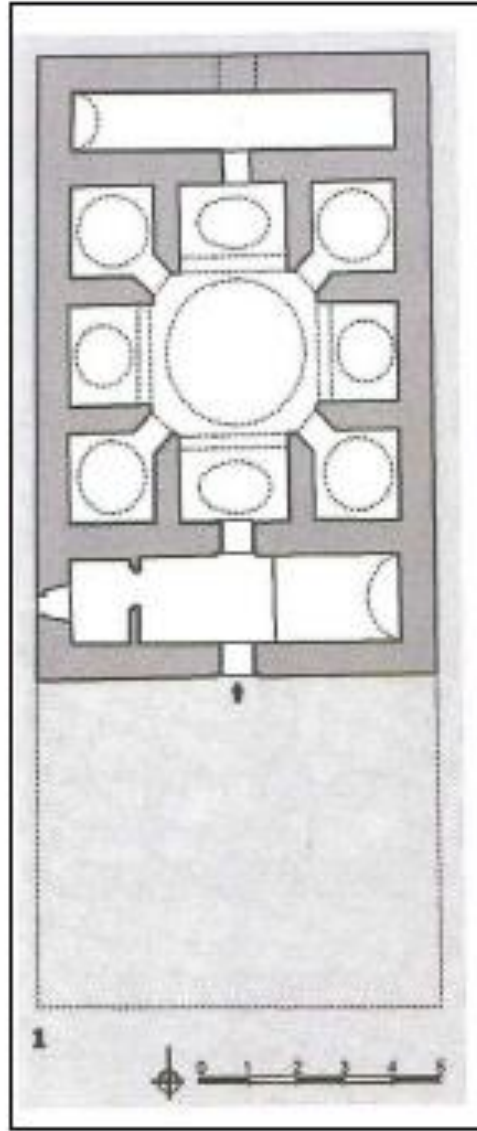
Çizim 4: Sekiz Direkli Hamam Hamamı Planı. Haşim Karpuz'dan işlenerek (KARPUZ, 2018: 107).

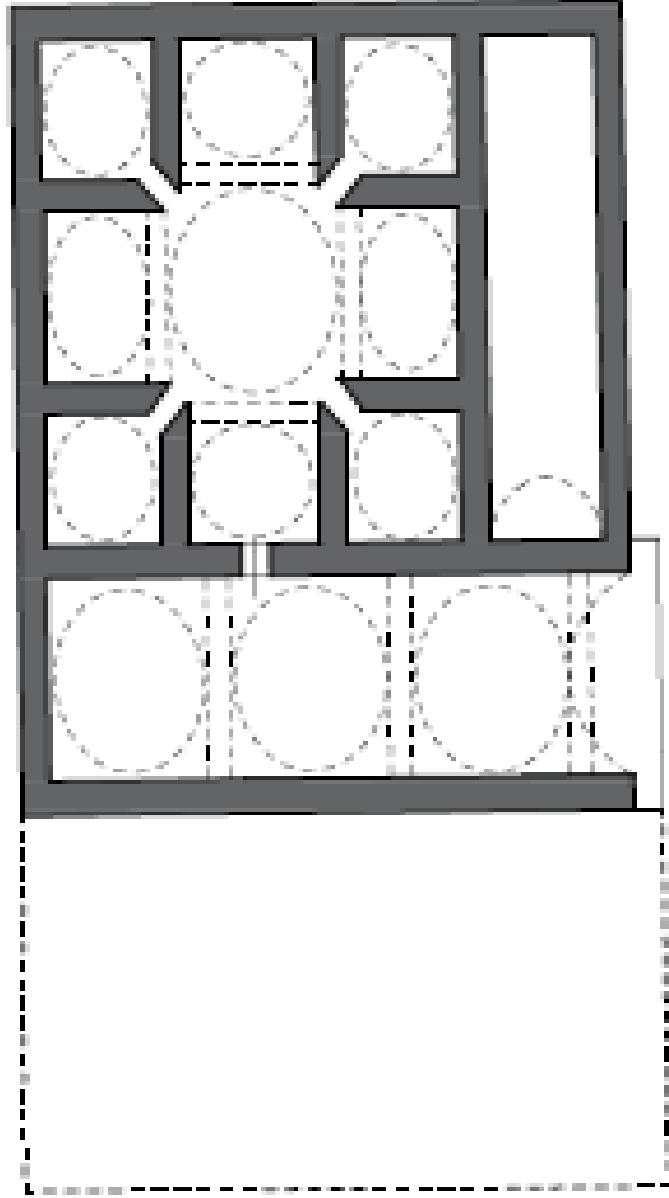
Çizim 5: İskender Paşa Hamamı Planı. Haşim Karpuz'dan
(KARPUZ, 2018: 106).

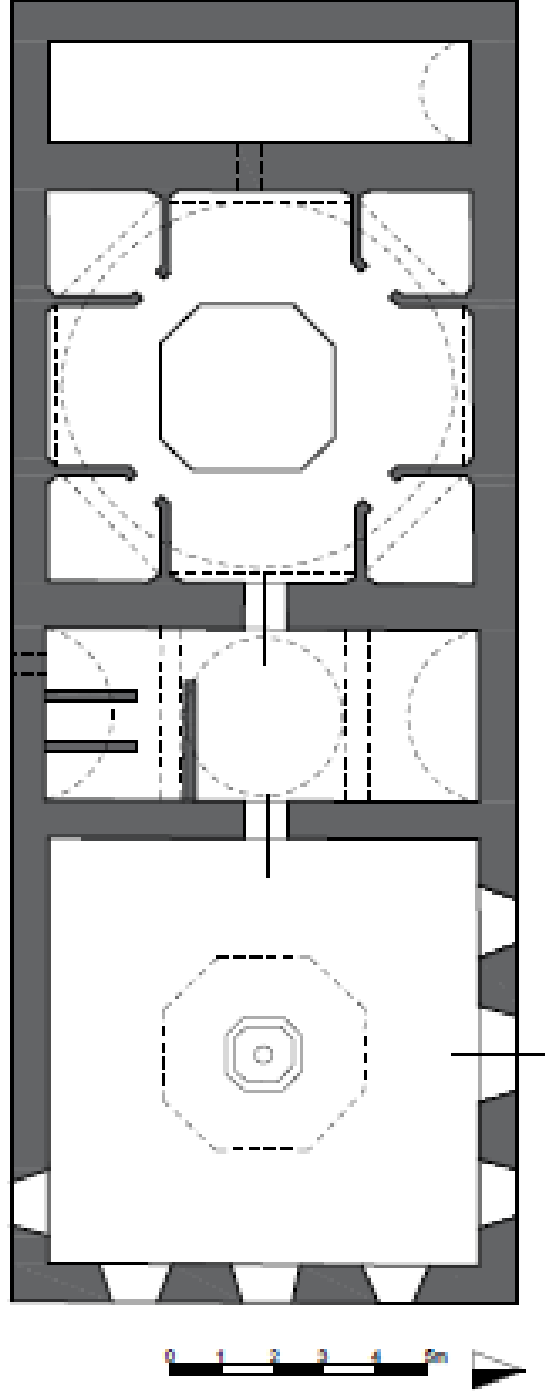
izim 6: İ Kale Saray Hamamı Planı. Haşim Karpuz'dan (KARPUZ, 1989: 112).

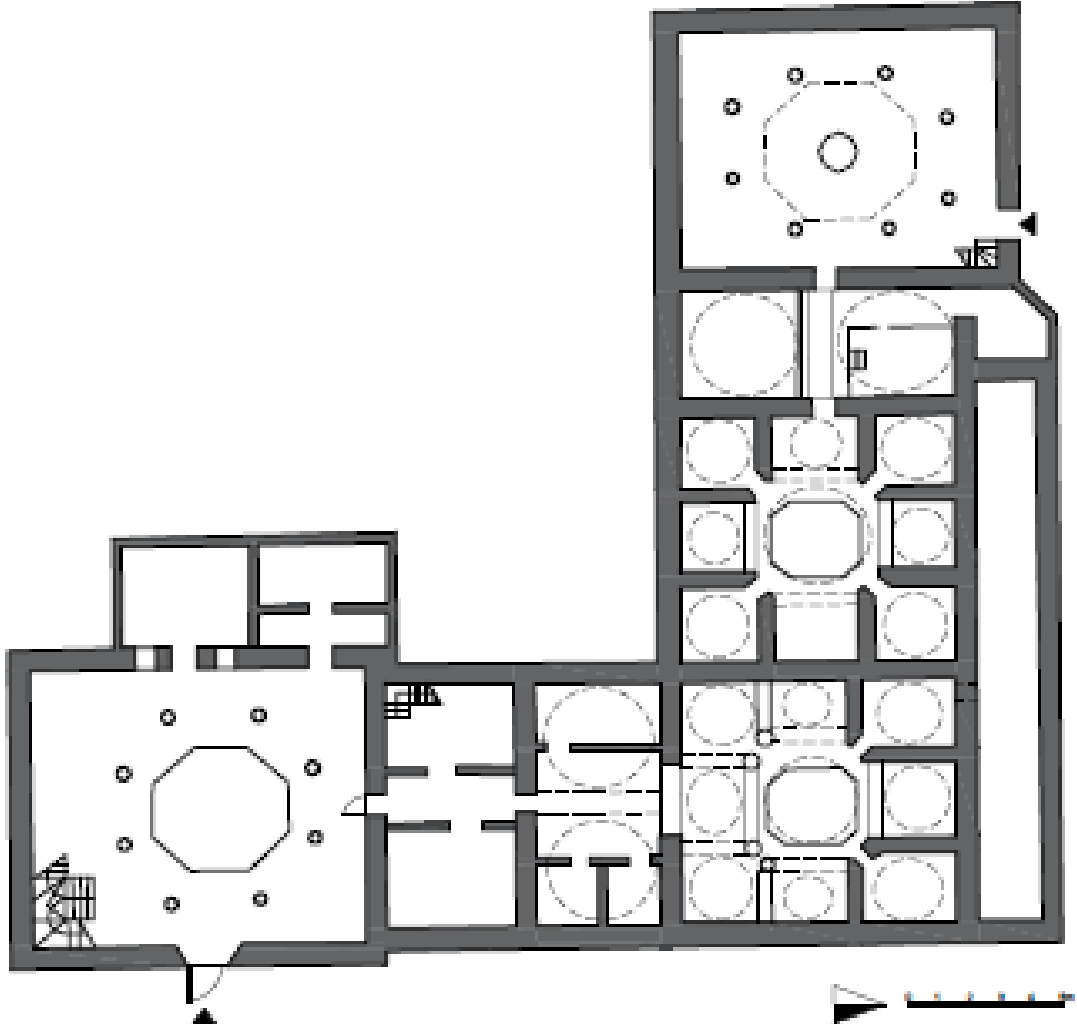
Çizim 7: Alaca Hamam Planı. Haşim Karpuz'dan
(KARPUZ,2018:108)

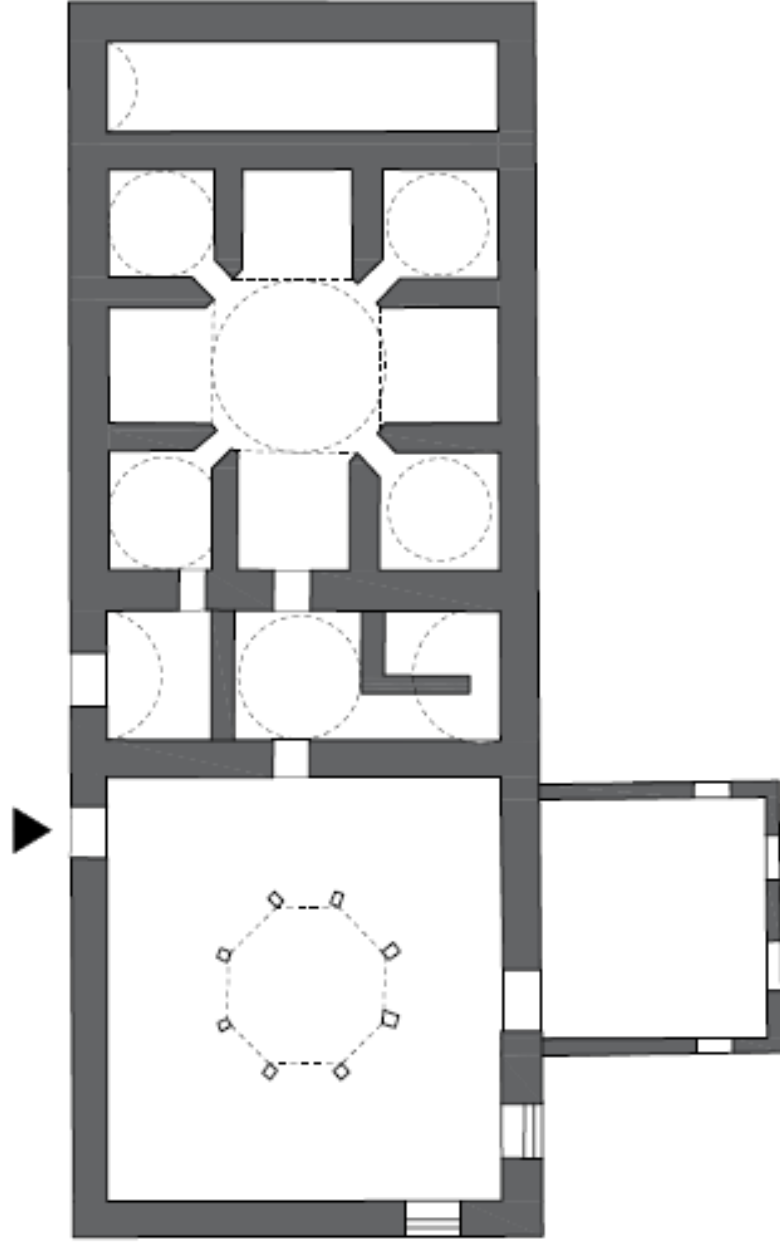
Çizim 8: Hacı Arif Hamamı Planı. Haşim Karpuz'dan
(KARPUZ, 2018: 110).

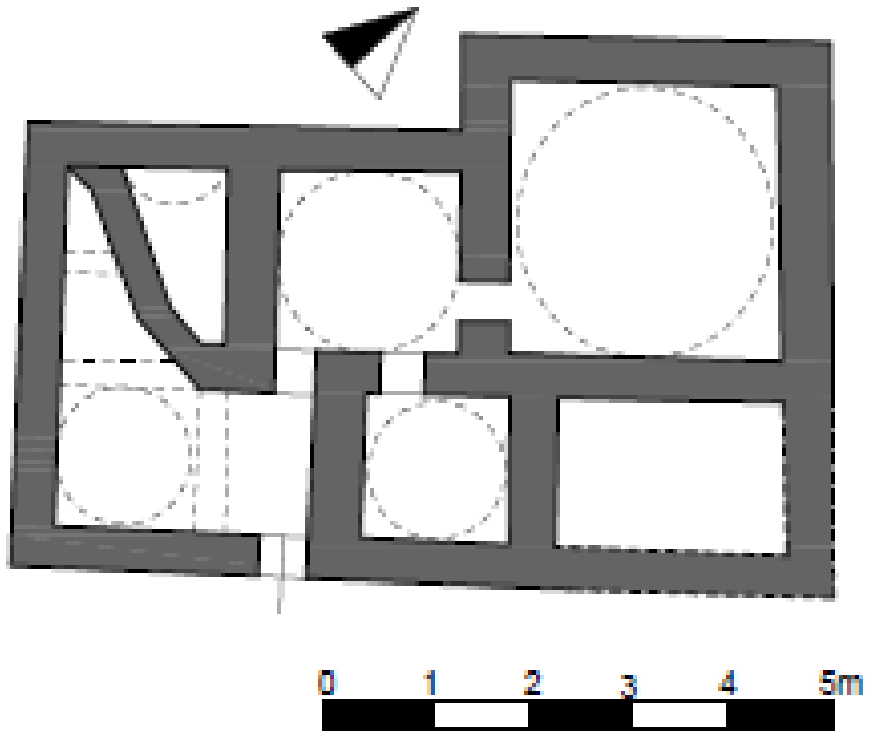
Çizim 9: Askeri Hamam Planı. Haşim Karpuz'dan
(KARPUZ,2018:111)

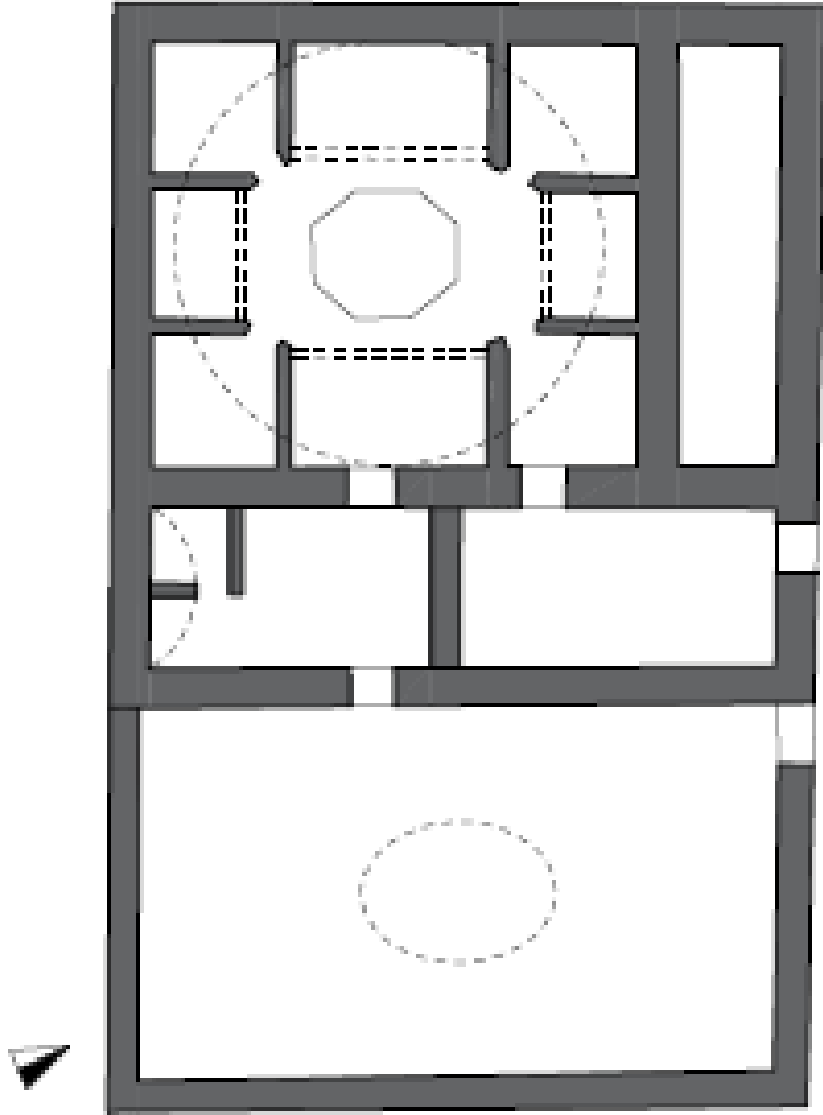
Çizim 10: Meydan Hamamı Planı. Haşim Karpuz'dan (KARPUZ,2018:112).

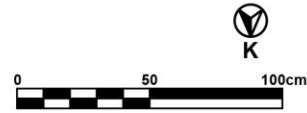
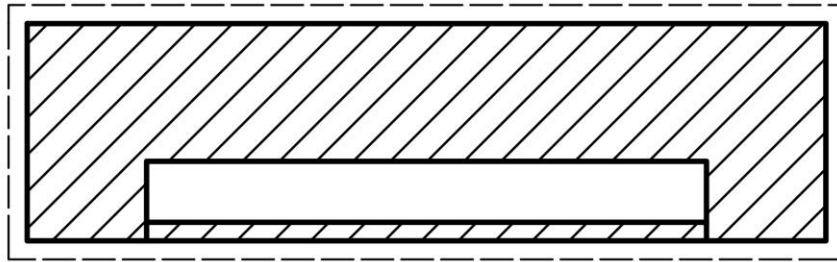
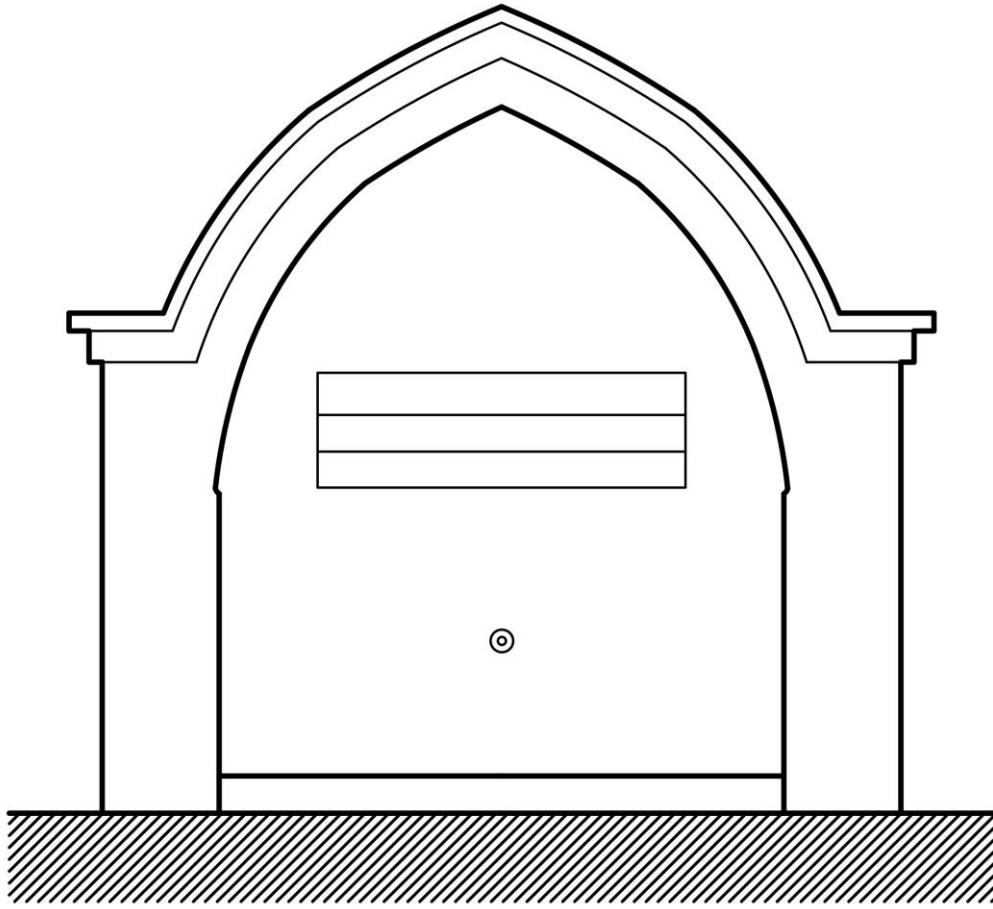
Çizim 11: İmaret Hamamı Planı. T.K.V.K.B.K. rölövesinden.

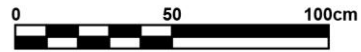
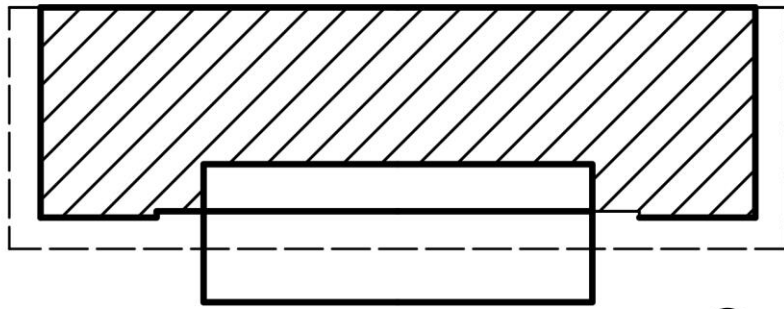
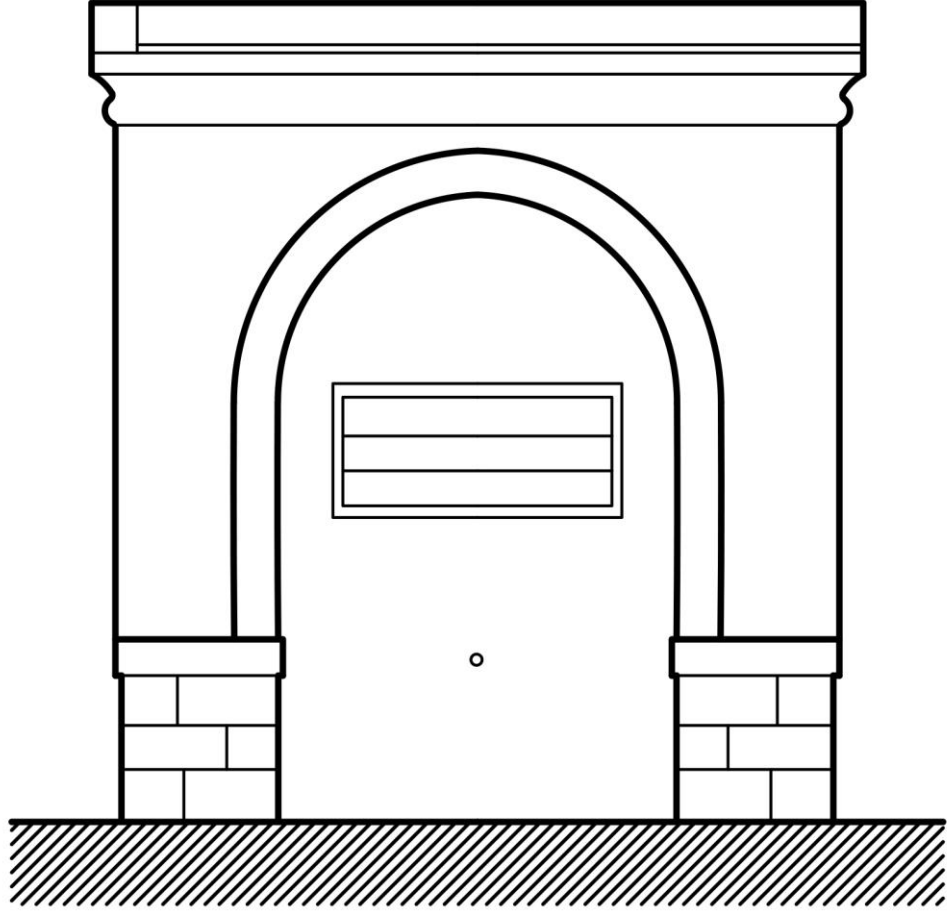
Çizim 12: Çukur Hamam Planı. T.K.V.K.B.K. rölövesinden.

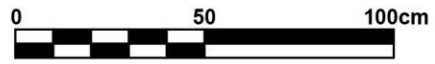
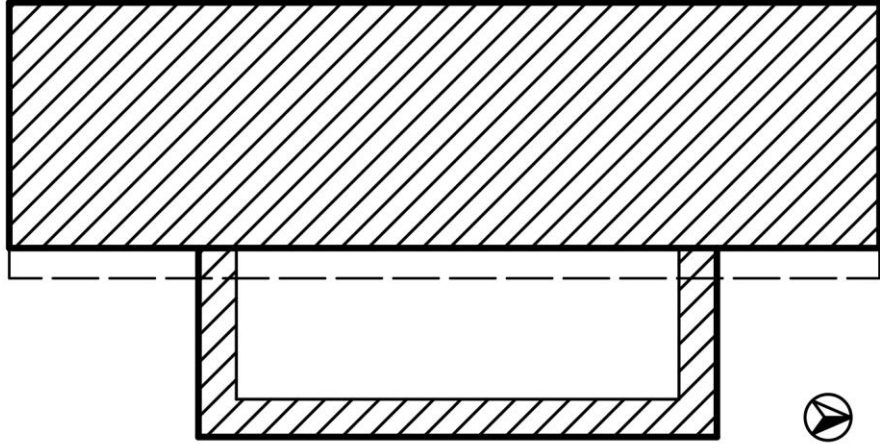
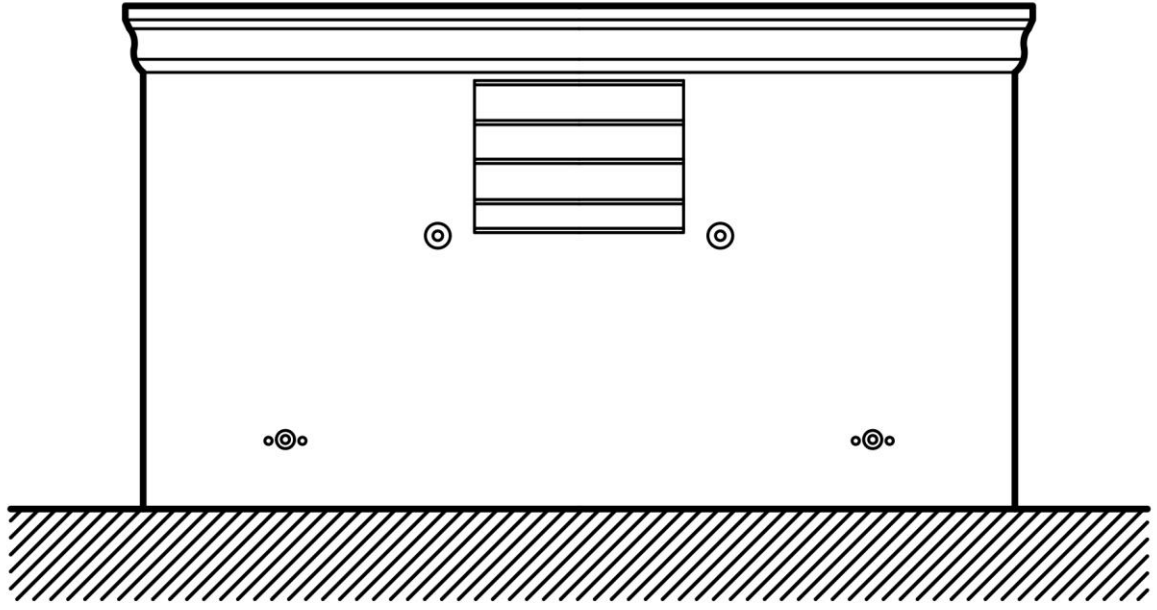
Çizim 13: Çömlekçi Hamamı Planı. T.K.V.K.B.K. rölövesinden.

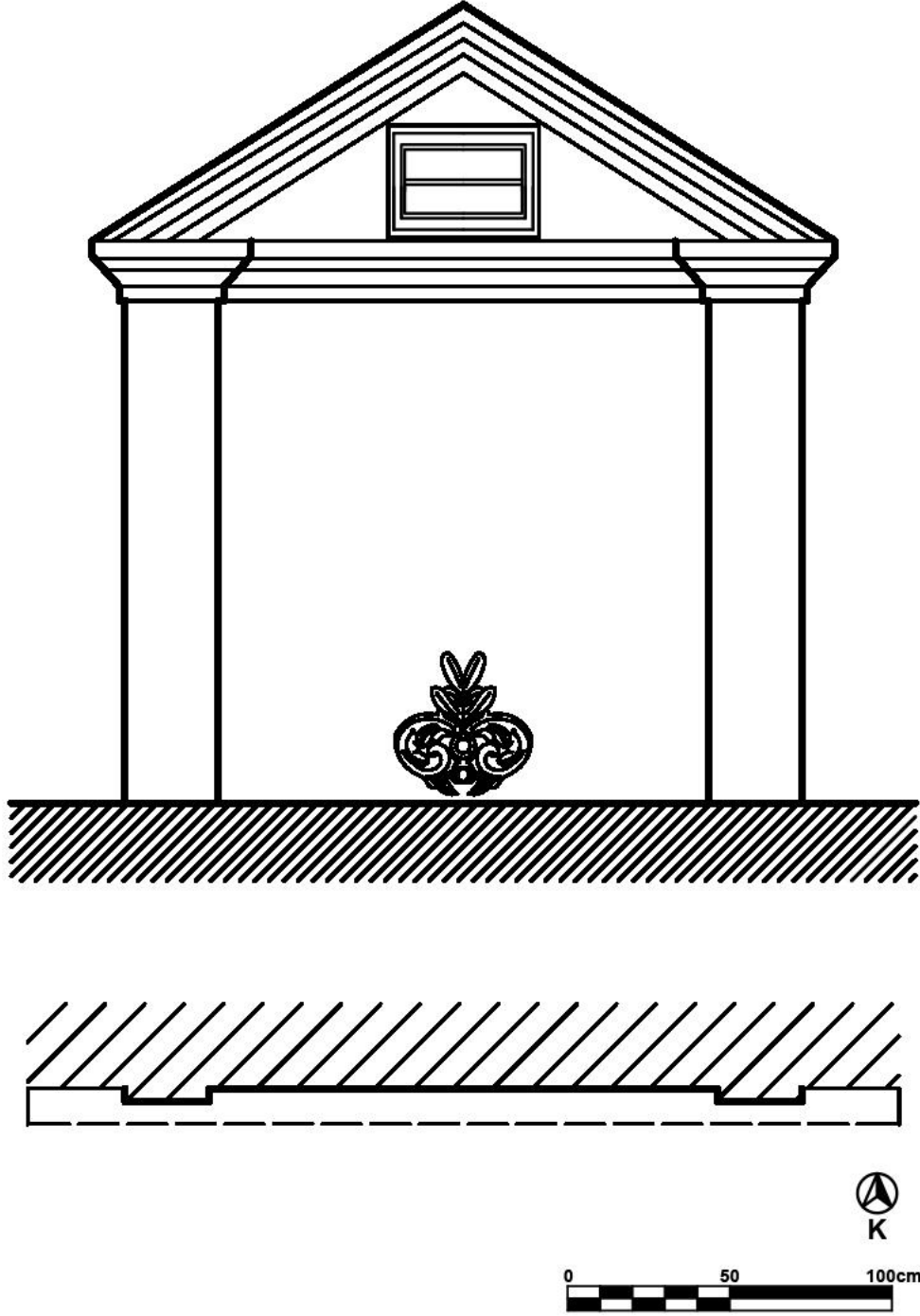
Çizim 14: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

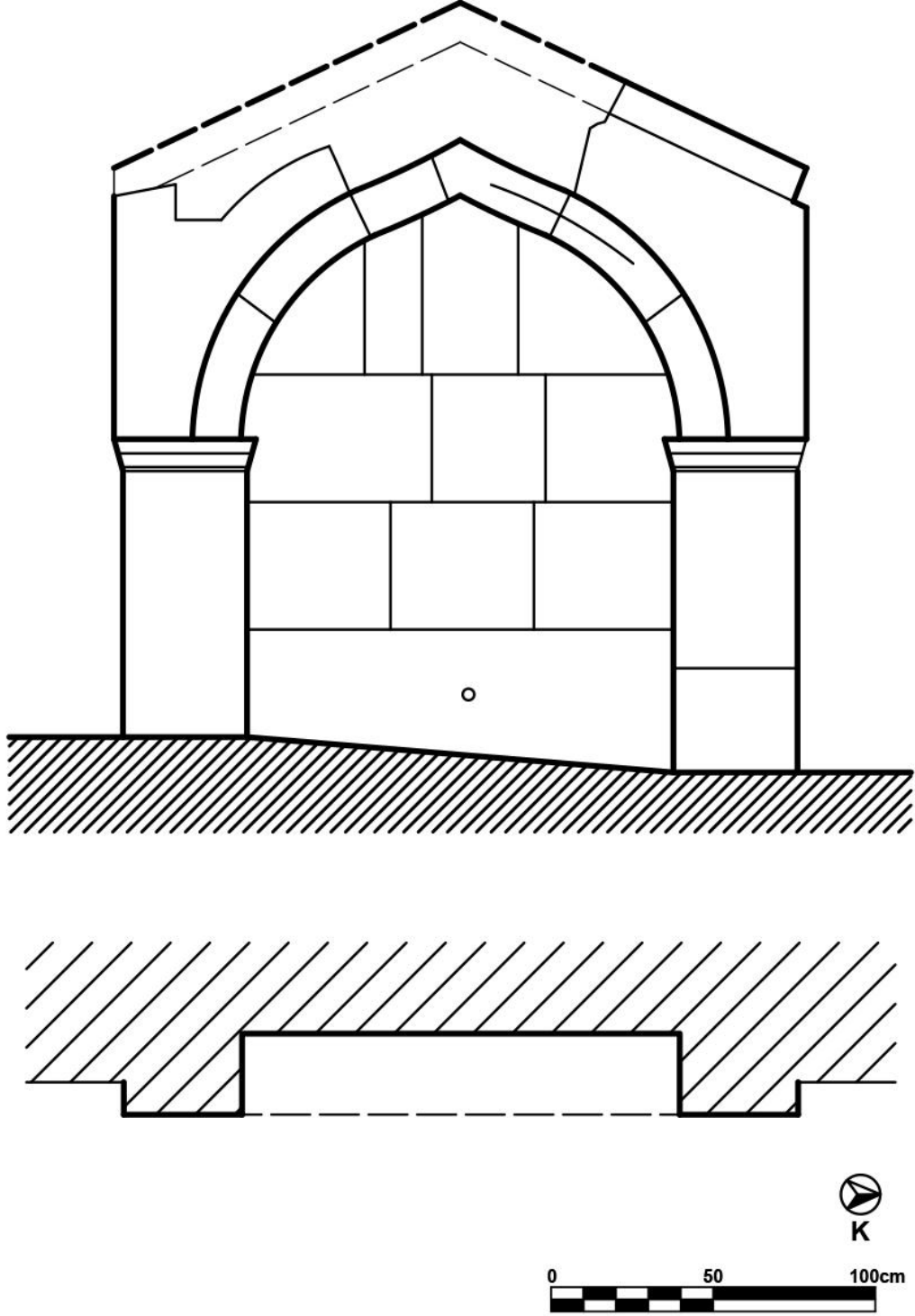
Çizim 15: İskender Paşa Çeşmesi 1 Plan ve Cephe Görünüşü.

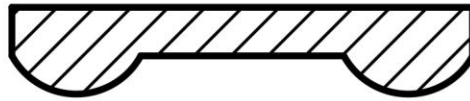
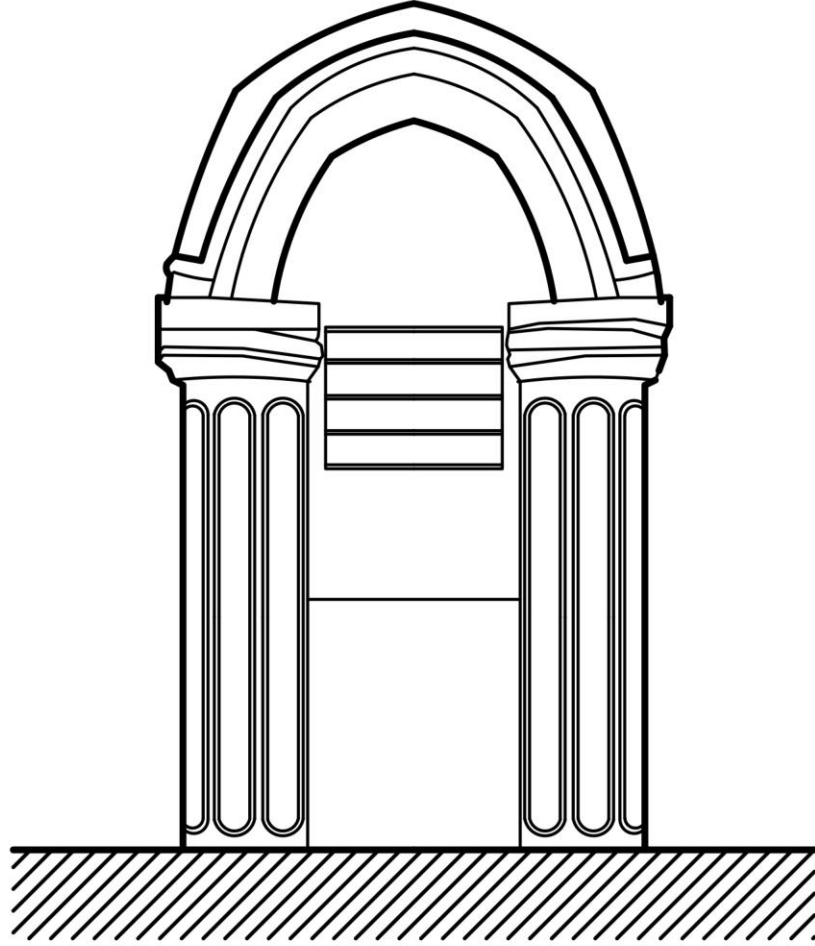
Çizim 16: İskender Paşa Çeşme 2. Plan ve Cephe Görünüşü.

Çizim 17: İskender Paşa Çeşmesi 3 Plan ve Cephe Görünüşü.

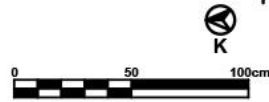
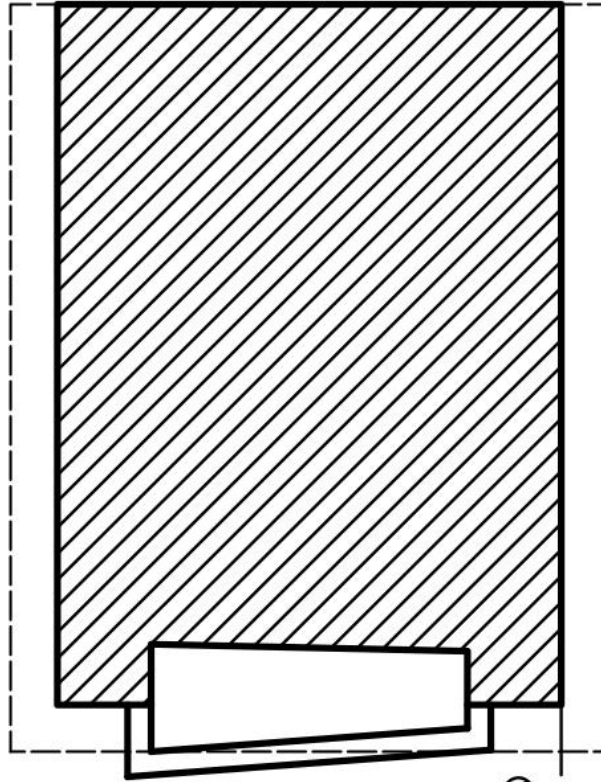
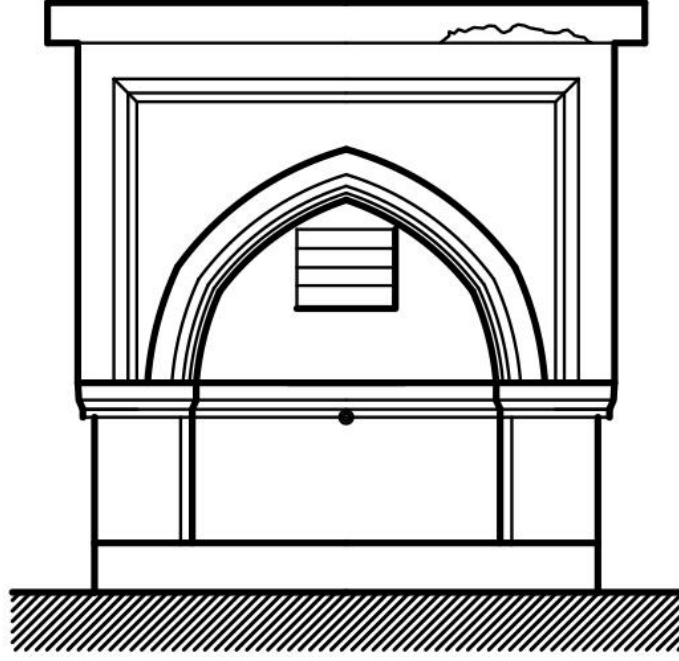

Çizim 18: Anonim Çeşme 1 Plan ve Cephe Görünüşü.

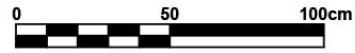
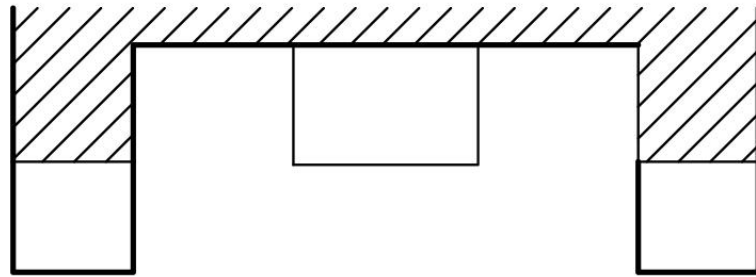
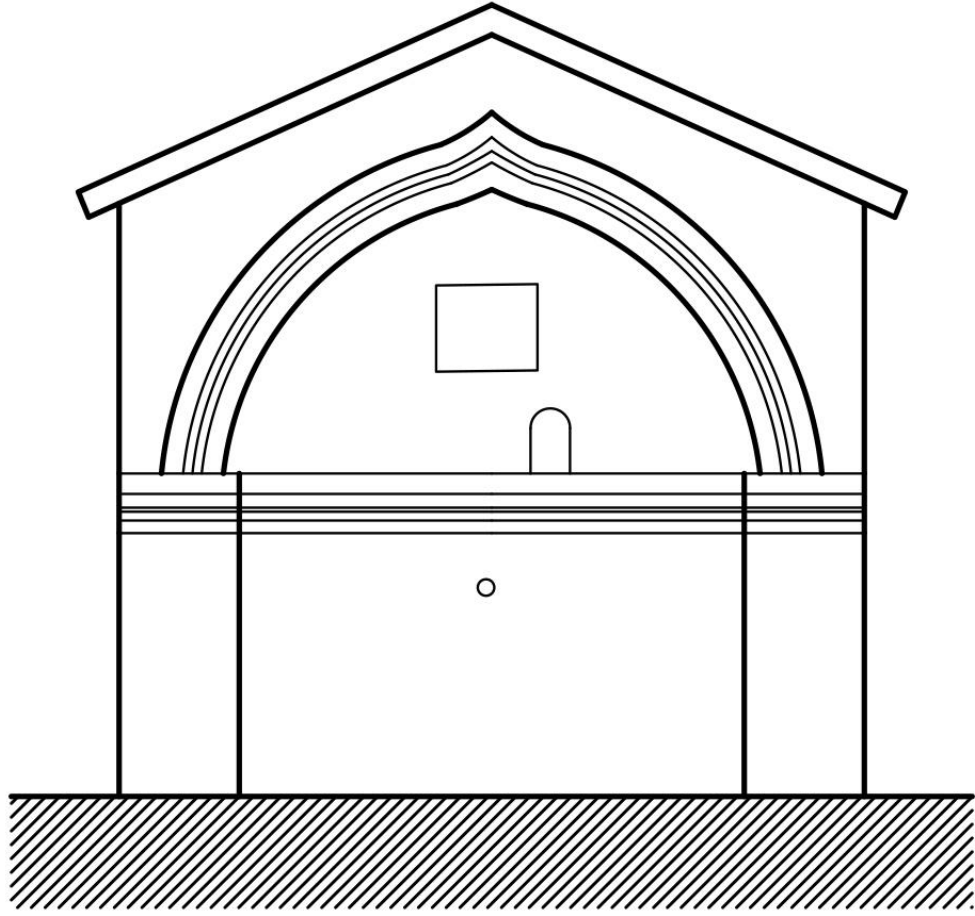

0 50cm

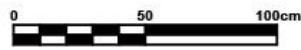
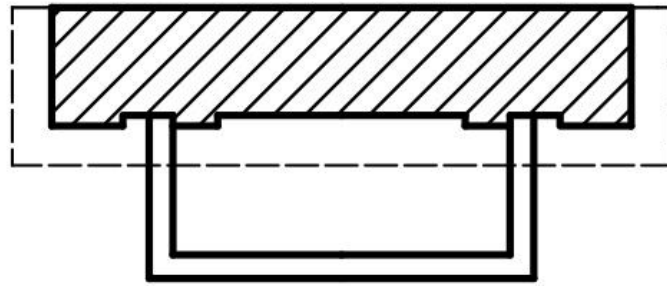
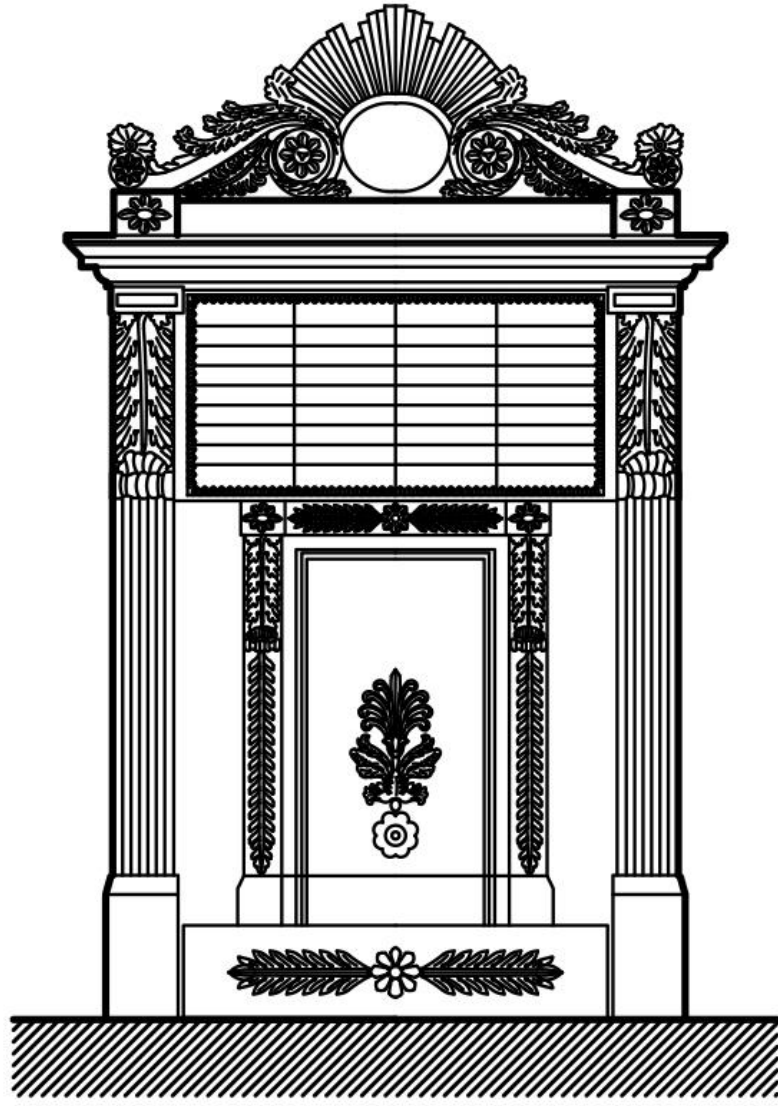
Çizim 19: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1 Plan ve Cephe Görünüşü.

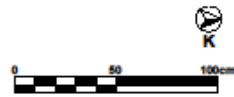
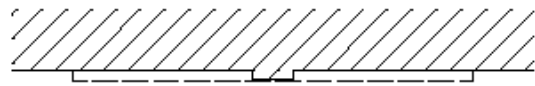
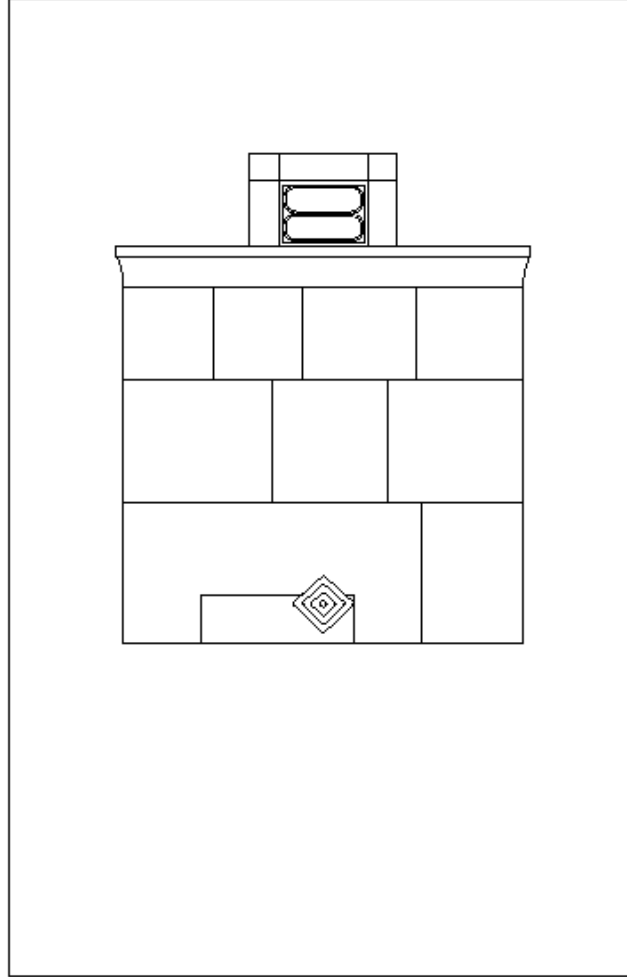
Çizim 20: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2 Plan ve Cephe Görünüşü.

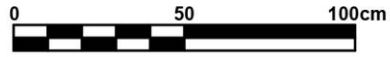
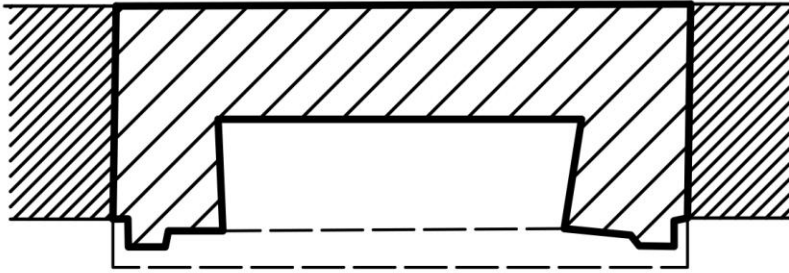
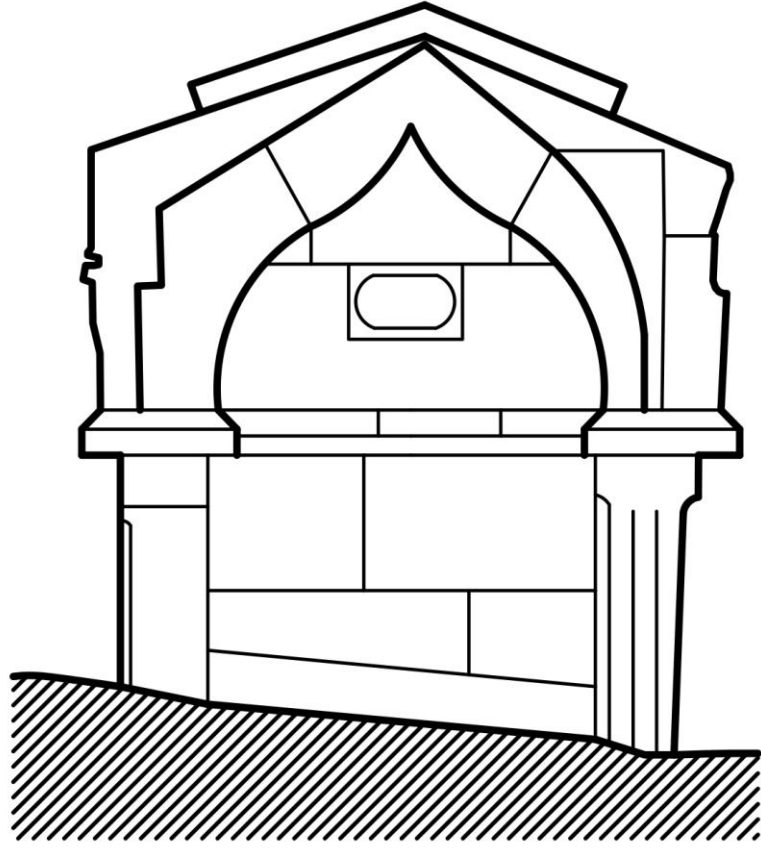
Çizim 21: Manastır Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

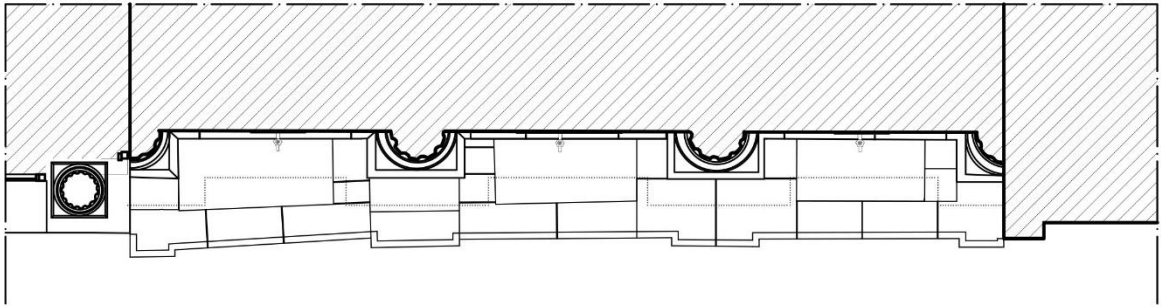
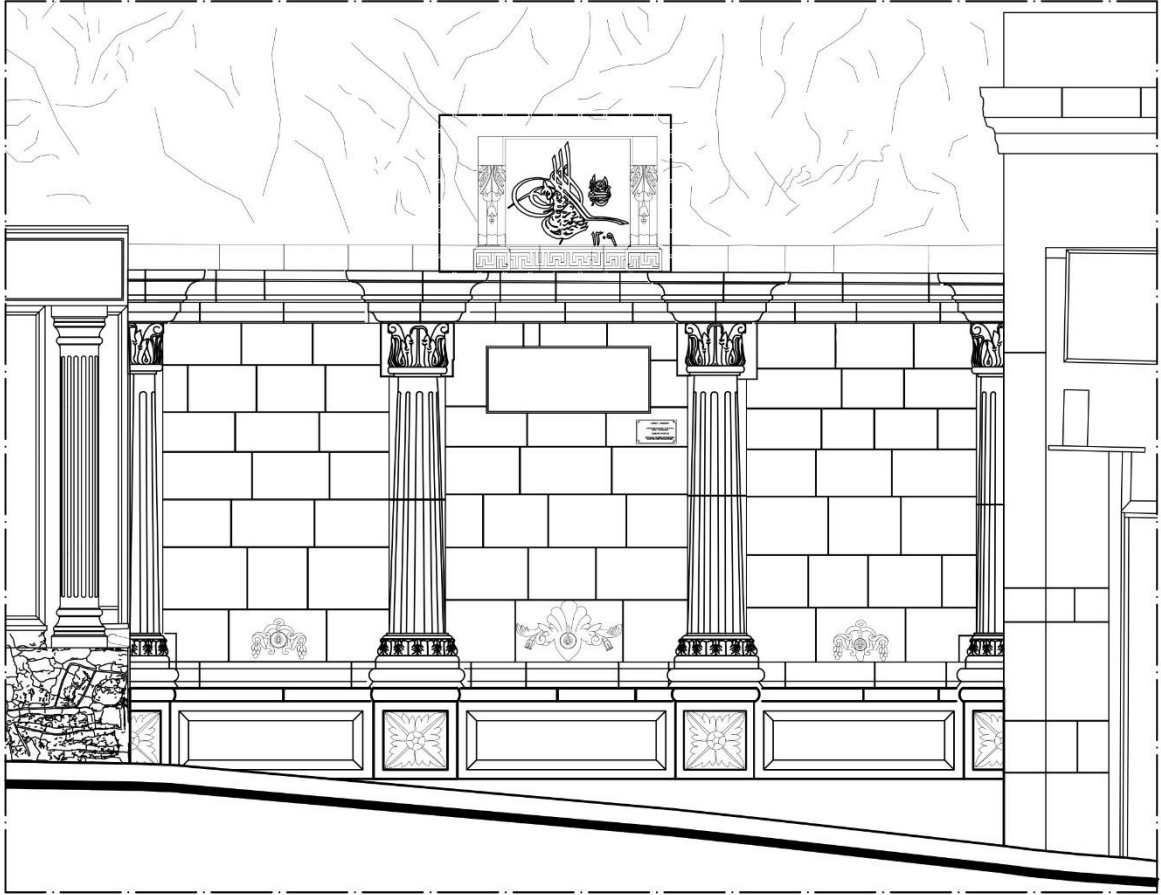
Çizim 22: Abdullah Paşa Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

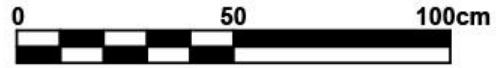
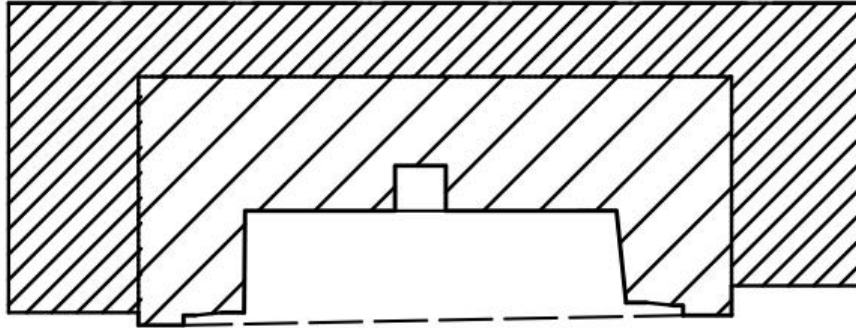
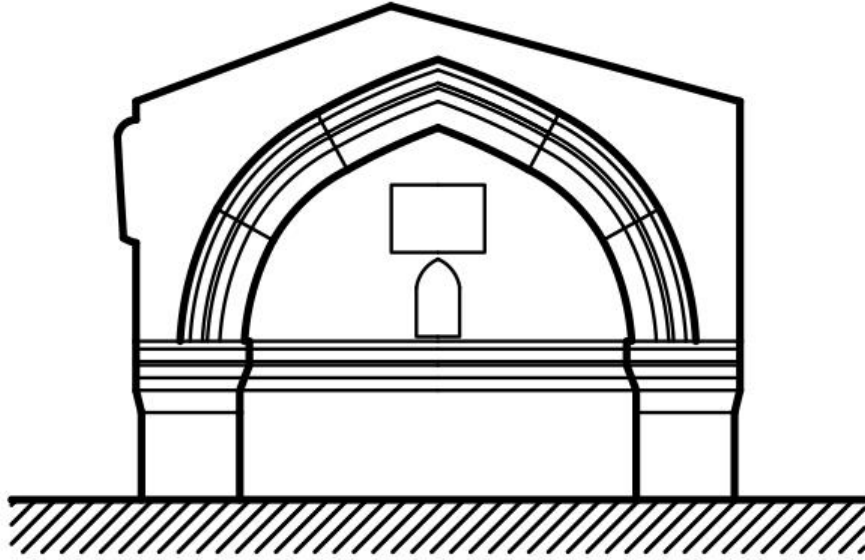
Çizim 23: Çarıkçı Zade Hacı İsmail Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

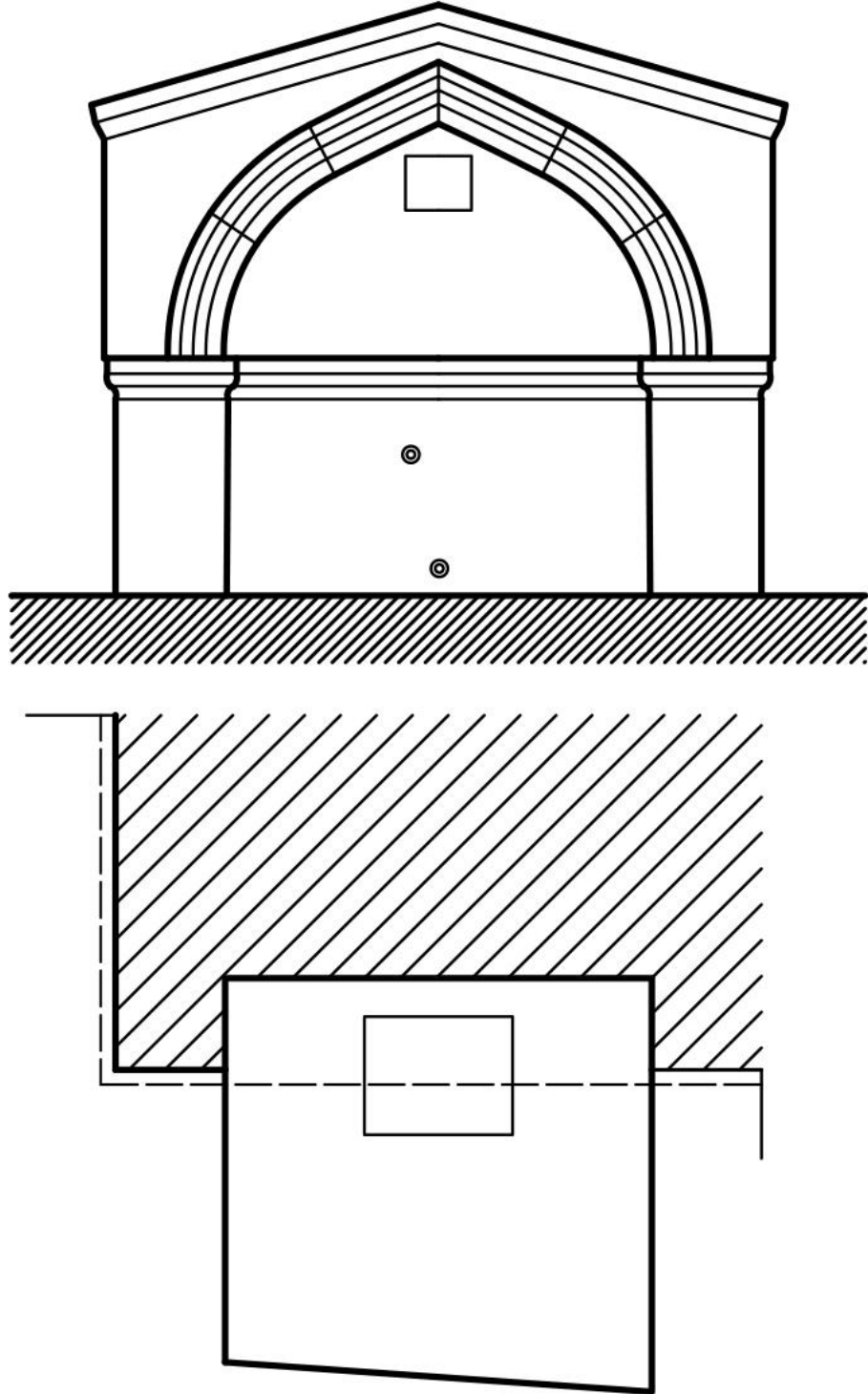
Çizim 24: Askeri Çeşme Plan ve Cephe Görünüşü.

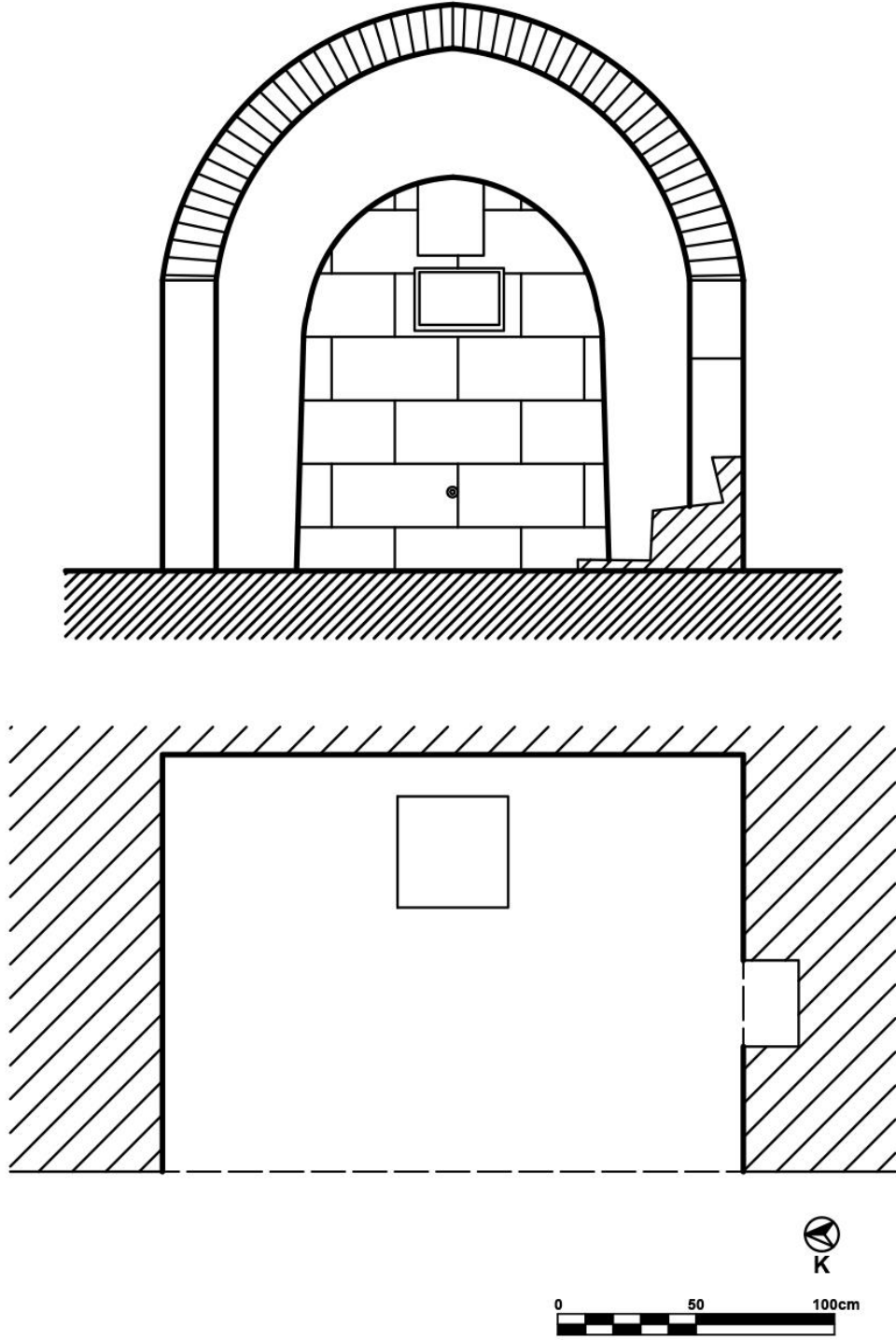
Çizim 25: Abdülhamit Liman Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü (V.G.M. Arşivinden)

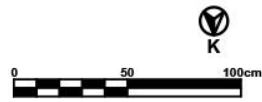
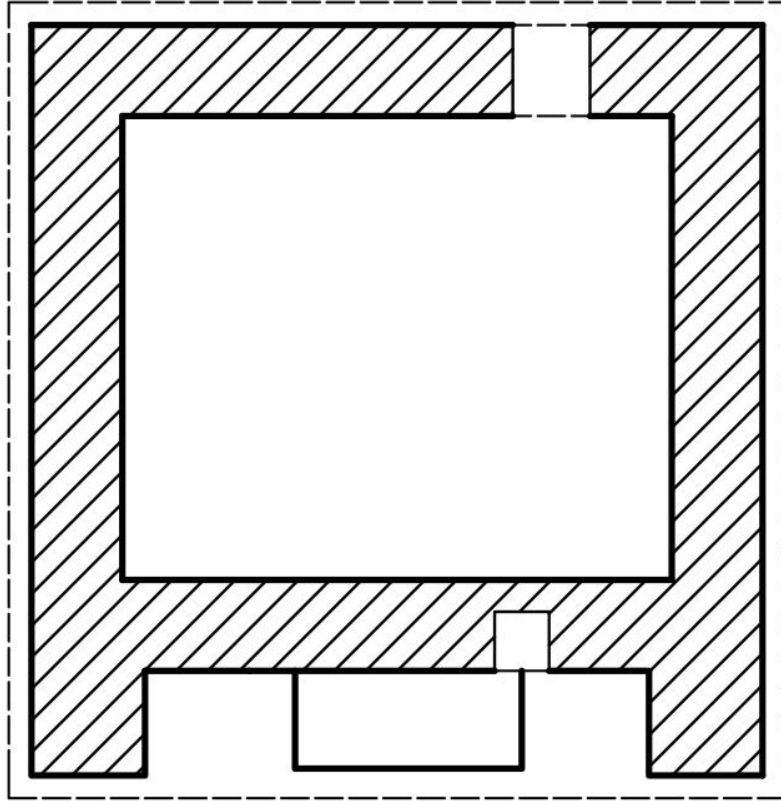
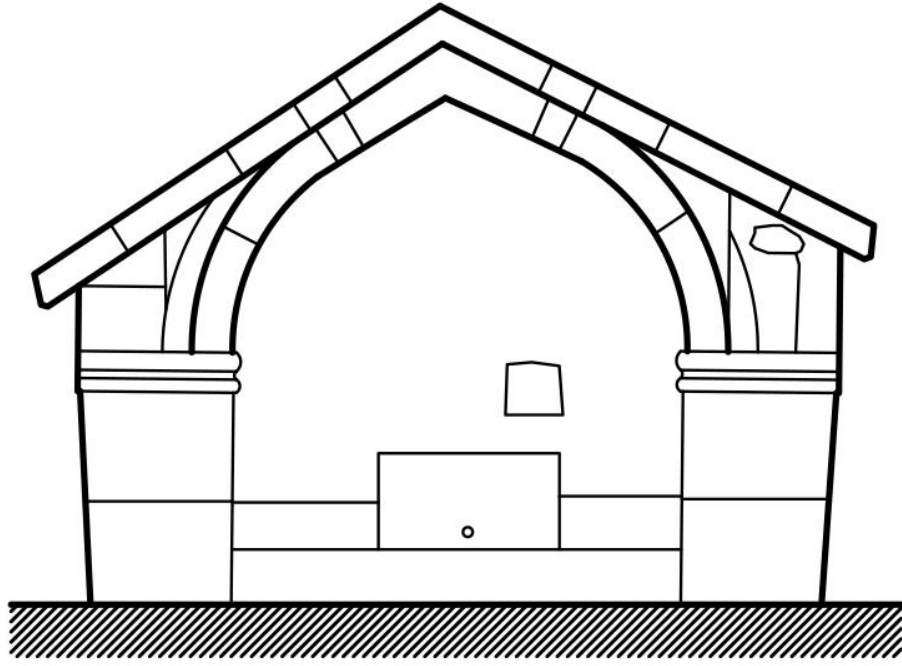
Çizim 26: Yalı Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

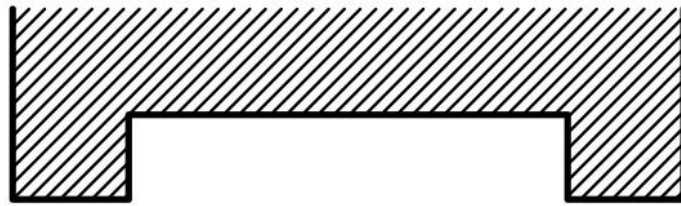
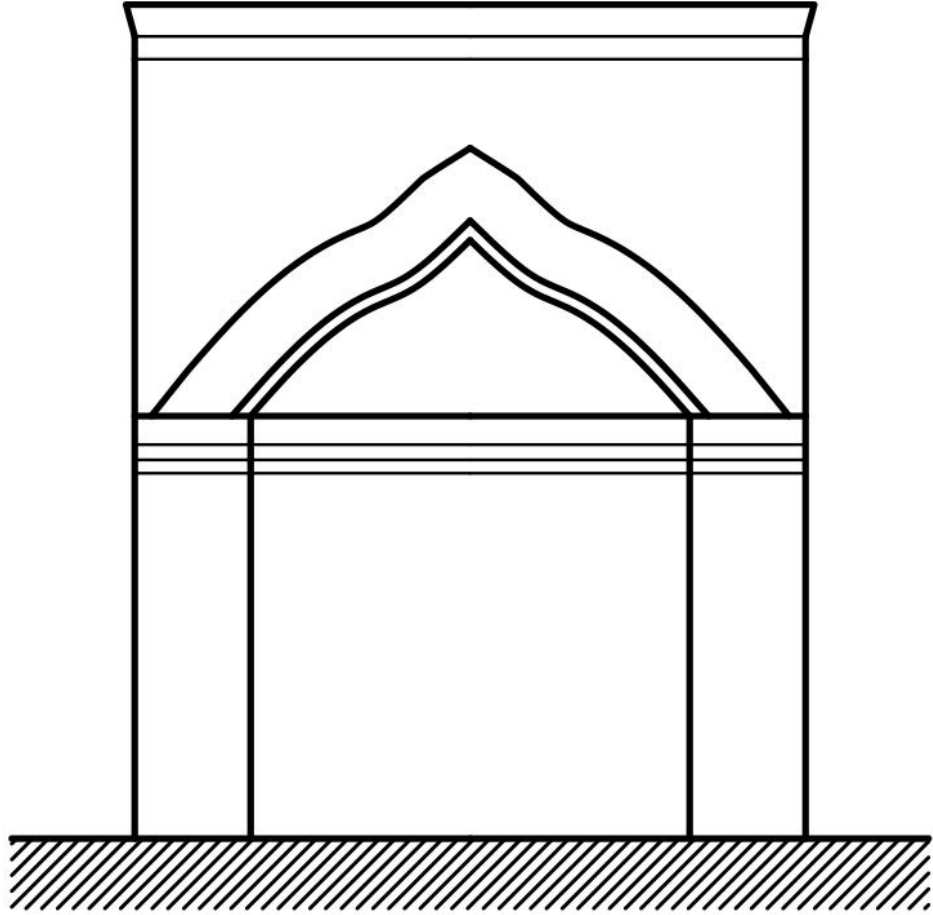
Çizim 27: Faroz Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü.

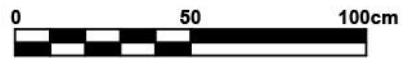
Çizim 6: Tuzlu Çeşme Plan ve Cephe Görünüşü

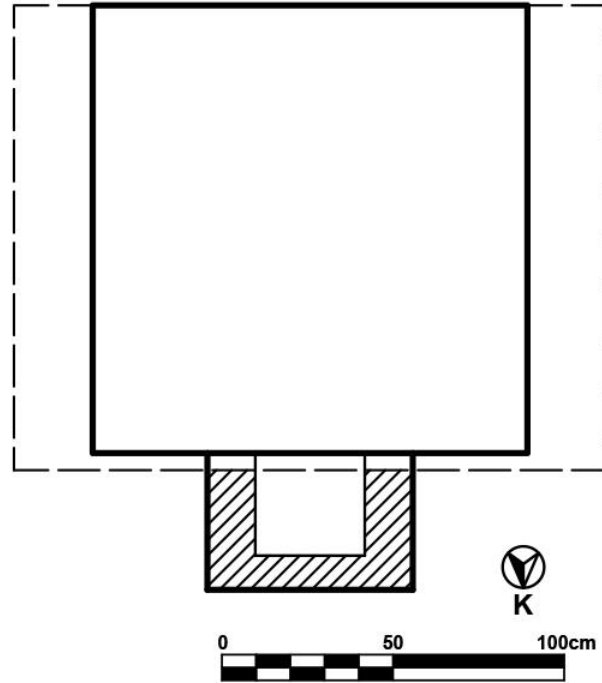
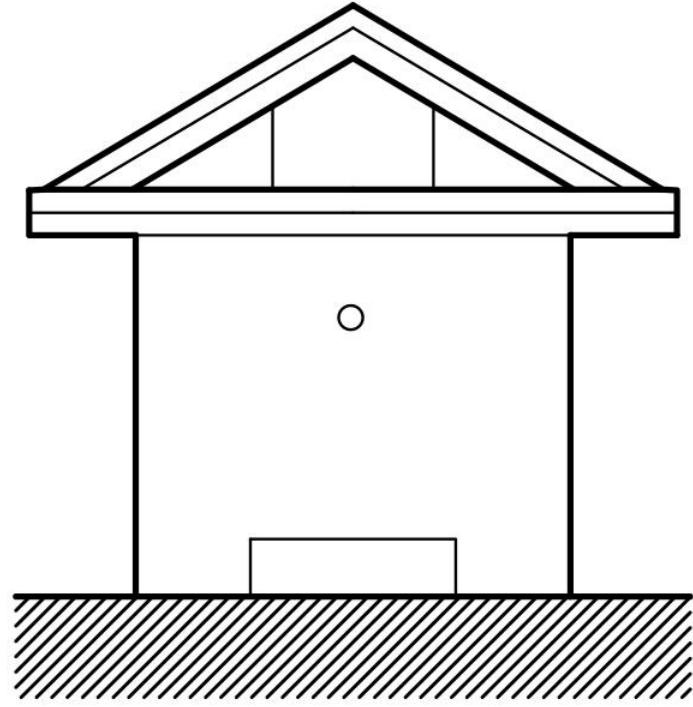
Çizim 29: Anonim Çeşme 2 Plan ve Cephe Görünüşü.

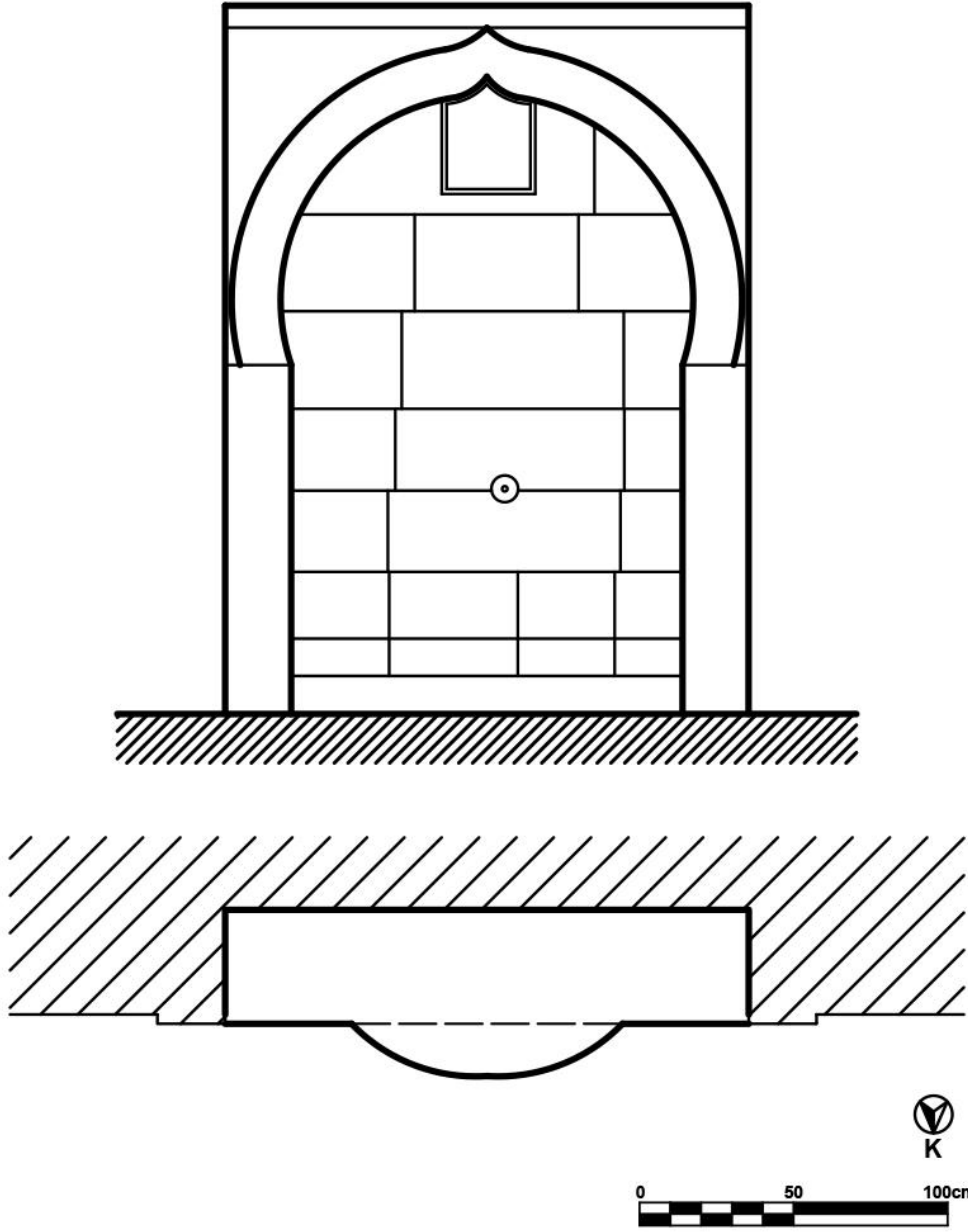
K

Çizim 30: Anonim Çeşme 3 Plan ve Cephe Görünüşü.

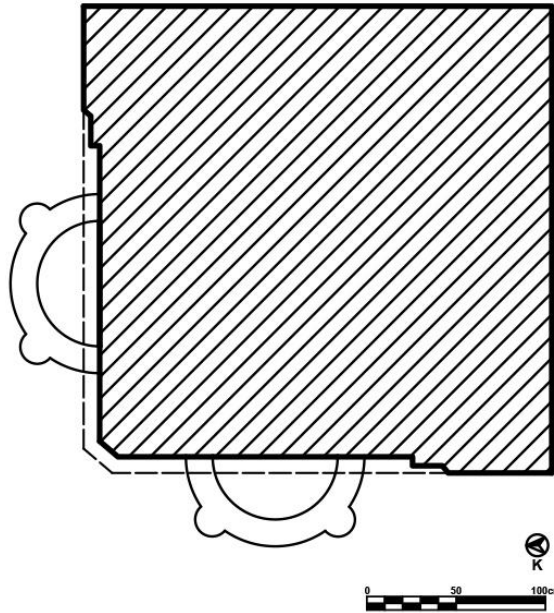
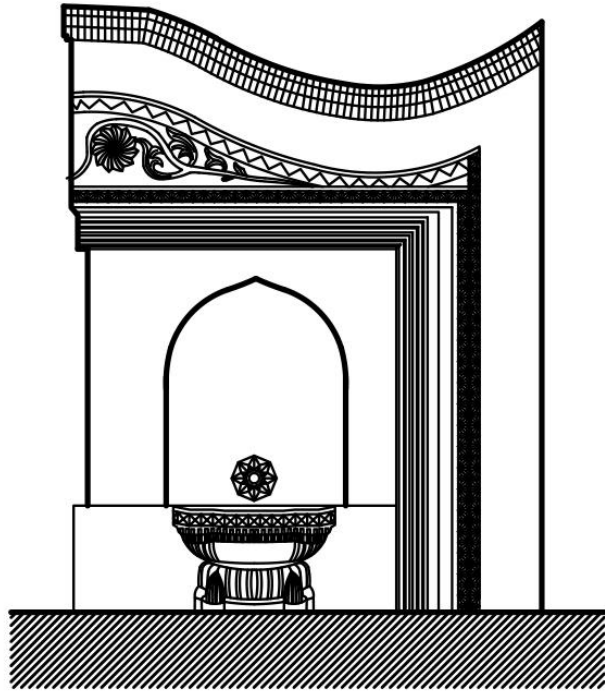

Çizim 31: Baruthane Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüş

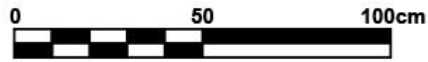
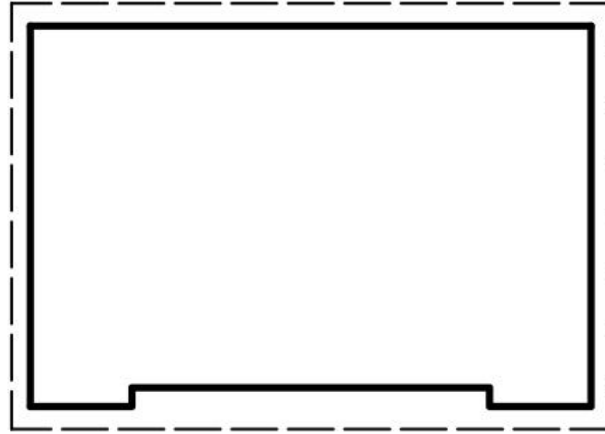
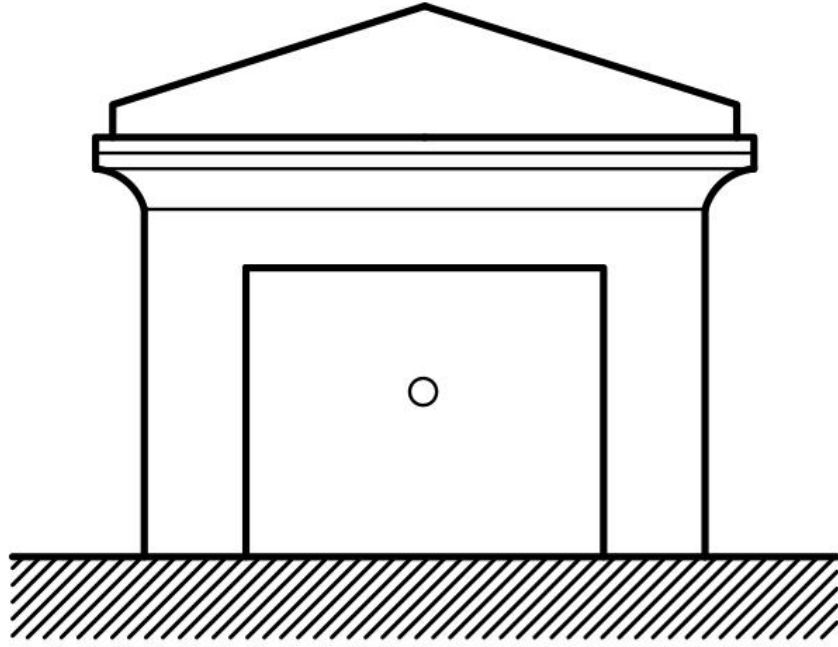

Çizim 32: Anonim Çeşme

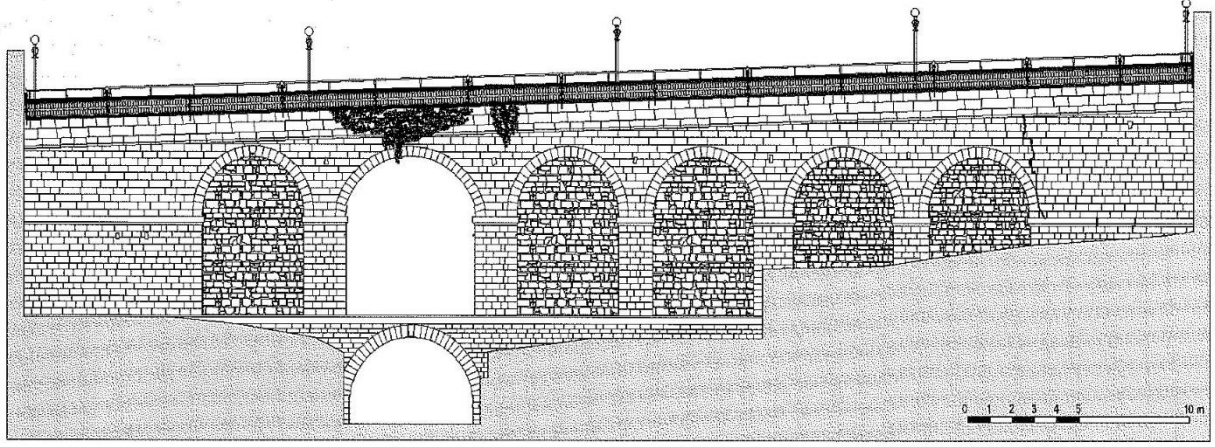
4 Plan ve Cephe Görünüşü.

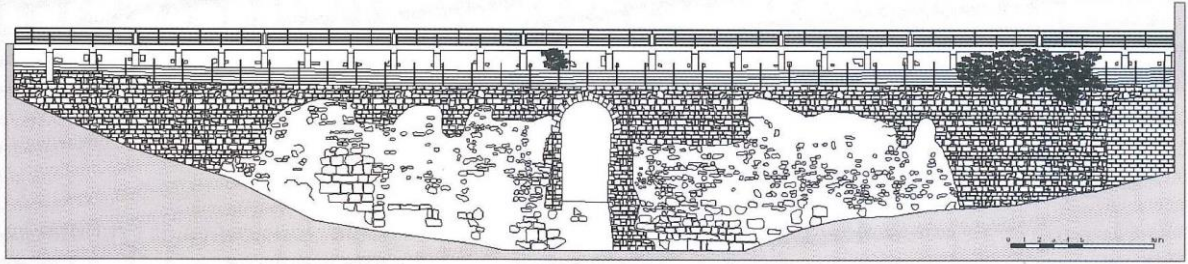
Çizim 33: Anonim Çeşme 5 Plan ve Cephe Görünüşü

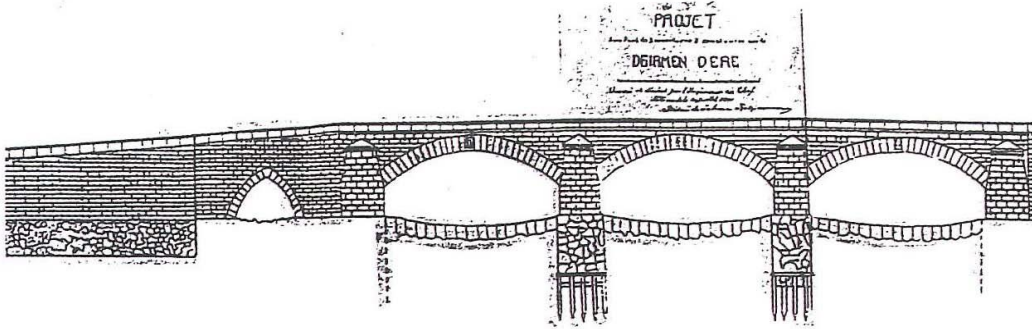
Çizim 34: Anonim Çeşme 6 Plan ve Cephe Görünüşü.

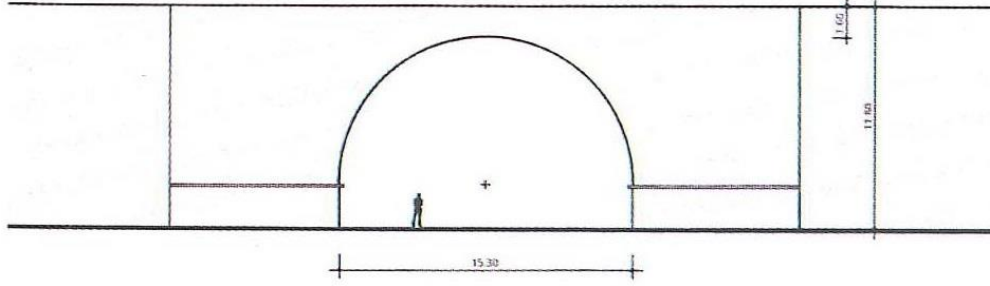
Çizim 35: Tabakhane Köprüsü Kuzey Cepheden Görünüş (KARPUZ, 2018: 54)

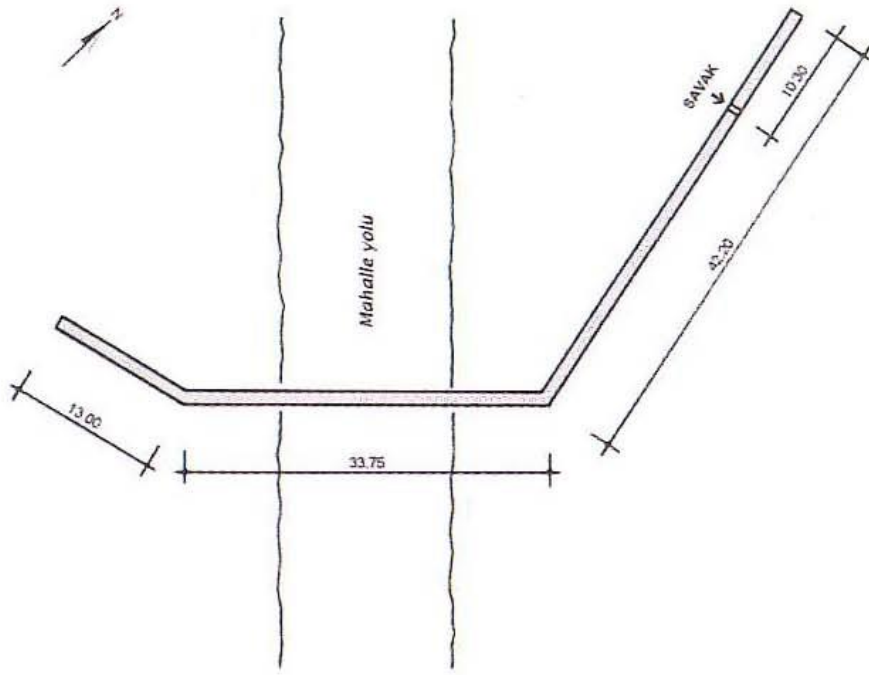
Çizim 36: Zağnos Köprüsü Güney Cepheden Görünüş (KARPUZ, 2018: 55)

Çizim 37: Değirmendere Köprüsü Güney Cepheden Görünüş (KARPUZ, 2018: 57; Veysel Usta Arşivi)

KAVAKLI KEMERİ KUZEYDEN GÖRÜNÜŞÜ

KAVAKLI KEMER PLANI

Çizim 38: Kavaklı Su Kemer Plan ve Görünüşü (KARPUZ, 2018: 29)

FOTOĞRAF LİSTESİ

- Fotoğraf 1:** Fatih Hamamı. Genel görünüş.
- Fotoğraf 2:** Fatih Hamamı. Güney cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 3:** Fatih Hamamı. Kuzey cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 4:** Fatih Hamamı. Kuzey cephe soyunmalık kısmında yer alan pencere açıklığı.
- Fotoğraf 5:** Fatih Hamamı. Kuzey cephe ve yapının üst örtüsünden genel görünüş.
- Fotoğraf 6:** Fatih Hamamı. Hamama girişi sağlayan kapı açıklığı.
- Fotoğraf 7:** Fatih Hamamı. Soyunmalık genel görünüş.
- Fotoğraf 8:** Fatih Hamamı. Soyunmalık üst örtüsü ve aydınlık feneri.
- Fotoğraf 9:** Fatih Hamamı. Soyunmalık alt kat zemini ve soyunma hücrelerinin bazılarında görünüş.
- Fotoğraf 10:** Fatih Hamamı. Günümüzde masa olarak kullanılan fişkiye.
- Fotoğraf 11:** Fatih Hamamı. Soğukluğa giriş.
- Fotoğraf 12:** Fatih Hamamı. Soğukluk genel görünüş.
- Fotoğraf 13:** Fatih Hamamı. Soğukluk tuvalet, traşlık, Zemin, duvar yüzeyleri ve üst örtü genel görünüş.
- Fotoğraf 14:** Fatih Hamamı. Havuz olarak kullanılan bölüm.
- Fotoğraf 15:** Fatih Hamamı. Sıcaklığa giriş.
- Fotoğraf 16:** Fatih Hamamı. Sıcaklık, kuzeyde yer alan mekan .
- Fotoğraf 17:** Fatih Hamamı. Sıcaklık, güneyde yer alan mekan .
- Fotoğraf 18:** Fatih Hamamı. Göbek taşı.
- Fotoğraf 19:** Fatih Hamamı. Sıcaklık, kubbe geçişleri ve yarım daire kemer
- Fotoğraf 20:** Fatih Hamamı. Sıcaklık, kubbede yer alan fil gözleri.
- Fotoğraf 21:** Fatih Hamamı. Külhan bölümüne girişi sağlayan kapı açıklık.
- Fotoğraf 22:** Fatih Hamamı. Isıtma sistemi.

- Fotoğraf 23:** Fatih Hamamı. Onarımdan önceki hali.
- Fotoğraf 24:** Çifte Hamam. Genel görünüş.
- Fotoğraf 25:** Çifte Hamam. Malzeme kullanımı ve sıvalı ve boyalı olan kısımlar.
- Fotoğraf 26:** Çifte Hamam. Aydınlık feneri.
- Fotoğraf 27:** Çifte Hamam. Batı Cephesi
- Fotoğraf 28:** Çifte Hamam. Kubbe geçişleri.
- Fotoğraf 29:** Tophane Hamamı. Genel görünüş.
- Fotoğraf 30:** Tophane Hamamı. Eski hali genel görünüş.
- Fotoğraf 31:** Tophane Hamamı. Soyunmalık.
- Fotoğraf 32:** Tophane Hamamı. Soyunmalık yerine yapılan depo.
- Fotoğraf 33:** Tophane Hamamı. Soğukluk genel görünüş.
- Fotoğraf 34:** Tophane Hamamı. Soğukluk kubbesi ve kubbeye geçiş ögesi
- Fotoğraf 35:** Tophane Hamamı. Sıcaklığa giriş.
- Fotoğraf 36:** Tophane Hamamı. Sıcaklık genel görünüş.
- Fotoğraf 37:** Tophane Hamamı. Sıcaklık kemer ve kubbe geçişleri.
- Fotoğraf 38:** Sekiz Direkli Hamam. Genel görünüş.
- Fotoğraf 39:** Sekiz Direkli Hamam. Doğu cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 40:** Sekiz Direkli Hamam. Doğu cephe, soyunmalık üst kat görünüş.
- Fotoğraf 41:** Sekiz Direkli Hamam. Batı Cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 42:** Sekiz Direkli Hamam. Kuzey Cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 43:** Sekiz Direkli Hamam. Güney Cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 44:** Sekiz Direkli Hamam. Doğu cephe hamama giriş kısmı.
- Fotoğraf 45:** Sekiz Direkli Hamam. Soyunmalık genel görünüş.
- Fotoğraf 46:** Sekiz Direkli Hamam. Soyunmalık üst kat genel görünüş.
- Fotoğraf 47:** Sekiz Direkli Hamam. Soyunmalık üst örtüsü.
- Fotoğraf 48:** Sekiz Direkli Hamam. Eski hali genel görünüş ve aydınlık feneri.
- Fotoğraf 49:** Sekiz Direkli Hamam. Soğukluğa giriş açıklığı.
- Fotoğraf 50:** Sekiz Direkli Hamam. Soğukluğa genel görünüş.
- Fotoğraf 51:** Sekiz Direkli Hamam. Soğukluk üst örtüsü, geçiş ögeleri ve kemerler.

Fotoğraf 52: Sekiz Direkli Hamam. Soğukluktaki duş alma yerine batısında yer alan tıraşlık ve tuvalet kısımları.

Fotoğraf 53: Sekiz Direkli Hamam. Sıcaklık genel görünüş.

Fotoğraf 54: Sekiz Direkli Hamam. Göbek taşı.

Fotoğraf 55: Sekiz Direkli Hamam. Sıcaklık kubesini taşıyan sütun ve kemerlerden görünüş.

Fotoğraf 56: Sekiz Direkli Hamam. Sıcaklık, kuzeybatı köşedeki sauna olarak kullanılan hücre.

Fotoğraf 57: Sekiz Direkli Hamam. Sıcaklık kubbesi ve fil gözleri.

Fotoğraf 58: Sekiz Direkli Hamam. Külhan kısmı.

Fotoğraf 58: Sekiz Direkli Hamam. Kazılarda ortaya çıkarılan Bizans Dönemi zeiksippus tipi kase, sütun başlıklarından kalma fresk ve lüle kalıntıları.

Fotoğraf 60: Sekiz Direkli Hamam. Kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan kubbe altındaki geçme motifleri.

Fotoğraf 61: İskender Paşa Hamamı. Genel görünüş.

Fotoğraf 62: İskender Paşa Hamamı. Kuzey cephe genel görünüş.

Fotoğraf 63: İskender Paşa Hamamı. Batı cephe genel görünüş.

Fotoğraf 64: İskender Paşa Hamamı. Güney cephe soyunmalık.

Fotoğraf 65: İskender Paşa Hamamı. Güney cephe soyunmalık haricinde kalan kısımların görünüşü.

Fotoğraf 66: İskender Paşa Hamamı. Erkekler bölümüne giriş.

Fotoğraf 67: İskender Paşa Hamamı. Erkekler soyunmalık kısmı genel görünüş.

Fotoğraf 68: İskender Paşa Hamamı. Erkekler soyunmalık kısmı genel görünüş.

Fotoğraf 69: İskender Paşa Hamamı. Erkekler soyunmalık üst kat genel görünüş.

Fotoğraf 70: İskender Paşa Hamamı. Erkekler soğukluğa giriş.

Fotoğraf 71: İskender Paşa Hamamı. Soğukluk genel görünüş.

Fotoğraf 72: İskender Paşa Hamamı. Erkekler Sıcaklığa giriş.

Fotoğraf 73: İskender Paşa Hamamı. Sıcaklık genel görünüş.

Fotoğraf 74: İskender Paşa Hamamı. Erkekler sıcaklık göbek taşı.

Fotoğraf 75: İskender Paşa Hamamı. Erkekler sıcaklık, üst örtüsü.

Fotoğraf 76: İskender Paşa Hamamı. Erkekler soyunmalık kısmının güneyinde sonradan oluşturulan kısım.

Fotoğraf 77: İskender Paşa Hamamı. Külhan Bölümü.

Fotoğraf 78: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümüne giriş.

Fotoğraf 79: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümüne soyunmalık kısmı.

Fotoğraf 80: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümünü soyunmalık kısmı. zemin, duvar kaplamaları ve dinlenme yerleri.

Fotoğraf 81: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü, soyunmalık, aydınlık feneri.

Fotoğraf 82: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü, soğukluğa bakış.

Fotoğraf 83: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü, sıcaklığa bakış.

Fotoğraf 84: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü, sıcaklık mekanlarından kuzeyde olan kısım.

Fotoğraf 85: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü, sıcaklık mekanlarından güneyde olan kısım, kurnalar ve duvar yüzeyleri.

Fotoğraf 86: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü, sıcaklık kubbe geçişleri ve fil gözleri.

Fotoğraf 87: İskender Paşa Hamamı. Onarım öncesi hali.

Fotoğraf 88: İç Kale Saray Hamamı. Genel görünüş.

Fotoğraf 89: İç Kale Saray Hamamı. Kuzey cephe.

Fotoğraf 90: İç Kale Saray Hamamı. Güney cephe.

Fotoğraf 91: İç Kale Saray Hamamı. Doğu cephe.

Fotoğraf 92: İç Kale Saray Hamamı. İç kısımları.

Fotoğraf 93: İç Kale Saray Hamamı. Kubbeye geçiş ögesi.

Fotoğraf 94: İç Kale Saray Hamamı. Su deposu.

Fotoğraf 95: Alaca Hamamı. Genel Görünüş.

Fotoğraf 96: Alaca Hamamı. Üst örtüden ayrıntı.

Fotoğraf 97: Hacı Arif Hamamı. Genel görünüş.

Fotoğraf 98: Hacı Arif Hamamı. Doğu cephe.

Fotoğraf 99: Hacı Arif Hamamı. Batı cephe.

Fotoğraf 100: Hacı Arif Hamamı. Kuzey cephe.

- Fotoğraf 101:** Hacı Arif Hamamı. Kuzey cephe, hamama girişi sağlayan açıklık.
- Fotoğraf 102:** Hacı Arif Hamamı. Soğukluk.
- Fotoğraf 103:** Hacı Arif Hamamı. Soğukluk, kubbe geçişleri ve kemerler.
- Fotoğraf 104:** Hacı Arif Hamamı. Sıcaklığa giriş.
- Fotoğraf 105:** Hacı Arif Hamamı. Sıcaklık genel görünüş.
- Fotoğraf 106:** Hacı Arif Hamamı. Sıcaklık kubbesi, kubbe geçişleri, fil gözleri.
- Fotoğraf 107:** Hacı Arif Hamamı. Sıcaklık zemini, duvar yüzeyleri ve halvet hücreleri.
- Fotoğraf 108:** Hacı Arif Hamamı. Sıcaklık, kurna etrafındaki süslemeler.
- Fotoğraf 109:** Askeri Hamam. Genel görünüş.
- Fotoğraf 110:** Askeri Hamam. Kuzey cephe.
- Fotoğraf 111:** Askeri Hamam. Kuzey cephe.
- Fotoğraf 112:** Askeri Hamam. Doğu cephe.
- Fotoğraf 113:** Askeri Hamam. Hamama girişi sağlayan kapı açıklığı.
- Fotoğraf 114:** Askeri Hamam. Soyunmalık, genel görünüş.
- Fotoğraf 115:** Askeri Hamam. Fışkiyeli havuz eski ve mevcut durumu.
- Fotoğraf 116:** Askeri Hamam. Eski hali ve günümüzde olmayan aydınlık fenerinin görünüşü.
- Fotoğraf 117:** Askeri Hamam. Soğukluğa giriş.
- Fotoğraf 118:** Askeri Hamam. Soğukluk, duş alma hücreleri.
- Fotoğraf 119:** Askeri Hamam Sıcaklık genel görünüş.
- Fotoğraf 120:** Askeri Hamam Sıcaklık, kubbe geçişleri, plasterler, kemerler.
- Fotoğraf 121:** Askeri Hamam Sıcaklık, göbek taşı.
- Fotoğraf 122:** Askeri Hamam Sıcaklık kubbesi ve fil gözler.
- Fotoğraf 123:** Askeri Hamam Sıcaklığın betü duvarında yer alan su kontrol penceresi
- Fotoğraf 124:** Meydan Hamamı. Genel görünüş.
- Fotoğraf 125:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü cephesi.
- Fotoğraf 126:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümüne giriş.
- Fotoğraf 127:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık genel görünüş.
- Fotoğraf 128:** Meydan Hamamı. Erkekler soyunmalık, aydınlık feneri.

- Fotoğraf 129:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık, dolaplar ve dinlenme yerleri.
- Fotoğraf 130:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık, batı duvarında yer alan niş.
- Fotoğraf 131:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık, üst kata çıkışı sağlayan merdivenler.
- Fotoğraf 132:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık, üst kat genel görünüş.
- Fotoğraf 133:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü aralığa giriş.
- Fotoğraf 134:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü aralığın kuzeyinde yer alan tuvalet ve traşlık.
- Fotoğraf 135:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü aralığın güneyinde yer alan üst örtüye çıkışı sağlayan merdiven.
- Fotoğraf 136:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soğukluğa giriş.
- Fotoğraf 137:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soğukluk.
- Fotoğraf 138:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü sıcaklık genel görünüş.
- Fotoğraf 139:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü sıcaklık, göbek taşı.
- Fotoğraf 140:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü sıcaklık, Kubbe geçişleri ve kemerler.
- Fotoğraf 141:** Meydan Hamamı. Erkekler bölümü sıcaklık, kubbelerde yer alan fil gözleri.
- Fotoğraf 142:** Meydan Hamamı. Külhan. Kısmı.
- Fotoğraf 143:** Meydan Hamamı. Kadınlar bölümüne giriş.
- Fotoğraf 144:** İmaret Hamamı. Eski halinin güneyden görünüşü.
- Fotoğraf 145:** İmaret Hamamının yıkılmadan önceki bulunduğu yer.
- Fotoğraf 146:** Çukur Hamam. Eski halinden bir görünüş.
- Fotoğraf 147:** Çukur Hamamının yıkılmadan önceki bulunduğu yer.
- Fotoğraf 148:** Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Genel görünüş.
- Fotoğraf 149:** Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Kitabeden görünüş.
- Fotoğraf 150:** Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Eski hali.
- Fotoğraf 151:** Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Kuzey cephe.

- Fotoğraf 152:** Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Güney cephesine yapılan çeşme.
- Fotoğraf 153:** Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Kuzey cephesi kemer ve saçak.
- Fotoğraf 154:** Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Kuzey cephe, yalak ve lüle kısımları.
- Fotoğraf 155:** İskender Paşa Çeşmesi 1. Genel görünüş.
- Fotoğraf 156:** İskender Paşa Çeşmesi . Kitabesinden görünüş.
- Fotoğraf 157:** İskender Paşa Çeşmesi 1. Eski hali.
- Fotoğraf 158:** İskender Paşa Çeşmesi 1. Kemer ve saçak.
- Fotoğraf 159:** İskender Paşa Çeşmesi 1. Yalak kısmı.
- Fotoğraf 160:** İskender Paşa Çeşmesi 2. Genel görünüş.
- Fotoğraf 161:** İskender Paşa Çeşmesi 2. Kitebesinden görünüm.
- Fotoğraf 162:** İskender Paşa Çeşmesi 2. Saçak kısmı ve lüleler.
- Fotoğraf 163:** İskender Paşa Çeşmesi 2. Yalak kısmı.
- Fotoğraf 164:** İskender Paşa Çeşmesi 2. Saçağın önceki durumu.
- Fotoğraf 165:** İskender Paşa Çeşmesi 3. Genel görünüş.
- Fotoğraf 166:** İskender Paşa Çeşmesi 3. Kitabesinden görünüş.
- Fotoğraf 167:** İskender Paşa Çeşmesi 3. Plasterler, saçak, alınlık.
- Fotoğraf 168:** İskender Paşa Çeşmesi 3. Plüle etrafındaki süsleme uygulaması.
- Fotoğraf 169:** İskender Paşa Çeşmesi 3. Günümüzde mevcut olmayan yalak kısmı ve lülesi (<http://unyezile.com>).
- Fotoğraf 170:** Anonim Çeşme 1. Genel görünüş.
- Fotoğraf 171:** Anonim Çeşme 1. Kemer.
- Fotoğraf 172:** Anonim Çeşme 1. Eski hali (Hamiyet Özen-vd., 2010; 109).
- Fotoğraf 173:** Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1. Eski ve yeni halinden genel görünüş.
- Fotoğraf 174:** Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1. Kitabe.
- Fotoğraf 175:** Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1. Kemer.
- Fotoğraf 176:** Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2. Genel görünüş.
- Fotoğraf 177:** Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2. Kitabesinden görünüm.
- Fotoğraf 178:** Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2. Eski hali.

- Fotoğraf 179:** Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2. Kemer, silmeler ve saçak.
- Fotoğraf 180:** Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2. Lüle ve yalak.
- Fotoğraf 181:** Manastır Çeşmesi. Genel görünüş.
- Fotoğraf 182:** Manastır Çeşmesi. Kitabesinden görünüş.
- Fotoğraf 183:** Manastır Çeşmesi. Kemer, silmeler, taslık.
- Fotoğraf 184:** Manastır Çeşmesi. Lüle ve yalak kısmı.
- Fotoğraf 185:** Abdullah Paşa Çeşmesi. Genel görünüş.
- Fotoğraf 186:** Abdullah Paşa Çeşmesi. Kitabe.
- Fotoğraf 187:** Abdullah Paşa Çeşmesi. Cephe görünüş.
- Fotoğraf 188:** Abdullah Paşa Çeşmesi. Taşınmadan önceki yeri.
- Fotoğraf 189:** Abdullah Paşa Çeşmesi. Akantus Yapraklı Süsleme Uygulamansı.
- Fotoğraf 190:** Abdullah Paşa Çeşmesi Aynalık.
- Fotoğraf 191:** Abdullah Paşa Çeşmesi Lüle Etrafında yer alan süslemeler.
- Fotoğraf 192:** Abdullah Paşa Çeşmesi. Yalak kısmı ve ön yüzeyindeki süsleme uygulamaları.
- Fotoğraf 193:** Abdullah Paşa Çeşmesi. Yalağın yan yüzeyinde yer alan süslemeler.
- Fotoğraf 194:** Abdullah Paşa Çeşmesi. Saçak ve taç kısmı.
- Fotoğraf 195:** Çarıkçızade Hacı İsmail Çeşmesi. Genel görünüş.
- Fotoğraf 196:** Çarıkçızade Hacı İsmail Çeşmesi. Kitabe kısmı.
- Fotoğraf 197:** Çarıkçızade Hacı İsmail Çeşmesi. Lüle etrafındaki süsleme uygulaması.
- Fotoğraf 198:** Askeri Çeşme 1. Genel Görünüş.
- Fotoğraf 199:** Askeri Çeşme 1. Kitabesi.
- Fotoğraf 200:** Askeri Çeşme 1. Kemer, silme ve saçak.
- Fotoğraf 201:** Abdülhamid Liman Çeşmesi. Genel görünüş.
- Fotoğraf 202:** Abdülhamid Liman Çeşmesi. Cephe yakın görünüş.
- Fotoğraf 203:** Abdülhamid Liman Çeşmesi. Sütun başlığı.
- Fotoğraf 204:** Abdülhamid Liman Çeşmesi. Tuğra.

Fotoğraf 205: Abdülhamid Liman Çeşmesi. Lüle etrafındaki süsleme uygulaması.

Fotoğraf 206: Abdülhamid Liman Çeşmesi. yalak kısmında yer alan süsleme uygulamaları.

Fotoğraf 207: Yalı Çeşmesi Genel Görünüş.

Fotoğraf 208: Yalı Çeşmesi. Kemer, silmeler, taslık görünüş.

Fotoğraf 209: Faroz Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 210: Faroz Çeşmesi. Kemer ve silmeler.

Fotoğraf 211: Faroz Çeşmesi. Yalak kısmı.

Fotoğraf 212: Tuzlu Çeşme. Genel görünüş.

Fotoğraf 213: Tuzlu Çeşme. Kemer.

Fotoğraf 214: Tuzlu Çeşme. Yalak ve lüle kısmı.

Fotoğraf 215: Anonim Çeşme 2. Genel görünüş.

Fotoğraf 216: Anonim Çeşme 2. Cephe görünüş.

Fotoğraf 217: Anonim Çeşme 2. Kemer görünüşü.

Fotoğraf 218: Anonim Çeşme 2. Taslık.

Fotoğraf 219: Anonim Çeşme 2. Lüle ve yalak kısmı.

Fotoğraf 220: Anonim Çeşme 3. Genel görünüş.

Fotoğraf 221: Anonim Çeşme 3. Kemer.

Fotoğraf 222: Baruthane Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 223: Baruthane Çeşmesi. Kitabe görünüş.

Fotoğraf 224: Anonim Çeşme 4. Genel görünüş.

Fotoğraf 225: Anonim Çeşme 4. Kitabe.

Fotoğraf 226: Anonim Çeşme 4. Kemer görünüş.

Fotoğraf 227: Anonim Çeşme 5. Genel Görünüş.

Fotoğraf 228: Anonim Çeşme 5. Cephe (Batı) görünüş.

Fotoğraf 229: Anonim Çeşme 5. Cephe (Kuzey) görünüş.

Fotoğraf 230: Anonim Çeşme 5. Saçak kısmı süsleme uygulamaları.

Fotoğraf 231: Anonim Çeşme 5. Eski hali.

Fotoğraf 232: Anonim Çeşme 5. Yalak kısmı.

Fotoğraf 233: Anonim Çeşme 6 Eski Hali.

- Fotoğraf 234:** Anonim Çeşme 6. Genel görünüş.
- Fotoğraf 235:** Anonim Çeşme 6. Silmeler ve alınlık.
- Fotoğraf 236:** Hayreddin Paşa Çeşmesi'nin kitabesi (Karpuz, 112).
- Fotoğraf 237:** Kulaklı Çeşme 'nin kitabesi.
- Fotoğraf 238:** Üçüncüoğlu Ömer Ağa Çeşmesi'nin kitabesi.
- Fotoğraf 239:** Anonim Çeşme 7'nin kitabesi.
- Fotoğraf 240:** Anonim Çeşme 8. Genel görünüş.
- Fotoğraf 241:** Anonim Çeşme 8. Kitabe..
- Fotoğraf 242:** Kürekci Bacı Çeşmesi'nin kitabesi.
- Fotoğraf 243:** Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi'nin kitabesi.
- Fotoğraf 244:** Osman Paşa Çeşmesi'nin kitabesi.
- Fotoğraf 245:** İskender Paşa Çeşmesi 4'ün kitabesi.
- Fotoğraf 246:** Ruşen Ağa Çeşmesi'nin kitabesi.
- Fotoğraf 247:** Hafız Mehmet Çeşmesi. Genel görünüş.
- Fotoğraf 248:** Hafız Mehmet Çeşmesi. Kitabe.
- Fotoğraf 249:** Askeri Çeşme . Kitabesi
- Fotoğraf 250:** Kırzade Çeşmesi'nin kitabesi.
- Fotoğraf 251:** Tabakhane Köprüsü. Eski hali.
- Fotoğraf 252:** Tabakhane Köprüsü. Güney cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 253:** Tabakhane Köprüsü. Güney cephe kemer görünüş.
- Fotoğraf 254:** Tabakhane Köprüsü. Kuzey genel görünüş.
- Fotoğraf 255:** Tabakhane Köprüsü. Kuzey cephe kemer görünüş.
- Fotoğraf 256:** Tabakhane Köprüsü. Tabliye kısmı.
- Fotoğraf 257:** Zağnos Köprüsü. Eski halinden bir görünüş.
- Fotoğraf 258:** Zağnos Köprüsü. Genel Görünüş.
- Fotoğraf 259:** Zağnos Köprüsü. Kuzey cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 260:** Zağnos Köprüsü. Güney cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 261:** Zağnos Köprüsü. Kemer ve duvar örgüsü. (Güney cephe).
- Fotoğraf 262:** Zağnos Köprüsü. Tabliye kısmı.
- Fotoğraf 263:** Değirmendere köprüsü yerinde yer alan önceki köprü.
- Fotoğraf 264:** Değirmendere Köprüsü. Kuzey cephe genel görünüş.

- Fotoğraf 265:** Değirmendere Köprüsü. Güney cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 266:** Değirmendere Köprüsü. Güney cephe kemerlerden görünüş.
- Fotoğraf 267:** Değirmendere Köprüsü. Güney cephe menbalardan görünüş.
- Fotoğraf 268:** Değirmendere Köprüsü. Güney cephe menbalardan görünüş.
- Fotoğraf 269:** Kuzgundere Su Kemerı. Güney cephe.
- Fotoğraf 270:** Kuzgundere Su Kemerı. Kuzey cephe, duvar örgüsü.
- Fotoğraf 271:** İmaret Su Kemerı. Kuzey cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 272:** Kuzgundere Su Kemerı. Kemerler ve kanal kısmının yanlarına yapılan duvar örgüsü.
- Fotoğraf 273:** İmaret Su Kemerı. Orta da yer alan büyük kemer ve duvar örgüsü.
- Fotoğraf 274:** İmaret Su Kemerı. Güney cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 275:** İmaret Su Kemerı. Eski durumundan bir görünüş.
- Fotoğraf 276:** Kavaklı Su Kemerı. Güney cephe genel görünüş.
- Fotoğraf 277:** Kavaklı Su Kemerı. Duvar örgüsü (Kuzeyden bakış)
- Fotoğraf 278:** Kavaklı Su Kemerı. Kemer ayrıntısı.

FOTOĞRAFLAR

Harita 1: Fatih Hamamı. Konumu (Google Maps).

Fotoğraf 1: Fatih Hamamı. Genel görünüş.

Fotoğraf 2: Fatih Hamamı. Güney cephe genel görünüş.

Fotoğraf 3: Fatih Hamamı. Kuzey cephe genel görünüş.

Fotoğraf 4: Fatih Hamamı. Kuzey cephe soyunmalık kısmında yer alan pencere açıklığı.

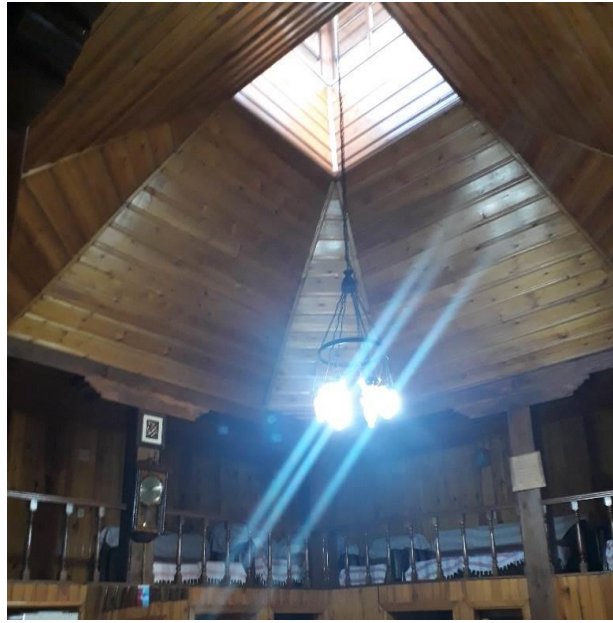
Fotoğraf 5: Fatih Hamamı. Kuzey cephe ve yapının üst örtüsünden genel görünüş.

Fotoğraf 6: Fatih Hamamı. Hamama girişi sağlayan kapı açıklığı.
282

Fotoğraf 7: Fatih Hamamı. Soyunmalık genel görünüş.

Fotoğraf 8: Fatih Hamamı. Soyunmalık üst örtüsü ve aydınlık feneri.

Fotoğraf 9: Fatih Hamamı. Soyunmalık alt kat zemini ve soyunma hücrelerinin bazılarında

Fotoğraf 10: Fatih Hamamı. Günümüzde masa olarak kullanılan fişkiye.

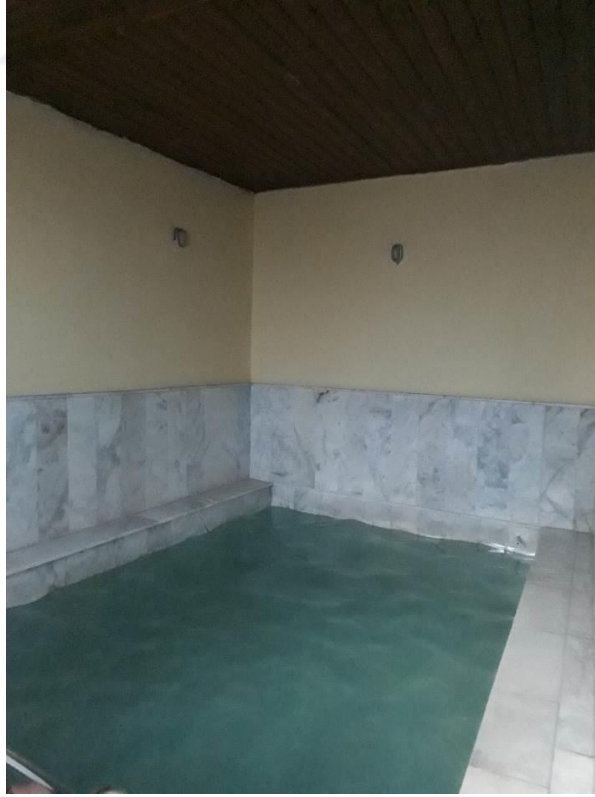
Fotoğraf 11: Fatih Hamamı. Soğukluğa giriş.

Fotoğraf 12: Fatih Hamamı. Soğukluk genel görünüş.

Fotoğraf 13: Fatih Hamamı. Soğukluk tuvalet, traşlık, Zemin, duvar yüzeyleri ve üst örtü genel görünüş.

Fotoğraf 14: Fatih Hamamı. Havuz olarak kullanılan bölüm.

Fotoğraf 15: Fatih Hamamı. Sıcaklığa giriş.

Fotoğraf 16: Fatih Hamamı. Sıcaklık,
kuzeyde yer alan mekan .

Fotoğraf 17: Fatih Hamamı. Sıcaklık, güneyde yer alan mekan .

Fotoğraf 18: Fatih Hamamı. Göbek taşı.

Fotoğraf 19: Fatih Hamamı. Sıcaklık, kubbe geçişleri ve yarım daire kemer.

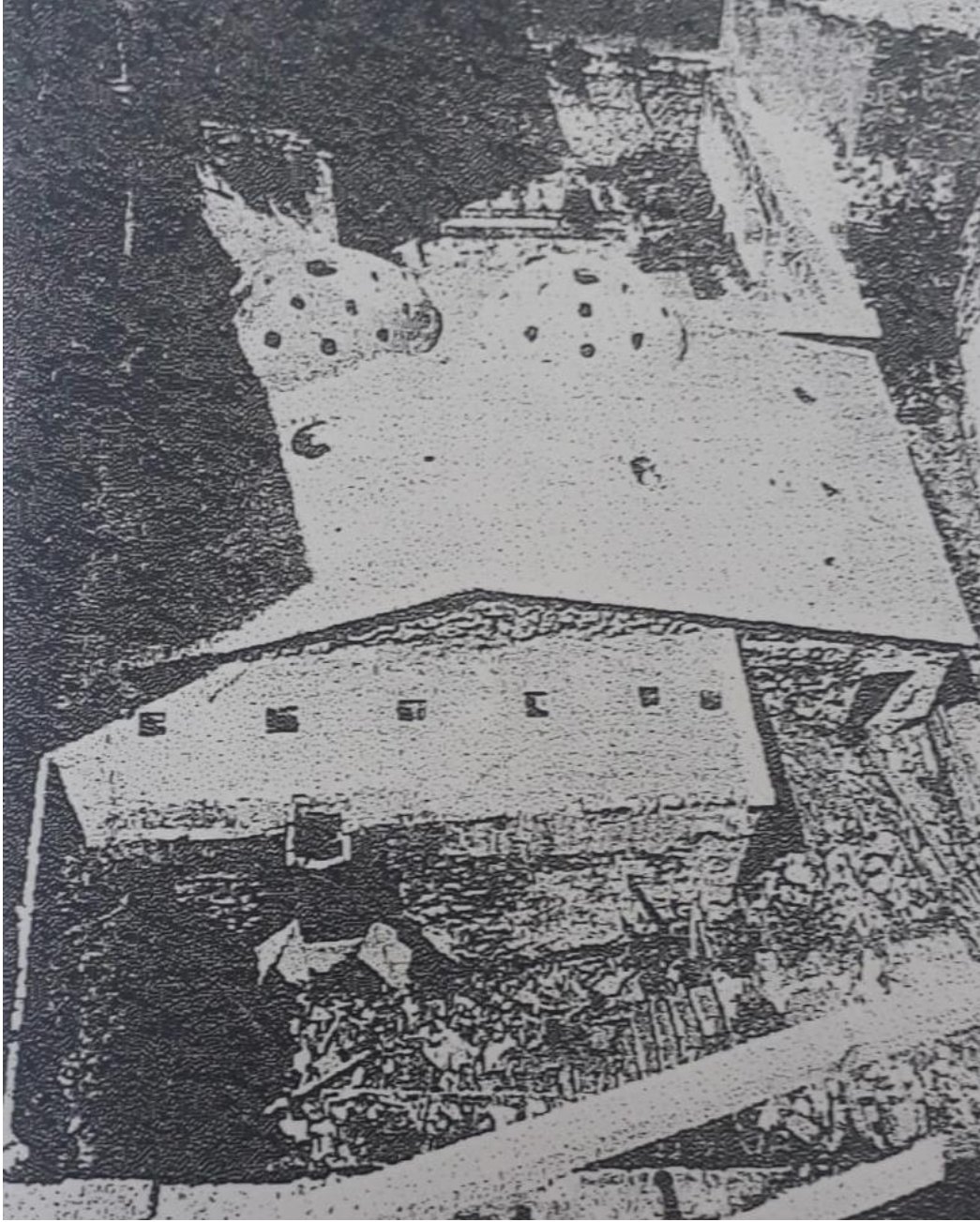
Fotoğraf 20: Fatih Hamamı. Sıcaklık, kubbede yer alan fil gözleri.

Fotoğraf 21: Fatih Hamamı. Külhan bölümüne girişi sağlayan kapı açıklığı.

Fotoğraf 22: Fatih Hamamı. Isıtma sistemi.

Fotoğraf 23: Fatih Hamamı. Onarımdan önceki hali (KARPUZ, 1989: 111).

Harita 2: Çifte Hamam konumu (Google Maps).

Fotoğraf 24: Çifte Hamam. Genel görünüş.

Fotoğraf 25: Çifte Hamam. Malzeme kullanımı ve sıvalı ve boyalı olan kısımlar.

Fotoğraf 26: Çifte Hamam. Aydınlık feneri (ÖZEN-
vd, 2010; 123).

Fotoğraf 27: Çifte Hamam. Batı Cephesi (KARPUZ, 2018; 103)

Fotoğraf 28: Çifte Hamam. Kubbe geçişleri (Haşim KARPUS, 1989: 115)

Harita 3: Tophane Hamamı konumu (Google Maps).

Fotoğraf 29: Tophane Hamamı. Genel görünüş.

Fotoğraf 30: Tophane Hamamı. Eski hali genel görünüş (Haşim Karpuz arşivi).

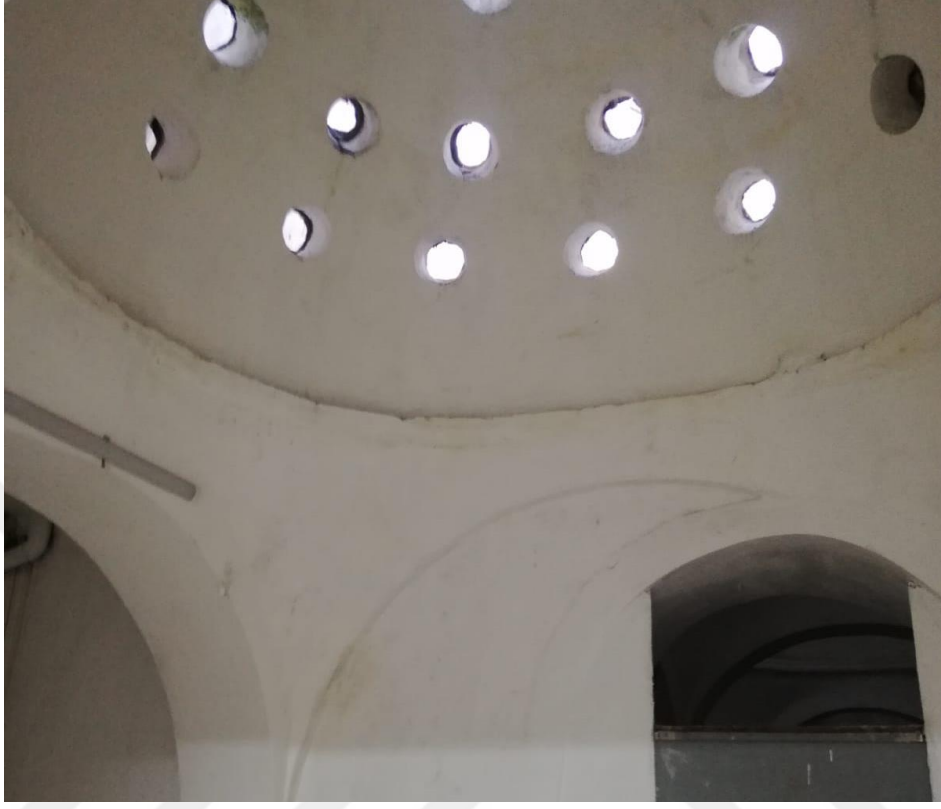
Fotoğraf 31: Tophane Hamamı. Soyunmalık (Haşim Karpuz arşivi).

Fotoğraf 32: Tophane Hamamı. Soyunmalık yerine yapılan depo.

Fotoğraf 33: Tophane Hamamı. Soğukluk genel görünüşü.

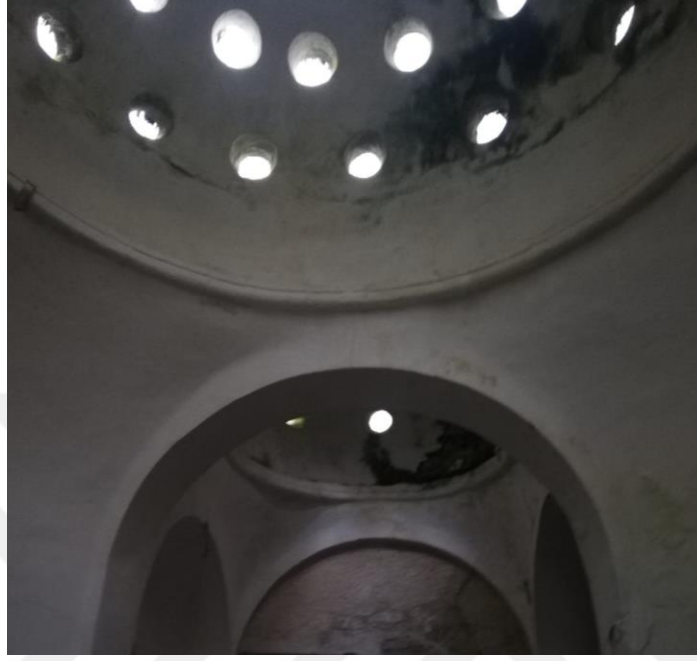
Fotoğraf 34: Tophane Hamamı. Soğukluk kubbesi ve kubbeye geçiş ögesi.

Fotoğraf 35: Tophane Hamamı. Sıcaklığa giriş.

Fotoğraf 36: Tophane Hamamı. Sıcaklık genel görünüş.

Fotoğraf 37: Tophane Hamamı. Sıcaklık kemer ve kubbe geçisleri.

Harita 4: Sekiz Direkli Hamam konumu (Google Maps).

Fotoğraf 38: Sekiz Direkli Hamam. Genel görünüş.

Fotoğraf 39: Sekiz Direkli Hamam. Doğu cephe genel görünüş.

Fotoğraf 40: Sekiz Direkli Hamam. Doğu cephe, soyunmalık üst kat görünüş.

Fotoğraf 41: Sekiz Direkli Hamam. Batı Cephe genel görünüş.

Fotoğraf 42: Sekiz Direkli Hamam. Kuzey Cephe genel görünüş.

Fotoğraf 43: Sekiz Direkli Hamam. Güney Cephe genel görünüş.

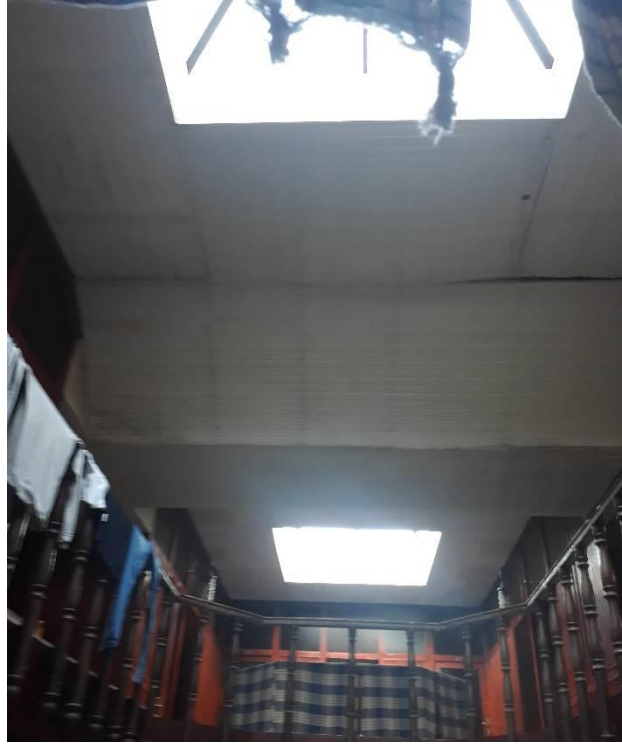
Fotoğraf 44: Sekiz Direkli Hamam. Doğu cephe hamama giriş kısmı .

Fotoğraf 45: Sekiz Direkli Hamam. Soyunmalık genel görünüş.

Fotoğraf 46: Sekiz Direkli Hamam. Soyunmalık üst kat genel görünüş.

Fotoğraf 47: Sekiz Direkli Hamam. Soyunmalık üst örtüsü.

Fotoğraf 48: Sekiz Direkli Hamam. Eski hali genel görünüş ve aydınlık feneri (Gazanfer İltar-vd., 2017)

Fotoğraf 49: Sekiz Direkli Hamam. Şöğukluğa giriş açıklığı.

Fotoğraf 50: Sekiz Direkli Hamam. Soğukluğa genel görünüş.

Fotoğraf 51: Sekiz Direkli Hamam. Soğukluk üst örtüsü, geçiş öğeleri ve kemerler.

Fotoğraf 52: Sekiz Direkli Hamam. Soğukluktaki duş alma yerive batısında yer alan tıraşlık ve tuvalet kısımları.

Fotoğraf 53: Sekiz Direkli Hamam. Sıcaklık genel görünüş.

Fotoğraf 54: Sekiz Direkli Hamam. Göbek taşı.

Fotoğraf 55: Sekiz Direkli Hamam. Sıcaklık kubesini taşıyan sütun ve kemerlerden görünüş.

Fotoğraf 56: Sekiz Direkli Hamam. Sıcaklık, kuzeybatı köşedeki sauna olarak kullanılan hücre.

Fotoğraf 57: Sekiz Direkli Hamam. Sıcaklık kubbesi ve fil gözleri.

Fotoğraf 58: Sekiz Direkli Hamam. Külhan kısmı.

Fotoğraf 58: Sekiz Direkli Hamam. Kazılarda ortaya çıkarılan Bizans Dönemi zeiksippus tipi kase, sütun başlıklarından kalma fresk ve Tophane lülesi kalıntıları (Gazanfer İltar – vd., 2017 hazırlamış oldukları rapordan alınmıştır)

Fotoğraf 60: Sekiz Direkli Hamam. Kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan kubbe altındaki geçme motifleri (Gazanfer İltar – vd.,hazırlamış oldukları rapordan alınmıştır)

Harita 5: İskender Paşa Hamamı Konum. (Google Maps).

Fotoğraf 61: İskender Paşa Hamamı. Genel görünüş (ÖZEN-vd., 2010:129).

Fotoğraf 62: İskender Paşa Hamamı. Kuzey cephe genel görünüş.

Fotoğraf 63: İskender Paşa Hamamı. Batı cephe genel görünüş.

Fotoğraf 64: İskender Paşa Hamamı. Güney cephe soyunmalık.

Fotoğraf 65: İskender Paşa Hamamı. Güney cephe soyunmalık haricinde kalan kısımların görünüşü.

Fotoğraf 66: İskender Paşa Hamamı. Erkekler bölümüne giriş.

Fotoğraf 67: İskender Paşa Hamamı. Erkekler soyunmalık kısmı genel görünüş.

Fotoğraf 68: İskender Paşa Hamamı. Erkekler soyunmalık kısmı genel görünüş.

Fotoğraf 69: İskender Paşa Hamamı. Erkekler soyunmalık üst kat genel görünüş.

Fotoğraf 70: İskender Paşa Hamamı.
Erkekler soğukluğa giriş.

Fotoğraf 71: İskender Paşa Hamamı.
Soğukluk genel görünüşü.

Fotoğraf 72: İskender Paşa Hamamı. Erkekler Sıcaklığa giriş.

Fotoğraf 73: İskender Paşa Hamamı. Sıcaklık genel görünüşü.

Fotoğraf 74: İskender Paşa Hamamı. Erkekler sıcaklık göbek taşı.

Fotoğraf 75: İskender Paşa Hamamı. Erkekler sıcaklık, üst örtüsü.

Fotoğraf 76: İskender Paşa Hamamı. Erkekler soyunmalık kısmının güneyinde sonradan oluşturulan kısım.

Fotoğraf 77: İskender Paşa Hamamı.

Külhan Bölümü.

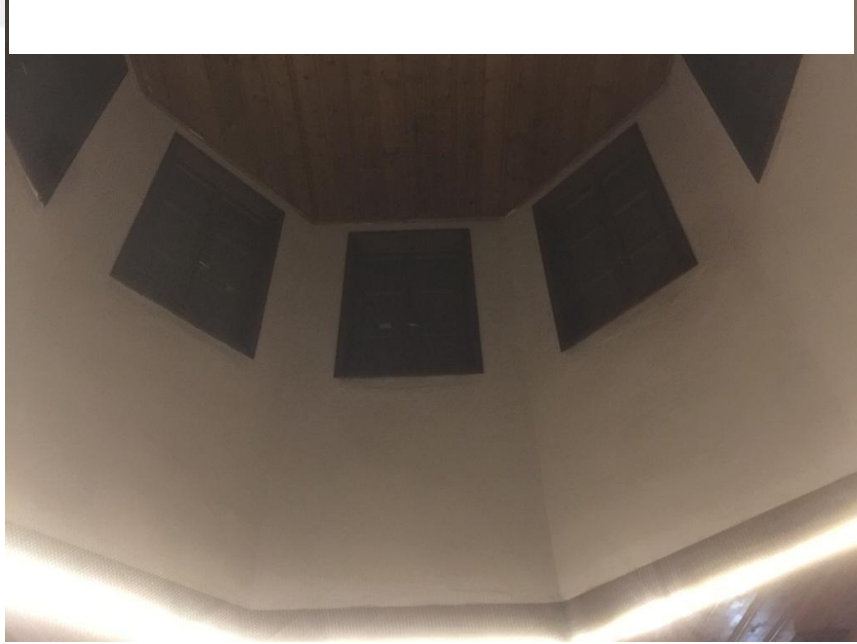
Fotoğraf 78: İskender Paşa Hamamı.
Kadınlar bölümüne giriş.

Fotoğraf 79: İskender Paşa Hamamı.
Kadınlar bölümüne soyunmalık kısmı.

Fotoğraf 80: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümünü soyunmalık kısmı. zemin, duvar kaplamaları ve dinlenme yerleri.

Fotoğraf 81: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü, soyunmalık, aydınlık feneri.

Fotoğraf 82: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü,
soğukluğa bakış.

Fotoğraf 83: İskender Paşa Hamamı.
Kadınlar bölümü, sıcaklığa bakış.

Fotoğraf 84: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü, sıcaklık mekanlarından kuzeyde olan.

Fotoğraf 85: İskender Paşa Hamamı. Kadınlar bölümü, sıcaklık mekanlarından güneyde olan kısım, kurnalar ve duvar yüzeyleri.

Fotoğraf 86: İskender Paşa Hamamı.
Kadınlar bölümü, sıcaklık kubbe geçişleri ve
fil gözleri.

Fotoğraf 87: İskender Paşa Hamamı. Onarım öncesi hali
(V.G.M.Arşivi).

Harita 6: İç Kale Saray Hamam Konum (Google Maps).

Fotoğraf 88: İç Kale Saray Hamam. Genel görünüş.

Fotoğraf 89: İç Kale Saray Hamam. Kuzey cephe.

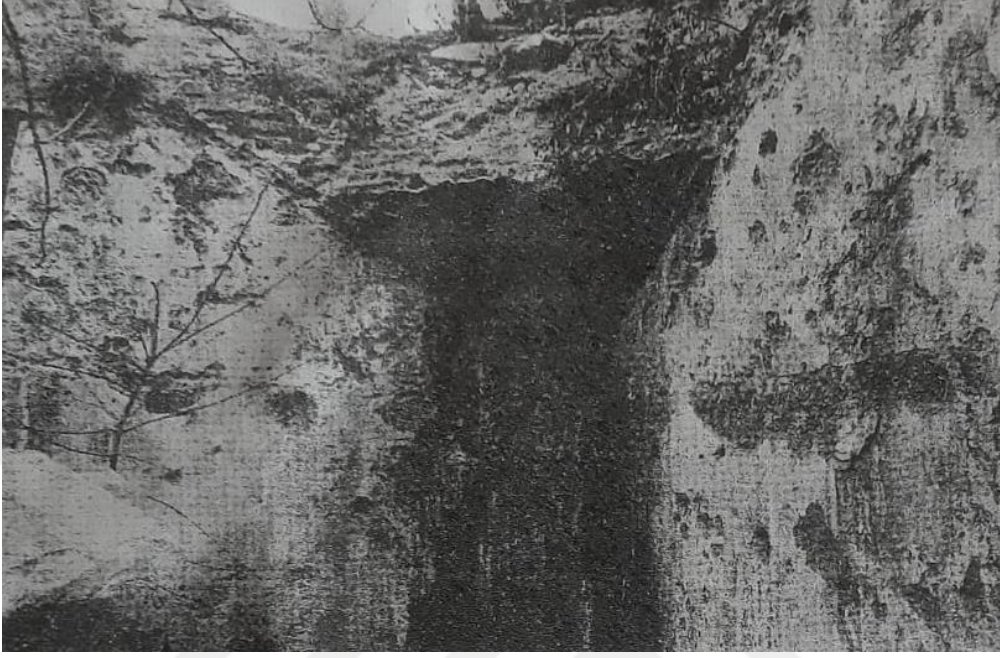
Fotoğraf 90: İç Kale Saray Hamam. Güney cephe.

Fotoğraf 91: İç Kale Saray Hamam. Doğu cephe.

Fotoğraf 92: İç Kale Saray Hamam. İç kısımları.

Fotoğraf 93: İç Kale Saray Hamam. Kubbeye geçiş ögesi. (KARPUZ,1989: 115)

Fotoğraf 94: İç Kale Saray Hamam. Su deposu.

Harita 7: Alaca Hamam Konum (Google Maps)

Fotoğraf 95: Alaca Hamam. Genel Görünüş (ÖZEN – vd.,2010: 121).

Fotoğraf 96: Alaca Hamam. Üst örtüden ayrıntı. (<https://www.haber61.net>
Erişim Tarihi:15.12.2019)

Harita 8: Hacı Arif Hamamı Konum (Google Maps)

Fotoğraf 97: Hacı Arif Hamamı. Genel görünüş.

Fotoğraf 98: Hacı Arif Hamamı. Doğu cephe.

Fotoğraf 99: Hacı Arif Hamamı. Batı cephe.

Fotoğraf 100: Hacı Arif Hamamı. Kuzey cephe.

Fotoğraf 101: Hacı Arif Hamamı. Kuzey cephe, hamama girişı sağlayan açıklık.

Fotoğraf 102: Hacı Arif Hamamı.
Soğukluk.

Fotoğraf 103: Hacı Arif Hamamı. Soğukluk, kubbe geçişleri ve
kemerler.

Fotoğraf 104: Hacı Arif Hamamı. Sıcaklığa giriş.

Fotoğraf 105: Hacı Arif Hamamı. Sıcaklık genel görünüşü.

Fotoğraf 106: Hacı Arif Hamamı. Sıcaklık kubbesi, kubbe geçişleri, fil gözleri.

Fotoğraf 107: Hacı Arif Hamamı. Sıcaklık zemini, duvar yüzeyleri ve halvet hücreleri.

Fotoğraf 108: Hacı Arif Hamamı. Sıcaklık, kurna etrafındaki süslemeler.

Harita 9: Askeri Hamam. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 109: Askeri Hamam. Genel görünüş.

Fotoğraf 110: Askeri Hamam. Kuzey cephe.

Fotoğraf 111: Askeri Hamam. Doğu cephe.

Fotoğraf 112: Askeri Hamam. Güney cephe.

Fotoğraf 113: Askeri Hamam. Hamama girişi
sağlayan kapı açıklığı.

Fotoğraf 114: Askeri Hamam. Soyunmalık, genel görünüş.

Fotoğraf 115: Askeri Hamam. Fışkiyeli havuzun eski hali (Haşim Karpuz arşivi) ve mevcut durumu.

Fotoğraf 116: Askeri Hamam. Eski hali ve günümüzde olmayan aydınlık fenerinin görünüşü (<https://i.pinimg.com/originals> Erişim Tarihi:28.01.2020.

Fotoğraf 117: Askeri Hamam. Soğukluğa giriş.

Fotoğraf 118: Askeri Hamam. Soğukluk, duş alma hücreleri.

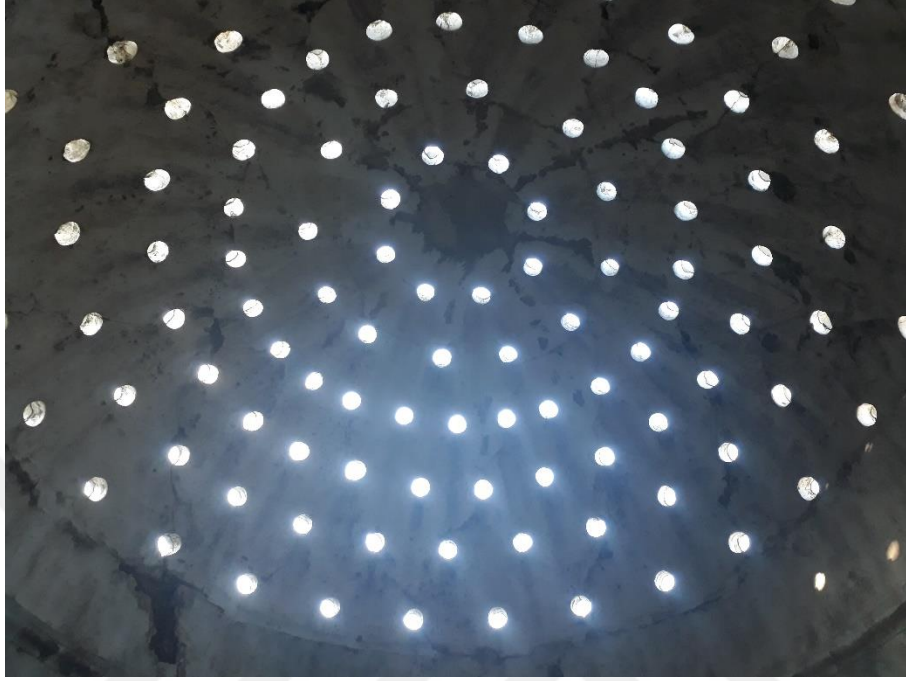
Fotoğraf 119: Askeri Hamam Sıcaklık genel görünüş.

Fotoğraf 120: Askeri Hamam Sıcaklık, kubbe geçişleri, plasterler, kemerler.

Fotoğraf 121: Askeri Hamam Sıcaklık, göbek taşı.

Fotoğraf 122: Askeri Hamam Sıcaklık kubbesi ve fil gözleri.

Fotoğraf 123: Askeri Hamam Sıcaklığın beti duvarında yer alan su kontrol penceresi.

Harita 40: Meydan Hamamı Konum (Google Maps)

Fotoğraf 124: Meydan Hamamı. Genel görünüş. (ÖZEN – vd., 2010:130)

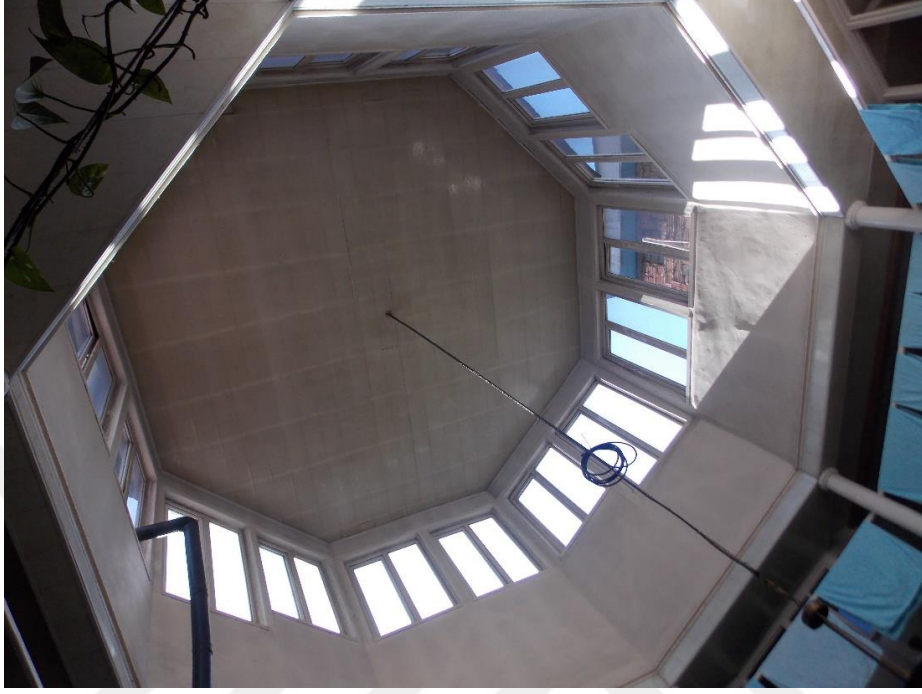
Fotoğraf 125: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü cephesi.

Fotoğraf 126: Meydan Hamamı.
Erkekler bölümüne giriş.

Fotoğraf 127: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık genel görünüş.

Fotoğraf 128: Meydan Hamamı. Erkekler soyunmalık, aydınlık feneri.

Fotoğraf 129: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık, dolapşar ve dinlenme yerleri.

Fotoğraf 130: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık, batı duvarında yer alan niş.

Fotoğraf 131: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık, üst kata çıkışı sağlayan merdivenler.

Fotoğraf 132: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soyunmalık, üst kat genel görünüş.

Fotoğraf 133: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü aralığa giriş.

Fotoğraf 134: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü aralığının kuzeyinde yer alan tuvalet ve traşlık.

Fotoğraf 135: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü aralığının güneyinde yer alan üst örtüye çıkışı sağlayan merdiven.

Fotoğraf 136: Meydan Hamamı.
Erkekler bölümü soğukluğa giriş.

Fotoğraf 137: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü soğukluk.

Fotoğraf 138: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü sıcaklık genel görünüş.

Fotoğraf 139: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü sıcaklık, göbek taşı.

Fotoğraf 140: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü sıcaklık, Kubbe geçişleri ve kemerler.

Fotoğraf 141: Meydan Hamamı. Erkekler bölümü sıcaklık, kubbelerde yer alan fil gözleri.

Fotoğraf 142: Meydan Hamamı. Külhan. Kısmı.

Fotoğraf 143: Meydan Hamamı. Kadınlar bölümüne giriş.

Fotoğraf 144: İmaret Hamamı. Eski halinin güneyden görünüşü (KARPUZ, 1989;116).

Fotoğraf 145: İmaret Hamamının bulunduğu yer (ÖZEN- vd., 2010: s.128).

Fotoğraf 146: Çukur Hamam. Eski halinden bir görünüş
(T.K.V.K.B.K. Arşivi).

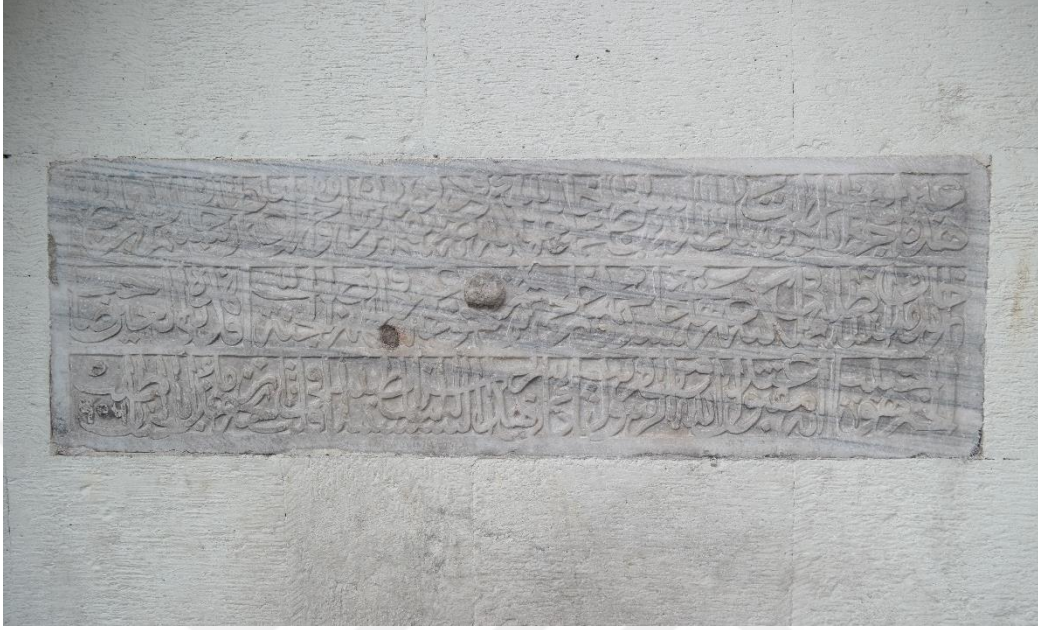
Fotoğraf 147: Çukur Hamamın bulunduğu yer (ÖZEN- vd,
2010:124).
359

Harita 11: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 148: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 149: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Kitabeden görünüş.

Fotoğraf 150: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Eski hali (KARPUZ,2018: 122).

Fotoğraf 151: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Kuzey cephe.

Fotoğraf 152: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Güney cephesine yapılan çeşme.

Fotoğraf 153: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Kuzey cephesi kemer ve saçak.

Fotoğraf 154: Seyyid Hacı Mehmed Çeşmesi. Kuzey cephe, yalak ve lüle kısımları.

Harita 12: İskender Paşa Çeşmesi 1. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 155: İskender Paşa Çeşmesi 1. Genel
görünüş.
365

Fotoğraf 156: İskender Paşa Çeşmesi . Kitabesinden görünüş.

Fotoğraf 157: İskender Paşa Çeşmesi 1. Eski hali (Karpuz, 1994:154).

Fotoğraf 158: İskender Paşa Çeşmesi 1. Kemer ve saçak.

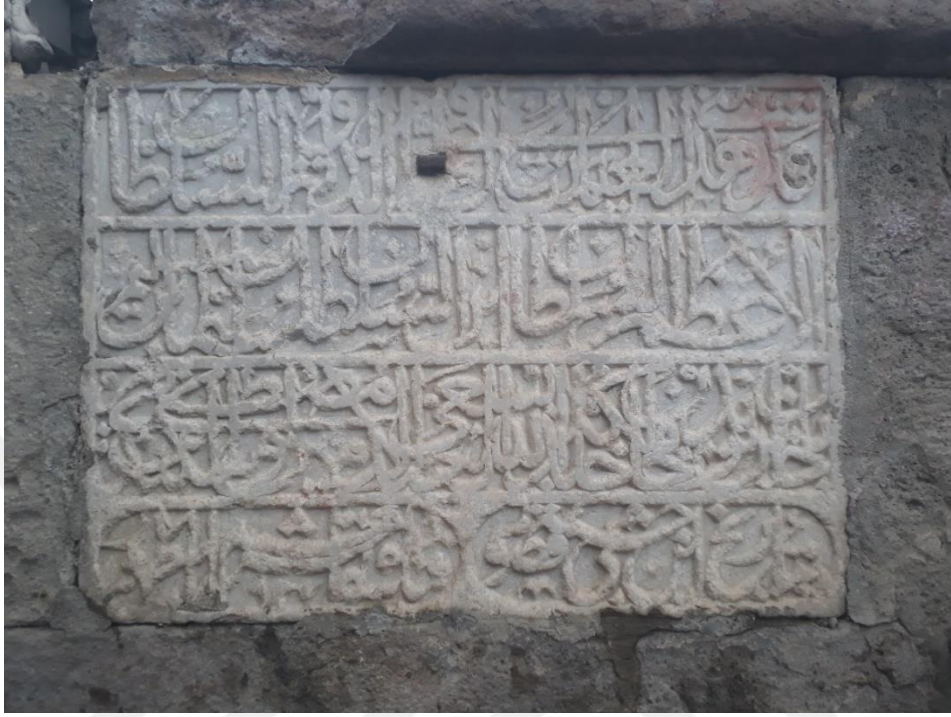
Fotoğraf 159: İskender Paşa Çeşmesi 1. Yalak kısmı.

Harita 53: İskender Paşa Çeşmesi 2. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 160: İskender Paşa Çeşmesi 2. Genel görünüş.

Fotoğraf 161: İskender Paşa Çeşmesi 2. Kitebesinden görünüm.

Fotoğraf 162: İskender Paşa Çeşmesi 2. Saçak kısmı ve lüleler.

Fotoğraf 163: İskender Paşa Çeşmesi 2. Yalak kısmı.

Fotoğraf 164: İskender Paşa Çeşmesi 2. Saçağın önceki durumu.

Harita 14: İskender Paşa Çeşmesi 3. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 165: İskender Paşa Çeşmesi 3. Genel görünüş.

Fotoğraf 166: İskender Paşa Çeşmesi 3. Kitabesinden görünüş.

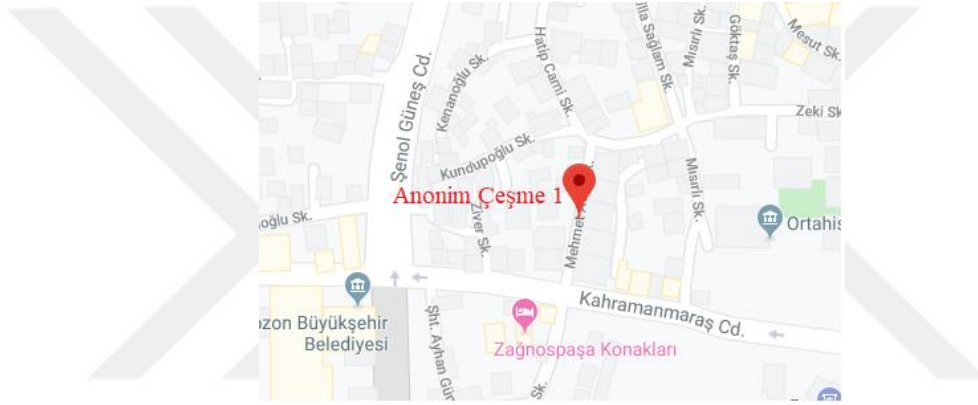
Fotoğraf 167: İskender Paşa Çeşmesi 3. Plasterler, saçak, alınlık.

Fotoğraf 168: İskender Paşa Çeşmesi 3. PLüle etrafındaki süsleme uygulaması.

Fotoğraf 169: İskender Paşa Çeşmesi 3. Günümüzde mevcut olmayan yalak kısmı ve lülesi
(<http://unyezile.com> Erişim Tarihi: 15.12.2019).

Harita 15: Anonim Çeşme 1. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 170: Anonim Çeşme 1. Genel görünüş.

Fotoğraf 171: Anonim Çeşme 1. Kemer.

Fotoğraf 172: Anonim Çeşme 1. Eski hali (ÖZEN-vd., 2010; 109.

Harita 16: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1.
Konum (Google Maps)

Fotoğraf 173: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1. Eski (KARPUZ, 1994:155) ve yeni halinden genel görünüş.

Fotoğraf 174: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1. Kitabe.

Fotoğraf 175: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 1. Kemer. .

Harita 17: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çesmesi 2. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 176: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çesmesi 2. Genel görünüş.

Fotoğraf 177: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2. Kitabesinden görünüm.

Fotoğraf 178: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2. Eski hali (KARPUZ, 2018: 123)

Fotoğraf 179: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2. Kemer, silmeler ve saçak.

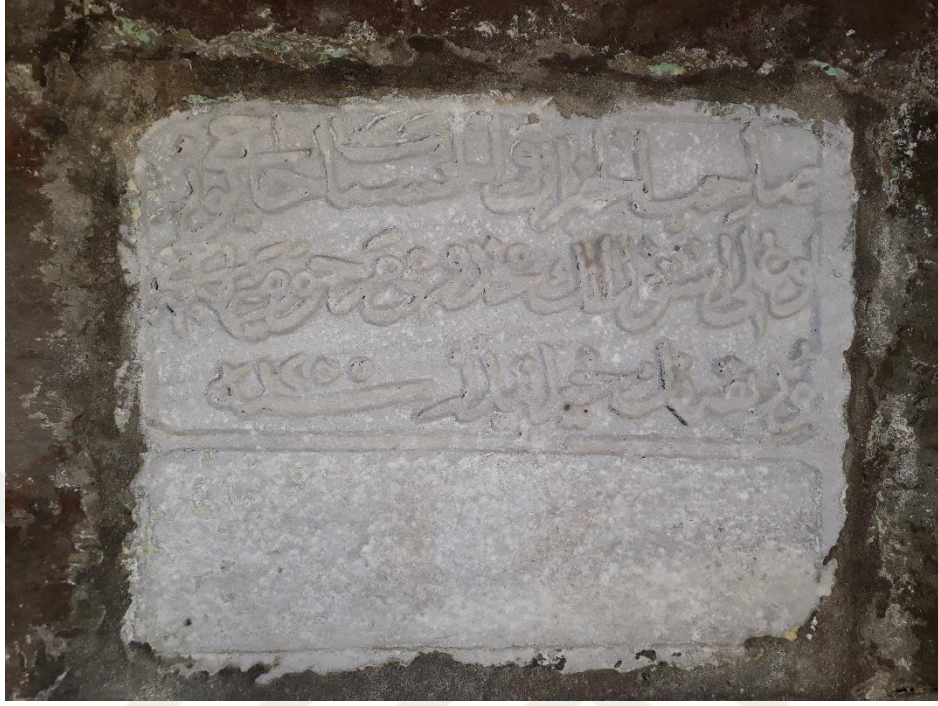
Fotoğraf 180: Kethüdazade Hacı Emin Ağa Çeşmesi 2. Lüle ve yalak.

Harita 18: Manastır Çeşmesi. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 181: Manastır Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 182: Manastır Çeşmesi. Kitabesinden görünüş.

Fotoğraf 183: Manastır Çeşmesi. Kemer, silmeler, taslık.

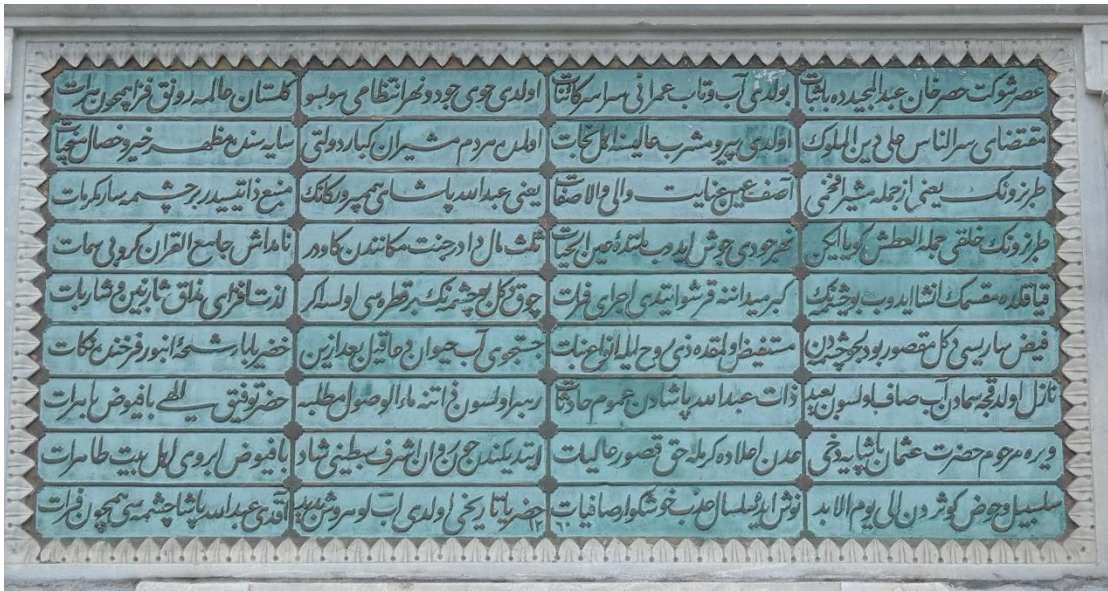
Fotoğraf 184: Manastır Çeşmesi. Lüle ve yalak kısmı.

Harita 19: Abdullah Paşa Çeşmesi. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 185: Abdullah Paşa Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 186: Abdullah Paşa Çeşmesi. Kitabe.

Fotoğraf 187: Abdullah Paşa Çeşmesi. Cephe görünüşü.

Fotoğraf 188: Abdullah Paşa Çeşmesi. Taşınmadan önceki yeri (KARPUZ, 2018:115)

Fotoğraf 189: Abdullah Paşa Çeşmesi. Akantus Yapraklı Süsleme Uygulamamsı.

Fotoğraf 190: Abdullah Paşa Çeşmesi Aynalık.

Fotoğraf 191: Abdullah Paşa Çeşmesi Lüle
Etrafında yer alan süslemeler.

Fotoğraf 192: Abdullah Paşa Çeşmesi. Yalak kısmı ve ön yüzeyindeki süsleme uygulamaları.

Fotoğraf 193: Abdullah Paşa Çeşmesi. Yalağın yan yüzeyinde yer alan süslemeler.

Fotoğraf 194: Abdullah Paşa Çeşmesi. Saçak ve taç kısmı.

Harita 20: Çarıkçızade Hacı İsmail Çeşmesi. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 195: Çarıkızade Hacı İsmail Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 196: Çarıkçızade Hacı İsmail Çeşmesi. Kitabe kısmı.

Fotoğraf 197: Çarıkçızade Hacı İsmail Çeşmesi.
Lüle etrafındaki süsleme uygulaması.

Harita 21: Askeri Çeşme 1. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 198: Askeri Çeşme 1. Genel Görünüş.

Fotoğraf 199: Askeri Çeşme 1. Kitabesi

Fotoğraf 200: Askeri Çeşme 1. Kemer, silme ve saçak.

Harita 22: Abdülhamid Liman Çeşmesi. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 201: Abdülhamid Liman Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 202: Abdülhamid Liman Çeşmesi. Cephe yakın görünüş.

Fotoğraf 203: Abdülhamid Liman Çeşmesi. Sütun başlığı.

Fotoğraf 204: Abdülhamid Liman Çeşmesi. Tuğra.

Fotoğraf 205: Abdülhamid Liman Çeşmesi. Lüle etrafındaki süsleme uygulaması.

Fotoğraf 206: Abdülhamid Liman Çeşmesi. yalak kısmında yer alan süsleme uygulamaları.

Harita 23: Yalı Çeşmesi. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 207: Yalı Çeşmesi Genel Görünüş.

Fotoğraf 208: Yalı Çeşmesi. Kemer, silmeler, taslık görünüş.

Harita 24: Faroz Çeşmesi. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 209: Faroz Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 210: Faroz Çeşmesi. Kemer ve silmeler.

Fotoğraf 211: Faroz Çeşmesi. Yalak kısmı.

Harita 25: Tuzlu Çeşme. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 212: Tuzlu Çeşme. Genel görünüş.

Fotoğraf 213: Tuzlu Çeşme. Kemer.

Fotoğraf 214: Tuzlu Çeşme. Yalak ve lüle kısmı.

Harita 26: Anonim Çeşme 2. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 215: Anonim Çeşme 2. Genel görünüş.

Fotoğraf 216: Anonim eşme 2. Cephe görünüşü.

Fotoğraf 217: Anonim eşme 2. Kemer görünüşü.

Fotoğraf 218: Anonim Çeşme 2. Taslık.

Fotoğraf 219: Anonim Çeşme 2. Lüle ve yalak kısmı.

Harita 27: Anonim eşme 3. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 220: Anonim eşme 3. Genel görünüş.

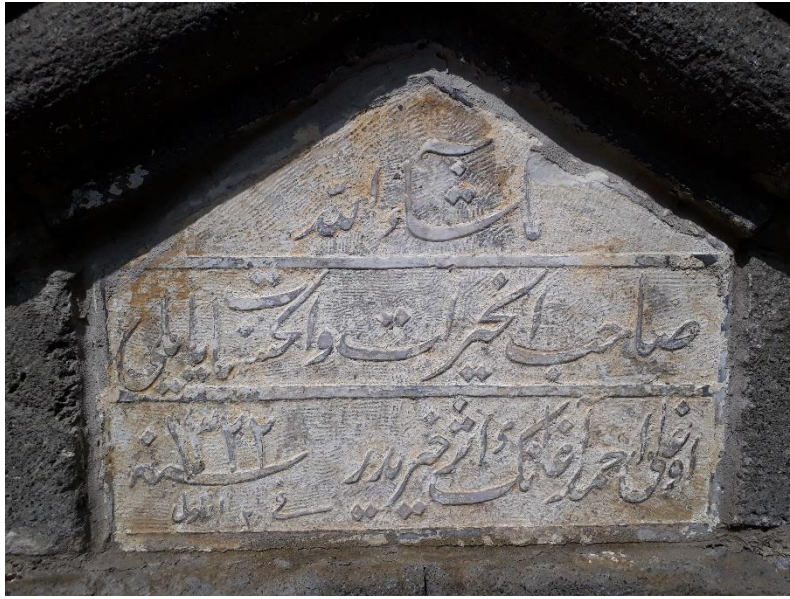
Fotoğraf 221: Anonim Çeşme 3. Kemer.

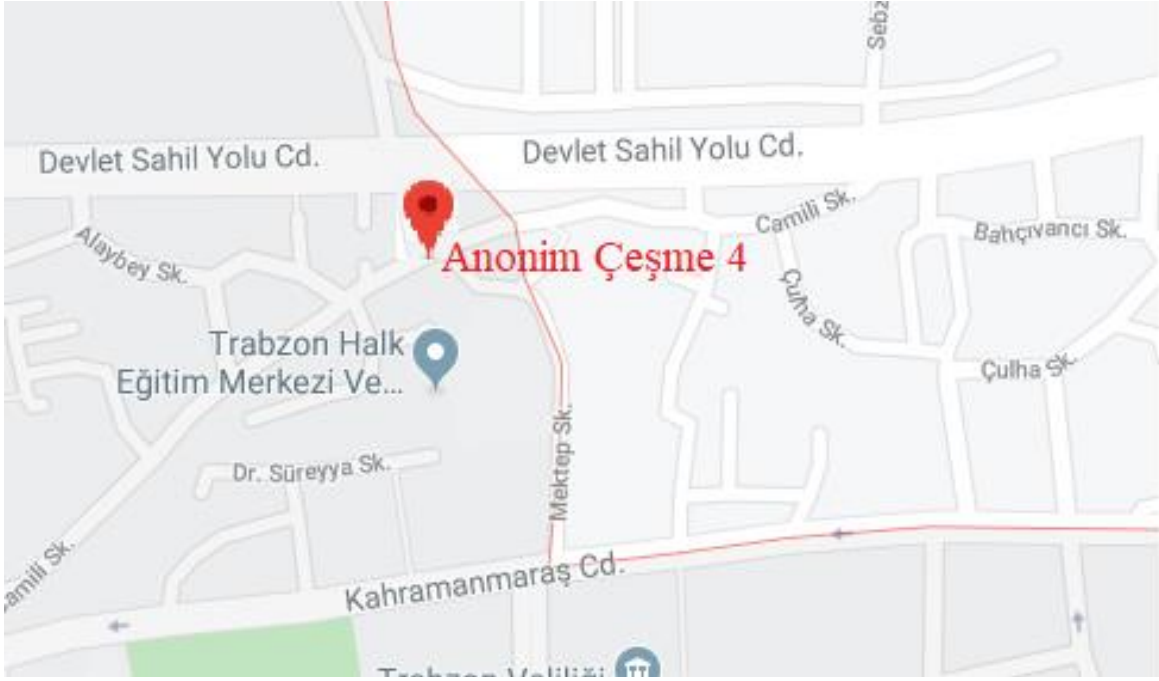
Harita 28: Baruthane Çeşmesi. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 222: Baruthane Çeşmesi. Genel görünüş.

Fotoğraf 223: Baruthane Çeşmesi. Kitabe görünüş.

Harita 29: Anonim Çeşme 4. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 224: Anonim Çeşme 4. Genel görünüş.

Fotoğraf 225: Anonim Çeşme 4. Kitabe.

Fotoğraf 226: Anonim Çeşme 4. Kemer görünüşü.

Harita 30: Anonim Çeşme 5. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 227: Anonim Çeşme 5. Genel Görünüş.

Fotoğraf 228: Anonim Çeşme 5. Cephe (Batı) görünüş.

Fotoğraf 229: Anonim Çeşme 5. Cephe (Kuzey) görünüş.

Fotoğraf 230: Anonim Çeşme 5. Saçak kısmı süsleme uygulamaları.

Fotoğraf 231: Anonim Çeşme 5. Eski hali (ÖZEN – vd.,
2010: 104).

Fotoğraf 232: Anonim Çeşme 5. Yalak kısmı.

Harita 31: Anonim Çeşme 6. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 233: Anonim eşme 6. Eski Hali (Özen-vd.2010:107).

Fotoğraf 234: Anonim Çeşme 6. Genel görünüş.

Fotoğraf 235: Anonim Çeşme 6. Silmeler ve alınlık.
415

Fotoğraf 236: Hayreddin Paşa Çeşmesi'nin kitabesi (Karpuz, 1982: 112).

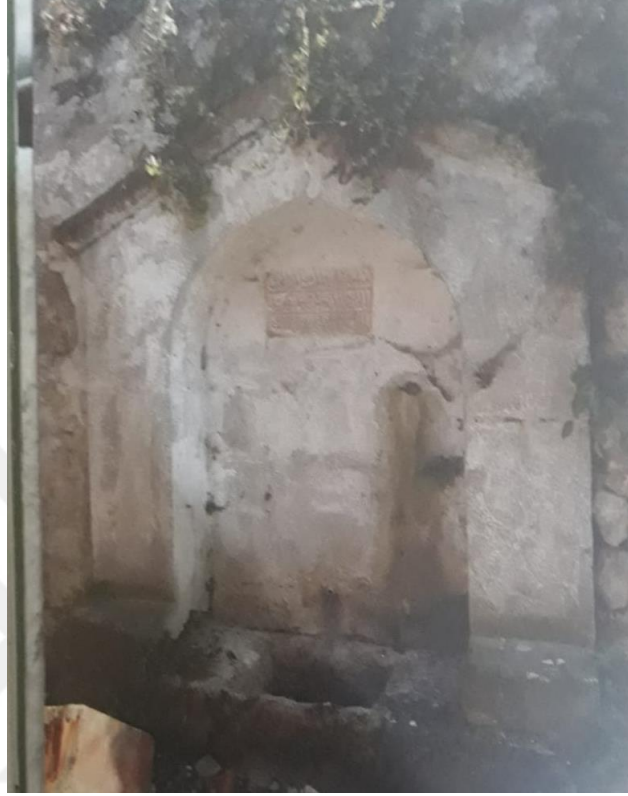
Fotoğraf 237: Kulaklı Çeşme'nin kitabesi.

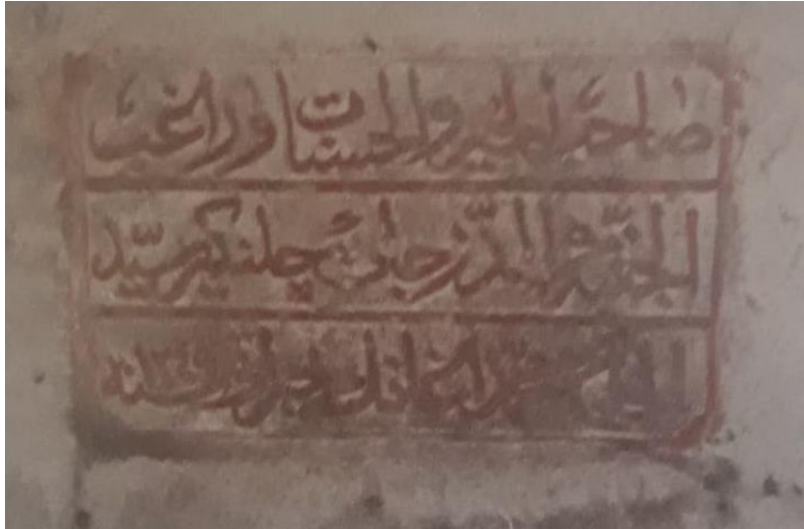
Fotoğraf 238: Üçüncüoğlu Ömer Ağa Çeşmesi'nin kitabesi (Trabzon Müzesi Arşivinden).

Fotoğraf 239: Anonim Çeşme 7'nin kitabesi (Trabzon Müzesi Arşivinden).

Fotoğraf 240: Muhammed Ağa Çeşmesi. Genel görünüş (Özen-vd.,2010:106).

Fotoğraf 241: Muhammed Ağa Çeşmesi. Kitabe. (Özen-vd.,2010:106)

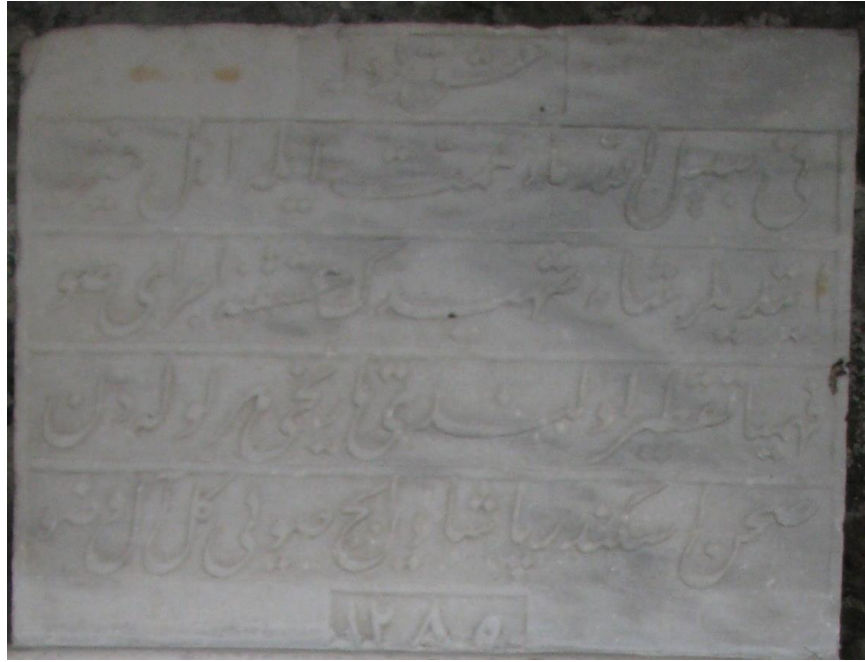
Fotoğraf 242: Kürekci Bacı Çeşmesi'nin kitabesi (Trabzon Müzesi Arşivinden).

Fotoğraf 243: Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi'nin kitabesi. (Trabzon Müzesi Arşivinden).

Fotoğraf 244: Osman Paşa Çeşmesi'nin kitabesi. (Trabzon Müzesi Arşivinden).

Fotoğraf 245: İskender Paşa Çeşmesi 4'ün kitabesi. (Trabzon Müzesi Arşivinden).

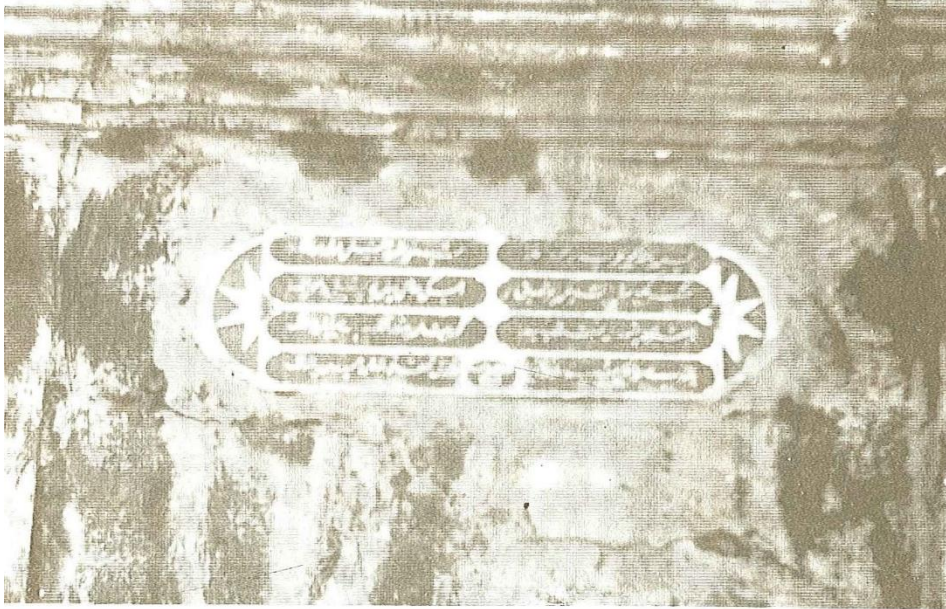
Fotoğraf 246: Ruşen Ağa Çeşmesi'nin kitabesi. (Trabzon Müzesi Arşivinden).

Fotoğraf 247: Hafız Mehmet Çeşmesi. Genel görünüş (Özen-vd.,2010:89).

Fotoğraf 248: Hafız Mehmet Çeşmesi. Kitabe (Özen-vd,2010:89).

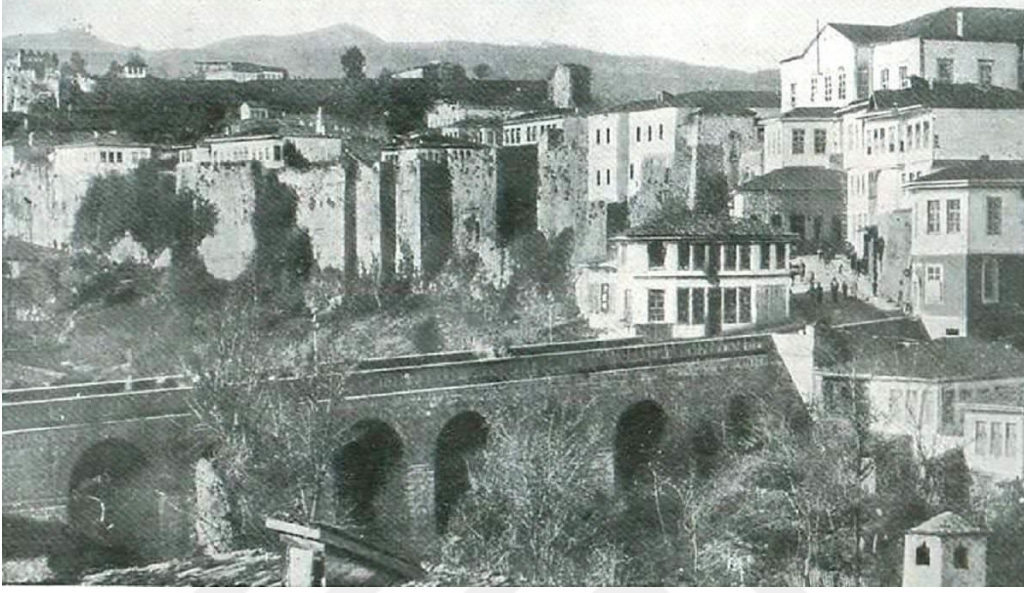
Fotoğraf 249: Askeri Çeşme . Kitabesi (YÜKSEL,1991:172)

Fotoğraf 250: Kırzade Çeşmesi'nin kitabesi.

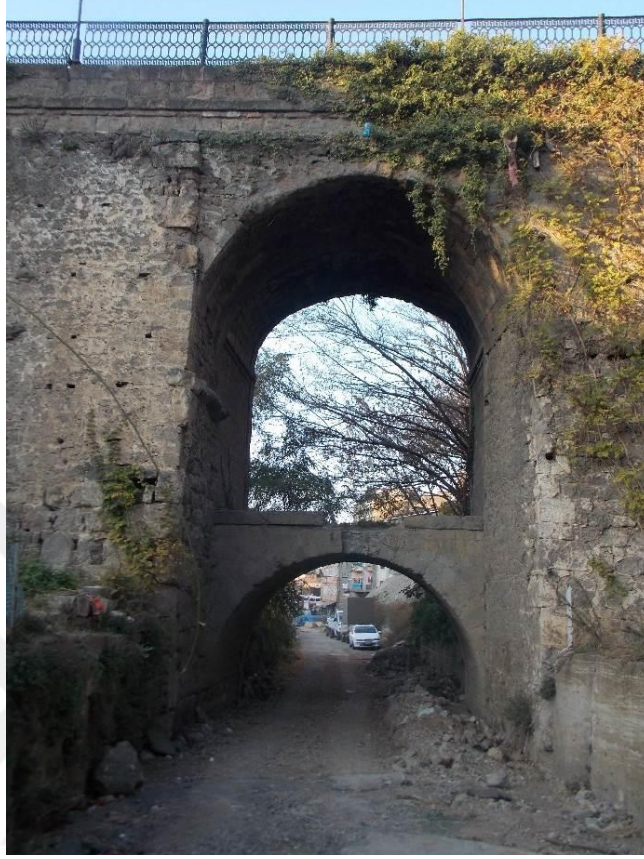
Harita 32: Tabakhane Köprüsü. Konum (Google Maps)

Fotoğraf 251: Tabakhane Köprüsü. Eski Hali (<http://www.eskiturkiye.net> Erişim Tarihi: 15.12.2019))

Fotoğraf 252: Tabakhane Köprüsü. Güney cephe genel görünüş.

Fotoğraf 253: Tabakhane Köprüsü. Güney cephe kemer görünüşü.

Fotoğraf 254: Tabakhane Köprüsü. Kuzey genel görünüşü.

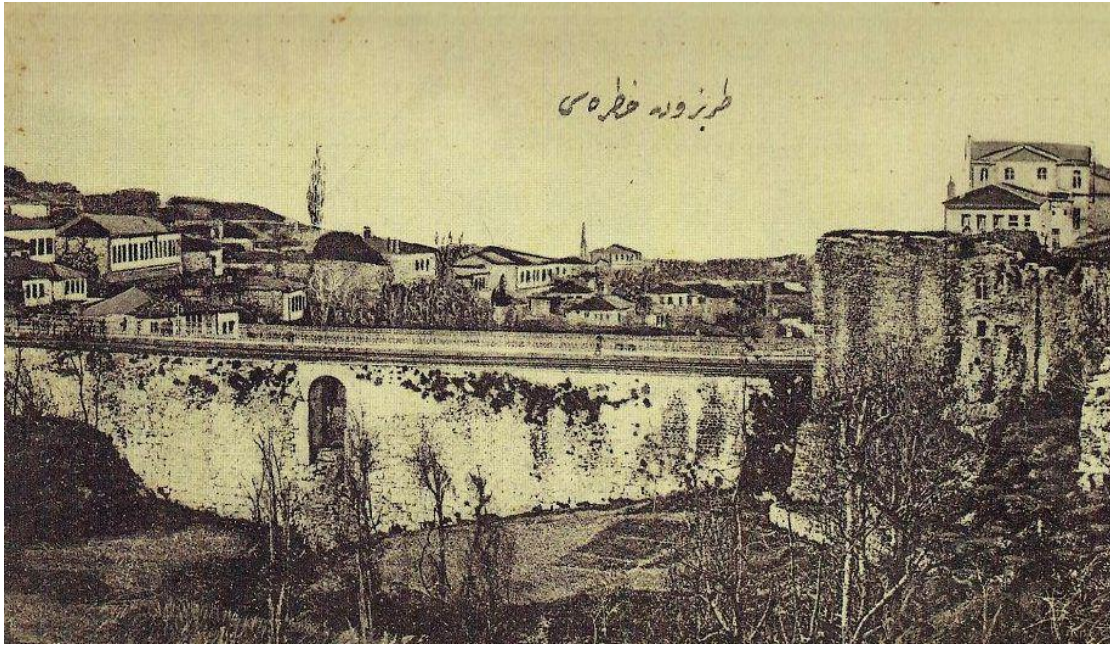
Fotoğraf 255: Tabakhane Köprüsü. Kuzey cephe kemer görünüş.

Fotoğraf 256: Tabakhane Köprüsü. Tabliye kısmı.

Harita 33: Zağnos Köprüsü.Konum (Google Maps)

Fotoğraf 257: Zağnos Köprüsü. Eski halinden bir görünüş.

(<https://galeri.uludagsozluk.com/> [Erişim Tarihi: 15.12.2019](#))

Fotoğraf 258: Zağnos Köprüsü. Genel Görünüş.

Fotoğraf 259: Zağnos Köprüsü. Kuzey cephe genel görünüş.

Fotoğraf 260: Zağnos Köprüsü. Güney cephe genel görünüş.

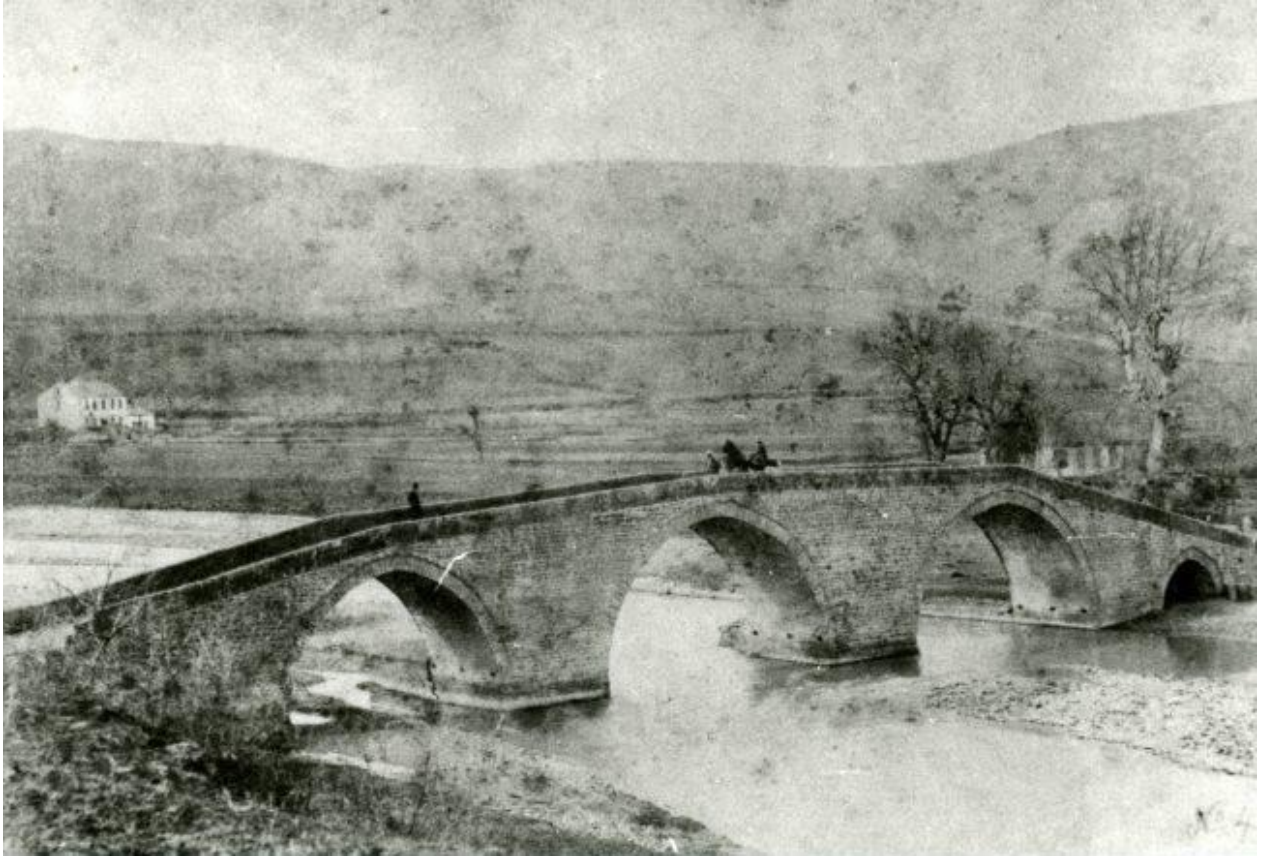
Fotoğraf 261: Zağnos Köprüsü. Kemer ve duvar örgüsü. (Güney cephe).
429

Fotoğraf 262: Zağnos Köprüsü. Tabliye kısmı).

Harita 34: Değirmendere Köprüsü. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 263: Değirmendere köprüsü yerinde yer alan önceki köprü

(<https://twitter.com/EskiTrabzon/status/> Erişim Tarihi:15.12.2019)

Fotoğraf 264: Değirmendere Köprüsü. Kuzey cephe genel görünüş.

Fotoğraf 265: Değirmendere Köprüsü. Güney cephe genel görünüş.

Fotoğraf 266: Değirmendere Köprüsü. Güney cephe kemerlerden görünüş.

Fotoğraf 267: Değirmendere Köprüsü. Güney cephe selyaralardan görünüş.

Fotoğraf 268: Değirmendere Köprüsü. Güney cephe menbalardan görünüş.

Harita 35: Kuzgundere Su Kemerı. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 269: Kuzgundere Su Kemerini. Güney cephe.

Fotoğraf 270: Kuzgundere Su Kemerini. Kuzey cephe, duvar
rgs.

Fotoğraf 271: Kuzgundere Su Kemerli. Kemerler ve kanal kısmının yanlarına yapılan duvar örgüsü.

Harita 36: İmaret Su Kemerli. Konum. (Google Maps).

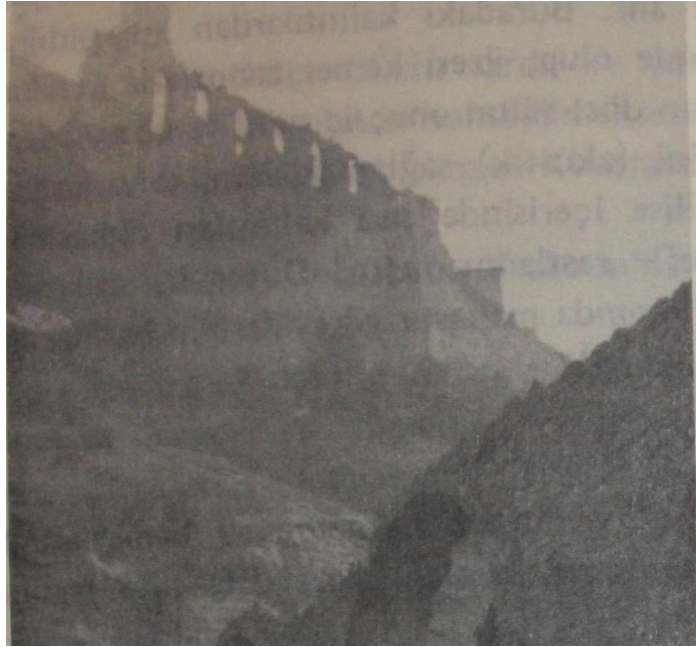
Fotoğraf 272: İmaret Su Kemerı. Kuzey cephe genel görünüş.

Fotoğraf 273: İmaret Su Kemerı. Orta da yer alan büyük kemer ve duvar örgüsü.

Fotoğraf 274: İmaret Su Kemerı. Güney cephe genel görünüş.

Fotoğraf 275: İmaret Su Kemerı. Eski durumundan bir görünüş. (Horuluoğlu, 1983;70)

Harita 37: Kavaklı Su Kemerı. Konum (Google Maps).

Fotoğraf 276: Kavaklı Su Kemerı. Güzey cephe genel görünüş.

Fotoğraf 277: Kavaklı Su Kemerı. Duvar örgüsü (Kuzeyden bakış).

Fotoğraf 278: Kavaklı Su Kemerı. Kemer ayrıntısı.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Öz Geçmiş

1 Eylül 1994 yılında Giresun iline bağlı Espiye ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini 7. Sınıfa kadar Espiye/Yeniköy İlk Öğretim Okulu'nda, 8. Sınıfı Tirebolu Cumhuriyet İlk Öğretim Okulu'nda okuyarak buradan mezun oldu. Liseyi Espiye 75. Yıl Çok Programlı Lisesinde tamamladıktan sonra (2011) bir yıl arayla, Konya Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümüne başladı. Burada aynı anda İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin Kamu Yönetimi bölümünde Çift Anadal yaparak 2016 yılında her iki bölümden de mezun oldu. Daha sonra Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde Yüksek Lisansa başladı. Buradan Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR' danışmanlığında hazırlamış olduğu Trabzon Merkez İlçedeki Tarihi Su Yapıları adlı tez çalışmasıyla mezun oldu (2020).